

C. I V L I I
C Æ S A R I S
COMMENTA-
RII;

Nouis emendationibus, &
aliquot ad marginem adiectis
lectionum varietatibus
illustrati.

Reliqua sequens pagella indicabit.

per Petrum D. D. D.

L O N D I N I

*Apud Arnoldum Hatfieldum, &
Nin. Newtonum.*

1 5 8 5

DE bello Gallico, libri IIX.

De bello ciuili Pompeiano, libri III.

De bello Alexandrino, liber I.

De bello Africano, liber I.

De bello Hispaniensi, liber I.

GALLIAE, Hispaniæ, locorúmque
insignium pictura.

NOMINA, tum vetera, tum recen-
tia explanata.

NOMINA LOCORVM, VRBIVM, PO-
PVLORVM GALLIAE, QVAE HIS IN
Commentarijs habentur, quo nomine, & olim
Latinè, & nunc dicuntur Gallicè, per ordinem
literarum.

A Duatici, <i>Bosleduc</i>	Boij, <i>Bourbonnoys, & Bauiere</i>
Agendicum, <i>Prouins</i>	<i>en Almaine</i>
Alexia, <i>Lausssoys en Bourgoing-</i>	Brannouices, <i>La val de Mori-</i>
<i>ne.</i>	<i>ana</i>
Alduasdubis, <i>Le Doux</i>	Cabillunum, <i>Challon sur le</i>
Allobroges, <i>Dauphinoys, &</i>	<i>Sone</i>
<i>Sauoye</i>	Cadurci, <i>Caors</i>
Ambarri, <i>Semar & Monthar</i>	Cadetes, <i>Hipercorentin en</i>
Ambuariti pars Brabantia	<i>Bretaigne</i>
Andes, <i>Angers</i>	Caletes, <i>Cales</i>
Aquitania, <i>Guienne</i>	Carnutes, <i>Chartres</i>
Arar, <i>Sone</i>	Cenomani, <i>Semans</i>
Arduenna filua, <i>Forest d'Ar-</i>	Centrones, <i>Saintron au pais de</i>
<i>denne</i>	<i>Liege</i>
Armorica ciuitates, <i>Bretagne</i>	Centrones, <i>de Tarentasij, en</i>
<i>Toute.</i>	<i>Sauoye</i>
Ambiani, <i>Amiens</i>	Curiosolites, <i>Cornouaille</i>
Artomici, <i>Armignac</i>	Diablitres, <i>Leoudoul en Bre-</i>
Atrebatas, <i>Arras</i>	<i>taigne</i>
Auaricum, <i>Viarron en Berry</i>	Ebrodunum, <i>Ambrun</i>
Auerni, <i>Auvergne</i>	Eburones, <i>Liege</i>
Aulerci, <i>Roan</i>	Eburonices, <i>Eureux</i>
Axona, <i>Desne</i>	Elauer, <i>Aliee</i>
Bacenis filua, <i>Forest noyre</i>	Essui, <i>Reteolis, oultre Tournay</i>
Bataui, <i>Hollande</i>	Gabelli, <i>Lodue Nauert,</i>
Bellocassij, <i>Bayeux</i>	Garumna, <i>Garonne</i>
Bellouaci, <i>Beauuois</i>	Genebum, <i>Orleans</i>
Betere, <i>Becies en Guienne</i>	Goreua, <i>Geneue</i>
Bibracte, <i>Beuray d'Autem</i>	Gergobia, <i>Clarmont en A-</i>
Bibrax, <i>Bray en la conté de</i>	<i>uergne</i>
<i>betel</i>	Gorduni, <i>Gantois</i>
Bituriges, <i>Bourges</i>	Gurdij, <i>Louain.</i>

Harudes, *Constance*
 Hedui, *Ain*
 Heluetij, *Suisses*
 Heluij, *Albin*
 Hefara, *Lifera*
 Icius portus, *Calais*
 Iura mons, *S. Claude*
 Lacus Lemanus, *Lorraine*
 Lemonices, *Limosins*
 Lexouij, *Loyre*
 Leugones, *Langres*
 Lutetia, *Parisy*
 Matrona, *Marne*
 Matifcon, *Maton*
 Mediomatrices, *Metz*
 Melodunum, *Mellon*
 Menapij, *Geldre, & Cleues*
 Morini, *Terouanne*
 Mosa, *Meuze*
 Narbona, *Narbonne*
 Nannetes, *Nantes*
 Neruij, *Tournay*
 Niciobriges, *Vez Mompelien*
 Nouiodunum, *Noyon*
 Offisini, *Landrigger en Bre-*
 tagne
 Petragorij, *Pirregort*
 Pleumofij, *Flandrois*
 Pictones, *Poitiers*
 Rauraci, *Basilea*
 Rhemi, *Rainis*
 Redones, *Renes*
 Rhenus, *Rin*

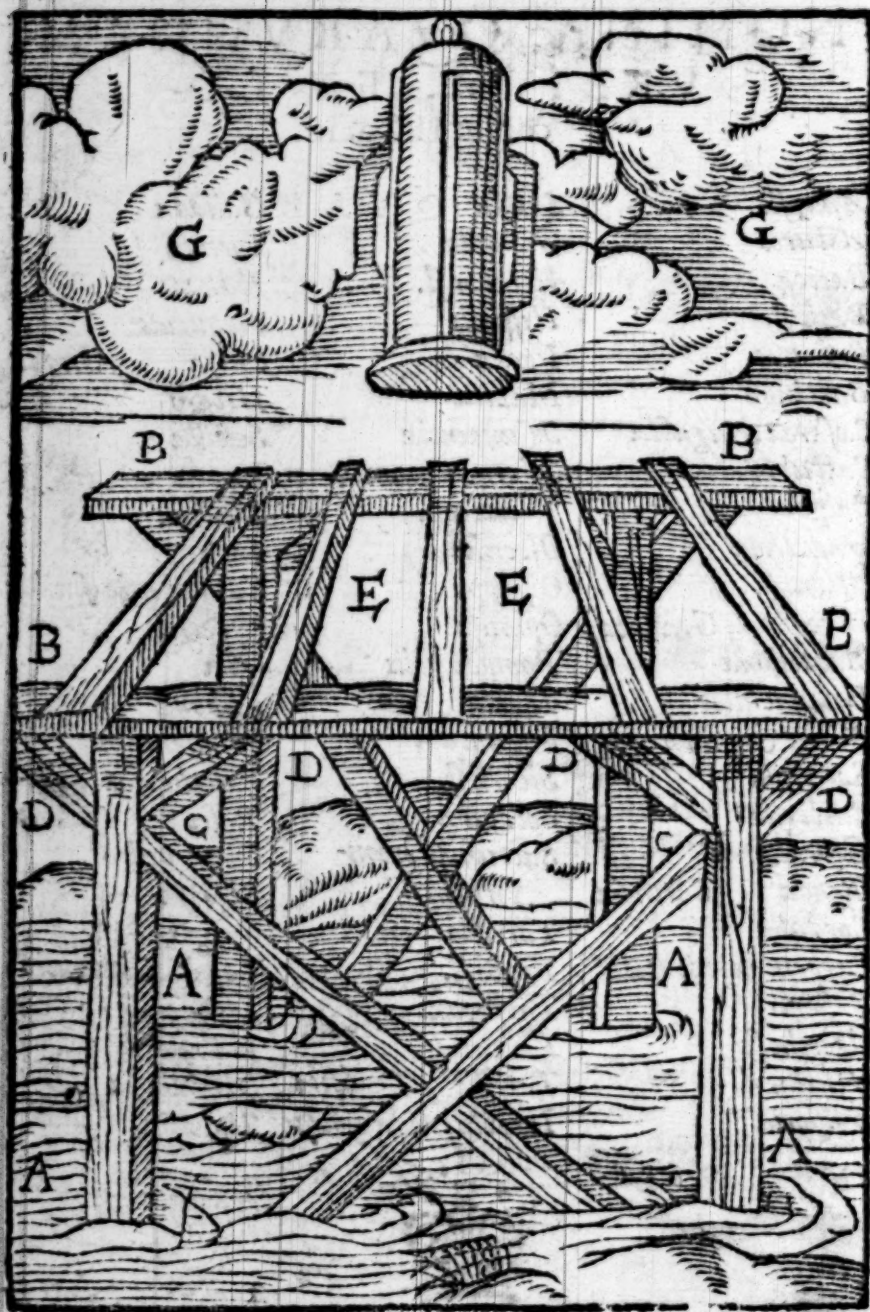
Rodanus, *Rosne*
 Rhuteni, *Rhodes*
 Sabis, *Sambre*
 Santones, *Saintonge*
 Seduni, *Seon*
 Segusia ni, *Bresse*
 Senones, *Sens*
 Sequana, *Seine*
 Sequani, *Bourgongnons*
 Sicambri, *Nauso de Hessen*
 Sueffiones, *Soiffons*
 Tarbelli, *Tarbe*
 Tarusati, *Turse*
 Tigurinus pagus, *Zurich de*
 Suisse
 Treuiri, *Treues*
 Tribotes, *Strasbourg*
 Turones, *Tours*
 Vellaunodunum, *Villeneuve en*
 Lorraine
 Vellaunij, *San Flor*
 Veneti, *Vannes*
 Veragri, *Saint Maurice*
 Vertodunum, *Verdon en Lo-*
 raine
 Veromandui, *Vermandois*
 Vesontio, *Besancon*
 Virodunum, *Verdon sur la*
 Sone
 Vnelli, *Percherons*
 Volci, *Avignon*
 Vsiptites, *Francfort*

NOMI-

NOMINA QVARVNDAM VRBIVM, ET LO- corum Hispaniæ.

<i>Anus fl.</i>	<i>Ebusus</i>	<i>Gallicia</i>
<i>Astures</i>	<i>Girunda</i>	<i>Tortosa</i>
<i>Betica</i>	<i>Hiberus fl.</i>	<i>Il duero</i>
<i>Betis fl.</i>	<i>Hispalis</i>	<i>Empurias</i>
<i>Baleares</i>	<i>Ilerda</i>	<i>Eurza</i> <i>Girona</i>
<i>Barcinon</i>	<i>Malaca</i>	<i>Hibero</i>
<i>Cæsarea Augusta</i>	<i>Numantie</i>	<i>Sevilla</i>
<i>Castulon</i>	<i>Nerium promon-</i>	<i>Leridz</i>
<i>Calpe</i> <i>Cinga fl.</i>	<i>torium.</i>	<i>Malaca</i>
<i>Guadiana</i>	<i>Oscenses</i>	<i>Sora</i>
<i>Asturia</i>	<i>Olyssippo</i>	<i>S. Maria de finibus</i>
<i>Il regno de Granata</i>	<i>Ophiusa</i>	<i>terre</i>
<i>Barcellona</i>	<i>Pompeiopolis</i>	<i>Oſca</i>
<i>Guadachibir</i>	<i>Rhoda</i>	<i>Lisbona</i>
<i>Maior & minor</i>	<i>Saguntum</i>	<i>Fru mentara</i>
<i>Saragosa</i>	<i>Sicoris fl.</i>	<i>Pápalona in Na-</i>
<i>Castiglia</i>	<i>Setabum</i>	<i>Roset</i> <i>(uarræ</i>
<i>Gibraltar</i>	<i>Sacrum promon-</i>	<i>Non vedro</i>
<i>Ringa</i> <i>Carthcia</i>	<i>torium</i>	<i>El ſegro</i>
<i>Coráuba</i>	<i>Tarraco</i>	<i>Satina</i>
<i>Carpentani montes</i>	<i>Tagus fl.</i>	<i>Capo S. Vincentio</i>
<i>Calleci</i>	<i>Turdetani</i>	<i>Aragon</i>
<i>Dertosa</i>	<i>Valentia</i>	<i>Il Tago</i>
<i>Durias fl.</i>	<i>Tariffa</i> <i>Cordoua</i>	<i>Andalusia</i>
<i>Emporia</i>	<i>Il monti de Segouia</i>	<i>Valenxa</i>

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS

LIBRO QVARTO.

PONTEN, eadem forma & ratione, bis fecit Cæsar supra Rhenum flumen latissimum, rapidissimum, & altissimum, primum in Menapijs contra Sicambros: deinde paululū supra eum locum finibus Treuirorum, ex quo transitus erat ad Vbios Cæsaris amicos.

- a Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo præacuta dimensa ad altitudinem fluminis, &c.
- b Trabes bipedales immissæ super vtraque tigna, quæ binis vtrinque fibulis ab extrema parte distinebantur.
- c Fibulæ, quæ disclusæ distinent bipedales trabes.
- d Vbi fibulæ disclusæ in contrariam partem reuinciuntur.
- e Materia directa, quæ iniecta supra bipedales trabes totum opus contexebat.
- f Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, vim fluminis exciperent.
- g Fistuca, qua adigebantur tigna in flumine.

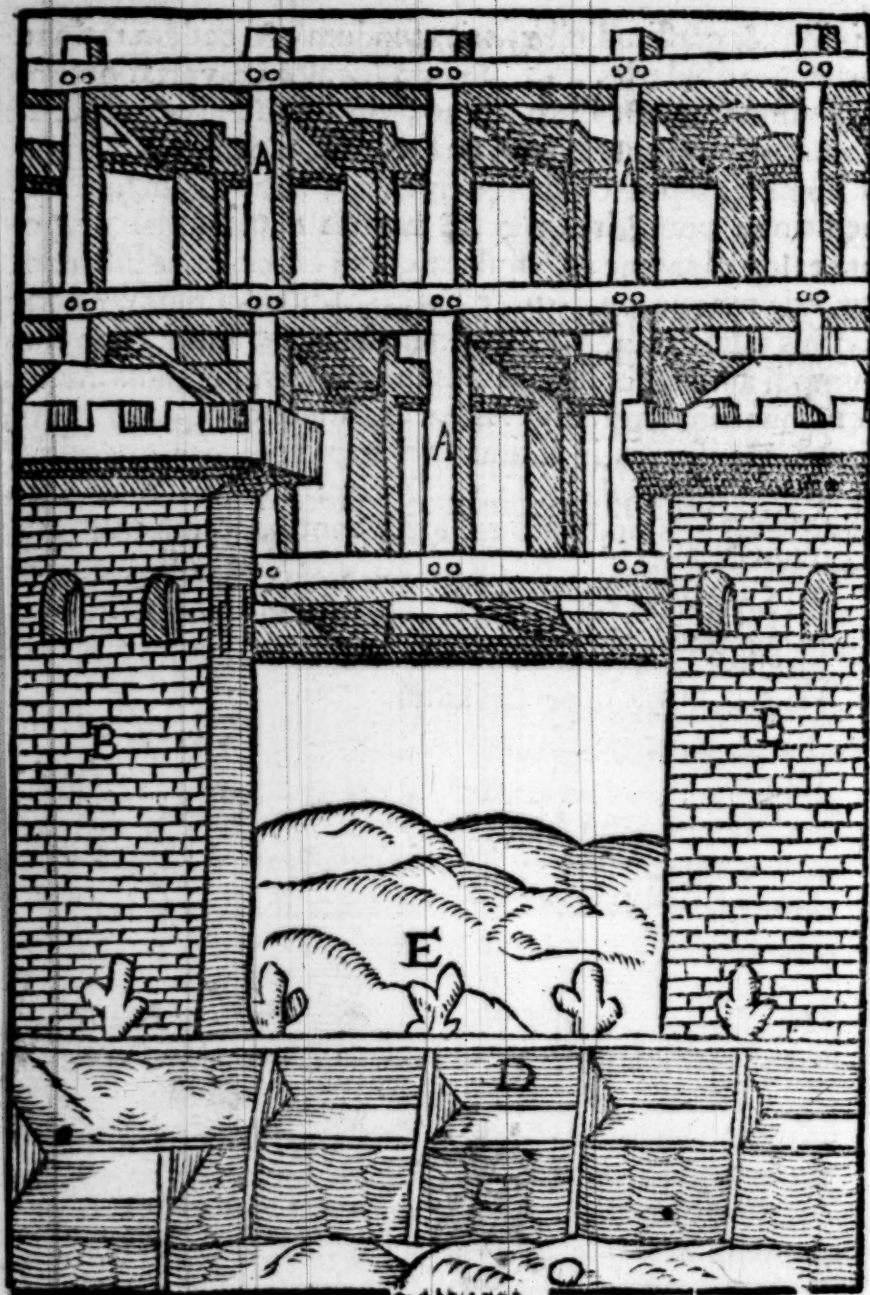
Hæc vtraque, insuper bipedalibus trabibus immisissis. hunc locum sic corrigendum puto: Hæc vtraque insuper, bipedales trabes immissæ, hac ratione, vt Insuper sit præpositio, & hæc Vtraque, sit accusandi casus, quod si duriusculum hoc quisquam existimarit, sciat Cæsarem ipsum simile vsum constructione in secundo de bello Ciuili in expugnatione Massiliæ his verbis: Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt. sciat & Vitruuium in quinto, vbi agit de portibus & structuris in aqua faciendis, similem fecisse constructionem. Tunc proclatio ea impleatur arena, & exæquetur cum margine, & planicia puluini, deinde insuper eam

exaequationem, pila quàm magna constituta fuerit, ibi struatur. quare si sic, vt puto, perseuerat corruptus librariorum vitio locus, neque sensus constabit, neque constructio, nisi implexa & litigiosa grammaticis, sed, vt vtraque consent, sensus scilicet, & constructio tam ingeniosis, quàm grammaticis, & operi verba sint conformia, & opus verbis, animaduertendum est, quòd postquam Cæsar descripsit modum figendi, & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam stabilitatem & firmitatem assecuta sunt, vertit se ad bipedales trabes, quæ transuersam totius pontis latitudinem perficiebant, & qua ratione possint, & quo modo sustinerentur, docet, dicens, quòd super hæc vtraque, id est, super bina tigna, quæ & in parte superiori, & ea quæ in parte inferiori posita erant, bipedales trabes immissæ, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis vtriusque fibulis, ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, & in contrariam partem reuinctis, &c. in hanc eandem sententiam mecum venire videtur Leo Baptista Albertus, vir & ingenio, & literis clarus, in suo de Architectura, qui eiusdem Cæsariani pontis descriptionem repetens non aliter ei visum fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his verbis: Huiusmodi autem immissæ trabes binis vtriusque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis, & cetera. quid autem sit Fibula, & quo modo discludatur, & reuinciatur, non omnibus peruia est notitia, quamuis eius sit quotidianus vsus. Vtuntur autem ea viri ac mulieres ad capita cingulorum, quibus circum se fluentes contineant vestes, traiecto per annulum, altero cinguli capite, fibulâq. reuincto, vt, quanto plus trahitur, tanto fortius firmetur. Eiusmodi autem sunt & sellæ, multis Italiæ vrbibus communes. quæ clausæ seruantur, & ad sedendi vsus, cùm discluduntur, & in contrariam partem reuinciuntur. eo fortius compressæ firmantur. hoc etiam ita esse, ex Vitruuio clarissimè apparet in decimo, his verbis: Tigna tria ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & à capite fibula coniuncta, & in imo diuincata exiguntur. Et infra: Sin autem maioribus oneribus erunt machinæ comparandæ amplioribus tignorum longitudinibus,

dinibus, & crassitudinibus erit vtendum, & eadem ratione
in summo fibulationibus, in imo fucularum versationibus
expediundum. Et libro primo, vbi de mœnibus differit:
Crassitudinem autem muri ita faciendam censeo, vt arma-
ti homines supra obuiam venientes, alius alium sine im-
peditione præterire possint, dum in crassitudine perpe-
tuae taleæ oleagineæ, vitulatae quàm creberrimæ instruan-
tur, vt utræque muri frontes inter se (quemadmodum fibu-
lis) his taleis colligatae, æternam habeant firmitatem hu-
iusmodi autem fibulis, quibus tunc & in colligandis muris,
& in munitionum vallis utebantur, hodie quoque & nos v-
timur, transuersis in latum longurijs fibulatim dispositis,
vt ictibus glandium, non vno loco tantum, sed tota vallis
mole resistamus iuuantibus fibulis continenter in contrari-
am partem reuinctis. Ex dictis satis constare poterit & sen-
sus, & constructio verborum Cæsaris, & pontis forma, secun-
dum figuram à nobis traditam,

Aua-

Auaricum.
IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS

LIBRO SEPTIMO

AUARICVM, vrbs Biturigum munitissima, quæ propè ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata, vnum tantum & perangustum habebat aditum, quod Auaricum à Cæsare turribus & aggeribus excitatis ita obsesum est, vt ipso potiretur.

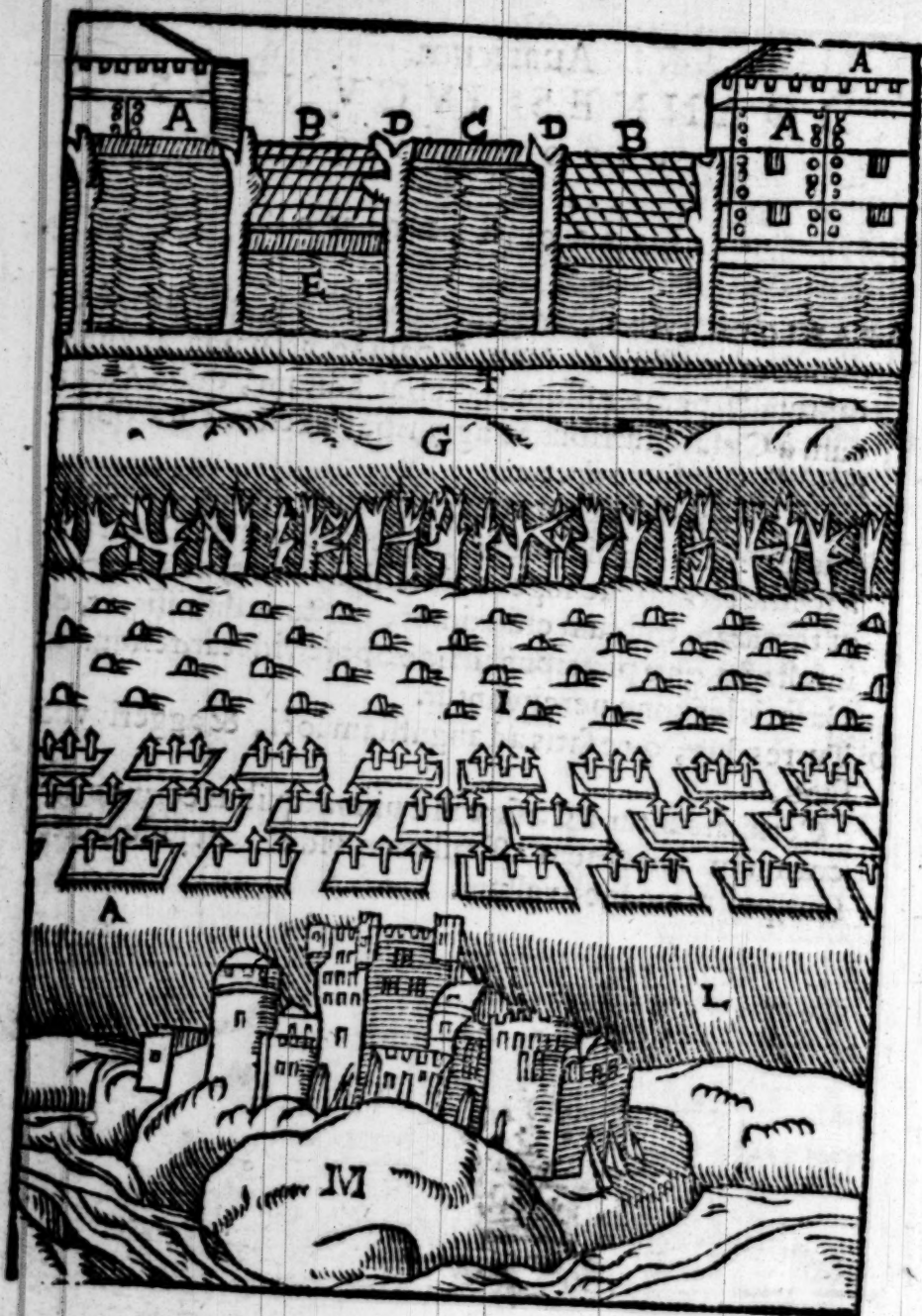
a Auarici vrbs Biturigum muri, quorum forma ferè communis erat in Gallia; qui & ita describuntur à Cæsare, vt à mediocri quoque ingenio intelligi possint; nos duntaxat texturam trabium effinximus, fracturis dimissis, vt, ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere videtur, reliqua ex Cæsaris lectione percipiantur.

b Turres duæ, quæ satis ad angustiam loci, & aggeris visæ sunt.

Cerui dicuntur à Cæsare illæ pinnae, quibus ceruinorum cornuum imaginem assimilata vides. deinde plutei sunt, postremo loco vallum.

Alexia.

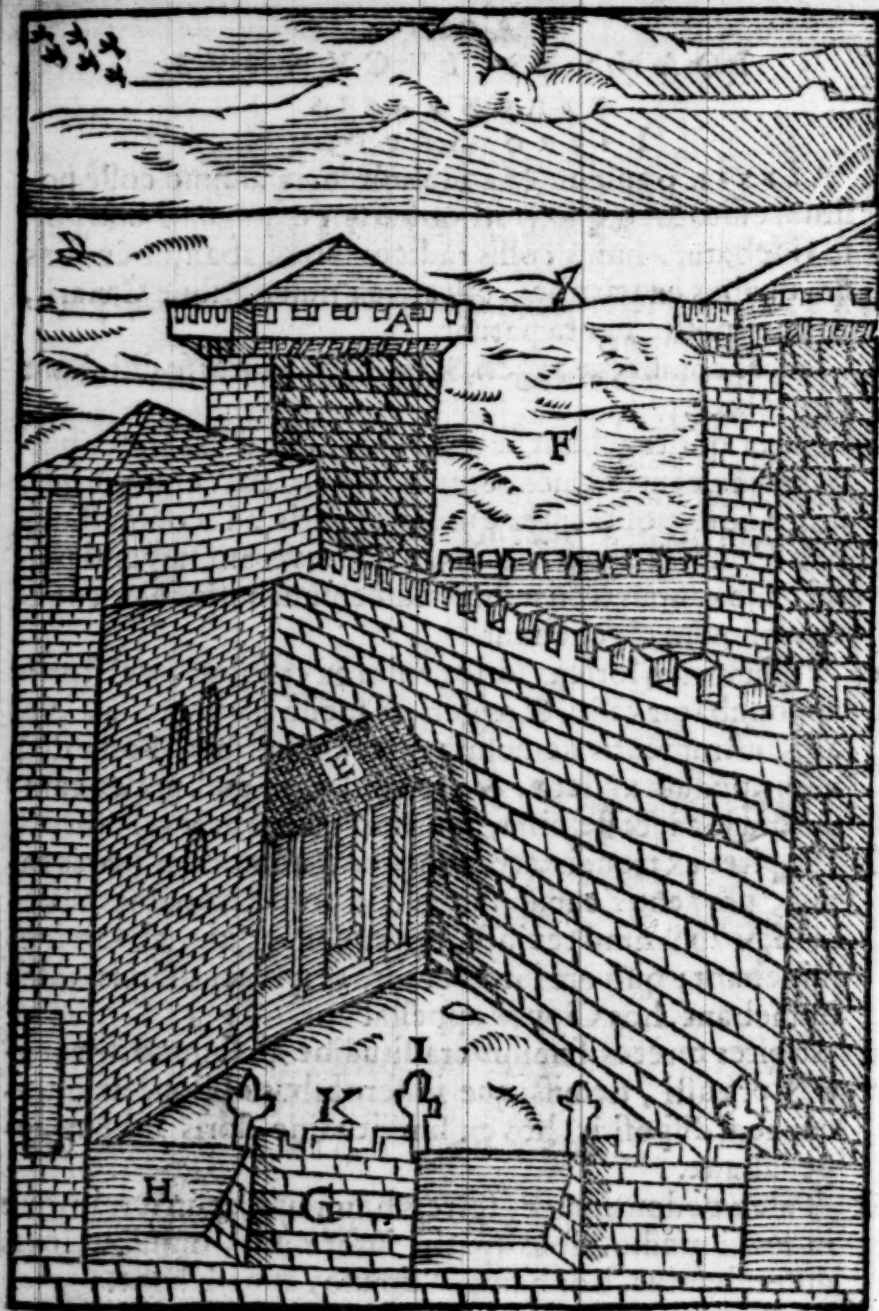
IOANNES IVCVNDVS

VERONENSIS

LIBRO SEPTIMO.

ALEXIA oppidum Mandubiorum in summo colle positum edito loco, quod nisi obsidione expugnari non posse videbatur. huius collis radices subleuabantur duobus flu. duabus ex partibus. cætera ex descriptione Cæsaris, & ex opposita figura patent.

- a Turres coniunctæ aggeri, & vallo, quæ inter se distabant pedes lxxx.
- b Plutei qui tegebant interuallum, quod erat inter pinnas. Pinnae interstructæ erant inter pluteos. erant & cerui grandes positi inter pinnas aggeris ad commissuras pluteorum; & aggeris ipsius, in quibus erant suspensi plutei, sub quibus tecti milites adscensum hostium, & conatum omnem repellebant.
- c Vallum cum lorica. lorica enim ex cratibus, vel storijs apponebatur vallo, & aggeri, ne faciliè harpagonibus, vel alijs instrumentis demoliri posset ab hostibus. Fossæ duæ erant, pedum xv latæ, & profundæ, in quibus per campestria loca, & demissa, aqua ex flumine deriuabatur.
- h Stipites ex truncis arborum, non admodum firmis ramis; præacutis cacuminibus, in perpetuam fossam demissi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant; quò qui intrauerant, se ipsi acutissimis vallis induebant. hos Cippos appellabant.
- i Stipites teretes feminis crassitudine ab summo præacuti, & præulsi, demissi que in scrobibus obliquè in quincuncem dispositis. hos ex similitudine floris Liliij appellabant.
- k Taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixæ, in terramque in fossæ mediocribus spatijs intermissis, omnibus locis differebantur. hos hamos Stimulos appellabant.
- l Fossa pedum xx lata, & profunda directis ad perpendicularum lateribus, à quâ reliquæ munitiones distabant pedes xl.
- m Alexia oppidum, superius descriptum.

Maffilia.
IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS

LIBRO SECVNDO DE
BELLO CIVILI.

MASSILIAE descriptio, quæ ex tribus ferè oppidi parti-
bus mari alluitur.

Storiæ, quæ à Cæsare nominantur, erant ex finibus ancho-
rarijs contextæ, præpendentes contra hostium tela, atq;
tormenta, quibus recti milites turrim construebant.

Musculus autem, à turri latericia, ad suffodiendum, & disij-
ciendum hostium turrem & murum.

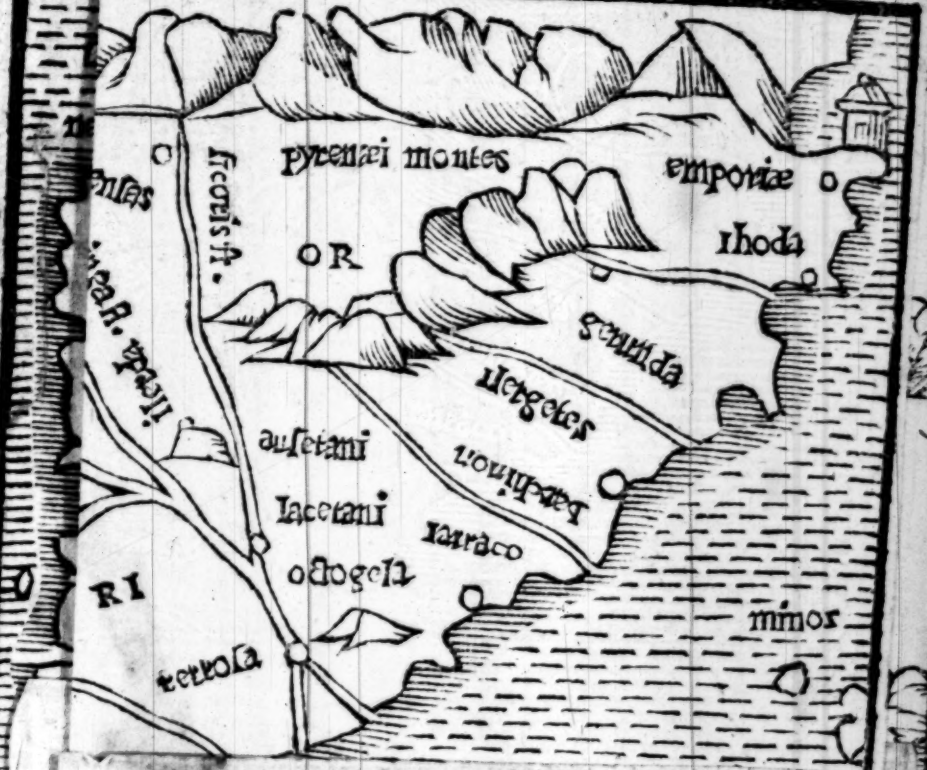
Vxellodunum.
IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS

LIBRO OCTAVO.

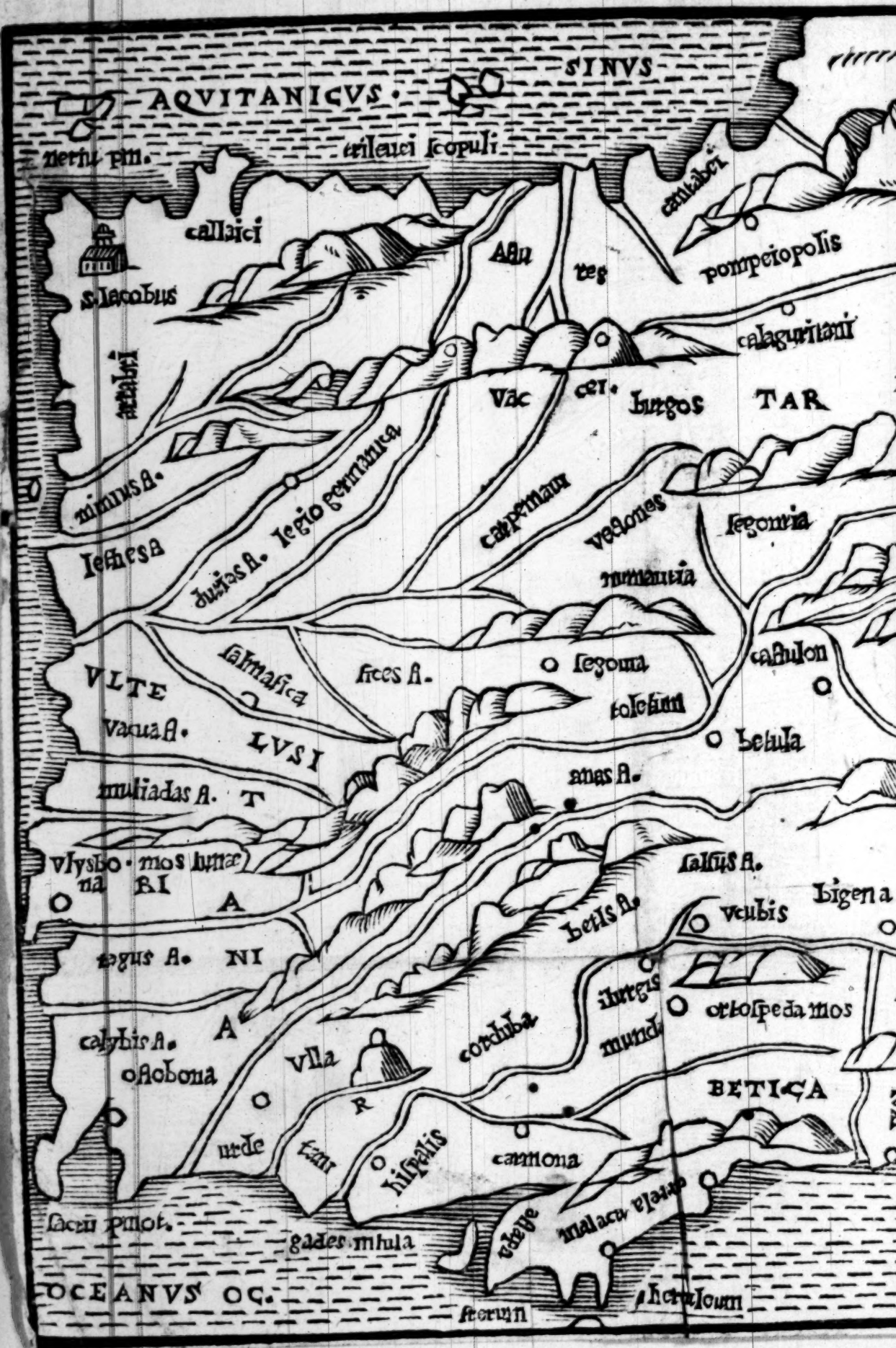

VXELLODVNVM oppidum egregiè natura loci muni-
tum, in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longè à
prouincia Romanorum.

tes,
 pertinet, spectat inter occasum solis, & septentriones.
 A Apud

C. IVLII CÆSARIS DE
BELLO GALLICO COM-
MENTARIVS I.

ALLIA est omnis diuisa in partes
tres: quarum vnā incolunt Belgæ, a-
liā Aquitani, tertiam qui ipsorum
lingua Celsæ, nostra Galli appellantur.
hi omnes lingua, institutis, legibus in-
ter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumē,
à Belgis Matrona, & Sequana diuidit. horum omni-
um fortissimi sunt Belgæ: propterea quod à cultu, atq;
humanitate provincie longissimè absunt, minimèq; ad
eos mercatores sepe commeant, atq; ea, quæ ad eff. emi-
nandos animos pertinent, important; ^a proximiq; sunt ^a proximis
Germanis, qui trans Rhenum incolunt, qui huius con-
tinenter bellum gerunt, quā de cāssa Heluetij quoque
reliquis Gallos virtute præcedunt; quod fere cotidianis
^b prælijs cum Germanis contendunt, cum aut suis fini-
bus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum ge-
runt. Eorum vna pars, quam Gallos obtinere dictū est,
initium capit à flumine Rhodano, cōtineturq; Garum-
na fl. ^c Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam
ab Sequanis, & Heluetijs flumen Rhenum: vergit ad
septentriones. Belgæ ab extremis Gallie finibus ori-
untur: pertinent ad interiorem partem fluminis Rhe-
ni: spectant in ^d septentriones, & orientem solem.
Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos mon-
tes, ^e & eam partem Oceani, ^f quæ ad Hispaniam
pertinet, spectat inter occasum solis, & ^f septentriones.

^a proximis

^b bellis
prælijs

^c Oceanus
finibus
Belgarum
atingit
etiam

^d v. nem.
^e d. leam
^f v. quæ est
ad R. sp.
pertinens.

A

Apud

• M. Pupi
us Piso, M.
Valerius
Messalla
cos. anno
urbis
DCXCII.
b copijs
suis
c contine-
rentur,

d ut mi-
nus

e mille

f igitur
ubi legati-
onem

Apud Heluetios longè nobilissimus, & ditissimus fuit Orgetorix. is M. Messalla, & M. Pisone cos. regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, & ciuitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copijs^b exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus præstarent, totius Galliae imperio potiri. id hoc facilius eis persuasit, quòd undique loci natura tuti Heluetijs^c continentur, una ex parte flumine Rheno latissimo, atque altissimo, qui agrum Heluetium à Germanis diuidit; altera ex parte, monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, & Heluetios; tertia, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui provinciã nostram ab Heluetijs diuidit. His rebus fiebat, d^d ut & minùs latè vagarentur, & minùs facillè finitimis bellum inferre possent. qua de causa homines bellandi cupidi magno dolore adficiebantur. pro multitudine autem hominum & pro gloria belli, atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudine^e millia passuum CCXL. in latitudinem CLXXX. patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare; iumentorum, & carrorum quàm maximum numerum coëmere, semenses quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppetere; cum proximis ciuitatibus pacem, & amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerant, in tertium annum profectiorem lege confirmant, ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. f^f is sibi legationem ad ciuitates suscepit. in eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano (cuius pater regnum in Sequa-

Sequa-

Sequanis multos annos obtinuerat, & à S. P. Q. R.
 amicus appellatus erat) ut regnum in ciuitate sua oc-
 cuparet, quod pater antiè habuerat: itèmq; Dumno-
 rigi Hiduo, fratri Diuitiaci (qui eo tempore principa-
 tum in ciuitate sua obtinebat, ac maximè plebi accep-
 tus erat) ut idem conaretur, persuadet: eique filiam
 in matrimonium dat. per facile factu esse, illis probat,
 conata perficere; propterea quòd ipse suæ ciuitatis im-
 perium obtenturus esset: non esse dubium quin totius
 Galliae plurimum Heluetij possent. se suis copijs, suoque
 exercitu illis regna conciliaturum, confirmat. Hac ora-
 tione adducti, inter se fidem, & iusiurandum dant, &
 regno occupato, per tres potentissimos, ac^a firmissimos
 populos totius Galliae sese potiri posse sperant. ^a fortissi-
 ut est Heluetijs per indicium enuntiata, moribus suis ^{mos}
 Orgetorigem ex^c vinculis causam dicere coegerunt, ^b v. Post-
 damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremare- ^{quam ea}
 tur. die^d constituta causæ dictionis, Orgetorix ad iu- ^{res est}
 dicium omnem suam familiam, ad hominum millia de- ^{Heluet.}
 cem, undique coëgit; & omnes clientes, obæratōsque, su- ^c vinculis
 os, quorum magnum numerum habebat, eodem con- ^d v. con-
 duxit: per eos, ne causam diceret se eripuit. cum ciui- ^{stituta}
 tas, ob eam rem incitata, armis ius suum exequi cona-
 retur, multitudinèmq; hominum ex agris magistrat-
 us cogerent; Orgetorix mortuus est: neque abest
 suspicio, ut Heluetij arbitrantur, quin ipse sibi mortem
 consciuerit. Post eius mortem nihilo minus Heluetij
 id, quod constituerant, facere conantur, ut è finibus su-
 is exeant. ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati
 sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad
 A 2 qua-

^a prae-
quam
quod
^b Latobri-
cis, Oros.
Larobro-
gis, al. La-
robicis

^c v. Nor-
ciamque

^d proxi-
mumque
Geneua
^e v. Ge-
benna, al.
Geyna.

^f L. Cal-
purnius
Piso Ca-
sonius, A.
Gabinus
cos. ann.
urbis cōd.
13. CXCV.

quadringentos, reliqua priuata aedificia incendunt;
frumentū omne, praeter ^a quod secum portaturi erant,
comburiunt; ut domum reditionis spe sublata parati-
ores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensi-
um molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent:
persuadent Rauracis, & Tulingis, & ^b Lacobricis fi-
nitimis, ut, eodem vsi consilio, oppidis suis vicisque
exustis, vnā cum his profisciscantur: Boiōsque, qui trans
Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transie-
rant, ^c Noricamque oppugnant, receptos ad se socios
sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus iti-
neribus domo exire possent; unum per Sequanos, an-
gustum, & difficile, inter montem Iuram, & flumen
Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur; mons au-
tem altissimus impendebat, ut facile per pauci prohibe-
re possent: alterum per prouinciam nostram, multo faci-
lius, atque expeditius: propterea quod inter fines Hel-
netiorum, & Allobrogum, qui nuper populo R. pacati
erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado transi-
tur. extremum oppidum Allobrogum est, ^d proximū-
que Heluetiorum finibus ^e Geneua, ex eo oppido pons
ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasū-
ros, quod nondum bono animo in P. R. viderentur, ex-
timabant; vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire
paterentur. Omnibus rebus ad profectiōem compara-
tis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes con-
ueniant. is dies erat, ad v. cal. Apr. ^f L. Pisonē, A. Ga-
binio cos. Caesari cum id nuntiatiū esset, eos per prouin-
ciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe pro-
ficisci; & quā maximis potest itineribus, in Galli-

am ulteriorem contendit, & ad^a Geneuam peruenit: ^a Genuā
 prouincia toti quàm maximum potest militum nume-
 rum imperat. erat omnino in Gallia ulteriore legio
 una. pontem, qui erat ad^b Geneuam, iubet rescindi. ^b Gejnā
 Vbi de eius aduentu Heluetij certiores facti sunt, lega-
 tos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis, cuius legati-
 onis^c Numcius, &^d Verodoctius principem locum ob-
 tinebant, qui dicerent, sibi esse in animo, sine vlllo male-
 ficio iter per prouinciā facere, propterea quòd iter ha-
 berent nullum aliud: rogare, ut eius voluntate id sibi
 facere liceat. Cæsar, quòd memoria tenebat, L. Cassium
 consule occisum, exercitumq; eius ab Heluetijs pulsum,
 & sub iugum missum, concedendum non putabat; neq;
 homines inimico animo, data facultate per prouinciā
 itineris^e faciendi, temperaturos ab iniuria & malefi-
 cio existimabat: tamen, ut spatium intercedere posset,
 dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis re-
 spondit; diem se ad deliberandum sumiturum; si quid
 vellent^f ad idus Apr. reuerterentur. ^g interea ea legi-
 one, quam secum habebat, militib;que, qui ex pro-
 uincia cōuenerant, à lacu Lemano, qui in flumen Rho-
 danum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequano-
 rum ab Heluetijs diuidit, millia passuum^h XIX. mu-
 rum in altitudinem pedum XVI. fossamque perducit.
 eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit;
 quòd facilius, si se inuito transire conarentur, prohiberi
 possent. Vbi ea dies, quam constituerat cum legatis, ve-
 nit, & legati ad eum reuerterunt, negat se more, &
 exemplo populi R. posse iter ulli per prouinciā dare;
 & si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Hel-
 uetij,

^c Nam-
meius

Numeni-
us & Ve-
rodoctius

^d Verode-
cius prin-
cipum

^e faciendi.

^f in Idus
^g interea
legione,

^h XXIX.

uetij, ea spe deiectionis, navibus iunctis, ratibusque compluribus factis, alij vadis Rhodani, quâ minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdum, sæpius noctu, si percurrere possent, conati; operis munitione, & militum concursu, & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis inuitis, propter angustias, ire non poterant. his cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Heduum mittunt; ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Heluetijs erat amicus: quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; & cupiditate regni adductus, novis rebus studebat, & quâ plurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat: itaque rem suscipit; & à Sequanis impetrat, ut per fines suos Heluetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant; Heluetij, ut sine maleficio, & iniuria transeant, Casari

^a annuntiat, ^a renuntiatur, Heluetijs esse in animo per agrum Sequanorum, & Heduorum, iter in Santonum fines facere, qui non longè à Tolosatium finibus absunt; quæ ciuitas est in prouincia. id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi R. inimicos, locis patentibus, maximèq; frumentarijs finitimos haberet. ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit; duâsq; ibi legiones^b conscribit; & tres, quæ circum Aquileiam hibernabant, ex hibernis educit, & ^c quâ proximum erat iter,

^a annuntiat, ^a renuntiatur,

^b non scripsit, ^c & quâ proximum iter in ulteriorem Galliam per alpes erat, cum

iter, per alpes in vltiorem Galliam cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Centrones, & Garoceli, & Catuwiges, locis superioribus occupatis, ^a itinere exercitum prohibere conantur. cōpluribus his prælijs pulsas, ^a ab itinere ab Ocelo, quod est citerioris provinciæ extremū, in fines Vocontiorū vltioris provinciæ die septimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitum ducit. hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias, & fines Sequanorū suas copias traduxerant, & in Heduarū fines peruenierant eorūque agros populabantur. Hedui cum se, suāque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsare mittunt rogatū auxilium. ita se omni tempore de populo R. meritos esse, ut, pæne in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorū in servitutē abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore ^b quo Hedui, Ambarri quoq, necessarij & consanguinei Heduarum, Cæsare certiores faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere. item Allobroges, qui trans Rhodanū vicos, possessionesq, habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrans, sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non expectandū sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumtis, in Xantones Heluetij peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines Heduarum, & Sequanorum in Rhodanū influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram pariem fluas, indicari nō possit. id Heluetij ratibus, ac lintribus ^c iunctis transibant. ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres iam copiarum partes Heluetios id flumen traduxisse,

^a ab itinere

^b Hedui
Ambar-
rique

^c iunctis

duxisse, quartam verò partem citra flumen Ararim
 reliquam esse; de tertia vigilia cum legionibus tribus
 è castris profectus, ad eam partem peruenit, quæ nondum
 flumen transierat, eos impeditos, & inopinantes aggres-
 sus, magnam partem concidit: reliqui sese fugæ man-
 darunt, atque in proximas silvas abuiderunt: ^a is pagus
 appellabatur Tigurinus. nam omnis ciuitas Heluetiæ
 in quatuor pagos diuisa est. hic pagus unus cum domo
 exisset, patrum nostrorum memoria, ^b L. Cassium consu-
 lem interfecerat, & eius exercitum sub iugum mise-
 rat. ita, siue casu, siue consilio deorum immortalium,
 quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem calamitatem po-
 pulo R. intulerat, ea princeps panas persoluit, qua in re
 Cæsar non solum publicas, sed etiam priuatas iniurias
 vltus est: quod eius soceri L. Pisonis auum, L. Pisonem,
 legatum, Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfe-
 cerant. Hoc prælio factò, reliquas copias Heluetiorum
^c curauit; ut consequi posset, pontem in Arare faciendum ^c curat;
 atque ita exercitum traducit. Heluetij, repensino eius
 aduentu commoti, cum id, quod ipsi diebus XX. eger-
 rimè confecerant, ut flumen transirent, ^d illum vno die
 fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cuius lega-
 tionis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Hel-
 uetiorum fuerat. is ita cum Cæsare egit: Si pacem populus
 R. cum Heluetijs faceret, in eam partem ituros atque ibi
 futuros Heluetios, ^e ubi eos Cæsar constituisset, atque esse
 voluisset. sin bello persequi perseueraret, reminiscere-
 tur & veteris incumodi populi R. & pristinae virtutis
 Heluetiorum: quod impromiso vnum pagum adortus
 esset, cum ij, qui flumen transissent, suis auxilium ferre

^a hic

^b Anno
 d. c. L. Caf-
 sio Longi-
 no, C. Ma-
 rio cos.

^c curauit;^d Cæsarem

^e ubi Cæ-
 sar

non possent, ne, ob eam rem, aut suae magnopere virtuti
 tribueret, aut ipsos despiceret. se ita à patribus, maio-
 ribusq; suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo, con-
 tenderent, aut ^a insidijs niterentur: quare ne committe-
 ret, ut is locus, ubi constitissent, ^b ex calamitate populi
 R. & internitione exercitus numè caperet, aut memo-
 riam proderet. His Caesar ita respondit: Eo sibi minus
 dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Helvetij cõ-
 memorassent, memoria teneret: ^c atq; eo grauius ferre ^c aut eo
 quo minus merito populi R. accidisset: qui si alicuius
 iniuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile canere:
 sed eo deceptum, quòd neq; cõmissum à se intelligeret,
 quare timeret; neq; sine causa ^d timendum, putaret: ^d timendū
 quòd si veteris contumeliæ obliuisci vellet, num etiam
 recentium iniuriarū (quòd, eo inuito, iter per provin-
 ciam per vim tentassent, quòd Heduos, quòd Ambaros,
 quòd Allobroges vexassent) memoriã deponere posset?
 quòd sua victoria tam insolenter gloriarentur, quòdq;
 se tam diu impunè tulisse iniurias ^e admirarentur, eò-
 dem pertinere: cõsuesse enim deos immortales, quò gra-
 uius homines ex ^f cõmutatione rerum doceant, quos pro
 scelere eorum vlcisci velint, his secundiores interdum
 res, & diuturniorē impunitatem concedere: cum ea ita
 sint, tamen, si obsides ab ijs sibi dentur, uti ea, quæ polli-
 ceantur, facturos intelligat, & si Heduis de iniurijs,
 quas ipsis, socijsque eorum intulerint, item si Allobro-
 gibus satisfaciant, sese cum ^h ijs pacem esse factu-
 rum. Diuico respondit: Ita Heluetios à maioribus suis
 institutos esse, uti obsides accipere, non dare consueue-
 rint: eius rei populum R. esse testem. Hoc responso dato,
 discessit.

^a in mite-
rentur:

^b ex cala-
mitate

^c aut eo
grauius

^d timendū
putaret:

^e mira-
rentur.

^f immu-
tatione
scelere
vlcisci

^h his

discessit. Postero die castra ex eo loco mouent. idem Cæsar facit; equitatumque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni provincia, & Heduis, atque eorum socijs coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant. qui cupidius nouissimum agmen infecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prælium committunt; & pauci de nostris cadunt. quo prælio sublatis Heluetijs, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant audaciùs subsistere, nonnunquã ex nouissimo agmine, prælio nostros laceßere cæperunt. Cæsar suos à prælio continebat; ac satis habebat in præsentia, hostem rapinis, ^a populationibusq; prohibere. ita dies circiter ^b XV iter fecerunt, uti inter nouissimum hostium agmen, & nostrum primis non amplius quinis, aut senis millibus passum interesset. interim quotidie Cæsar Heduos frumentum, quod essent publicè polliciti, flagitare. nam propter frigora, quod Gallia sub septentrionibus, ut antè dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea minùs uti poterat, quod iter ab Arare Heluetijs auerierant; à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Hedui; conferri, ^c comportari, aclesse, dicere. Vbi se diutius duci ^d intellexit Cæsar, & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuitiaco, & Lisco, qui summo magistratu præerant, (quem Vergopretum appellant Hedui, qui creatur an-

nius,

^a pabulationibusq;
^b XII.

^c Portari
^d intellex-
arit, &
diem

nuus, & vitæ necisq; in suos habet potestatem) graui-
 ter eos accusat; quòd cum neque emi, neque ex agris
 sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis ho-
 stibus, ab ijs non subleuetur, præsertim cum magna ex
 parte, eorum precibus adductus, bellum susceperit: multo
 etiam grauius, quòd sit destitutus, queritur. Tum de-
 mum Liscus, oratione Cæsaris adductus, quod antea
 tacuerat, proponit esse nonnullos, quorum auctoritas
 apud plebem plurimum valeat; qui ^a priuati plus
^b possint, quàm ipsi magistratus: hos seditiosa, atq; im-
 proba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum
 conferant; ^c quòd præstare dicant, si iam principatum
 Galliæ obtinere non possent, Gallorum, quàm Romano-
 rum, imperia ^d perferre; neq; dubitare debeant, quin, si
 Heluctios superauerint Romani, unà cū reliqua Gai-
 lia Heduis libertatem sint erepturi: ab ijsdem nostra
 consilia, quæq; in castris gerantur, hostibus enunciari:
 hos à se coerceri non posse: ^e quin etiam, quòd necessa-
 riam rem coactus Cæsari enunciarit, intelligere sese,
 quanto id cum periculo fecerit: & ob eam causam, quā
 diu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dum-
 norigem, Diuitiaci fratrem, designari sentiebat: sed,
 quòd pluribus præsentibus eas res iactari nolebat, ce-
 leriter concilium dimittit; Liscum retinet; querit ex
 solo ea quæ in conuentu dixerat, dicit liberiùs, atq; au-
 daciùs, eadem secretò ab alijs querit: reperit ^f esse ve-
 ra, ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna a-
 pud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum no-
 uarum rerum, complures annos portoria, reliquaque
 omnia Hednorum vectigalia paruo pretio redempta
 habere:

a priua-

tim

b possent;

c quod

præstare

debuerant.

Si

d præfer-

re.

e quin &

quod ne-

cessario

f ab alijs

esse

habere: propterea quod, illo licente, contra liceri audeat nemo: his rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse: magnis numerum equitatus suo sumptu semper alere, & circum se habere: neque, solum domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse: atque huius potentiae causa matrem in Eitnigibus, homini illic nobilissimo, ac potentissimo, collocasse: ipsum ex Heluetijs uxorem habere sororem ex matre, & propinquas suas nuptum in aliis ciuitates collocasse: fauere, & cupere Heluetijs, propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Caesarem, & Romanos; quod eorum aduentu potentia eius diminuta, & Dinnorige frater in antiquum locum gratiae, atque honoris sit restitutus: si quid accideret Romanis, summam in spem regni obtinendi per Heluetios venire; imperio populi R. non modò de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebaturque inquirendo Caesar, initium fugae praelii equestris aduersus à Dinnorige, atque eius equitibus factum esse (nam equitatu, quem auxilio Caesari Hedui miserant, Dinnorige praeerat) eorumque fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimae res accederent, quod per fines Sequanorum Heluetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia, non modò iniussu suo, & ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod à magistratu Hedunorum accusaretur; satis esse causae arbitratur, quare in eum aut ipse animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Dinnorige fratris

summam

illam

de v. paucis
ante die-
bus

e omnibus
vnum

suum in populum R. studium, summam in se vo-
 luntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam
 cognouerat. nam eius supplicio Diuitiaci animum ne
 offenderet, ^a verebatur. itaque, priusquam quidquam
 conaretur, Diuitiacum ad se vocari iubet; & coridia-
 nis interpretibus remotis, per M. Valerium Procillum,
 principem Galliae provinciae, familiarem suum, cui
 summam rerum omnium fidem habebat, cum eo collo-
 quitur: simul commonefacit, quae ipso praesente in
 concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta: & ostendit,
 quae separatim quisque de eo apud se dixerit: petit,
 atque hortatur, ut, sine eius offensione animi, vel ipse
 de eo, causa cognita, statuatur, vel ciuitatem statuere
 iubeat. Diuitiacus, multis cum lacrimis Caesarem
 complexus, obsecrare cepit, ne quid grauius in fra-
 trem statueret: scire se, illa esse vera: nec quencquam ex
 eo plus, quam se, doloris capere: propterea quod, cum
 ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille
 minimum propter adolescentiam posset, per se creuis-
 set; quibus opibus, ac nervis non solum ad minuendam
 gratiam, sed pene ad perniciem suam vteretur: sese
 tamen & amore fraterno, & existimatione vulgi com-
 moueri: quod si quid ei à Caesare grauius accidisset,
 cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, nemi-
 nem existimaturum non sua voluntate factum, quae ex
 re futurum, uti totius Galliae animi à se auerterentur.
 Haec cum pluribus verbis flens à Caesare peteret, Cae-
 sar eius dexteram prehendit: consolatus, rogat finem
 orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit,
 uti & recip. iniuriam, & suum dolorem eius voluntati

a vereba-
 tur, & sci-
 re se illa
 esse vera.

^a ciuites:

^b proprie-
torem
^c His

^d curre-
rit;

ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fra-
trem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit: quæ
ipse intelligat, quæ ciuitas quærat, proponit: mo-
net, ut in reliquum tempus omnes suspiciones ^a vi-
det: præterita se Diuitiaco fratri condonare dicit.
Dumnorigi custodes ponit; ut, quæ agat, quibus-
cum loquatur scire possit. Eodem die ab explora-
toribus certior factus hostes sub montem consedis-
se, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis es-
set natura montis, & qualis in circuitu ascensus,
qui cognoscerent, misit; renuntiatum est, facilem esse.
De tertia vigilia T. Labienum legatum ^b properè cum
duabus legionibus, & ^c iisdem ducibus, qui iter cogno-
uerant, summum iugum montis adscendere iubet: quid
sui consilij sit, ostendit. ipse de quarta vigilia eodem iti-
nere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumque
omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris
peritissimus habebatur, & in exercitu L. Sullæ, & po-
stea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmitti-
tur. prima luce, cum summus mons à T. Labieno tene-
retur, ipse ab hostium castris non longius mille & quin-
gentis passibus abesset; neque, ut postea ex captiuis com-
perit, aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus essent;
Considius, equo admissus, ad eum ^d accurrit; dicit, mon-
tem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hostibus te-
neri; id se à Gallicis armis, atque insignibus cognouisse.
Cæsar suas copias in proximum collem subducit; aciem
instruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæsare, ne
prælium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium
castra visæ essent, ut undique vno tempore in hostes im-
petus

petus fieret; monte occupato, nostros expectabat, præli-
 oque abstinebat. Multo denique die per exploratores
 Cæsar cognouit, & montem à suis teneri, & Heluetios
 castra mouisse, & Condidium, timore perterritum, quod
 non vidisset, pro viso sibi renuntiassse. eo die, quo cōsue-
 uerat ^a intervallo hostes sequitur, & millia passuum tria ^a ex in-
 ab eorum castris castra ponit. postridie eius die; quod ^{teruall}
 omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum
 metiri oporteret; & quod à Bibracte, oppido Heduo-
 rum longè maximo ac copiosissimo, non amplius milli-
 bus passuum. **XVIIII.** aberat; rei frumentariæ pro-
 spiciendum existimauit; ^b iter ab Heluetijs auerit; ac ^b & iter
 Bibracte ire contendit, ea res per fugitiuos L. Aemilij,
 decurionis equitū Gallorum, hostibus nuntiatur. Hel-
 uetij, seu quod ^c timore perterritos Romanos discedere ^c terrore
 à se existimarent, ^d eo magis quod pridie, superioribus ^d & coque
 locis occupatis, prælium non commisissent, siue eo quod
 re frumentaria intercludi posse considerent, commuta-
 to consilio, atque itinere conuerso, nostros à nouissimo
 agmine insequi, ac laceessere ceperunt. Postquam id
 animaduertit, copias suas Cæsar in proximum col-
 lem subducit; equitatumque, qui sustineret hosti-
 um impetum, misit. ipse interim in colle medio tri-
 plicem aciem instruxit legionum quatuor veterano-
 rum, ita, ut supra se in summo iugo duas legiones,
 quas in Gallia citeriore proximè conscripserat, & om-
 nia auxilia ^e collocarit, ac totum montem hominibus ^e collocari
 & complerit. interea, sarcinas in unum locū conferri, & ^f comple-
 ri,
 & superiore acie constiterant, muniri ^g superiori
 iustit. Heluetij, cum omnibus suis carris secuti, impedi-
 terant,
 menta

menta in unum locum contulerunt; ipsi confertissima acie, reiecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Caesar, primum suo, deinde omnium è conspectu remotis equis, ut, æquato omnium periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prælium commisit. ^a milites, è loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. ea disiecta, gladijs districtis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum scutis vno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque euellere, neque sinistra impedita, satis commodè pugnare poterant, multi ut, diu iactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare, tandem, vulneribus defessi, & pedem referre, & quod mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere cæperunt. capto monte, & succedentibus nostris, Boij, & Tulingi, qui hominum milibus circiter XV. agmen hostium cladebant, & nouissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperito aggressi, ^b circumuenire, conspicati Heluetij, qui in montem sese receperant, rursus instare, & prælium reintegrare cæperunt. ^c Romani conuersa signa bipartito intulerunt, prima, ac secunda acies, ut victis, a potius submotis resisteret; tertia, ut venientes ^d sustineret in ita, ancipiti prælio, diu, atque acriter pugnatum est. diutius cum nostrorum impetum sustinere non possent, alteri se, ut cæperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta, & carros suos se contulerunt. nam hoc toto prælio, cum ab hora septima ad vespertinum pugnatum sit, auersum hostem videre nemo potuit: ad montem

^a milites
superiore
loco

^b circum-
uenire &
id conspi-
cati,

^c Romani
signa par-
tita
d excipe-
res

tam^a noctem etiam ad impedimenta pugnatum est : ^a noctem
 propterea quod pro vallo carros obiecerant, ^b & è loco ^b & ad
 superiore in nostros venientes tela coniiciebāt, & non
 nulli inter carros rotasq³, materas ac iragulas subijcie-
 bant, nostrosq³ vulnerabant. diu cum esset pugnatum,
 impedimentis castrisque nostri positi sunt; ibi Orgeto-
 rigis filia, atq³ unus è filiis captus est. ex eo prælio cir-
 citer millia hominum CXXX. superfuerunt: eaq³ tota
 nocte continenter ierunt, nullam partem noctis itinere
 intermisso, in fines Lingonum die quarto peruenērunt;
 tum, & propter vulnera militū, & propter sepulturam
 occisorum, nostri, triduum morati, eos sequi non potuis-
 sent. Cæsar ad Lingones literas, nunciosq³ misit, ne eos
 frumento, nèue alia re iuuarent: qui si iuissent, se eodē
 loco illos, quo Heluetios, habiturum. ipse triduo inter-
 misso, cum omnib. copijs eos sequi cepit. Heluetij, omni-
 um rerum inopia adducti, legatos de deditioe ad eum
 miserunt: qui cum eum in itinere conuenissent; seq³ ad
 pedes proiecissent; suppliciterq³ locuti, flentes pacē pe-
 tissent; atq³ eos in eo loco, quo tum essent, suum aduen-
 tum expectare iussisset; paruerunt. eò postquam Cæsar
 peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos perfugissent,
 poposcit. dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte
 intermissa, circiter hominum millia sex, eius pagi, qui
 Verbigenus appellatur, siue timore perterriti, ne, at-
 que traditis, supplicio adficerentur, siue spe salutis in-
 ducti, quod, in tanta multitudine deditiiorum, suam
 fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existi-
 marent, ^c prima nocte, ex castris Heluetiorum egressi,
 ad Rhenum, sinésq³ Germanorum contenderunt. quod
 ubi

^c loco, quo

^d Verbige-
nus

^e prima
noctis vi-
gilia,

ubi Caesar rescivit; quorum per fines ierant, his, uti
conquirerent, & reducerent, si sibi purgati esse vellent,
imperavit; reductos in hostium numero habuit: reli-
quos omnes, obsidibus, armis, per fugis traditis, in dedi-
tionem accepit: Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fi-
nes suos, unde erant profecti, reuerti iussit; & quod,
omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo fa-
mem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his
frumenti copiam facerent: ipsos oppida, vicosque,
quos incenderant, restituere iussit: id ea maximè ra-
tione fecit, quod noluit eum locum, unde Heluetii
discesserant, vacare; ne propter bonitatem agro-
rum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis
finibus in Heluetiorum fines transirent, & fi-
nitimi Gallie prouinciae, Allobrogibusque essent.
Boios, petentibus Heduis, quod egregia virtute erant
cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit, quibus
a quosque illi agros dederunt, a eosque postea in parè iuris, liberta-
tisque conditionem, atque ipsi erant, acceperunt. In castris
Heluetiorum tabulae repertae sunt, literis Graecis conse-
ctae, & ad Caesarè perlatæ; quibus in tabulis nomina-
tim ratio cōfecta erat, qui numerus domo exisset eorum,
qui arma ferre possent; & item separatim pueri, senes,
mulieresque, quarum omnium rerum summa erat, ca-
pitum Heluetiorum millia CCLXIII. Tulingorum
c Plus. millia XXXVI. Latobrigorum XIII. Rauracorum
CCC. XXIII. Boiorum XXXII. ex his, qui arma ferre pos-
d Oros. ce- sent, ad millia b CXCII. summa omnium fuerunt ad
fororum nu- merum ait esse
XXXVII millia c CCCLXVIII. eorum, qui domum redierunt,
millium. census habito, ut Caesar imperauerat, repertus d est nu-
merus

b Plut.
CXC. Oro-
sius

CLVII.
c Plus.

CCC.

d Oros. ce-
fororum nu-
merum
ait esse
XXXVII
millium.

merus millium C & X. Bello Heluetiorum confecto, ro-
 zius fere Galliae legati, principes ciuitatum, ad Cae-
 rem gratulatum conuenerunt: intelligere sese, tamen si,
 pro veteribus Heluetiorum iniurijs populus R. ab ijs
 pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minùs ex
 usu terræ Galliae, quàm populi R. accidisse: propterea
 quòd eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Hel-
 uetij reliquissent, ut toti Galliae bellum inferrent im-
 periòque posirentur, locumque domicilio ex magna co-
 pia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimū,
 ac fructuosissimum iudicassent, reliquasq. ciuitates sti-
 pendiaras haberent: petierunt, ut sibi concilium toti-
 us Galliae in diem certam indicare, idq. Caesaris volun-
 tate facere liceret: sese habere quasdam res quas è cō-
 muni consensu ab eo petere vellent, ea re permissa diem
 concilio constituerunt; & iureiurando, ne quis enun-
 tiaret, nisi, quibus communi consilio mandatum esset,
 inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, ydem principes
 ciuitatum, qui antè fuerant, ad Caesarem reuerterunt;
 petieruntq. ut sibi secretò, in occulto de sua, omnium-
 que salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese
 omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: non minùs
 se id contendere, & laborare, ne ea, quæ dixissent enun-
 tiarentur, quàm, ut ea, quæ vellent, impetrarent; prop-
 terea quòd, si enuntiatum esset, summum in cruciatum
 se venturos viderent. Locutus est pro his Diuitiacus
 Heduus: Galliae totius factiones esse duas: harum alic-
 uis principatū tenere Heduos, alterius Aruernos: hi
 cum tantopere de potentatu inter se multos annos con-
 tenderent, factum esse, ut ab Aruernis, Sequanisque

a XII.

b detionis
hominesc neque
conferen-
dum

Germani mercede arcescerentur, horum primò circiter millia^a XV, Rhenum transisse: postea quàm agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri, ac barbari adamassent, traductos plures: nunc esse in Gallia ad C. & XX. millium numerum: cum his Heduos, eorúmque^b clientes semel, atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse; omnem nobilitatem, omnem senatum, amisisse: quibus praelijs, calamitatibusque fractos, qui & suarum virtute, & populi R. hospitio, atque amicitia plurimum antè in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obstringere, sese neq. obsides repetituros, neq. auxilium à populo R. imploratuuros, neque recusatuuros, quò minus perpetuò sub illorum ditione, atque imperio essent: unum se esse, ex omni ciuitate Heduorum, qui adduci non potuerit, ut iuraret, aut suos liberos obsides daret: ob eam rem se ex ciuitate profugisse, & Romanum ad senatum venisse, auxilium postulatum; quòd solus neque iureiurando, neque obsidibus teneretur: sed peritus victoribus Sequanis, quàm Heduis victis, accidisse: propterea quòd Arionistius, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset, tertiámque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupauisset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iubere; propterea quòd, paucis mensibus antè, Harudum millia hominum viginti-quatuor ad eum venissent, quibus locus, ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, ut omnes à Galliae finibus pellerentur, atq. omnes Germani Rhenum transirent: c neque enim con-

ferendus

ferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neq;
 hanc consuetudinem victus cum illa comparandam:
 Arionistum autem, ut semel Gallorum copias praelio
 vicerit, quod praelium factum sit Amagetobria, su-
 perbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cu-
 iusq; liberos pascere, & in eos omnia exempla crucia-
 tus edere: si qua res non ad nutum, aut ad voluntatem
 eius facta sit: hominem esse barbarum, iracundum, te-
 merarium: non posse eius imperia diutius sustineri:
 nisi si quid in Cesare, populoq; R. sit auxilij, omnibus
 Gallis idem esse faciendum, quod Heluetij fecerunt, ut
 domo^a emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remo-
 tas à Germanis, petant, fortunamque, quaecumque ac-
 cidat, experiantur: hæc si enuntiata Arionisto sint, non
 dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum
 sint, gravissimum supplicium sumat: Cesarem vel au-
 thoritate sua, atque exercitus, vel recenti victoria, vel
 nomine populi R. deterrere posse, ne maior multitudo
 Germanorum Rhenum traducatur, Galliãq; omnem
 ab Arionisti iniuria posse defendere. Hac oratione à
 Divitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu aux-
 ilium à Cesare petere ceperunt. animadverit Caesar,
 unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere,
 quas ceteri facerent, sed tristes, capite demisso, terram
 intueri, eius rei quæ causa esset miratus ex ipsis quæ-
 sit. nihil Sequani respondere, sed in eadem^b tristitia^b ^{tristitia}
 taciti permanere, cum ab ijs sæpius quæres, neq; vl-^c ^{perma-}
 lam omnino vocem exprimere posset; idem Divitiacus
 Hedus respondit; hoc esse miseriorem, & graviorem
 fortunam Sequanorū, quàm reliquorum, quod soli^c ne^c ^{nec in}

in occulto quidem queri neq³ auxilium implorare auderent; absentisque Arionisti crudelitatem, veluti si coram adesset, horrerent: propterea quòd reliquis^a tanta fugæ facultas daretur; Sequanis verò, qui^b intra fines suos Arionistum^c recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit; pollicitusq³ est, sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductum Arionistum, finem iniurijs faci-
 turum. Hac oratione habita, conciliū dimisit. & secundū ea multa res eum hortabantur, quare sibi eā rem cogitandam, & suscipiendam putaret, imprimis, quòd Heduos, fratres consanguineosq³, sæpenuerò ab Senatu appellatos, in servitute atq³ in ditione videbat Ger-
 manorum teneri,^d eorumque obsides esse apud Arionistum, ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi Rom. turpissimum sibi, & reip. esse arbitrabatur. paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinē venire populo Rom. periculosum videbat: neq³ sibi homines ferros, ac barbaros temperaturos, existimabat, quin, cum omnem Galliam occupassent, ut antè Cimbri, Teutonique fecissent, in provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; præsertim cum Sequanos à provincia nostra Rhodanus divideret. quibus rebus quàm maturrimè occurrendum putabas. ipse autem Arionistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumserat, ut ferendus non videretur. quamobrem placuit ei, ut ad Arionistum legatos mitteret, qui ab eo postularent,

a: tamen,
 tantum
 b: ultra
 c: receperat
 d: innotuit

rent, ut aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret: velle sese de rep. & summis utriusque rebus cum eo agere, Ei legationi Arionistus respondit: si quid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille à se vellet, illum ad se venire oportere: præterea, se neq, sine exercitu in eas partes Galliae venire audere, quas Cæsar possideret; neque exercitum sine magno commeatu, atque emolumento in unum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo R. negotij esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit:

Quoniam tanto suo populiq, R. beneficio affectus, cum in consulatu suo^b rex, atq, amicus à Senatu appellatus esset, hanc sibi populoque R. gratiam referret^c ut in colloquium venire inuitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi, & cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret: deinde, obsides, quos haberet ab Heduis, redderet; Sequanisque permetteret, ut quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; nèue Heduos iniuria laceggeret, nèue his, sociisque eorum bellum inferret: si id ita fecisset, sibi, populoq, R. perpetuam gratiam, atque amicitiam cum eo futuram: si non^d impetraret, quoniam M. Messalla, L. Pisone cos. senatus censuisset, ut, quicumq, Galliam provinciam obtineret, quod commodum reip. faceret posset, Heduos, ceterosq, amicos populi R. defenderet, se Heduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Arionistus respondit: ius

^a negotiâ

^b rex atq, amicus
R. P. à senatu appell.

^c quando in

^d impetrasset,

^e Ad hoc Arionistus

idem

b consue-
uisse :
c iure

esse belli, ut qui vicissent, his, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent : ^a item populum R. victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare ^b consueuisse : si ipse populo R. non præscriberet, quemadmodum suo iure vteretur, non oportere se à populo R. in suo ^c impediri : Heduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos : magnam Cæsarem iniuriam facere, qui suo aduentu vectigalia sibi deteriora faceret : Heduis se obsides redditurum non esse : neque ijs, neque eorum socijs iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenissent, stipendiumq, quotannis penderent : si id non fecissent, longè ab his fraternum nomen populi R. absfuturum : quòd sibi Cæsar denuntiaret, se Heduorum iniurias non neglecturum ; neminè secum sine sua pernicie contendisse : cum vellet, congregaretur ; intellecturum, quid inuicti Germani, exercitatiissimi in armis, qui intra annos XIII. tectum non subissent, virtute possent. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur : & legati ab Heduis, & Treviris veniebant ; Hedui questum, quòd Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur ; sese ne obsidibus quidè datis pacem Arionisti redimere potuisse ; Treviri autem, pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni confedisse ; qui Rhenum transire ^d conarentur : his præesse Nasuam, & Cimbrium fratres. quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit ; ne, si nova manus Sueuorū cum veteribus copijs Arionisti sese coniunxisset, minùs facile resisti posses : itaque, re frumentaria,

quàm

d cona-
bantur

quàm celerrimè potuit, comparata, magnis itineribus
 ad Arionistum contendit. cum tridui viam processisset,
 nuntiatum est ei, Arionistum cum suis omnibus copijs
 ad occupandum Vesonitionem, quod est oppidum max-
 imum Sequanorum, contendere, triduiq; viam ^a à suis
 finibus processisse, id ne accideret, magnopere præca-
 uendum sibi Cæsar existimabat. namque omnium re-
 rum, quæ ad bellum vsui erant, summa erat in eo oppi-
 do difficultas: idq; natura loci sic muniebatur, ut mag-
 nam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea
 quod flumen ^b Alduabis, ut circino circumdictum, pæ-
 ne totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod non
 est amplius pedum sexcentorum, ^c quia flumen inter-
 mittit, mons continet magna altitudine, ita, ut radices
 eius montis ex utraque parte ripæ fluminis contin-
 gant. hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum
 oppido coniungit. huc Cæsar magnis diurnis, noctur-
 nisque itineribus contendit; occupatōque oppido ibi
^d præsidium collocat. dum paucos dies ad Vesonitionem,
 rei frumentariæ comitatūsque causa, moratur, ex
 percunctatione nostrorū, vocibūsque Gallorū, ac mer-
 catorum, qui ingenti magnitudine corporum Germa-
 nos, incredibili virtute, atque exercitatione in armis, esse
 prædicabant, sæpenuerò sese cum ijs cōgressos ne vul-
 tum quidem, atque aciem oculorum dicebant ferre potu-
 isse; tantus subito timor omnem exercitum occupauit,
 ut non mediocriter omnium mentes, animosque pertur-
 baret. hic primū ortus ^e est à tribunis militum, ac præ-
 fectis, reliquisque, qui, ex urbe, amicitiae causa, Cæ-
 sarem secuti, non magnum periculum miserabantur,
 quod

^a à finibus^b Aldu-
^a dubis^c quia^d præsidium^e est ti-
mor à

quod non magnum in re militari usum habebant: quorum alius, alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum ^a necessariam esse diceret, petebat, ut eius voluntate discedere liceret: nonnulli pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. hi neq³ vultum fingere, neq³ interdum lacrimas tenere poterant: ^b abducti ^b abdit in tabernaculis aut suum fatum querebatur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabatur: vulgò totis castris testamenta ^c obsignabantur. horum vocibus, ac timore paulatim ^d etiam, hi, qui magnū in castris usum habebant, milites, centurionesque, quiq³ equitatus praeerant, perturbabantur. qui se ex his minis timidior existimari volebant, non se hostem ^e itineris, vereri, sed angustias ^e itineris, & magnitudinem silvarum, quae inter eos, atque Arionistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commodè supporari posset, timere dicebant. nonnulli etiam Caesari renuntiabant, cum castra moveri, ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos. Hec cum animaduertisset Caesar, convocato concilio, omniumq³ ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: primum, quod aut, quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quaerendū, aut cogitandum putarent: Arionistum, se consule, cupidissimè populi R. amicitia appetisse: cur hunc tam temerè quisquam ab officio discessurum iudicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis ^a equitate suis postularis, atq³ ^d equitate conditionum perspecta, & ^e conditi- cum neq³ suam, neque populi R. gratiam repudiaturū, quod si, furore, atque amentia impulsus, bellum intulisset,

fisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute,
 aut de ipsius diligentia desperarent? factum eius hostis
 periculum patrum nostrorum memoria, cum, Cimbris,
 & Teutonis à C. Mario pulsus, non minorem laudem
 exercitus, quàm ipse imperator, ^ameritus esse videba-
 tur: factum etiam nuper in Italia servili tumultu; quos
 tamen aliquis usus ac disciplina, quam à nobis acce-
 pissent, ^bsubleuaret: ex quo ^ciudicari posset, quantum
 haberet in se boni constantia: propterea quòd, quos ali-
 quandiu inermes sine causa tenuissent, hos postea ar-
 matos, ac victores superassent: denique, ^dhos esse eosdem
 Germanos, quibuscum sæpenumero Helvetij congressi
 non solum ^ein suis sedibus, sed etiam in illorū finibus,
 plerumque superassent; qui tamen pares esse nostro exer-
 citui non potuerint: si quos aduersum prælium, & fu-
 ga Gallorum commoueret, hoc si quærerent, ^freperiri
 posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Arionis tñ,
 cum multos menses castris, ac paludibus se continuisset,
 neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pug-
 na, & dispersos subito adortum, magis ratione ac consi-
 lio, quàm virtute, vicisse: cui rationi contra homines
 barbaros, atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum
 quidem sperare nostros exercitus capi posse: qui suum
 timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasque
^gitinervis conferrent, facere arroganter; cum aut de of-
 ficio imperatoris desperare, ^haut ei præscribere aude-
 rent: ⁱhæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Leu-
 cos, Lingones subministrare; iamque esse in agris fru-
 menta matura: de itinere ipsos breui tempore indica-
 turos: quòd non fore dicto audientes, ^kneque signa la-

^ameritus
 videbatur
 propter fa-
 ctum: &
 nuper
^bsubleua-
 rent:
^ciudicari
 de eosdem
 esse Ger-
 manos sci-
 rent cum
 quibus
^ein suis, se
 f posse re-
 periri,

^gitinervis
 conferret,
^haut præ-
 scribere
 videretur:
ⁱhoc sibi
 curæ esse;
^knec sig-
 na,

turi dicantur, nihil se ea re commoueri: scire enim quibuscunq; exercitus dicto audiens non fuerit, aut, malè re gesta, fortunam defuisse, aut, aliquo facinore comperio, auaritiā esse conuictā: suā innocentiam perpetua vita, felicitatem Heluetiorum bello esse perspectā: itaque se quod in longiorem diem collaturus^a esset, representaturum, & proxima nocte de quarta vigilia, castra moturum; ut quamprimum intelligere posset utrū apud eos pudor, atque officium, an timor plus valeret: quod si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibi que eam prætoriam cohortem futuram. huic legioni Cæsar & indulserat præcipuè, & propter virtutem confidebat maximè. Hac oratione habita, mirum in modum conuersæ sunt omnium mentes, summāq; alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: princepsque decima legio per tribunos mil. ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset; seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmauit.^b deinde, reliquæ legiones per tribunos mil. & primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent: se neque unquam dubitasse, neq; timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimasse. Eorum satisfactione accepta, &, itinere exquisito per Diuitiacum, quod ex^c alijs Gallis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius^d L. circuitu, locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, uti dixerat, profectus est. septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Arionisti copias à nostris millibus passuum quatuor & XX. abesse.

Cognitio

a m
rian
duc

b a fuisset,

c d
ban
d c
quie in
loceb in de re-
liquec alijs
maximam
d XL.

Cognito Caesaris aduentu, Arionistius legatos ad eum
 mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fie-
 ri licere, quoniam propius accessisset; seque id sine peri-
 culo facere posse^a existimaret, non respuit conditionem^a existi-
 Caesar: iamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur; mare.
 cum id, quod antea petenti denegasset, ultro pollicere-
 tur: magnamque in spem veniebat, pro suis^b tantis po-^b tantum,
 pulis, R. in eum beneficijs, cognitis suis postularis, fore,
 vii pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo
 die quintus. ^c Interim, cum saepe ultro citroque legati ^c interim
 inter eos mitterentur, Arionistius postulavit, ne quem saepe
 peditem ad colloquium Caesar adduceret: vereri se, ne
 per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equita-
 tu veniret: alia ratione se non esse venturum. Caesar,
 quod nec colloquium, interposita causa, tolli volebat,
 neque salutem suam Gallorum equitatu committere
 audebat commodissimum esse statuit, omnibus equis
 Gallis equitibus detractis, legionarios eò milites legio-
 nis decimae, cui quam maxime confidebat, imponere; ut
 praesidium quam amicissimum, si quid opus facto esset,
 haberet. quod cum fieret, non irridiculè quidam ex mi-
 litibus decimae legionis dixit; plus quam pollicitus es-
 set Caesarem facere; pollicitum esse in cohortis prae-
 toriae loco decimam legionem habiturum, ^d nunc ad equis ^d non
 rescribere. Planities erat magna, ^e in ea tumulus ^e ad equum,
^e terreus satis grandis. hic locus a quo fere spatium ab ^e v. terre-
 castris utriusque aberat. eò, ut erat^f dictum, ad col-^e nus
 loquium venerunt. legionem Caesar, quam equis de-^f ventum,
 uexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit.
 item equites Arionisti pari intervallo constititerunt.
 Arionistius,

Arionistus, ut ex equis colloqueretur, & præter se, de-
nos ut ad colloquium adducerent, postulavit. ubi eò
ventum est, Cæsar, initio orationis, sua, senatûsque in
eum beneficia commemoravit, quòd rex appellatus es-
set à senatu, quòd amicus, ² quòd munera amplissimè
missa, quam rem & paucis contigisse, & à Romanis
pro maximis hominum officijs consuevisse tribui doce-
bat: illum, cum neque aditum, neque causam postu-
landi iustam haberet, beneficio, ac liberalitate sua, ac
senatus, ea præmia consecutum. docebat etiam, quàm
veteres, quàmque iustæ causæ necessitudinis ipsis cum
Heduis intercederent; quæ senatusconsulta, quoties,
quàmque honorifica in eos facta essent; ut omni tempo-
re totius Gallie principatum Hedui tenuissent, prius
etiam, quàm nostram amicitiam appetissent: populi R.
hanc esse consuetudinem, ut socios, atque amicos non
modò sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore
auctiores velit esse: quod verò ad amicitiam populi R.
attulissent, id his eripi, quis pari posset? postulavit de-
inde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut
Heduis, aut eorum socijs bellum inferret; obsides red-
deret: si nullam partem Germanorum domum remit-
tere posset; at ne quos amplius Rhenum transire pa-
rereetur. Arionistus ad postulata Cæsaris pauca re-
spondit; de suis virtutibus multa prædicauit: trans-
isse Rhenum sese, non sua sponte, sed rogatum, & ar-
cessitum à Gallis; non sine magna spe, magnisque
b præmijs domum, propinquosque reliquisse; sedes
habere in Gallia ab ipsis concessas: obsides ipsorum
voluntate datos; stipendium capere iure belli, quod
victores

2 & mu-
nera

b præmijs
prædicauit
domum,

victores victis imponere consueverint; non sese Gallis,
 sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliae ciuitates
 ad se oppugnandum venisse; ac contra se castra habu-
 isse; eas omnes copias uno ab se praelio^a fusas, ac supe-
 ratas esse; si iterum experiri velint, ^bparatum se de-
 certare; sin pacem malint, iniquum esse, de stipendio
 recusare, quod sua voluntate ad id tempus^c depende-
 rint: amicitiam populi R. sibi ornamento, & praesidio,
 non detrimento esse oportere, idq; se ea spe perisse. si per
 populum R. stipendium remittatur, & deditiij subtra-
 hantur, non minus libenter sese recusaturum populi R.
 amicitiam, quam appetierit: quod multitudinem Ger-
 manorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non
 Galliae oppugnandae, causa facere; eius rei testimoni-
 um esse, quod, nisi rogatus non venerit, & quod bellum
 non intulerit, sed defenderit, se prius in Galliam venisse,
 quam populum R. nunquam, ante hoc tempus exercitum
 populi R. Galliae provinciae^d finibus egressum. quid sibi
 vellent, ^ecur in suas possessiones veniret. provinciam su-
 am esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. ut ^fipsi co-
 cedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret;
 & sic item, nos esse iniquos, qui in suo^h iure se interpel-
 laremus. Quod ex S.C. Heduos appellatos amicos dice-
 ret, non se tam barbarum, neq; tam imperitum esse vo-
 rum, ut non sciret, neq; bello Allobrogum proximo, He-
 duos Romanis auxilium tulisse, neq; ipsos, in his con-
 zentionibus, quas Hedui secum, & cum Sequanis ha-
 buissent, auxilio populi R. vsor esse debere se suspicari,
 simulata Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia
 habeat, sui opprimendi causa habere: quod nisi dece-
 dat,

^a pulsas,
^b paratum
 decertare:
 si pace uti
 velint,
^c propen-
 derint,

^d fines
^e cum in
^f sibi
^g sic iterum
 nos
^h iure in-
 terpellare-
 mus, quod
 fratres a
 se & ami-
 cos Heduo-
 s appellato-
 res diceret.

dat, aut exercitum deducat ex his regionibus; sese illi
 non pro amico, sed pro hoste habiturum: quod si eum in-
 terfecerit, nullis sese nobilibus, principibusque populi
 R. gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum num-
 cius comperit habere; quorum omnium gratiam atque
 amicitiam eius morte redimere posset. quod si discessis-
 set, ac liberam sibi possessionem Galliae tradidisset, mag-
 no se illum premio remuneraturum, & quaecumque bella
 geri vellet, sine ullo eius labore, & periculo confectu-
 rum. Multa à Cesare in eam sententiam dicta sunt,
 quare negotio desistere non ^a posset, & neque suam, neque
 populi R. consuetudinem pati, uti optime ^b meritos so-
 cios desereret, neque se indicare Galliam potius esse A-
 rionisti, quam populi R. bello superatos esse Aruernos,
 & Rutenos à Q. Fabio Maximo, quibus populus R.
 ignouisset: neque in provinciam redegisset: neque stipendi-
 um imposuisset. quod si antiquissimum quodque tempus
 spectari oporteret, populi R. iustissimum esse in Gallia
 imperium, si iudicium senatus servari oporteret, liberam
 debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus
 uti voluisset. Dum hæc in colloquio geruntur, Cesari
 nunciatum est, equites Arionisti propius tumultum ac-
 cedere; & ad nostros adequitare, lapides, telæque in no-
 stros conijcere. Caesar loquendi finem fecit, seque ad suos
 recepit; suisque imperavit, ne quod omnino reum in
 hostes reijcerent. nam & si sine ullo periculo legionis
 delectæ commissum cum equitatu prælium fore vide-
 bat: tamen committendum non putabat, ut pulsus ho-
 stibus, dici posset, eos à se per fidem in colloquio circum-
 ventos. Posteaquam in vulgus militum relatum est,

a posset,
 neque
 b meren-
 tes

qua^a arrogantia in colloquio Arionist^{us} vsus, omni
Gallia Romanis interdixisset; impet^{us}que in nostros
eius equites fecissent; eaque res^b colloquium vt dire-
misset: multo maior alacritas, studi^{um}que pugnandi
maius exercitui iniectum est. Biduo post Arionist^{us} le-
gatos ad Caesarem mittit, velle se de his rebus, quae in-
ter eos agi coep^{er}unt, neque perfectae essent, agere cum eo,
vt iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minis
vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquen-
di Caesari causa visa non est, & eo magis, quod pridie
eius diei Germani retineri non^c poterant quin in no-
stros tela conijcerent. Legatum ex suis, sese magno cum
periculo ad eum missurum, & hominibus feris obiec-
turum, existimabat. commodissimum visum est, M. Va-
lerium^d Procellum, C. Valerij Caburij, summa virtute
& humanitate adolescentem (cuius pater a C. Valerio
Flacco, ciuitate donatus erat) & propter fidem, & prop-
ter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Arioni-
st^{us} longinqua consuetudine utebatur, & quod in eo
peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere; &
M. Titium, qui hospitio Arionisti vsus erat. his man-
dauit, vt quae diceret Arionist^{us}, cognoscerent, & ad
se referrent. quos cum apud se in castris Arionist^{us},
conspexisset, exercitu suo praesente, ^econclamauit, quid
ad se venirent? an speculandi causa? conantes dicere,
prohibuit, & in catenas coniecit. eodem die castra pro-
mouit, & millib. passuum sex a Caesaris castris sub monte
consedit. postridie eius diei, praeter castra Caesaris suas
copias traduxit, & millibus passuum duobus ultra eum
castra fecit; eo consilio, vt frumento, commeatuq^e, qui

^a arrogantia omnem
Galliam
Romanis
interdix-
isset,
^b colloqui-
um dire-
misset

^c potue-
runt,

^d Proci-
lium

^e Marcii
Metium,

^f clama-
uit.

verò

ex Sequanis & Heduis supportaretur, Caesarem intercluderet. ex eo die dies continuos quinque Caesar, pro castris suas copias produxit; & aciem instructam habuit; ut, si vellet Arionistius praelio contendere, ei potestas non deesset. Arionistius his omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri praelio cotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercebant. Equitum millia erant sex, totidem numero pedites velocissimi, ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suae salutis causa, delegerant. cum his in praeliis versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant, si quod erat longius prodeundis, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum subleuati, cursum adaequarent. Vbi eum, castris sese tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani confederati, circiter passus sexcentos ab his castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructa, ad eum locum venit. primam & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. eò circiter hominum numero XVI millia expedita cum omni equitatu Arionistius misit, quae copiae nostros proterrerent, & munitione prohiberent. nihilo secius Caesar, ut antè constituerat, duas acies, hostem propulsare, tertiam, opus perficere iussit. De munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum; quatuor reliquas in castra maiora reduxit. proximo die, instituto suo Caesar ex castris utrisque

b reliquas
legiones

copia

copias suas eduxit: paululumque a maioribus castris
 progressus, ^a aciem instruxit: hostibusq, pugnandi po- ^{a acies}
 testatem fecit. ubi, ne tum quidem eos prodire intellex-
 it, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. tum
 demum Arionistas partem suarum copiarum, quæ ca-
 stra minora oppugnaret, misit. acriter vtrinque, usque ad
 vesperum pugnatum est. solis occasu suas copias Ario-
 nistus multis, & illatis, & acceptis vulneribus, in ca-
 stra reduxit. cum ex captivis quæreret Cæsar quamob-
 rem Arionistus, prælio non decertaret, hanc reperi-
 bat causam: quod apud Germanos ea consuetudo esset,
 ut matres familias eorum sortibus, & vaticinationi-
 bus declararent, utrum prælium committi ex usu esset,
 necne: eas ^b ita dicere, non esse fas Germanos superare, ^{b itaque}
 si ante novam lunam prælio contendissent. Postridie
 eius diei Cæsar præsidium utrisque castris, quod satis esse
 visum est, reliquit: omnes alarios ^c in conspectu hosti- ^{c in con-}
 pro castris minoribus constituit: ^d quod minus multi- ^{spectum}
 tudine militum legionariorum pro hostium numero va- ^{d quo mi-}
 lebat, ut ad speciem alarij videretur. ipse triplici in- ^{nus}
 structa acie usque ad castra hosti-um accessit. tum demum
 necessario Germani suas ^e copias e castris eduxerunt, ^{e copias}
 generatimque constiterunt, paribusque intervallis Haru- ^{castris}
 des, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Se-
 dusios, Suevos, omnemque aciem suam rhedis, & carris cir-
 cumdederunt: ne qua spes in fuga relinqueretur. eò mu-
 leres imposuerunt, quæ, in præliis proficiscentes milites
 passis manibus, flentes implorabant, ne se in servitutem
 traderent. Cæsar singulis legionibus, singulos legatos,
 & quæstorē præfecit; ubi eos testes suæ quisque virtutis
 C 2 haberet.

haberet. ipse à dextro cornu, quòd eam partem minimè
 firmam hostium esse animaduertierat, prælium commi-
 sit. ita nostri acriter in hostes signo dato, impetum fece-
 runt. itaque hostes repenti, celeritèr q³, procurrerunt, ut
 spatium pila in hostes coniiciendi non daretur. reiectis
 pilis comminus gladijs pugnatum est. at Germani cele-
 riter, ex consuetudine sua phalange facta, impetus gla-
 diorum exceperunt. reperi sunt complures nostri mili-
 tes, qui in phalangas insilirent: & scuta manibus re-
 uellerent: & desuper vulnerarent. cum hostium acies à
 sinistro cornu pulsa, at q³ in fugam conuersa esset, à dex-
 tro cornu vehementer multitudine suorum, nostrā aci-
 em premebant. id cum animaduertisset P. Crassus ado-
 lescens, qui equitatui præerat, quòd expeditior erat,
 quàm hi, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem
 laborantibus nostris subsidio misit. ita prælium restitui-
 tum est, at q³ omnes hostes terga verterunt, ^a neq³ pri-
 us fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia
 passuum ex eo loco circiter quinque peruenerunt. ibi
 perpauci, aut viribus confisi, tranare contenderunt: au-
 ditibus inueniis salutem sibi petierunt. in his fuit
 Arionistus, qui nauiculam deligatam ad ripam na-
^b persugit. tus, ea ^b profugit: reliquos omnes equites consecuti no-
 stri interfecerunt. Duæ fuerunt Arionisti uxores, una
 Sueua natione, quam domo secum adduxerat; altera
^c Galliam Norica, regis Vocionis soror, quam in ^c Gallia duxerat
^d à fratre missam. utraq³ ^d in ea fuga periit. duæ filie ha-
 rum, altera occisa, altera capta est. M. Valerius Pro-
 cillus, cum à custodibus in si. ga trinis catenis vincla
^e prose- quentem traheretur, in ipsum Cæsare, hostium equitatum ^e per-
 sequentem

sequentem incidit. quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa victoria voluptatem attulit: quòd hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem, & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum videbat: neque eius calamitate de tanta restitutum videret. voluptate & gratulatione quidquam fortuna deminuerat. is, se præsentem, de se, ter sortibus consultum dicebat; utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur. sortium beneficio se esse incolumem. Item M. Titius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prælio trans Rhenum nunciato, Sueni, qui ad ripas Rheni venerant, domum reuerii cæperunt; quos^b ubi^b ubi qui proximè Rhenum incolunt, perterritos senserunt Et qui infecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar proximi. una æstate, duobus maximis bellis confectis, maturius paulò quàm tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conuentus agendos profectus est.

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COM- MENTARIUS II.

V M esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti suprà demonstravimus, crebri ad eum rumores adferebantur, literisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam certissimam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum

Romanum coniurare; obsidēsque inter se dare: coniurandi has esse causas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim, qui ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi R. exercitum hiemare, atque inueterascere in Gallia molestè ferebāt: partim, qui mobilitate & leuitate animi nouis imperijs studebant; ab nonnullis etiam, quod in Gallia à potentioribus, atq; ijs, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgò regna occupabantur, qui minùs facile eam rem in imperio nostro consequi poterant. His nuntijs literisq; commotus Caesar, duas legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit, & ineunte aestate in^a ulteriorem Galliam, qui deduceret Q. Pedium legatum misit, ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, vii ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: seque de his rebus certiores faciant. hi, constanter omnes nuntiauerunt manus cogi, exercitusque in unum locum conduci: tum verò dubitandum non existimauit, quin ad eos proficisceretur. re frumentaria comparata, castra mouet, diebusque circiter XV. ad fines Belgarum peruenit. eò cum de improviso, celerit̃sque ^b omnium opinione venisset, Rhemi, qui proximi Gallie ex Belgis sunt, ad eum legatos ^c Iccium & ^d Antebrogium primos ciuitatis suę miserunt: qui dicerent se suāque omnia in fidem atque potestatem populo Romani permittere, neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum

^a Romanum

^b omni
^c P. Sicci-
 um, &
 Andocu-
 borian.
^d Ando-
 cum
 Boian.

^a Romanum omnino coniurasse; paratosque esse & ^a R. con-
 obsides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & iurasse,
 frumento, ceterisque rebus iuuare. reliquos omnes Bel-
 gas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum in-
 colunt, sese cum his coniunxisse, tantumque esse eorum
 omnium furorem, ut, ne Sueffiones quidem fratres, con-
 sanguineosque suos, qui eodem iure, iisdem legibus ^b u- b vnum-
 tantur, unum imperium, unumque magistratum cum tur, &
 ipsis ^c habeant, detertere potuerint, quin cum his con- unum.
 sentirent. cum ab his ^d queres, quæ ciuitates, quan- c habent.
 tæq; in armis essent, & quid in bello possent, sic reperi- d quare-
 ebat: plerisqueq; Belgas esse ortos à Germanis, Rhenumq;
 antiquitus transductos propter loci fertilitatem ibi
 consedisse; Gallos, qui ea loca incolerent, expulisse: so-
 losq; esse, qui patrum nostrorum memoria omni, Gallia
 vexata, Teutones, Cimbrósque intra fines suos ingredi
^e prohibuissent. qua ex re fieri, uti earum rerum me- e prohibe-
 moria magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus erunt
 in re militari sumerent. de numero eorum omnia habe-
 re explorata Rhemi dicebant, propterea quod propin-
 quitatibus, affinitatibusque coniuncti, quantum
 quisque multitudinem in communi Belgarum concil-
 io ^f ad id bellum pollicitus esset, cognouerant. plu- f & ad ul
 rimum inter eos Bellouacos, & virtute, & auctori-
 tate, & hominum numero valere. hos posse confice-
 re armata millia C. pollicitos ex eo numero & lecta g electa.
 millia LX. totiusque belli imperium sibi postula-
 re. Sueffiones suos esse finitimos ^h latissimos, fera- h fines la-
 tissimosq; agros possidere. apud eos fuisse regem nostra tiss.
 etiam memoria Diuitiacum totius Gallie potentissi-

mum, qui cum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit. nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam, prudentiamque suam, totius belli summam omnium voluntate deferri: oppida habere numero XII: polliceri millia armata L. totidem Nervios, qui maximè feri inter ipsos habeantur, longissimèque^a absint: ^b XV millia Atrebatum: Ambianos X. millia: Morinos^c XV. millia: Menapios^d VII. millia: Caletos X. millia: Verocassos & Veromanduos totidem: Atuatikos^e XXXI X millia: Condrusos, Eburones, Ceresos, ^f Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad quadraginta millia. Cæsar Rhemos cohortatus, liberalitèrque oratione prosecutus, omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci iussit: quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ipse Diuitiacum Heduum magnopere^g cohortatus, docet quantopere reip. communisq. salutis intersit, manus hostium distinguere, ne cum tanta multitudine uno tempore confliendum sit. id fieri posse, si suas copias Hedui in fines Bellouacorum introduxerint: & eorum agros populari cæperint. his mandatis eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque iam longè abesse, ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognovit: flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum traducere maturavit; atque ibi castra posuit, quæ res, & latus unum^h castrorum ripis fluminis muniebat, & post eum, quæ essent, iura ab hostibus reddebatur, & commeatibus ab Rhemorum reliquisq. civitatibus,

^a absunt.^b Oros. X.^c Oros.

xxv.

^d Oros.

viij.

^e xvij.

Oros.

^f Cæsar.

nos.

^g adhortatus,^h castrorum muniebat.

ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. in eo
 flumine pons erat. ibi præsidium ponit; & in altera
 parte fluminis, Q. Titurium Sabinum legatū sex co-
 hortibus reliquit. castra in altitudinem pedum duode-
 cim vallo, fossāq; duodeuiginti pedum muniri iubet. ab
 ipsis castris oppidum Rhemorum, nomine Bibrax abe-
 rat millia passuum octo. id ex itinere magno impetu Bel-
 gae oppugnare cœperunt. aegrè eo die sustentatum est.
 Gallorum eadē atq; Belgarum oppugnatio est. ^a hi ubi
 circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, vn-
 diq; in murum lapides iaci cœpti sunt murūsq; defen-
 soribus nudatus est, restudine facta ^b portis succe-
 dunt, murūq; subruunt. quod tum facile fiebat. ^c nam
 tanta multitudo lapides, ac tela ^d conijciebant, ut in
 muro consistendi potestas, ^e esset nulli. cum finem op-
 pugnandi nox fecisset, ^f Iccius Rhemus, summa no-
 bilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præsue-
 rat, unus ex ijs, qui legati de pace ad Cæsareū venerant,
 & nuncios ad eum mittit, nisi subsidium ^h sibi mittatur,
 sese diutius sustinere non posse. eò de media nocte Cæ-
 sar ijsdem ducibus usus, qui nuncij ab Iccio venerant,
 Numidas & Cretas sagittarios, & funditores Balea-
 res subsidio oppidanis mittit. quorū aduentu, & Rhe-
 mis cum spe defensionis studium propugnandi accessit:
 & hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi dis-
 cessit. Itaq; paulisper apud oppidum morati, agrōsque
 Rhemorum depopulati, omnibus vicis, edificiisq; ⁱ quò
 adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cum omnibus
 copijs contenderunt: & à millibus passuum minūs du-
 obus castra posuerūt, quæ, ut fumo, atq; ignibus signi-
 ficabatur,

^a at ubi^b portas succende-
runt.^c nam cū
^d conijce-
rent in
muro.^e erat
^f Siccus.
^g nuntia
^h submi-
nistratur,ⁱ quorū

^a cotidie
equestri-
bus.

^b instruit

^c ob id
neutri
^d presidio

ficabatur, amplius millibus passuum octo in latitudinē
parebāt. Cæsar primò & propter multitudinem hostiū
& propter eximiā opinionem virtutis prælio superse-
dere statuit. ^a cotidie tamen equestribus prælijs, quid
hostis virtute posset, & quid nostri auderent, periclita-
batur. ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro
castris ad acie instruedā natura opportuno, atq; idoneo,
quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex pla-
nitie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat,
quantū loci acies instructa occupare poterat, atq; ex v-
traq; parte lateris deiectus habebat: & in frontem le-
uiter fastigiatus, paulatim ad planitiem redibat: ab
utroque latere eius collis transversam fossam obduxit
circiter passuū quadringentorum: & ad extremas fos-
sas castella ^b constituit, ibiq; tormēta collocauit, ne cū
aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine
poterant) à lateribus suos pugnātes circumuenire pos-
sent. hoc facto duabus legionibus, quas proximè con-
scripserat in castris relictis, ut, si quo opus esset, subsidio
duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie cō-
stituit. hostes item suas copias è castris eductas instru-
xerunt. palus erat nō magna inter nostrū, atq; hostium
exercitum. hanc si nostri transirent, hostes expectabāt.
nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut
impeditos aggredierentur parati in armis erant. inte-
rim prælio equestri inter duas acies contendebatur.
^c ubi neutri transeundi initium faciunt: secundo die
equitum nostrorū ^d prælio Cæsar suos in castra redux-
it. hostes protinus ex eo loco, ad flumen Axonam con-
tenderunt, quod esse post nostra castra demonstratū est.

iui radis repertis, partem suarum copiarum traducere
 conati sunt, eo consilio, ut, si possent, castellū, cui pręerat
 Q. Titurius legatus, expugnarent, pūtēmq; interscin-
 derent; ^a si minūs possent, agros Rhemorū popularen-
 tior, qui magno nobis vsui ab bellum gerendum erant,
^b commeatusq; nostros sustinebāt. Cæsar certior factus
 à Titurio, omnē equitatum & levis armaturæ Numi-
 das, funditores, sagittariōsq; pontē traducit atq; ad eos
 contendit. acriter in eo loco pugnatum est, hostes impe-
 ditos nostri in flumine aggressi, magnū eorum numerū
 occiderunt. per eorū corpora reliquos audacissimē trās-
 ire conantes, multitudine telorum repulerunt; primos,
 qui transferant equitatu circumuentos, interfecerunt.
 Hostes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine
 trāssecundo spē se fefellisse intellexerunt, neq; nostros in
 locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt;
 atq; ^c eos res frumentaria deficere cępit; cōcilio conuo-
 cato, constituerunt optimum esse, domum suam quenq;
 reuerti, & quorū in fines primum Romani exercitum
 intromississent, ad eos defendendos undiq; cōuenire; ut
 potius in suis ^d quā in alienis finibus decertarent; &
 domesticis copijs rei frumentarię vterentur. ad eam
 sententiam cum reliquis causis, hæc quoq; ratio eos de-
 duxit, quod Diuitiacū quoq; atq; Heduos finibus Bel-
 lonacorum appropinquare cognouerant: his persuaderi;
 ut diutius morarentur, ne suis auxiliū ferrent, non po-
 terat. Ea re cōstituta, ^e I I. vigilia magno cum strepitu
 ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neq; impe-
 rio, cum sibi quisq; ^f I. itineris locū peteret, & domum
 peruenire properaret, fecerunt: ut consimilis fuga pro-
 fectio

^a si minūs
^b cōmea-
 tiue no-
 stros pro-
 hiberent

^c ipsis

^d quā
 alienis

^e secunda

^f primum

fectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus: quòd, qua de causa discederët, nondum^a perspexerat: exercitum, equitatumq, castris continuit. prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouissimum agmen moraretur, præmisit; eiq, Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cotam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. hi nouissimos adorti, & multa millia passuum profecuti, magnam multitudinẽ eorum fugientium^b conciderunt. cùm ab extremo^c agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent, fortiterque^d impetum nostrorum militum sustinerent: ^e priores, quòd abesse à periculo viderentur, neque vlla necessitate, neq, imperio cõtinerentur, ex audito clamore perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi^f subsidium posuerunt. ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinẽ nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium. sub occasum solis sequi destiterunt; seque in castra, vti erat imperatum, receperunt. Postridie eius diei Cæsar, priusquam se hostes ex pauore, ac fuga reciperent, in fines Sueffonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; & magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, muriq, altitudinem, paucis defendentibus expugnare non potuit. castris munitis vineas agere, quæq, ad oppugnandum usui erant, comparare cæpit. interim omnis ex fuga Sueffonum multitudo in oppidum proxima nocte conuenit. & celeriter vineis ad oppidum actis, aggere iacto, turribusq, constitutis, magnitudine operum,

^a prospexerat.

^b occiderunt
^c ordine
^d nostrorum impetum
^e priores
^f presidium ponerent.

^g celeriterque.

operum, quæ neq, viderant antè Galli, neq, audierant,
 & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem
 de deditione mittunt; & petentibus Rhemis, vt conser-
 uarentur, impetrant. Cæsar, obsidibus acceptis primis
 ciuitatis, atq, ipsius Galbæ regis duobus filijs, armisq,
 omnibus ex oppido traditis, in deditionem^a Sueffones
 accepit; exercitumq, in Bellouacos duxit: qui cum se,
 suâq, omnia in oppidum Bratuspantium contulissent,
 atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia
 passuum quinq, abesset, omnes maiores natu ex oppido
 egressi, manus ad Cæsarem tendere, & voce significare
 cœperunt, sese in eius fidem ac potestatem venire; neq,
 contra populum R. armis contendere. item cùm ad op-
 pidum accessisset, castrâq, ibi poneret, pueri, mulieresq,
 ex muro passis manibus suo more, pacem à Romanis
 petierunt. pro his Diuitiacus (nam post discessum Bel-
 garum dimissis Hedunorum copijs ad eum reuerterat)
 facit verba. Bellouacos, omni tempore in fide, atq, ami-
 citia ciuitatis Heduæ fuisse. impulsos à suis principi-
 bus, qui dicerent Heduos à Cæsare in seruitutem reda-
 ctos, omnes indignitates contumeliâsq, perferre; & ab
 Heduis defecisse, & populo R. bellū intulisse. qui^b hu-
 ius consilij principes fuissent, quòd intelligerent, quan-
 tam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam
 profugisse. petere non solum Bellouacos sed etiam pro
 his Heduos, vt, sua clementia ac mansuetudine in eos
 utatur. quod si fecerit, Hedunorum auctoritatem apud
 omnes Belgas amplificaturum: quorum auxilijs atque
 opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueuerint.
 Cæsar, honoris Diuitiaci, atque Hedunorum causa, sese

^a Sueffio-
 nes acci-
 pit.

^b huius-
 modi

eos in fidem recepturum & conseruaturum dixit: sed,
 quòd erat ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate,
 ac hominum multitudine præstabat, sexcentos obsides
 poposcit. his traditis, omnibûsque armis ex oppido col-
 latis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit. qui se
 suâque omnia sine mora dederunt. eorum fines Ner-
 uij attingebant: quorum de natura moribûsque Cæsar
 cum quæreret, sic reperiēbat. Nullum aditum esse ad
 eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarûmque re-
 rum ad luxuriâ pertinentium inferri, quòd, his rebus
 vel anguere animos, eorûmque remitti virtutem ex-
 istimarent. esse homines feros, magnæque virtutis. in-
 crepitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo
 R. deditissent: & patriam virtutem proiecissent: con-
 firmare, sese neque legatos missuros, neque ullam con-
 ditionem pacis accepturos. cum per eorum fines triduo
 iter fecisset, inueniebat ex ^a captiuis, Sabin flumen
 ab castris suis, non amplius millia passuum decem ab-
 esse. trans id flumen omnes Nervios consedissee; ad-
 uentumq; ibi Romanorum expectare unâ cum Atre-
 batibus, & Veromanduis finitimis suis, nam his viris-
 que persuaserant, ut eandem belli fortunam experi-
 rentur. expectari etiam ab his Aduaticorum copias,
 atq; esse in itinere mulieres, quiq; per ætatem ad pug-
 nam ^b inutiles viderentur, in eum locum coniecisse, quò
 propter paludes exercitui aditus non ^c esset. Cæsar, his
 rebus cognitis, exploratores, centurionesq; præmittit,
 qui locum castris idoneum deligant. ^d cum ex dedititijs
 Belgis, reliquisq; Gallis cõplures Cæsare secuti unâ iter
 facerent: quidã ex his, ut postea ex captiuis cognitum
 est,

^a captiuis
 eorum.

^b inutiles
 esse
^c esse Cæ-
 sar His
^d cumque

est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exerci-
tus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt, atque his
demonstrarunt inter singulas legiones, impedimentorum
magnum numerum intercedere; neque esse quidquam ne-
gocij, cum prima legio in castra venisset, reliquaeque le-
giones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis a-
doriri: qua pulsa, impedimentisq; direptis, futurum, ut
reliquae contra^a consistere non auderent, adiuuabat eti-
am eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervi
antiquitus, cum equitatu nihil possent (neque enim ad
hoc tempus ei rei student, sed quidquid possunt, pede-
stribus valent copijs) quod facilius finitimorum equita-
tum, si praedandi causa ad eos venissent, impedirent, te-
neris arboribus incis, atque inflexis, crebrisque in la-
titudinem ramis enatis, & rubis, sentibusque interiectis
effecerant, ut, instar muri haec sepes munimenta prebe-
rent; quod non modo non intrari, sed ne perspicere quidem
posset. his rebus cum iter agminis nostri impediretur,
non omittendum sibi consilium Nervi existimaverunt.
loci natura erat haec, b quem locum nostri castris dele-
gerant. Collis ab summo aequaliter declinis, ad flumen
Sabin, quod supra nominavimus, vergebat. ab eo flu-
mine pari acclivitate collis nascebatur, adversus huic,
& contrarius, passus circiter ducentos, infimus apertus,
ab superiore parte siluestris; ut non facile introrsus
perspicere posset. intra eas silvas hostes in occulto sese co-
tinebant. in aperto loco secundum flumen paucae statio-
nes equitum videbantur. fluminis erat altitudo circiter
pedum trium. Caesar, equitatu premissis, subsequabatur om-
nibus copijs: sed ratio ordoque agminis aliter se habebat

a sistere

b quem
castris
nostri
deleg.

eos in fidem recepturum & conseruariurum dixit: sed,
 quod erat ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate,
 ac hominum multitudine præstabat, sexcentos obsides
 poposcit. his traditis, omnibûsque armis ex oppido col-
 latis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit. qui se
 suâque omnia sine mora dediderunt. eorum fines Ner-
 uij attingebant: quorum de natura moribûsque Cæsar
 cum quæreret, sic reperiēbat. Nullum aditum esse ad
 eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarûmque re-
 rum ad luxuriâ pertinentium inferri, quod, his rebus
 relanguescere animos, eorûmque remitti virtutem ex-
 istimarent. esse homines feros, magnæque virtutis. in-
 crepitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo
 R. dedidissent: & patriam virtutem proiecissent: con-
 firmare, sese neque legatos missuros, neque ullam con-
 ditionem pacis accepturos. cum per eorum fines triduo
 iter fecisset, inueniebat ex ^a captiuis, Sabin flumen
 ab castris suis, non amplius millia passuum decem ab-
 esse. trans id flumen omnes Nervios confedisse; ad-
 uentûmque ibi Romanorum expectare unâ cum Atre-
 batibus, & Veromanduis finitimis suis. nam his viris-
 que persuaserant, ut eandem belli fortunam experi-
 rentur. expectari etiam ab his Aduaticorum copias,
 atque esse in itinere mulieres, quique per ætatem ad pug-
 nam ^b inutiles viderentur, in eum locum coniecisse, quod
 propter paludes exercitui aditus non ^c esset. Cæsar, his
 rebus cognitis, exploratores, centurionésque præmittit,
 qui locum castris idoneum deligant. ^d cum ex dedititijs
 Belgis, reliquisque Gallis cõplures Cæsare secuti unâ iter
 facerent: quidam ex his, ut postea ex captiuis cognitum
 est,

^a captiuis
 eorum.

^b inutiles
 esse
^c esse Cæ-
 sar His
^d cumque

est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exerci-
tus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt, atque his
demonstrarunt inter singulas legiones, impedimentorū
magnum numerum intercedere; neq; esse quidquā ne-
gocij, cū prima legio in castra venisset, reliquæque le-
giones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis a-
doriri: qua pulsa, impedimentisq; direptis, futurum, ut
reliquæ cōtrā^a consistere non auderent, adinuabat eti-
am eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervij
antiquitus, cum equitatu nihil possent (neq; enim ad
hoc tempus ei rei student, sed quidquid possunt, pede-
stribus valent copijs) quod facilius finitimorum equita-
tum, si prædandi causa ad eos venissent, impedirent, te-
neris arboribus incisis, atq; inflexis, crebrisque in la-
titudine ramis enatis, & rubis, sentibusq; interiectis
effecerant, ut, instar muri hæ sepes munimenta præbe-
rent; quod non modo non intrari, sed ne perspicere quidem
posset. ijs rebus cū iter agminis nostri impediretur,
non omittendum sibi cōsiliū Nervij existimaverunt.
loci natura erat hæc, ^b quem locum nostri castris dele-
gerant. Collis ab summo æqualiter declivis, ad flumen
Sabin, quod supra nominavimus, vergebat. ab eo flu-
mine pari acclivitate collis nascebatur, aduersus huic,
& cōtrarius, passus circiter ducentos, infimus apertus,
ab superiore parte siluestris; ut non facile introrsus
perspicere posset. intra eas silvas hostes in occulto sese cō-
tinebant. in aperto loco secundum flumen paucæ statio-
nes equitū videbantur. fluminis erat altitudo circiter
pedū triū. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur om-
nibus copijs: sed ratio ordoq; agminis aliter se habebat

^a sistere

^b quem
castris
nostri
deleg.

ac Belgæ ad Nervios detulerant, nam, quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar VI. legiones expeditas ducebat, post eas, totius exercitus impedimenta collocabat, inde duæ legiones, quæ proximè conscriptæ erant, totum agmen claudebant præsidioq; impedimentiis erant, equites nostri cum funditoribus, sagittarijsq; flumen transgressi, cum hostium equitatu præliū

a commit-
tunt

a commiserunt, cum se illi identidem in silvas ad suos reciperent, ac rursus è silua in nostros impetum facerent, neq; nostri longius, quàm quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes inscqui audent, interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimenso castra munire cæperunt. ubi prima impedimenta nostri exercitus ab his, qui in silvis abditi latebant, visa sunt; quod tempus inter eos committendi prælii conuenerat, ita, ut intrà, siluam aciem, ordinèsq;

b peruolauerunt.

c & iam
in manibus erat.

d vexillū

quidem
erat proponendū.

in signe,
cū ad

arma concurrebat
oportet

e & successus
incursum

constituerant, atq; ipsi sese confirmauerant: subito omnibus copijs b pronolarunt: impetumq; in nostros equites fecerunt. His facile pulsas ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, ut, pæne uno tempore, & ad siluas, & in flumine c etiā in manibus nostris hostes viderentur. eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra, atq; eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæsari omnia uno tempore erant agenda. d vexillum proponendum, quod erat in signe, cū ad arma concurrere oporteret, signum tuba dandum, ab opere reuocandi milites, qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, arcessendi, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum, quarum rerum magnā partem temporis breuitas e & incursum hostium impedi. bat.

impediebat. ^a his difficultatibus duæ res erant subsidio, sciētia, atq; usus militum: quod superioribus præliis exercitati, quid fieri oporteret, non minùs commodè ipsi sibi præscribere, quàm ab alijs doceri poterant; & quod ab opere, singulisq; legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris reuerat. Hi propter celeritatem, & propinquitatem hostium, nihil iam Cæsaris imperium expectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant. Cæsar necessarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decurrit: & ad legionem decimam deuenit. milites non longiore oratione est ^b cohortatus, quàm uti suæ pristinae virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiūmq; impetum fortiter sustinerent. ^c & quia non longius hostes aberant, quàm quò telum adyici posset; ^d prælii committendi signum dedit. ^e atq; item in alteram partem cohortandi causa profectus, pugnatibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas, hostiūmq; tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modò ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas inducendas, scutisq; ^f tegumenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisq; in partem ab opere casu deuenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret. instructo exercitu magis, ut loci natura, deiectisq; collis, & necessitas temporis, quàm, ut rei militaris ratio atq; ordo postulabat, cum ^g diuersis locis legiones aliæ, alia in parte hostibus resisterent, sepiusq; densissimis, ut antè demonstrauimus, interiectis, prospectus impediretur, ^h neq; certa subsidia collo-

^b cohortatus^c quòd nō.^d prælium^e Atque

in altera

partem ite

cohortandi

causa pro-

fectus.

Pugnanti-

bus tanta

fuit tem-

poris exi-

guitas.

^f tegmen-

ta detra-

denda.

^g diuersis

legionibus

aliæ alia.

^h neq; ita.

D

cari:

^a quid quae
in parte.

^b subse-
quebatur.
^c acie

^d Attoni-
tis & ab
sinistra
parte nu-
datis ca-
stris, cum
dextro
cornu.

^e qui que
cum.

carum: neque ^a quid in quaque parte opus esset prouideri: neque ab vno omnia imperia administrari poterant. itaque in tanta rerum iniquitate, fortuna quoque euentus varij ^b sequebantur. Legionis nonae & decimae milites, ut in sinistra parte ^c aciei constituerat, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt: & transire conantes, insecuti gladijs magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitauerunt, & in locum iniquum progressi rursus regressos, ac resistentes hostes, reintegrato praelio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diuersae duae legiones undecima & octaua, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis praeliabantur. ^d ac totis fere castris à fronte, & à sinistra parte nudatis, quod in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea intervallo septima constituerat, omnes Nervij confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt. quorum pars, aperto latere legiones circumuenire, pars summum locum castrorum petere cepit, eodem tempore equites nostri, leuissimaeque armaturae pedites, ^e qui cum his una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. & calones, qui ab Decumana porta, ac summo iugo collis nostris victores flumen transire conspexerant, praedandi causa egressi, cum respexissent, & hostes in nostris ca-

stris

stris versari vidissent, præcipientes sese fuga mandabāt.
 simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor
 fremitusq; exaudiebatur. Aliiq; aliam in partem per-
 territi ferebantur. quibus omnibus rebus permoti e-
 quites Treniri, quorū inter Gallos virtutis opinio est
 singularis, qui auxilij causa à ciuitate missi ad Cæsa-
 rem venerant, cum multitudine hostium castra ^a nostra
 compleri, legiones premi, & pænè circumuentas teneri, ^a nostras
 calones, equites, funditores Numidas, ^b diuersos, dissi-
 patosq; in omnes partes fugare vidissent, desperatis no-
 stris rebus domum cōtenderunt. Romanos pulsos, supe-
 ratosq; castris impedimentisq; eorum hostes positos, ci-
 uitati renunciauerunt. Cæsar ab decimæ legionis co-
 hortatione ad dextrū cornu profectus; ubi suos vrgeri,
 signisq; in vnum locum collatis duodecimæ legionis mi-
 lites confertos, sibi ipsis ad pugnam esse ^c impedimento;
 quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signi-
 ferisq; interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium
 omnibus ferè centurionibus aut vulneratis, aut occisis,
 in his, primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, mul-
 tis grauib; vulneribus confecto: ut iam se sustine-
 re nō posset; reliquos esse tardiores: & nonnullos à no-
 uissimis desertos, prælio excedere, ac tela vitare; hostes
 neque à fronte ex inferiore loco subeuntes intermitte-
 re, & ab utroque latere instare: & rem esse in angusto
 vidit, neque vllum esse subsidium, quod submitti pos-
 set, scuto ab nouissimis vni militi detracto (quod ipse
 à sine scuto venerat) in primam aciem processit; cen-
 turionibusque nominatim appellatis, reliquos cohorti-
 atus milites, signa inferre, & manipulos laxare
 iussit,

• cuius

• confer-
rent
• neque

iussit, quò faciliùs gladijs vsi possent. ^a huius aduentu spe illata militibus, ac redintegrato animo, cùm pro se quisq; in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam nauare cuperet, paulùm hostium impetus tardatus est. Cæsar, cum septimam legionem, quæ iuxta constiterat, item vrgeri ab hoste vidisset, trib. mil. monuit, vt paulatim sese legiones coniungerent, & conuersa signa in hostes ^b inferrent. quo facto, cùm alijs alijs subsidium ferrent, neq; timerent, ^c ne auersi ab hoste circumuenirètur, audaciùs resistere, ac fortiùs pugnare cœperunt. interim milites legionum duarum, quæ in nouissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nuntiato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. & T. Labienus castris hostium positus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspiciatus, decimam legionem subsidio nostris misit. qui, cùm ex equitum & calonum fuga, quo in loco res esset, quantòq; in periculo, & castra, & legiones, & imperator versaretur, cognouissent: nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, vt, nostri etiam, qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi prælium redintegrarent. tum calones perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerunt. equites verò, vt turpitudinem fugæ virtute deleurent, omnibus in locis pugnabāt, quò se legionarijs militibus præservēt. at hostes, etiam in extrema spe salutis tantam virtutem præstiterunt, vt, cùm primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atq; ex eorum corporibus pugnaret: his deiectis, & coacervatis cadaveribus,

qui superessent, ut ex tumultu tela in nostros coniceret,
^a pilaq, intercepta remitterent (ut non nequicquam
 tantæ virtutis homines ^b iudicari deberet) ausos esse
 transire latissimum flumen, ascendere altissimas ^c ri-
 pas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficil-
 limis, animi magnitudo redegerat. hoc prælio facto, &
 propè ad internicionem gente, ac nomine Nerviorum
 redacto, maiores natu, quos vnà cum pueris, mulieri-
 busq, in æstuaria, ac paludes collectos ^d dixeramus,
 hac pugna nuntiata, cum victoribus nihil impeditum,
 victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui super-
 erant consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei
 dediderunt. & in commemoranda ciuitatis calamita-
 te, ex ^e sexcentis ad tres senatores, ex hominum milli-
 bus sexaginta, vix ad quingentos, qui arma ferre pos-
 sent, sese redactos esse dixerunt. quos Cæsar, ut in mise-
 ros, ac supplices vsus misericordia videretur, diligen-
 tissimè conseruauit, suisq, finibus atq, oppidis vti ius-
 sit; & finitimis imperauit, ut ab iniuria & maleficio
 se, suosq, prohiberent. Aduatici (de quibus supra scrip-
 simus) cum omnibus ^f copijs auxilio Nervijs venirent,
 hac pugna nuntiata ex itinere domum reuerterunt:
 cunctis oppidis, castellisq, desertis, sua omnia in vnum
 oppidum egregiè natura munitum contulerunt. quod,
 cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes,
 d. spectusque haberet, vna ex parte ^g leniter acclinis
 aditus, in ^h latitudinem non amplius CC. pedum re-
 linquebatur. quem locum duplici altissimo muro ⁱ mu-
 nierant. tum magni ponderis saxa, & præacutas tra-
 bes in muro ^k collocarant. ipsi erant ex Cimbris, Teu-

^a & pila
^b iudicare
 deberent.
^c ripas, ac
 subire

^d dixerā,

^e v. nona-
 ginta-
 quinque.

^f suis co-
 pijs.

^g leniter.
^h altitu-
 dinem.
ⁱ munie-
 bant.
^k colloca-
 bant.

^a prognati.
^b à friv. xj
^c p. p. v.
^d custodi-
 am.
^e pr. e. fidi-
 tam
^f ab itum.
^g consensu
 omnium.

tionisque ^a procreati; qui cum iter in provinciam no-
 stram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ
 secum ^b agere ac portare non poterant, citra flumen
 Rhenum depositis, ^c custodia ex suis, ac ^d præsidio sex
 millia hominum una reliquerunt. hi post eorum ^e obi-
 tum multos annos à finitimis exagitati, cum aliàs bel-
 lum inferrent; aliàs illatum defenderent; ^f consensu
 eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum
 delegerunt, ac, primo aduentu exercitus nostri, crebras
 ex oppido excursions faciebant, paruulisque prælijs
 cum nostris contendebant. postea, vallo pedum XII.
 in circuitu XV. millium, crebrisque castellis circum-
 muniti, oppido sese continebant. ubi, vineis actis, agge-
 re extructo, turrim procul constitui viderunt, pri-
 mum irridere ex muro, atq; increpitare vocibus, quod
 tanta machinatio ab tanto spatio ^g instrueretur qui-
 busnam manibus aut quibus viribus præsertim ho-
 mines tantulæ staturæ (nam plerumque ^h omnibus
 Gallis præ magnitudine corporum suorum breuitas
 nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muros se-
 se collocare confiderent. ubi verò moveri & ⁱ appropin-
 quare manibus viderunt, noua atque inusitata specie
 commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt. qui ad
 hunc modum locuti: non se existimare Romanos sine
 ope ^k deorū bellum gerere, qui tantæ altitudinis machi-
 nationes tanta celeritate promouere, & ex propinqui-
 tate pugnare possent. se, suâq; omnia eorū potestati per-
 mittere dixerunt. vnum petere ac deprecari, si forte pro
 sua clemētia ac mansuetudine, quā ipsi ab alijs audis-
 sent, statuisset Adriaticos esse conseruandos, ne se armis
 despoli-

^g institu-
 eretur
^h homini-
 bus

ⁱ appro-
 pinquari

^k diuina

despoliaret. sibi omnes ferè finitimos esse inimicos, ac
 suæ virtuti inuidere, à quibus se defendere traditis
 armis non possent. sibi præstare, si in eum casum dedu-
 cerentur, quamvis fortunam à populo R. pati, quàm ab
 his per cruciatum interfici, inter quos dominari consu-
 essent. ^a ad hæc Cæsar respondit, se magis consuetudine
 sua, quàm merito eorum civitatem conservaturum: si
 prius, quàm murum aries attigisset, se dedidissent; sed
 deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis:
 se id, quod in Nervios fecisset, facturum: finitimisque
 imperaturum, nequam deditiis populi R. iniuriam
 inferrent. re nuntiata ad ^b suos, illi se, quæ imperaren-
 tur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de
 muro, in fossam, quæ erat ante oppidum iacta, sic ut
 propè summâ muri, ^c aggerisq, altitudinem acervi ar-
 morum adæquarent. Et tamen circiter parte tertia (ut
 postea compertum est) celata, atq, in oppido retenta,
 portis patefactis, eo die pace sunt vsi. sub vesperû Cæ-
 sar portas claudi, militesq, ex oppido ^d exire iussit, ne
 quâ noctu oppidani à militibus iniuriâ ^e acciperent. illi
 antè inito (ut intellectû est) cōsilio, quòd deditione fac-
 ta, nostros præsidia deducturos, aut deniq, indiligētius
 servaturos crediderāt, partim cū his quæ retinuerant,
 & celauerāt armis, partim scutis ex cortice factis, aut
 viminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas
 postulabat) pellibus ^f induxerant: tertia vigilia, qua
 minimè arduus ad nostras munitiones adscensus vide-
 batur, omnibus copiis ^g repete ex oppido eruptionē fece-
 rūt. celeriter (ut antè Cæsar imperauerat) ignib. signi-
 ficatione facta, ex proximis castellis eò ^h cōcursum est;

^a Quibus
ad hæc.

^b nos, quæ
imp.

^c aggeris-
que acervi
arm.

^d iussit
exire.
^e recipe-
rent.

^f incluse-
rant:

^g repenti-
nò

^h concur-
sum pug-
natumque
ab hostibus
ita acriter
est.

pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut à viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex vallo, turribusque tela iacerent, pugnari debuit: cum una in virtute omnis spes salutis consisteret. occisis ad hominum ^a millibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti sunt. postridie eius diei, re fractis portis, cum iam defenderet nemo, ^b atque intromissis militibus nostris, sectionem eius oppidi universam Cæsar vendidit. ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium L I I I. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Veneros, Vnellos, Osissinos, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ civitates, Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitates in deditiorem, potestatemque populi R. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturæ pollicerentur. quas legationes Cæsar, quod in Italiam, Illyricumque properabat, in ita proxima æstate, ad se reuertere iussit. ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinque his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hibernacula deductis, in Italiam profectus est. ^c ob easque res, ex literis Cæsaris, dies xv. supplicatio decreta est. quod ante id tempus ^d accidere nulli.

^a millia^b captum oppidum, æque^c quas ob res^d accidit

57

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COM- MENTARIUS III.

M in Italiam proficisceretur Cæsar, Ser. Galbam cum legione duodecima, & parte equitatus in Nantuates, Veragros, Sedunosq, misit, qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summas Alpes pertinet: causa mittendi fuit, quòd iter per Alpes, quò magno cum periculo, magnisq, ^a portorij mercatores ire consueuerant, ^a et portorij patefieri volebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in ^b his legionem hiemandi causa collocaret. ^b his locis Galba, secundis aliquot prælijs factis, castellisq, compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undiq, legatis, obsidibusq, datis, & pace facta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare, & ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare. qui vicus positus in valle, nò magna adiecta planicie, altissimis montibus undiq, continetur. cum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem eius vici Gallis ad hiemandum concessit, alteram vacuam ^c ab his relictam cohortibus ^c ab illis attribuit. eum locum vallo, fossaq, munivit. cum dies hibernorù complures transissent, frumentumq, eò comportari iussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis cõcesserat, omnes noctu discessisse, montesq, qui impenderet, à maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri: id aliquot

de

de causis acciderat, ut subito Galli belli renouandi, legionisque opprimendae consilium caperent. primum, quod legionem, neque eam plenissimam detractis cohortibus duabus, & compluribus singillatim, qui commeatus petendi causa missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: tum etiam quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conijcerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant, & Romanos non solum a itinerum causa, sed etiam perpetuae possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimae provinciae adiungere, sibi persuasum habebant. His nuntiis acceptis, Galba, cum neque opus hibernorum, munitionesque plenè essent perfectae, neque de frumento reliquaque commeatu satis esset prouisum, quod deditioe facta, obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimauerat, concilio celeriter conuocato, sententias exquirere cepit. quo in concilio cum tantum repentini periculi prater opinionem accidisset, ac iam omnia ferè superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, ^b posset; prope iam desperata salute, nonnullae huiusmodi sententiae dicebantur, ut impedimentis relictis, eruptione facta, isdem itineribus, quibus eò peruenissent, ad salutem contenderent. maiori tamè parti placuit, hoc reseruato ad extremum consilio, interim rei euentum experiri, & castra defendere. breui spatio interiecto, vix ut his rebus, quas constituissem, collocandis,

^a itineris.
pa. praeced.

^b posset.

candis, atq; administrandis tempus daretur, hostes ex
 omnibus partibus, signo dato decurrere, lapides, ^a gæ- ^a reliquæ
 s;q; in vallum conijcere. nostri primò integris viribus
 fortiter repugnare, neq; vllum frustra telum ex loco
 superiore mittere, ut quæque pars castrorum ^b nudata ^b denuda-
 defensoribus premi videbatur, eò occurrere, & auxiliū ^{ta.}
 ferre. sed hoc superari, quòd diuturnitate pugnae hostes
 defessi, cū prælio excedebāt, alij integris viribus suc- ^c defesse
 cede bāt: Quarum rerum à nostris propter paucitatem ^{prælio.}
 fieri nihil poterat, ac non modò defesso ex pugna exce-
 dendi sed ne saucio quidem eius loci, vbi constitierat, re-
 linquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur, cū iam
 amplius horis sex continenter pugnaretur, ac nō solum
 vires, sed etiam tela nostris deficerēt, atq; hostes acrius
 instarent, languidioribusq; nostris vallum scindere, &
 fossas complere cœpissent, resq; esset iam ad extremum
^d perducta casum, P. Sextius Baculus primipili cen- ^d produc-
 turio (quē Nervico prælio cōpluribus confectum vul- ^{ta}
 neribus diximus) & item C. Volusenus tribunus mil.
 vir & consilij magni, & virtutis, ad Galbam accurrūt,
 atq; vnam esse spem salutis docent, si eruptione facta,
 extremū auxilium experirentur. itaq; convocatis cen-
 turionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper
 intermitterent prælium, ac rātummodò tela missa ex-
 ciperēt, s;q; ex labore reficerēs: pòst signo dato, è castris
 erumperēt, atq; omnē spem salutis in virtute ponerēt.
 quod iussi sunt, faciunt, ac subitò omnibus portis, erup-
 tione facta, neq; cognoscendi, quid fieret, neq; sui colli-
 gendi hostibus facultatē relinquunt. ita cōmutata for-
 tuna, eos qui in spem potiendorum castrorum venerāt,
 undique

undique circumuentos interficiunt, & ex hominib^{us} mil-
 libus amplius XXX. quem numerum barbarorum ad
 castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta,
 reliquos perterritos in fugam conijciunt; ac ne in locis
 quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus
 hostium copijs fuis, armisq^{ue}, exutis, se in castra, muniti-
 onésq^{ue}, suas recipiunt. quo praelio facto, quod saepius for-
 tunam tentare Galba nolebat,^a atq^{ue}, alio sese in hiber-
 na consilio venisse meminerat, alijs occurrisse rebus vi-
 derat, maxime frumenti, commeatúsq^{ue}, inopia permo-
 rus; postero die omnibus eius vici edificijs incensis, in
 prouinciam reuerti contendit: ac nullo hoste prohiben-
 te, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantu-
 ates, inde in Allobrogas perduxit: ibiq^{ue}, hiemauit. His
 rebus gestis, cum omnibus de causis Caesar pacatam
 Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Ger-
 manis, victis in Alpibus Sedunis, atq^{ue}, ita inita hieme
 in Illyricum profectus esset, quod eas quoq^{ue}, nationes a-
 dire, & regiones cognoscere volebat, subitum bellum in
 Gallia coortum est. eius belli hac fuit causa. P. Crassus
 adolescens, cum legione septima proximus mare Ocea-
 num in Andibus hiemabat. is, quod in his locis inopia
 frumēsi erat, praefectos trib. q. mil. complures in finiti-
 mas ciuitates ^b frumenti commeatusq^{ue}, petendi causa
 dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius missus in
 Vnellos. M. Trebius Gallus in Curiosolitas: Q. Vela-
 nius cum T. Silio in Venetos. huius ciuitatis est longè
 amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum
 earum: ^c quod & naues habent Veneti plurimas, qui-
 bus in Britaniam nauigare consueverunt: & scientia,

atq^{ue}^a neq^{ue} alio^b frumen-
ti causa^c quod na-
ues

atq; vsu nauticarum rerum ceteros antecedunt: & in
 magno impetu maris, atq; aperto, paucis portibus in-
 seriectis, quos tenent ipsi, omnes ferè, qui eodem mari
 vti consueverunt, habent vectigales. ab his^a fuit initium^a fit
 retinendi Sily, atq; Velanij, quòd per eos suos se obsides,
 quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. ho-
 rum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum
 subita & repentina consilia) eadè de caussa Trebium,
 Terrasidiūmq; retinent: & celeriter missis legatis, per
 suos principes inter se cōiurant, nihil nisi communi cō-
 silio acturos, eundemq; omnis fortunæ exitum esse la-
 turos; reliquasq; ciuitates sollicitant, ut in ea libera-
 te, quam à maioribus acceperāt, permanere, quàm Ro-
 manorum seruitutem perferre, mallent. omni ora mari-
 sima celeriter ad suam sententiam perducta, communē
 legationem ad P. Crassum mittunt; si velit suos^b re-
 cuperare, obsides sibi remittat. quibus de rebus Cæsar à
 Crasso certior factus, quòd ille aberat lōgius, naues in-
 terim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit
 in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas gu-
 bernatoresq; comparari iubet. his rebus celeriter ad-
 ministratis, ipse, cum primū per anni tempus potuit,
 ad exercitum contendit. Veneri, reliquæque ciuitates,
 cognito Cæsaris aduentu, simul quòd, quātum in se fa-
 cinus admisissent, intelligebant, legatos, quod nomen apud
 omnes nationes sanctum, inuiolatumq; semper fu-
 isset, retentos^c ab se, & in vincula coniectos, pro mag-
 nitudine periculi bellū parare, & maximè ea, quæ ad
 usum nauium pertinerent, prouidere instituunt; hoc
 maiore spe, quòd multum naturæ loci confidebant; pe-
 destria

^b recipere^c & in
vincula
coniectos
ab se,

deftria esse itinera concisa æstuarijs, nauigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatēq, portuum sciebant. neq, nostros exercitus propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse confidebant: ac iam, vt omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum nauibus posse, Romanos, neque vllam facultatem habere nauium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, ^a portus insulas nouisse: ac longè aliam esse nauigationem in concluso mari, atque in vastissimo, ^b ac apertissimo Oceano perspiciebant. His initis consilijs, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant, naues in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum esse constabat, quāplurimas possunt, cogunt; socios sibi ad id bellum Osismos, Lexouios, Nanetes, Ambinarios, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt. auxilia ex Britania, quæ contra eas regiones posita est, arcessunt. erant hæc difficultates belli gerendi, quas suprà ostendimus, sed multa tamen Cæsarem ad id bellum incitabant, iniuriæ rectorum ^c equitum Romanorum; rebellio facta post deditionem: defectio datis obsidibus, tot ciuitatum coniuratio imprimis, ne hac parte neglecta, reliquæ nationes idē sibi licere arbitrarētur. itaq, cum intelligeret omnes ferè Gallos nouis rebus studeere, & ad bellum mobiliter celeritēq, excitari, omnes autem homines natura libertati studere, & ^d conditionem seruitutis odisse: prius, quàm plures ciuitates conspirarent, partiendum sibi, ac latius distribuendum exercitum putauit. itaq, T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cū equitatu mit-

zit.

^a portus,
insulas

^b atque
amplissi-
mo

^c militum

^d condicio-
nes

in huic mandat Rhemos, reliquosq; Belgas adeat, atq;
 in officio^a contineat: Germanosq; qui auxilio à Belgis
 arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumē transire
 conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legio-
 narijs XII. & magno numero equitatus in Aquitaniā
 proficisci iubet: ne ex his nationibus auxilia in Galliā
 mittantur, ac tanta nationes coniungantur. Q. Titu-
 rium Sabinum legati cum legionibus tribus in Vnel-
 los, Curiosolitas, Lexouiosq; mittit, qui eā manum dis-
 tinendā curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicis-
 q; navibus, quas ex Pictonibus & Sātonis, reliquisq;
 pacatis regionibus convenire iusserat, praefecit, & cum
 primum posset in Venetos proficisci iubet. ipse eò pede-
 stribus copiis contendit. erant eiusmodi ferē situs oppi-
 dorum, ut posita in extremis lingulis, promontoriisque,
 neq; pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus
 incitavisset, quod bis semper accidit horarum duode-
 cim spatio; neq; navibus, quod rursus minuenae aestu,
 naues in vadis afflictaerentur. ita utraq; re oppidorum
 oppugnatio impediabatur: ac, si quādo magnitudine o-
 peris fortē superati, extruso mari aggere, ac molibus,
 atq; his fermē mœnibus adaequatis, suis fortunis despe-
 rare cœperant; magno numero navium appulso, cuius rei
 summā facultatem habebant, sua omnia deportabant;
 seque in proxima oppida recipiebant. ibi se rursus iſ-
 dem opportunitatibus loci defendebant. ^b haec eū faci-
 lius magnam partem aestatis faciebant, quod nostrae
 naues tempestatibus detinebantur; summāque erat
 vasto atque aperto mari, magnis aestibus, variis, ac pro-
 pe nullis portibus difficultas navigandi, namq; ipsorum

naues

a tenent

Situs
op pidoi

b hoc.

Descriptio
navium.

C O M M. C A E S.

^a disces-
sum

^b ad quā-
vis contu-
meliam.

^c transtra
pedalibus.

^d confec-
ta, hæc
sive

^e inscien-
tiam sive
eo quod

De his eni
venetis.

^f adychie-
batur;

adychie-
bant;

^g commo-
dè copulis

^h facilis
in undis.

ⁱ expec-
tari

naues ad hunc modum factæ, armatæq; erant. carine
aliquanto planiores, quàm nostrarum nauium, quò fa-
ciliùs vada ac ^a decessum æstus excipere possent. prora
admodum erectæ, atq; item puppes ad magnitudinem
fluctuum, tempestatumq; accommodatæ. naues totæ fa-
ctæ ex robore, ^b ad quamvis vim & cõtumeliam per-
ferendam. ^c transtra ex pedalibus in altitudinem tra-
bibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis crassitudine.
ancoræ pro funibus, ferreis catenis reuinctæ. pelles pro
velis, alutæq; tenuiter ^d confectæ, siue propter lini ino-
piam, atq; eius vsus ^e inscitiā, siue, quod est magis ve-
risimile, quòd tantas tempestates Oceani, tantòsq; im-
petus ventorum sustineri, ac tanta onera nauium regi
velis, non satis commodè posse arbitrabantur. Cum his
nauib; nostræ classi eiusmodi congressus erat, vt vna
celeritate, & pulsu remorum præstaret; reliqua, pro lo-
ci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora &
accommodatiora. neq; enim his nostræ rostro nocere po-
terant: tanta in his erat firmitudo: neq; propter altitu-
dinè facilè telum ^f adigebatur; & eadem de causa mi-
nùs ^g incommodè scopulis continebātur. accedebat, vt,
cùm scire ventus cœpisset, & se vento dedissent; &
tempestatem ferrent ^h facilis, & in vadis consisterent
tutius: & ab æstu derelictæ, nihil saxa & cautes time-
rent. quarum rerum omnium nostris nauibus casus e-
rat eximescendus. Compluribus expugnatis oppidis,
Cæsar, vbi intellexit frustra tantum laborem sumi, ne-
que hostium fugam, captis oppidis, reprimi, neq; his no-
ceri posse, statuit ⁱ expectandam classē. quæ vbi con-
uenit, ac primum ab hostibus visa est; circiter CCXX.

naues

naues eorum ^a paratissima, atque omni genere armo- ^a fortissime.
 rum ornatissima, è portu profecta, nostris aduersa con-
 stiterunt. neque satis Bruto, qui classi præerat, neque
 tribunis mil. centurionibusque, quibus singulae naues
 erant attributa, constabat quid agerent, aut qua rati-
 one pugnae insisterent. ^b nostro enim noceri non posse ^b nostris
 cognouerant. turribus autem excitatis, tamen has al-
 titudo puppiû ex barbaris nauibus superabat; ut, ne-
 que ex inferiore loco satis commodè tela adijci possent,
 & missa à Gallis grauius acciderent. una erat magno
 vsui res preparata à nostris, falces præacuta, inserta,
 affixæque longurijs, non absimili forma muralium. his
 cum funes, qui antemnas ad malos ^c distinebant, com- ^c detine-
 prehensi, adductique erant, nauigio remis incitato præ- ^c bant,
 rumpebantur. quibus abscissis, antemnae necessario cõ- ^c a tenebantur
 cidebant; ut, cum omnis Gallicis nauibus spes in velis,
 armamentisq; consisteret, his ereptis omnis vsus nauis
 uno tempore eriperetur. reliquum erat certamen
 positum in virtute; qua nostri milites facile superabant,
 atque eò magis, quod in conspectu Cæsaris, atque om-
 nis exercitus res gerebatur; ut nullum paulò fortius
 factum latere posset. omnes enim colles, & loca superi-
 ora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exer-
 citu tenebantur. disiectis, ut diximus, antennis, cum
 singulas binae, ^d aut ternæ naues ^c circumsteterant, mi- ^d ad acternæ
 lites summa vi transcendere in hostium naues conten- ^e circum-
 debant. quod postquam barbari fieri animaduertierunt ^e sisterent,
 expugnatis compluribus nauibus, cum & rei nullam
 reperiretur auxilium; fuga salutem petere contende-
 runt. ac iam conuersis in eam partem nauibus, quò

a se ex lo-
co commo-
uere

ventus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquillitas
exiit, ut^a se loco mouere non possent. quæ quidem res
ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna.
nam singulas nostri confectati expugnauerunt; ut per-
pauca ex omni numero, noctis interuentu, ad ter-
ram peruenerint, cum ab hora ferè quarta, vsq; ad solis
occasum pugnaretur. quo praelio bellum Venetorum, to-
tiusq; oræ maritimæ confectum est. nam, cum omnis iu-
uentus, omnes etiã grauioris ætatis, in quibus aliquid
consilij, aut dignitatis fuit, eò conuenerant, tum navi-
gium, quod ubiq; fuerat, unũ in locum coegerant; qui-
bus amissis, reliqui neq; quò se reciperent, neq; quem-
admodum oppida defenderent, habebant. itaq; se, suaq;
omnia Cesari dediderunt. in quos eo grauius Cæsar
vindictandum statuit, quo diligentius in reliquũ tem-
pus à barbaris ius legatorum conseruaretur. itaq; om-
ni senatu necato, reliquos sub corona vendidit. Dum
hec in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his
copijs, quas à Cæsare acceperat, in fines Vnellorum per-
uenit. His præerat Viridonix, ac summam imperij te-
nebat earum omnium ciuitatum, quæ defecerant: ex
quibus exercitum, magnasque copias coegerat. atque
his paucis diebus Aulerci, Eburonices; Lexouiique
senatu suo interfecto, quòd auctores belli esse nole-
bant, portas clauserunt, seque cum Viridouice coniun-
xerunt; magnaque prætereà multitudo undiq; ex Gal-
lia perditorum hominum, latronumque conuenerat
quos spes prædandi, studiũque bellandi ab agricul-
tura, & cotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo
omnibus rebus loco, castris sese tenebat: cum Viridonix
contra

contra eum duum millium^a spatio confedisset, cotidi-
 èque productis copijs pugnandi potestatem faceret, ut
 iam non solum hostibus in^b contemptum Sabinus ve-
 niret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil
 carperetur: tantamq; opinionem timoris præbuit, ut
 iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. id,
 ea causa faciebat, quod cum tanta multitudine hosti-
 um, præsertim eo absente, qui summam imperij teneret,
 nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato
 dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinio-
 ne timoris, idoneum quendam hominem & callidum de-
 legit, Gallum, ex ijs quos auxilij causa secum habebat.
 huic magnis præmijs, pollicitationib; q; persuadet; ut
 ad hostes transeat, & quid fieri velit, edocet. qui ubi
 pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum propo-
 nit, quibus angustijs ipse Cæsar à Venetis prematur do-
 cet, neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus
 clam ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem aux-
 ilij ferendi causa proficiatur. quod ubi auditum est,
 conclamant omnes occasionem negotij benè gerendi a-
 mittendam non esse, ad castra iri oportere. Multæ res
 ad hoc consilium Gallos hortabantur. superiorum die-
 rum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia ci-
 bariorum, cui rei parum diligenter ab his erat provisum,
 spes Venetici belli, & quod ferè libenter homines id
 quod volunt, credunt. His rebus adducti, non prius Vi-
 didonicè, reliquosq; duces ex consilio dimittunt, quam
 ab his sit concessum, arma uti capiant, & ad castra cõ-
 sedant: qua re cõcessa, lætj^c velut explorata victoria,
 armetis, virgultisq; collectis, quibus fossas Romanorū

^a spatiū
^b v. con-
 temtionem

^c ut ex-
 plor.

compleant, ad castra pergunt. locus erat castrorum edi-
 tus, & paulatim ab imo accliuus circiter passus mille.
 huc magno cursu contenderunt, ut quàm minimum
 spatij ad se colligendos, armandosque Romanis dare-
 tur, exanimatiq; peruenerunt. Sabinus suos hortatus,
 cupientibus signum dat. impeditis hostibus propter ea
 quæ ferebant onera, subito duabus portis eruptionem
 fieri iubet. factum est opportunitate loci, hostium ^a in-
 scitia, ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum
 pugnarum exercitatione, ut, ne unum quidem nostro-
 rum impetum ferrent, ac statim terga verterent. quos
 impeditos, integris viribus milites nostri consecuti,
 magnum numerum eorum occiderunt; reliquos, equites
 consecrati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt.
 sic, uno tempore, & de nauali pugna Sabinus, & de
 Sabini victoria Cæsar certior ^b factus est: ciuitatesque
 omnes se statim Titurio dediderunt: nam ut ad bella
 suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est animus;
 sic mollis ac minimè resistens ad calamitates perferen-
 das mens eorum. Eodem ferè tempore P. Crassus cum
 in Aquitaniam peruenisset (quæ pars, ut antè dictum
 est, & regionum latitudine, & multitudine hominum
 ex tertia parte Galliæ est existimanda) cum intelli-
 get in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis antè
 annis L. Valerius Præconius legatus, exercitu pulso,
 interfectus esset; atq; vnde L. Manlius procos. impedi-
 mentis amissis, profugisset, non mediocrem sibi diligen-
 tiam adhibendâ intelligebat. itaq; re frumentaria pro-
 uisa, auxilijs, equitatiq; comparato, multis præterea
 viris fortibus Tolosa, & Narbone, quæ sunt ciuitates
 Gallie

^a in sci-
 entia

^b factus,
 ciuitates

Galliae provinciae finitimae, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines exercitum introduxit. cuius aduentu cognito, Sontiates magnis copijs coactis, equitatuq, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre praelium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in conualle in insidijs collocauerant, ostenderunt. hi, nostros disiectos adorti, praelium renouarunt: pugnatum est diu, atq, acriter, cum Sontiates superioribus victorijs freti, in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent: nostri autem, quid sine imperatore, & sine reliquis legionibus, adulescentulo duce efficere possent, perspicere cuperent. ^a tandem confecti vulneribus hostes, terga vertere. quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sontiatum oppugnare cepit. quibus fortiter resistentibus, vineas, turreſque egit. illi aliàs eruptione tentata, aliàs cuniculis ad aggerem, vineasq, actis, cuius rei sunt longè peritissimi Aquitani, propterea, quòd multis locis apud eos arariae secturae sunt. ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seq, in deditionem ut recipiat, petunt. quare impetrata, arma tradere iussi, faciunt, atq, in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi ^b Adcantuannus, qui summam imperij tenebat, cum sexcentis deucis, quos illi soldurios appellant; quorum haec est condicio, ut omnibus in vita commodis unà cum his fruantur, quorum se amicitiae dediderint; siquid ijs per vim accidat, aut eundem casum unà ferant, aut sibi mortem

a tamen

b Adiantinus.

confiscant: neq; adhuc hominum memoria reperiuntur est
 quisquam, qui eo interfecto, cuius se amicitia deuouis-
 set, mori recusaret, cum ijs ^a Adcantuanus eruptionem
 facere conatus, clamore ab ea parte munitionis subla-
 to, cum ad arma milites cōcurrissent, vehementerq; ibi
 pugnatum esset, repulsus in oppidum est: uti tamen ea-
 dē deditiois condicione vteretur, à Crasso impetravit,
 armis, obsidib;sq; acceptis, Crassus in fines Vocontiorū
 & Tarusatorum profectus est. tum verò barbari com-
 moti, quòd oppidum, & natura loci, & manu muni-
 tum paucis diebus, quibus, eò ventum erat, expug-
 natum cognouerant; legatos ^b quoquò versus dimitte-
 re, coniurare, obsides inter se dare, copias parare cepe-
 runt: mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quę sunt
 citerioris Hispaniæ finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia
 ducēsq; arcessuntur. quorum aduentu magna cum au-
 thoritate, & magna cum hominum multitudine bellū
 gerere conantur. duces verò ij deliguntur, qui vnā cum
 Q. Sertorio omnes annos fuerant, summāq; scientiā
 rei militaris habere existimabantur. ij consuetudine
 populi R. loca capere, castra munire, commeatibus no-
 stros intercludere instituerunt. quod ubi Crassus ani-
 maduertit, suas copias propter exiguitatem non facili
 diduci, ^c hostem & vagari, & vias obsidere, & castris
 satis præsidij relinquere, ^d ob eam causam minis com-
 modè frumentum, cōmeatūq; sibi supportari, in ^e dies
 hostium numerum augeri; ^f non cunctandum existi-
 mauit, quin pugna decertaret. hac re ad concilium de-
 lata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem
 pugna constituit. prima luce productis omnibus copiis,
 duplici

^a Adcan-
^b uanus

^b qua-
^c tuorq;

^e hostem-
^{que}
^d ob eamq;
^e indiesq;
^f nec

duplici acie instructa, auxilijs in mediam aciem^a collo-
 catis, quid hostes consilij caperent, expectabat. illi, etsi
 propter multitudinem, & veterem belli gloriam, pau-
 citatemq; nostrorum se tuto dimicatuuros existimabant;
 tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis vijs, commea-
 tu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: & si
 propter inopiam rei frumentarie Romani sese recipere
 cepissent, impeditos agmine, & sub sarcinis^b infirmi-
 ore animo adoriri cogitabant. hoc consilio probato ab
 ducibus, productis Romanorum copijs, sese castris tene-
 bant. hac re perspecta Crassus, cum sua cunctatione, atq;
 opinione, timidiores hostes, nostros milites alacriores
 ad pugnandum effecisset, atq; omnium voces audiren-
 tur, expectari diutius non oportere, quin ad castra ire-
 tur; ^c cohortatus suos, omnibus cupientibus ad hosti-
 um castra contendit. ibi, cum alij fossas complerent, alij,
 multis telis coniectis, defensores vallo, munitionibusq;
 depellerent, auxiliarisq;, quibus ad pugnam non mul-
 tum Crassus confidebat, lapidibus, telisq; subministran-
 dis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem,
 atque opinionem pugnantium praeberent; ^d cum item ^d cum ita
 ab hostibus constanter; ac non timide pugnaretur; te-
 laque ex loco superiore missa non frustra acciderent;
 equites circuitis hostium castris, Crasso^e renuntiaue-
 runt, non eadem esse diligentia ab Decumana porta
 castra munita, facilemq; aditum habere. Crassus, equi-
 tum praefectos cohortatus, ut magnis praemijs pollici-
 tationibusq; suos excitarent, ^f quid fieri velit, ostendit.
 illi (ut erat imperatum) ^g eductis quatuor cohortibus
 quae praesidio castris relictæ ^h integre ab labore erant,

^a collectis;^b infirmi-
oresque.^c cohorta-
tur^d cum ita^e renunti-
averunt^f eadem
quod fie-
ri vellent.^g eductis
cohorti-
bus.^h interrite

^a *proratis.*
 & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris
 conspici possent; omnium oculis, mentibusq; ad pugna
 intentis, celeriter ad eas, quas diximus munitiones,
 perueniunt, atq; his ^a perruptis, prius in hostiū castris
 constitunt, quā planē ab his videri, aut quid rei
 gereretur, cognosci posset. tum verò clamore ab ea par-
 te audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque
^b *pugna-*
^c *re.*
 in spe victoriæ accidere consuevit, acrius ^b impugnare
 cœperunt. hostes vndiq; circumuenti, desperatis omni-
 bus rebus, se per munitiones deicere, & fuga salutem
 petere contenderunt. quos equitatus apertissimis cam-
 pis consecutus, ex millium quinquaginta numero, quæ
 ex Aquitania, Cantabrisq; venisse cōstabat, vix quar-
 ta parte relicta, multa nocte se in castra ^c recepit. hac
^e *accipi-*
^{unt.}
 audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso de-
 didit, obsidesq; ultro misit: quo in numero fuerunt Tar-
 belli ^d Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elu-
^e *Plin.*
^{Begerri.}
 sates, Garites, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosatēsq;
 paucae ultimæ nationes anni tempore confisæ quòd hi-
 ems suberat, id facere neglexerunt. eodem fere tempore
 Cæsar, etsi propè exacta iam ætas erat, tamen quòd
 omni Gallia pacata Morini, Menapiique supererant,
 qui in armis essent, neq; ad eum unquam ^e legatos de
^e *legatos*
^{misissent}
 pace misissent, arbitratus id bellum celeriter cōfici pos-
 se, eò exercitum adduxit. qui longe alia ratione, ac re-
 liqui Galli bellū gerere cœperunt. nam quòd intellige-
 bant, maximas nationes, quæ prælio contendissent, pul-
 sas superatasq; esse, continentēsq; silvas, ac paludes ha-
 bebant: eò se, suāq; omnia contulerunt. ad quarum ini-
 tium silvarum cum peruenisset Cæsar, castrāq; munire
 insti-

instituisset; neq^a hostis interim visus esset; dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvæ euolauerunt; & in nostros impetum fecerunt. nostri celeriter arma ceperunt, eosq^a in silvas repulerunt: & compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis desiderauerunt. reliquis deinceps diebus Cæsar silvas cedere instituit: ^a & nequis inermibus, ^{a ut, ne-} imprudentibusq^a militibus ab latere impetus fieri pos- ^{quis} set, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conuersam ad hostem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus extruebat. incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, ^b cum iam pecus, atq^a extrema impe- ^{b cum pe-} dimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas pe- ^{cus,} terent, eiusmodi tempestates sunt consecutæ, uti opus necessario intermitteretur, & continuatione imbrum, diutius sub pellibus milites contineri non possent. itaq^a, vastatis omnibus eorum agris, vicis, ædificiisque incensis, Cæsar exercitum ^c reduxit, & in Aulercis, Lexou- ^{c perdux-} isque, reliquis item ciuitatibus, quæ ^d proximè bel- ^{d maxime} lum fecerant, in hibernis collocauit.

C. IULII CÆSARIS DE
BELLO GALLICO COM-
MENTARIUS IIII.

EA, quæ secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso cos. Visperies Germani, & item Tencheri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transferant non longè à mari, quò Rhenus influit. causa transcendæ
fuit,

fuit, quòd ab Suenis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebatur. Sueuorum gens est longè maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. ij centum pagos habere dicuntur: ex quibus, quotannis singula millia armatorum bellandi ^a causa ex finibus educunt. reliqui, qui domi remanserint, se, atq; illos alunt. hi rursus inuicem anno pòst in armis sunt, illi domi remanent. sic neq; agricultura, nec ratio, atque vsus belli intermittitur. sed priuati, ac separati agri apud eos nihil est. neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet, neque multum frumento, sed maximam partem lacte, atque pecore viuunt, multumque sunt in venationibus; quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione & libertate vitæ (quòd à pueris nullo officio, aut disciplina assuesacti, nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit, & immani corporum magnitudine ^b homines efficit. atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis, neque vestitus, præter ^c pelles habeant, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, ^d & lauentur in fluminibus. mercatoribus est ad eos aditus magis eò, ut quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quàm quòd ullam rem ad se importari desiderent. quin etiam iumentis, quibus maximè Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis his non vtuntur, sed quæ sunt apud eos nata praua, atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi vi sint laboris, efficiunt. equestribus prælijs sæpè ex equis defiliunt, ac pedibus præliantur, equosque eodem

^a causa ex finibus

^b in exēp.
M. Bruti
verbum
homines
legebatur
inductum
^c pelles
quicquam
haberent,
^d ac lau-
tur

eodem remanere vestigio assuefaciunt : ad quos se celeriter, cùm vsus poscit, recipiunt. neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quàm ephippijs uti. itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum quamvis pauci ^a adire audent. vinum ad se omnino importari non sinunt, quòd eare ad laborem ferendum remollescere homines, atque effæminari arbitrantur. publicè maximam putant esse laudem, quàm latissimè à suis finibus vacare agros : hac re significari, magnum numerum ciuitatum suam vim sustinere non potuisse. itaque vna ex parte à Sueuis circiter millia passuum sexcenta agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbiij, quorum fuit ciuitas ampla, atque florens, ut est captus Germanorum, ^b & paulò, qui sunt eiusdem generis, ^c etiam cæteris humaniores; propterea quòd Rhenum attingunt, multiq; ad eos mercatores veniunt. & ipsi propter propinquitatem, Gallicis sunt moribus assuefacti. hos cum Sueui multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem grauitatèmq; ciuitatis finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores, infirmioresq; redegerunt. in eadem causa fuerunt Vsipetes, & Tenchtheri, quos suprà diximus; ^d qui, cùm plures annos Sueuorum vim ^e sustinuerint, ad extremum tamen agris expulsi & multis locis Germaniæ, triennium vagati, ad Rhenum peruenerunt. quas regiones Medapij incolebant, & ad utranque ripam fluminis agros, ædificia, vicòsq; habebant. sed tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex his ædificijs, quæ trans

flumen

^a redire
audeant.

^b qui paulò
sunt
^c & cæte-
ris

^d complu-
res.
^e sustinu-
erunt,

^a migra-
uerant:

flumen habuerant ^a demigrauerunt: & cis Rhenum dispositis praesidijs, Germanos transire prohibebant. illi omnia experti, cum neq³ vi contendere propter inopiam nauium, neq³ clam transire propter custodias Menapiorum possent, reuerti se in suas sedes, regionésque simulauerunt, & tridui viam progressi, rursus reuertunt, atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios, inopinantésque Menapios oppresserunt: qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigrauerant. his interfectis, nauib^{us}q³ eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus eorum ædificiis occupatis, ^b reliquam partem hiemis se eorum copijs aluerunt. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consilijs capiendis mobiles, & nouis plerumque rebus student, nihil his committendum existimauit. est autem hoc Gallicæ consuetudinis, ut & viatores etiam inuitos consistere cogant, & quod quisq³ eorum de quaq³ re audierit, aut cognouerit, quærant; & mercatores in oppidis vulgus circumfistat; quibus ex regionibus veniant, quasque res ibi cognouerint, pronuntiare cogant: ^c & his rumoribus, atque auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos è vestigio pœnitere necesse est: cum incertis rumoribus seruiant; & plerique ad voluntatem eorum ficta respondere. qua consuetudine cognita; Cæsar ^d ne grauiori bello occurreret, maturius, quàm consueuerat, ad exercitum proficiscitur. eò cum venisset, ea quæ fore

^b reliqua
parte

^c His re-
bus,

^d ut

fore suspicatus erat, facta cognouit: missas legationes à nonnullis ciuitatibus ad Germanos; inuitatōsq; eos, vii ab Rheno^a discederent: omniāque, quæ^a postulassent, ab se fore parata. qua spe adducti Germani^b latius iam vagabantur: & in fines Eburonum, & Condrusorum, qui sunt Treuironum clientes, perue-
nerant. principibus Gallie euocatis, Cæsar ea, quæ cog-
nouerat, dissimulanda sibi existimauit: eorūque a-
nimis permulsis, & confirmatis, equitatūq; imperato,
bellum cum Germanis gerere constituit. re frumenta-
ria comparata, equitibusq; delectis, iter in ea loca face-
re cepit, quibus in locis Germanos esse audiebat. à
quibus cum paucorum dierum iter abesset; legati ab ijs
venerunt: quorum hæc fuit oratio: Germanos neque
priores populo Rom. bellum inferre; neque tamen recu-
sare, si laceessantur, quin armis contendant: quòd Ger-
manorum consuetudo hæc sit à maiorib. tradita,^c qui-
cunque bellum inferant, resistere, neque deprecari:
hoc tamen dicere, venisse inuitos, eiectos domo: si suam
gratiam Romani velint, posse eis vtilis esse amicos;
vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos
armis^d possederint: sese vnus Suenis concedere; quibus^d
ne dij quidem immortales pares esse possint: reliquum
quidem in terris esse neminem, quem non superare pos-
sint. Ad hæc Cæsar,^e quæ visum est respondit. sed exi-
tus fuit orationis: sibi nullam cum his amicitiam esse
posse, si in Gallia remanerent: neque verum esse, qui
suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque
illos in Gallia vacare agros, qui dari, tantæ præfer-
rim multitudini, sine iniuria possint: sed licere, si ve-
lint,

^a descen-
derem:

^b latius
vagaban-
tur.

^c qui eis
bellum

^d posside-
rent:

^e quod

^a hoc Sue-
uis impe-
raturum.
al.

Hoc se eis
imperatu-
rum.

^b neque

lins, in Vbiorum finibus considerare; quorum sint legati
apud se, & de Sueuorum iniurijs querantur, & à se
auxilium petant: ^a hoc se ab Vbijs impetraturum. Le-
gati hæc se ad suos relatu-
ros dixerunt, & re delibera-
ta, post diem tertium ad Cæsarem reuersuros: interea,
^b ne propius se castra moueret, petierunt. ne id quidem
Cæsar ab se impetrari posse dixit. cognouerat enim,
magnam partem equitatus ab ijs aliquot diebus antè,
prædandi, frumentandique causa, ad Ambinarios
trans Mosam missam, hos expectari equites, atq; eius
rei causa moram interponi arbitrabatur. Mosa proflu-
it ex monte Vosgo, qui est in finibus Lingonum, &
parte quadam ex Rheno recepta, quæ appellatur Va-
halis, insulam efficit Batavorum, neque longius ab eo
millibus passuum LXXX in Oceanum influit. Rhenus
autem oritur ex Lepontijs, qui Alpes incolunt, & lon-
go spatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Se-
quanorum, Mediomatricum, Tribocorum Treuironi-
citatus fertur: & ubi Oceano appropinquauit, in
plures diffluit partes, multis, ingentibusque insulis ef-
fectis, quarum pars magna à feris, barbarisq; nationi-
bus incolitur, ex quibus sunt qui piscibus, atque ouis
auium viuere existimantur; multisque capitibus in
Oceanum influit. Cæsar cum ab hoste non amplius
passuum XLI. millibus abesset, ut erat constitutum,
ad eum legati reuertuntur; qui in itinere congressi,
magnopere, ne longius progredere-
tur, orabant. cum
id non impetrassent, petebant uti ad eos equites, qui
agmen antecessissent, præmitteret, eosque pugna pro-
hiberet; sibi-
que uti potestatem faceret, in Vbios
legatos

legatos mittēdi, quorum si principes ac senatus sibi iurando fidem fecissent; ea condicione, quæ à Cæsare ferretur, se usuros ostendebant. ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. hæc omnia Cæsar eodem illò pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reuenterentur: tamen, sese non longius millibus passuum quatuor aquationis causa processurum eo die, dixit: huc postero die quàm frequentissimi conuenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nuntiarent, ne hostes prælio lacefferent, & si ipsi lacefferentur, sustinerent, quòd ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat quinque millium numerus, cum ipsi non ampliùs octingentos equites haberent, quòd ij, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil nostris timentibus, quod legati eorum paulò antè à Cæsare discesserant, atque is dies inducijs erat ab ijs petitus, impetu facto celeriter nostros perturbauerunt; rursus, resistentibus nostris consuetudine sua ad pedes desilierunt, suffossis equis, compluribusque nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non priùs fuga desisterent, quàm in conspectum agminis nostri venissent. In eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur quatuor & L X X. in his, vir fortissimus, Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. hic, cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret,

illum

illum ex periculo eripuit; ipse, equo vulnerato, deiec-
tus, quoad potuit, fortissimè restitit. cum circumuen-
tus, multis vulneribus acceptis, cecidisset, atque id fra-
ter, qui iam prælio excesserat, procul animaduertisset;
incitato equo, sese hostibus obrulit, atq; interfectus est.
Hoc facto prælio, Cæsar neque iam sibi legatos audien-
dos, neq; condiciones accipiendas arbitrabatur ab his,
qui per dolum, atque insidias, petita pace, ultro bellum
intulissent. expectare verò, dum hostium copiae auge-
rentur, equitatúsq; reuenteretur, summæ dementiæ
esse iudicabat; & cognita gallorum infirmitate, quan-
tum iam apud eos, hostes uno prælio auctoritatis es-
sent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capiendâ
nihil spatij dandum existimabat. his constitutis rebus,
& consilio cum legatis, & quæstore communicato, ne
quem diem pugna prætermitteret, opportunissima res
accidit, quòd postridie eius diei mane eadem &
perfidia, & simulatione usi Germani, frequentes
omnibus principibus, maioribúsq; natu adhibitis,
ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, sui
purgandi causa, quòd contra atque esset dictum, &
ipsi petissent, prælium pridie commisissent; simul,
ut, si quid possent, de inducijs fallendo impetrarent.
quos sibi Cæsar oblatos ^a gauisus retineri iussit: ipse
omnes copias castris eduxit, equitatum, quòd recenti
prælio perterritum esse existimabat, agmen subsequi
iussit. acie triplici ^b instructa, & celeriter, octo mil-
lium itinere cōfecto, prius ad hostium castra peruenit,
quàm quid ageretur, Germani sentire possent. qui, om-
nibus rebus subitò perterriti, & celeritate aduentus
nostri,

^a gratiis

^b institu-
ta,

nostri, & discessu suorum, neque consilij habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbabantur, ut copiasne aduersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, nescirent, quid prae-staret. quorum timor, cum fremitu, & concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruerunt, quo loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt, atque inter carros, impedimenta que praelium commiserunt. at reliqua multitudo puerorum, mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere cepit. ad quos consecrandos Caesar equitatum misit. Germani, post terga clamore audito, cum suos interfici viderent, armis abiectis, signisque militaribus relictis, se ex castris eiecerunt; & cum ad ^a confluentem ^{a flum.} Mosae, & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, ^{tem} magno numero interfecto, reliqui se in flumen precipitauerunt; atque ibi, timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi, perierunt. nostri ad unum omnes incolumes, per paucis vulneratis, ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum CCCXXX. millium fuisset, se in castra receperunt. Caesar ijs, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi supplicia, cruciatibusque Gallorum veriti, quorum agros vexauerant, remanere se apud eum velle dixerunt. ijs Caesar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de causis Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum: nam illa fuit iustissima, quod, cum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suisque rebus eos timere voluit; cum intelligerent,

& posse, & audere populi R. exercitum Rhenum tran-
 sire. accessit etiam, quòd illa pars equitatus Vsi-
 petum, & Tencherorum, quam suprà commemoravi, præ-
 dandi frumentandique causa, Mosam transisse, neque
 prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum
 in fines Sicambrorum receperat, seque cum ijs con-
 iunxerat. ad quos cum Cæsar nuntios misisset, qui postu-
 larent eos, qui sibi, Galliæque bellum intulissent, vii
 sibi dederent, responderunt : populi R. imperium Rhe-
 num finire: si se invito, Germanos in Galliam transire,
 non æquum existimaret; cur sui quidquam esse impe-
 rij, aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbi au-
 tem, qui uni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos mi-
 serant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnope-
 re orabant, ut sibi auxilium ferret, quòd graviter ab
 Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus
 populi Ro. prohiberetur, exercitum modò Rhenum
 transportaret: id ^a sibi ad auxilium, spemque reliqui
 temporis satis futurum: tantum esse nomen, atque opi-
 nionem ^b exercitus Romani, Arionisto pulso, & hoc
 nouissimo prælio ^c factò, uti etiam ad vltimas Ger-
 manorum nationes ^d opinione, & amicitia populi Ro.
 tuti esse possint. navium magnam copiam ad transpor-
 tandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de causis,
 quas commemoravi, Rhenum transire decreuerat: sed,
 navibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur,
 neque suæ, neque populi R. dignitatis esse statuebat.
 itaque, etsi summa difficultas faciundi pontis propo-
 nebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitu-
 dinemque fluminis; tamen id sibi contendendum.

^a sibi aux-
 ilium,
^b opinio-
 nem eius
 exercitus
^c factò,
 etiam ad
^d ut opi-
 nione,

aut aliter non traducendum exercitum existimabat.
 rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina
 sesquipedalia, paulum ab imo præacuta, dimensa ad
 altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter
 se iungebat. hæc cum machinationibus immissa in
 flumine defixerat, fistucisque adegerat, non sublicæ
 modo directæ ad perpendiculum, sed pronæ ac fastigi-
 atæ; ut secundum naturam fluminis procumberent:
 his item contraria duo ad eundem modum iuncta, in-
 tervallo pedum quadragenum ab inferiore parte, con-
 tra vim atque impetum fluminis conuersa statue-
 bat. hæc utraque insuper bipedalibus trabibus im-
 missis, quantum eorum rignorum iunctura distabat,
 binis utrumque fibulis ab extrema parte distineban-
 tur. quibus disclusis, atque in contrariam partem re-
 iunctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea verum
 natura, ut, quo maior vis aquæ se incitauisset, hoc
 arctius illigata tenerentur. hæc directæ materia in-
 iectæ contexebantur, ac longurijs, cratibusque con-
 sternebantur. ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem
 partem fluminis obliquæ^a adigebantur; quæ pro a-^a ageban-
 riete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, vim flu-
 tur;
 minis exciperent: & alia item supra pontem mediocri
 spatio: ut, si arborum trunci, siue naues, deijciendi ope-
 ris essent à barbaris missæ, his defensoribus earum re-
 tum vis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus de-
 cem, quibus materia cæpta erat cõportari, omni opere
 effecto, exercitus traducitur. Cæsar ad utrâmq; partem
 totis firmo presidio relicto in fines Sicambrorum contem-
 nit. interim à^b compluribus ciuitatibus ad eum legati^b pluribus

veniunt, quibus pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidēsque ad se adduci iubet. Si-
cambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fu-
ga comparata, hortantibus ijs, quos ex Tenchtheris, at-
que Vsipteribus apud se habebant, finibus suis excesser-
ant, suâque omnia exportauerant, seque in solitudi-
nem, ac silvas abdiderant. Cæsar, paucos dies in eorum
finibus moratus, omnibus vicis, ædificiisque incensis,
frumentisque ^a succis, se in fines Vbiorum recepit, at-
que his auxilium suum pollicitus, si à Suenis preme-
rentur, hæc ab ijs cognouit: Suenos, postquam per ex-
ploratores pontem fieri comperissent, more suo consilio
habito, ^b nuntios in omnes partes dimisisse, uti de op-
pidis demigrarent: liberos, uxores, suâque omnia in
silvas deponerent: atque omnes, qui arma ferre possent,
unum in locum conuenirent: hunc esse delectum me-
dium ferè regionum earum, quas Sueni obtinerent,
hic Romanorum aduentum expectare, atque ibi decerta-
re constituisse. quod ubi Cæsar comperit, omnibus his
rebus confectis, quarum rerum causa exercitum tra-
ducere constituerat, ut Germanis metum inijceret,
ut Sicambros vlcisceretur, ^c ut Vbios obsidione libe-
raret, diebus omnino XVIII. trans Rhenum consump-
tis, satis ^d ad laudem, ^e ad utilitatem ^d profectum
arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit.
exigua parte æstatis reliqua Cæsar, etsi in ijs locis,
quod omnis Gallia ad septentrionem vergit, mature
sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit,
quod, omnibus ferè Gallicis bellis, hostibus nostris, in-
de subministrata auxilia intelligebat: etsi tempus

^a malè in
al. succen-
sis.

Sic in hoc
libr. extre-
mo.

^b nationes
in omnes
suas par-
tes.

^c & Vbi-
os.

^d perfec-
tum

anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi
 vsui fore arbitrabatur, si modò insulam adisset; & ge-
 nus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cogno-
 uisset: quæ omnia ferè Gallis erant incognita. neque e-
 nim temerè præter mercatores adit ad illos quisquam:
 neq; ijs ipsis quidquam præter oram maritimam, atque
 eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. itaq;
 conuocatis ad se undiq; mercatoribus, neq; quanta esset
 insule magnitudo, neq; quæ, aut quantæ nationes in-
 colerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus
 institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum na-
 uium multitudinem idonei portus, reperire poterat. ad
 hæc cognoscenda, prius quàm periculum faceret, ido-
 neum esse arbitratus, C. Volusenum cum navi longa
 præmittit. huic mandat, vt, exploratis omnibus rebus,
 ad se quâprimùm reuertatur. ipse cum omnibus copi-
 is in Marinos proficiscitur: quod inde erat breuissimus
 in Britanniam traiectus. huc naues undique ex finiti-
 mis regionibus, & quam superiori æstare ad Veneri-
 cum bellum^a fecerat classem, iubet conuenire, inte-
 rim, consilio eius cognito, & per mercatores perlato ad
 Britanos, à compluribus eius insule ciuitatibus ad e-
 um legati veniunt, qui polliceantur obsides dare, atque
 imperio populi Rom. obtemperare. Quibus auditis, li-
 beraliter pollicitus, hortatusq; vt in ea sententia per-
 manerent, eos domum remisit: & cum^b his vnâ Co-
 mitum, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi
 constituerat. cuius & virtutem, & consilium proba-
 bat, & quem sibi fidelem arbitrabatur, cuiusque auc-
 toritas in his regionibus magna habebatur, mittit.

^a effece-
 rat.

^b his Co-
 mitum quæ
 ipse cum

^a hortaturque populi

^b hoc sibi

^c quod satis

^d quod præterea

^e possent venire

huic imperat, quas possit, adeat ciuitates; ^a horteturque, ut populi R. fidem sequantur; seque celeriter eod venturum nuntiet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi, ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæsarem reuertitur: quæque ibi perspexisset, renuntiat. Dum in his locis Cæsar nauium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum legati ad eum venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quod homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiit, bellum populo R. fecissent; seque ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. ^b hæc sibi satis opportunè Cæsar accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes Britaniæ anteponendas iudicabat; magnum his numerum obsidum imperat, quibus adductis, eos in fidem recepit. Nauibus circiter LXXX. onerarijs coactis, contractisque, ^c quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat. ^d Quicquid præterea nauium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisque distribuit. huc accedebant XV III. onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuum octo, vento tenebantur, quo minùs in eundem portum ^e peruenire possent. has equitibus distribuit: reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Arunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, ducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere

tenere iussit. his constitutis rebus, nactus idoneam ad
 navigandum tempestatem, tertia fere vigilia soluit,
 equitesque in ulteriorem portum progredi, & naues
 conscendere, ac se sequi iussit: ab quibus ^a cum pauld
 tardius esset administratum, ipse hora circiter diei
 quarta, cum primis navibus Britanniam attigit: atque
 ibi in omnibus collibus expositas hostium copias ar-
 matas conspexit. cuius loci ^b hæc erat natura, atque ^b hæc na-
 ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis
 superioribus in litus telum adici posset. hunc ad egre-
 diendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum
 reliquæ naues eò convenirent, ad horam nonam in an-
 choris expectavit. interim legatis, tribunisque mil.
 convocatis, & quæ ex Voluseno cognosset, & quæ fieri
 vellet, ostendit: monuitque, ut rei militaris ratio,
 maximèq; ut res maritima postularent, ut quàm cele-
 rem, atq; instabilem motum haberent, ad nutum, & ad
 tempus omnes res ab ijs administrarentur. his dimis-
 sis, & ventum, & æstum vno tempore nactus secun-
 dum, dato signo, & sublatiis anchoris, circiter millia
 passuum octo ab eo loco progressus, aperto, ac plano lito-
 re naues constituit. at barbari consilio Romanorum
 cognito, præmisso equitatu, & essedarijs, quo plerumq;
 genere in prælijs uti ^c consueverunt, reliquis copijs sub-
 secuti, nostros navibus egredi prohibebant. erat ob has ^c consuef-
 causas summa difficultas, quòd naues propter magni-
 tudinem, nisi in alto cõstitui nō poterant. militibus au-
 tem, ignotis locis, impeditis manibus, magno, & gravi
 onere armorum ^d pressis, simul & de navibus desilien-
 dum, ^e & in fluctibus cõsistendū, & cum hostibus erat ^d oppres-
 sis, ^e & flus-
 ribus

^a assue-
factos.

pugnandum : cum illi aut ex arido, aut paululum in a-
quam progressi, omnibus membris expediti, notissimis
locis audacter tela conijcerent, & equos ^a insuefactos
incitarent. quibus rebus nostri perterriti, atque huius
omnino generis pugnae imperiti, non omnes eadem ala-
critate, ac studio, quo in pedestribus vii praelijs consu-
erant, utebantur. quod ubi Caesar animaduertit, naues
longas, quarum & species erat barbaris inusitatio, &
motus ad usum expeditior, paululum remoueri ab o-
nerarijs nauibus, & remis incitari, & ad latus aper-
tum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis,
sagittis, hostes propelli, ac submoueri iussit : quae res
magno vsui nostris fuit. nam & nauium figura, & re-
morum motu, & inusitato genere tormentorum permo-
zi barbari constiterunt ; ac paulò modò pedem re-
tulerunt. at nostris militibus cunctantibus, maxime
propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquila
ferebat, contestatus deos, vt ea res legioni feliciter
eueniret : ^b Desilite, inquit, milites, vultis aquilam nisi
hostibus prodere. ego certè meum reip. atque imperato-
ri officium praestitero. hoc cum magna voce dixisset, se
ex navi proiecit, atque in hostes aquilam ferre coepit.
tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus ad-
mitteretur, vniuersi ex navi desilierunt. hos item alij
ex primis proximis nauibus, cum conspexissent, subse-
cuti, hostibus appropinquarunt. pugnatum est ab v-
trisque acriter. nostri tamen, quòd neq. ordines serua-
re, neque firmiter insistere, neque signa subsequi pote-
rant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis
^c occurrerat, se aggregabat ; magnopere perturbaba-
bantur.

^b Deseri-
te, inquit,
milites, si
vultis a-
quilam,
atque ho-
stibus pro-
dite

^c occurre-
ret,

bantur. hostes verò, notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur. plures paucos circumsistebant: alij ab latere aperto in uniuersos tela coniecebant. quod cum animaduertisset Cæsar, scaphas longarum narium, item speculatoria navigia militibus compleri iussit; & quos laborantes conspexerat, ijs subsidia submittebat. nostri simul atque in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt; neque longius persequi potuerunt, quòd equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerunt. hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit. hostes prælio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides datuos, quæque imperasset, sese facturos polliciti sunt. unà cum his legatis Comius Atrebas venit, quem supra demonstraueram à Cæsare in Britanniam præmissum. hunc illi è navi egressum, cum ad eos imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula coniecerant. tunc, factò prælio, remisertunt, & in petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt; & propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiuerunt. Cæsar questus, quòd, cum ultro, in continentem legatis missis, pacem à se perissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit; obsidesque imperauit: quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinqui-
oribus locis arcessitam, paucis post diebus sese datuos dixerunt. interea suos remigrare in agros iusserunt: principesq; vndique conuenere; & se, ciuitatesq; suas
Cæsari

^a commē-
dare cō-
perunt.
^b confir-
mata,

^c reuer-
tentur;

^d deijcere-
tur: tamen

^e qui dies
maritimos

^f comple-
rat,

^g confr-
ctis,

Cæsari^a commendarunt. his rebus pace^b firmata, post
diem quartum, quàm est in Britanniam ventum, naues
XVIII. de quibus suprâ demonstratum est, quæ equi-
tes sustulerant, ex superiori portu leui vento solu-
runt. quæ cùm appropinquarent Britaniæ, & ex cas-
tris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut
nulla earum cursum tenere posset, sed aliæ eòdem, unde
erant profectæ, ^c referrentur; aliæ ad inferiorem
partem insulæ, quæ est propius solis occasum, magno
cum periculo ^d deijcerentur, quæ tamen, anchoris iac-
tis, cum fluctibus complerentur, necessariò, aduersa
nocte in altum prouectæ, continentem petiuerunt.
Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, ^e quæ ma-
ritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit:
nostrisq; id erat incognitum. ita uno tempore & lon-
gas naues, quibus Cæsar exercitum transportandum
curauerat, quasq; in aridum subduxerat, æstus ^f com-
plebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ,
tempestas afflictabat; neque ulla nostris facultas, aut
administrandi, aut auxiliandi dabatur. compluribus
nauib; ^g fractis, reliquæ cum essent, funibus ancho-
ris, reliquisq; armamentiis amissis, ad nauigandum in-
uitiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius ex-
ercitus perturbatio facta est. neq; enim naues erant alię,
quib. reportari possent: & omnia deerant, quæ ad re-
ficiendas eas vsui sunt, & quod omnibus constabat,
hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in
hiemem, prouisum non erat. quib. rebus cognitis, prin-
cipes Britaniæ, qui post præliū ad ea, quæ iusserat Cæ-
sar, facienda conuenerant, inter se collocuti, cū equi-

res, & naues, & frumentum Romanis deesse intellige-
 rent, & paucitatem militum ex castrorum exiguitate
 cognoscerent; quæ hoc erant etiam angustiora, quod si-
 ne impedimentis Cæsar legiones transportauerat: opti-
 mum factu esse duxerunt, rebellionem facta, frumento,
 commeatibusq; nostros prohibere, & rem in hiemem pro-
 ducere; quod, his superatis, aut reditu interclusis, ne-
 minem postea belli inferendi causa in Britanniam
 transiturum confidebant. itaque rursus coniuratione
 facta, paulatim ex castris discedere, ^a ac suos clam ex ^{a aut suos}
 agris deducere ceperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum
 consilia ^b cognouerat, tamen & ex euentu nauium su- ^{b agnoue-}
 arum, & ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore ^{rat}
 id, quod accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus
 subsidia comparabat. nam & frumentum ex agris
 in castra cotidie conferebat; &, quæ grauissimè
 adflictæ erant naues, earum materia, atque ære
 ad reliquas reficiendas utebatur; &, quæ ad eas
 res erant vsui, ex continenti comportari iubebat.
 itaque, cum summo studio à militibus administra-
 retur, XII. nauibus amissis, reliquis vt nauigari com-
 modè posset, effecit. Dum ea geruntur, legione, ex con-
 suetudine, vnà frumentatum missa, quæ appellaba-
 tur septima, neque vlla ad id tempus belli suspitione
 interposita, cum pars hominum in agris remaneret,
 pars etiam in castra ventitaret; ij, qui pro portis cas-
 trorum in statione erant, Cæsari ^c renuntiarent, pul- ^{c nunti-}
 uerem maiorem, quàm consuetudo ferret, in ea parte ^{andum,}
 videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id,
 quod erat, suspicatus, aliquid noui à barbaris initum
 consilij,

^a duas in
stationem
cohortes
^b process-
sisset: suos

consilij, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam
partem proficisci, ^a duas ex reliquis in stationem suc-
cedere, reliquas armari, & confestim se subsequi in-
sit. cum paulò longius à castris ^b processisset; & suos
ab hostibus premi, atque ægrè sustinere; & conferta
legione ex omnibus partibus tela conijci animaduer-
sit. nam, quòd omni ex reliquis partibus demesso fru-
mento, una pars erat reliqua, suspicati hostes, huc no-
stros esse venturos, noctu in silvis delituerant. tum dis-
persos depositis armis, in metendo occupatos subito a-
dorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus
perturbauerant: simul equitatu, atque effedis circun-
dederant. genus hoc est ex effedis pugnae. primò, per om-
nes partes perequitant, & tela conijciunt, atque ipso
terrore equorum, & strepitu rotarum, ordines plerùm-
que perturbant: & cum se inter equitum turmas insi-
nuauere, & ex effedis desiliunt, & ^c pedites prælian-
tur. aurigæ interim paulum è prælio excedunt, atque
ita se collocant, ut, si illi à multitudine hostium pre-
mantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita mo-
bilitatem equitum, stabilitatem peditum in prælijs
præstant; ac tantum vsu cotidiano, & exercitatione
efficiunt, ut in declini, ac præcipiti loco incitados equos
sustinere, & breui moderari, ac flectere; & per temo-
nem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in cur-
rus citissimè recipere consueuerint. quibus rebus, per-
turbatis nostris nouitate pugnae, tēpore opportunissimo
Cæsar auxilium tulit. namq, eius aduentu hostes con-
stituerunt, nostri ex timore se receperunt. quo factò, ad
^d laceffendum hostem, & committendum prælium,
alienum

^c pedites

^d laceffen-
dum. &

alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit;
 & breui tempore intermisso, in castra legiones redu-
 it, dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui e-
 rant in agris reliqui, discesserunt. secutæ sunt ^a conti-
 nuos complures dies tempestates; quæ & nostros in ca-
 stris continerent, & hostem à pugna prohiberent. inte-
 rim barbari nuntios in omnes partes dimiserunt; pau-
 citatēq; nostrorum militum suis prædicauerunt; &
 quanta prædæ faciendæ, atq; in perpetuum sui liberā-
 di facultas daretur, si Romanos castris expulissent, de-
 monstrauerunt. his diebus celeriter magna multitudi-
 ne peditatus, equitatisq; coacta, ad castra venerunt.
 Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat,
 fore videbat, ^b ut, si essent hostes pulsī, celeritate peri-
 culum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx.
 quos Comius Atrebas, de quo antè dictum est, secum
 transportauerat, legiones in acie pro castris constituit.
 commisso prælio, diuīus nostrorum militum impetum
 hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos
 tanto spatio secuti, quantum cursu, & viribus efficere
 potuerunt, complures ex ijs occiderūt; deinde, omnibus
 longè, latèq; ædificijs incensis, se in castra receperunt.
 Eodem die legati ab hostibus missi, ad Cæsarem de pa-
 ce venerunt. his Cæsar numerum obsidum, quem antea
 imperauerat, duplicauit; eosq; in continentem adduc-
 iussit; quod, propinqua die æquinoctij, infirmis navi-
 bus hiemis nauigationem subeundam non existima-
 bat. ipse idoneam tempestatem nactus, paulò post me-
 diam noctem naues soluit, quæ omnes incolumes ad
 continentem peruenierunt. ex his onerariæ duæ eisdem
 portus,

a cōtinuū

b & si

portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, sed paulo
 infra delatæ sunt. quibus ex nauibus cum essent expo-
 siti milites circiter CCC. atque in castra contenderet,
 Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos
 reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno
 suorum numero circumsteterunt, ac, si sese interfici nol-
 lent, arma ponere iusserunt. cum illi, orbe facto, sese de-
 fenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter
 millia sex conuenerunt. quare nuntiata, Cæsar omnem
 ex castris equitatum suis ^a auxilio misit. interim no-
 stri milites imperium hostium sustinuerunt; atque
 amplius horis quatuor fortissimè pugnaverunt; &
 paucis vulneribus acceptis, complures ex ijs occiderunt.
 postea verò quàm equitatus noster in conspectum ve-
 nit; hostes, abiectis armis, terga verterunt; magnis-
 que eorum numerus est occisus. Cæsar postero die
 T. Labienum legatum cum ijs legionibus, quas ex Bri-
 tania reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant,
 misit. qui cum propter siccitatem paludum, quò se reci-
 perent, non haberent; quo perfugio superiore anno fu-
 erant usi; omnes fere in potestatem ^b Labieni vene-
 runt. At Q. Titurius, & L. Cotta, legati, qui in Me-
 napiorum fines legiones ^c duxerant, omnibus eorum
 agris vastatis, frumentis succisis, edificijs incensis,
 quòd Menapij omnes se in densissimas silvas abdide-
 rant, ad Cæsarem se receperunt. ^d Cæsar in Belgis om-
 nium legionum hiberna constituit. eò duæ omnino ci-
 uitates ex Britania obsides miserunt: reliquæ neglex-
 erunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris, dierum XX.
 supplicatio à senatu decreta est.

^a auxilijs

^b Labieni
peruene-
runt.

^c adduxe-
rant,

^d Cæsar se

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COM- MENTARIUS V.

DOMITIO, Ap. Claudio cos. disce-
dens ab hibernis Cæsar in Italiam, vt
quotannis facere consuebat, legatis
imperat, quos legionibus præfecerat,
vti quamplurimas possent hieme na-
ues ædificandas, veteresque reficiendas curarent. ea-
rum modum, formamque ^a demonstrat. ad celeritatem ^{a demon-}
onerandi, subductionesque paulò facit humiliores, ^{strat cele-}
quàm quibus in nostro mari vti consueuimus; atque ^{ritatem}
ideo magis, quòd, propter crebras commutationes æ-
stuum, minùs magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad
onera, & ad multitudinem iumentorum transportan-
dam paulò latiores, quàm quibus ^b in reliquis vtimur ^{b in alio}
maribus. has omnes actuarias imperat fieri: quam ad ^{mari vti}
rem humilitas multum adiuvat. ea, quæ sunt vsui, ad ^{adsueue-}
armandas naues ex Hispania apportari iubet. ipse,
conuentibus Gallie citerioris peractis, in Illyricum
proficiscitur, quòd à Pirustis finitimam partem pro-
uincie incursionibus vastari audiebat. eò cum venis-
set, ciuitatibus milites imperat: certumque in locum
conuenire iubet. qua re nuntiata, Pirustæ legatos
ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum pub-
lico factum consilio: seseque paratos esse demonstrans,
omnibus rationibus de iniurijs satisfacere. percepta
oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad
certam diem adduci iubet. nisi ita fecerint, sese bello
ciuitatem

ciuitatem persecuturum demonstrat. ijs ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem aestiment, pœnamque constituent. His confectis rebus, conuentibusque peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. eò cum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, ^a in summa rerum omnium inopia, circiter sexcentas eius generis, cuius suprà demonstrauimus, naues, & longas duodetriginta inuenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. collaudatis militibus, atque ijs, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit: atque omnes ad portum Iccium conuenire iubet. quo ex portu commodissimum in Britanniam traiectum esse cognouerat, circiter millium passuum XXX. transmissum à continenti. huic rei quod satis esse visum est militum, relinquit: ipse cum legionibus expeditis quatuor, & equitibus IJ.CCC. in fines Treuironum proficiscitur: quòd hi neque ad concilia veniebant, neq; imperio parebant, Germanosq; transrhenanos sollicitare dicebatur. hæc ciuitas longè plurimum totius Gallie equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rheniæque, ut suprà demonstrauimus, tangit. in ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant, Induciomarus, & Cingetorix: ex quibus alter, simulatq; de Cæsaris legionumque aduentu cognitum est, ad eum venit; se, suosque omnes in officio futuros, neq; ab amicitia populi R. defecturos confirmauit; quæq; in Treuiris gererentur, ostendit. ^b at Induciomarus equitatum, peditatumque cogere: ijsq; qui per etatem in ar-

mis

summa

atque

armis esse non poterant, in siluam Arduennam abditis
que ingenti magnitudine per medios fines Treuironū
à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet, bel-
lum parare instituit. sed postea quàm nonnulli princi-
pes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingetorigis ad-
ducti, & aduentu nostri exercitus perterriti, ad Cæsa-
rem venerunt, & de suis priuatim rebus ab eo petere
ceperunt, quoniam ciuitati consulere non possent; ve-
ritus, ne ab omnibus defereretur, Induciomarus lega-
tos ad Cæsarem mittit, sese idcirco à suis discedere, at-
que ad eum venire noluisse, quò facilius ciuitatem in
officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs
propter imprudentiam laberetur: itaque ciuitatem in
sua potestate esse: sese, si Cæsar permitteret, ad eum in
castra venturum, & suas, ciuitatisque fortunas eius
fidei permissurum. Cæsar, etsi intelligebat, qua de causa
ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio de-
terreret; tamen ne aetatem in Treuiris consumere
cogereetur, omnibus rebus ad Britannicum bellum com-
paratis, Induciomarum ad se cum C. C. obsidibus veni-
re iussit. his adductis, in his filio, propinquisq; eius om-
nibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Induci-
omarum, hortatisque est, vti in officio permaneret:
nihilò tamen seciùs principibus Treuironum ad se cõ-
uocatis, eos singularim Cingetorigi conciliauit. quòd
cum merito eius à se fieri intelligebat: immo magni in-
teresse arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos
quamplurimam valere, cuius tam egregiam in se vo-
luntatem perspexisset. id factum grauius tulit Indu-
ciomarus, suam gratiam inter suos minui; &, qui

Belga

agnoue-
rat.

iam antè inimico in nos animo fuisset, multo grauius
 hoc dolore exarsit. His rebus constitutis, Cæsar ad por-
 tum Ictius cum legionibus peruenit. ibi cognoscit, XL
 naves, quæ in² Meldis factæ erant, tempestate reiectas,
 tenere cursum non potuisse, atq; eòdem, unde erant pro-
 fectæ, relatas: reliquas paratas ad nauigandum; atque
 omnibus rebus instructas inuenit. eòdem equitatus to-
 tius Gallie conuenit, numero millium quatuor: princi-
 pèsque ex omnibus ciuitatibus, ex quibus perpauco-
 rum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia,
 reliquos obsidum loco secum ducere decreuerat: quòd,
 cum ipse abesset, motum Gallie verebatur. erat un-
 cum ceteris Dumnorix Hedui, de quo à nobis antea
 dictum est. hunc secum ducere in primis constituerat,
 quòd eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperij,
 magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis^b cognou-
 erat. accedebat huc, quòd iam in concilio Heduorum
 Dumnorix dixerat, sibi à Cæsare regnum ciuitatis de-
 ferri: quòd dictum Hedui grauius ferebant; neque re-
 cusandi, neque deprecandi causa legatos ad Cæsarem
 mittere audebant. id factum ex suis hospitibus Cæsar
 cognouerat. ille primò omnibus precibus petere con-
 tendit, ut in Gallia relinqueretur, partim, quòd insue-
 tus nauigandi mare timeret; partim, quòd religioni-
 bus sese dicere impediri. posteaquam id obstinàtè sibi
 negari uidit, omni spe impetrandi adempta, principes
 Gallie sollicitare, seuocare singulos, hortarique cepit,
 ut in continenti remanerent; metu territare: non sine
 causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id
 esse consilium Cæsaris, ut, quos in conspectu Gallia
 interficere

interficere vereretur, hos omnes in Britanniam traduc-
 sos necaret; fidem reliquis interponere: iusiurandum
 poscere, ut quod esse ex usu Galliae intellexissent, com-
 muni consilio administrarent. Hæc à compluribus ad
 Cæsare deferbantur, quare cognita Cæsar, quod tan-
 tum civitati Heduar dignitatis tribuebat, coercendum,
 atque deterrendum quibuscunque rebus posset Dum-
 norigem statuere; quod longius eius amentiam pro-
 gredi videbat, prospiciendū, ne quid sibi ac reip. nocere
 posset. itaq; dies circiter XXV, eo in loco commoratus,
 quod Corus ventus navigationem impediabat, qui
 magnam partem omnis temporis in his locis flare con-
 suevit: dabat operam, ut Dumnorigem in officio conti-
 neret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognos-
 ceret. tandem idoneam tempestatem nactus, milites,
 equitesq; conscendere naues iubet. At impeditis omni-
 um animis, Dumnorix cum equitibus Heduarum à ca-
 stris, insciente Cæsare, domum discedere cæpit. quare
 nuntiata, Cæsar, intermissa profectione, atq; omnibus
 rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum
 insequendum mittit, retrahique imperat, si vim faciat,
 neque pareat, interfici iubet; nihil hunc, se absente, pro-
 sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium
 neglexisset. ille^b autem reuocatus resistere, ac se manu

a pluribus

b enim

at Hedui equites ad Cæsarem omnes reuertuntur.
 His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus
 legionibus, & equitum millibus duobus relicto, ut

c atq; equi-
tes Hedui

^a agnos-
ceret,

^b leni offi-
cio

^c cognouit

portus iueretur, & rei frumentariae provideret, quæ-
quæ in Gallia gereretur, ^a cognosceret, & consilium pro
tempore, & pro re caperet, ipse cum legionibus quinque,
& pari numero equitum, quem in continente relique-
rat, ad solis occasum naues soluit, & ^b leni Africa pro-
uectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum
non tenuit; & longius delatus aestu, orta luce, sub si-
nistra Britaniam relictam conspexit. tum rursus aestus
commutationem secutus, remis contendit, ut eam par-
tem insulae caperet, qua optimum egressum superiore
aestate cognouerat. qua in re admodum fuit militum
virtus laudanda, qui vectoriis, grauiusque nauigijs,
non intermisso remigandi labore, longarum nauium
cursum adæquauerunt. accessam est ad Britaniam om-
nibus nauibus meridiano fere tempore; neque in eo
loco hostis est visus. sed, ut postea Cæsar ex captiuis
^c comperit, cum magnæ manus eò conuenissent, multi-
tudine nauium perterritæ, quæ cum annotinis, priua-
tisq; quas sui quisq; commodi causa fecerat, amplius
ostingente uno erant vise tempore, à litore discesserant
ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar, exposito ex-
ercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captiuis cog-
nouit, quo in loco hostium copiae consedisent, cohorti-
bus decem ad mare relictis, & equitibus trecentis, qui
præsidio nauibus essent; de tertia vigilia ad hostes
cōtendit, eo minùs veritus nauibus, quod in litore mol-
li, atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat; &
præsidio nauibus Q. Attium præfecit ipse noctu pro-
gressus millia passuum circiter XII. hostium copias cō-
spicans est. illi equitatu, atq; essedis ad flumē progressi

ex loco superiore nostros prohibere, & praelium committere ceperunt: repulsi ab equitatu, se in silvas abderunt, locum nacti egregie & natura, & opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur, causa iam ante preparauerant. nam, crebris arboribus succisis, omnes introitus erant praeclusi. ipsi ex siluis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. at milites legionis septimae, testudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum ceperunt eosque ex siluis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. sed eos fugientes longius Caesar persequi vetuit, & quod loci naturam ignorabat, & quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat. Postridie eius diei, mane, tripartito milites, equitesque, in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. ijs^a aliquantum itineris progressis, cum iam^b extremi essent in conspectu, equites a Q. Attio ad Caesarem venerunt, qui nuntiarent, superiori nocte maxima coorta tempestate, prope omnes naues afflictas, atque in litus eiectas esse; quod neque anchorae, funesque^c subsisterent, neque nautae, gubernatoresque vim tempestatis pati possent; itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Caesar legiones, equitatumque reuocari, atque^d itinere desistere iubet: ipse ad naues reuertitur: eadem fere, quae ex nuntiis, litterisque cognouerat, coram^e perspicit, sic, ut, amissis circiter XL. navibus, reliquae tamen refici posse magno negotio viderentur. itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continente alios arcessiri iubet: Labieno scribit, ut quamplurimas posset, ijs legionibus, quae sunt

^a aliquantum

^b extremi in prospectu

^c sustinerent,

^d in itinere resistere

^e prospicit,

^a multo-
peto

^b quas an-
te, praesidio
nauium re-
miquis.

^c Thamis-
fis

^d perman-
serunt,

^e pecorum

apud eum, naues instituat: ipse, etsi res erat ^a multa
operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit,
omnes naues subduci, & cum castris una munitione
coniungi. in his rebus circiter dies X, consumit, ne noc-
turnis quidem temporibus ad laborem militum inter-
missis. subductis nauibus, castrisque egregie munitis,
easdem copias, ^b quæ antea praesidio nauibus fuerant,
relinquit. ipse eodē, unde red. erat, proficiscitur. eò cum
venisset, maiores iam undiq; in eum locum copiae Bri-
tanorum conuenerant. summa imperij, belliq; admini-
strandi communi consilio permessa est Cassiuellauno, cu-
ius fines à maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod
appellatur ^c Thamesis, à mari circiter millia passuum
LXXX. huic superiori tempore cum reliquis ciuitati-
bus continentia bella intercesserant. sed nostro aduen-
tu permoti Britani, hunc toti bello imperiūq; praefere-
rant. Britaniæ pars interior ab ijs incolitur, quos natos
in insula ipsi memoria proditum dicunt. maritima pars
ab ijs, qui prædæ, ac belli inferendi causa ex Belgio
transferant, qui omnes ferè ijs nominibus ciuitatū ap-
pellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò perueniunt,
& bello illato ibi ^d remanserunt, atq; agros colere ca-
perunt. hominum est infinita multitudo, creberrimāq;
^e edificia fere Gallicis consimilia: ^e pecoris magnus nu-
merus: vtuntur autem nummo aereo, aut anulis ferreis
ad certum pondus examinatis pro nummo. nascitur ibi
plumbum album in mediterraneis regionibus, in ma-
ritimis ferrum: sed eius exigua est copia: ære vtuntur
importato. materia cuiusq; generis, vt in Gallia, est,
praeter fagum atq; abietem, leporem, & gallinam, &
anserem

anserem gustare fas non putant: hæc tamen alius ani-
mi, voluptatisq; causa, loca sunt temperatiora, quàm in
Gallia, remissioribus frigoribus insula natura trique-
tra, cuius unum latus est contra Galliam.^a huius late-
ris alter angulus, qui est ad Cantium, quò^b fere omnes
ex Gallia naues appellantur, ad orientem solem; inferi-
or ad meridiem spectat. hoc latus^c tenet circiter mil-
lia passuum 13: alterum vergit ad Hispaniam, atque
occidentem solem, qua ex parte est Hibernia dimiduo
minor, ut existimatur, quàm Britania: sed pari spatio
transmissus, atq; ex Gallia, est in Britaniã. in hoc me-
dio cæsus est insula, quæ appellatur Mona. Complures
præterea minores obiectæ insulæ existimantur: de qui-
bus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos trigin-
ta sub bruma esse noctem, nos nihil de eo percunctatio-
bus reperiebamus, nisi quòd certis ex aqua mensuris
breuiores esse noctes, quàm in continente, videbamus.
huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio sep-
tingentorum millium passuum. tertiam est contra Sep-
temtrionem: cui parti nulla est obiecta terra; sed eius
angulus lateris maximè ad Germaniam spectat, hoc
millia passuum 13. CCC, in longitudinem esse arbitran-
tur. ita omnis insula est in circuitu vices centena mil-
lia passuum. ex his omnibus longè sunt humanissimi, qui
Cantium incolunt, quæ regio est maritima omnis, neq;
^d multum à Gallica differunt consuetudine. interiores
pleriq; frumenta non serunt; sed lacte & carne vivunt,
pellibusq; sunt vestiti: omnes verò se Britani vitro in-
ficiunt, quod caeruleum efficit colorem: atque hoc hor-
ribiliore sunt in pugna aspectu: capillòque sunt pro-

^a cuius
^b fere ex
Gallia

^c pertinet

^d multum
Gallica

^a quò pri-
mum vir-
go deduc-
ta est
^b conflix-
erunt, ta-
men
^c omnes

^d Orof.
Labienus

^e & ex

misso, atque omni parte corporis raso, præter caput, & labrum superius. uxores habent deni, duodeniq; inter se communes, & maxime fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, ^a à quibus primum virgines quæque ductæ sunt. equites hostium, essedarii que acriter prælio cum equitatu nostro in itinere ^b conflixerunt, ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atq; ^c eos in silvas, collēsque compulerint: sed compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. at illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris, atq; occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis eiecerunt; imperiūque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverūt: duobusque missis subsidio cohortibus à Cæsare, atq; his primis legionum duarum, cum hæc, intermisso per exiguo loci spatio, inter se constitissent, nouo genere pugnae perterritis nostris, per medios audacissime proruperunt, seque inde incolumes receperunt. eo die ^d Laberius Durus tribunus mil. interficitur. illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. toto hoc in genere pugnae cum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem, equites autem magno cum periculo prælio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent; & cum paululum ab legionibus nostros remouissent, ^e ex essedis desilirent, & pedibus dispari prælio contenderent. equestris autem prælij ratio & cedentibus, & insequen-

insequensibus, par atq; idem periculum inferebat. ac-
 cedebas huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnisq;
 intervallis præliarentur, stationesque dispositas habe-
 rent, atque alios alij deinceps exciperent, integriq;
 & recentes defatigatis succederent. Postero die, pro-
 cul à castris hostes in collibus constiterunt, rarique se
 ostendere, & ^a *lentiùs*, quàm pridie, nostros equites ^a *lentiùs*
 prælio laceßere ceperunt. sed meridie, cum Cæsar pa-
 bulandi causa tres legiones, atque omnem equitatum
 cum C. Trebonio legato misisset, repenti ex omnibus ad
 pabulatores aduolauerunt, sic, uti ab signis, legioni-
 busq; non absterent. nostri, acriter in eos impetu fac-
 to, repulerunt: neque finem insequendi fecerunt, ^b *quo* ^b *quo sub-*
 ad subsidio confisi equites, cum post legiones viderent, ^{sidio}
 præcipites hostes egerunt: magnóq; eorum numero in-
 terfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex
 essedis defiliendi facultatem dederunt. ex hac fuga
 protinus, quæ undique conuenerant, auxilia discesse-
 runt, neq; post id tempus unquam summis nobiscum
 copiis hostes contenderunt. Cæsar, cognito consilio eo-
 rum, ad flumen Thamesim in fines Cassinellauni exer-
 citum duxit: quod flumē vno omnino loco pedibus, atq;
 hoc agrè transiri potest. eò cum venisset, animaduer-
 sit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hos-
 tium instructas. ripa autē erat acuis sudibus præfixis
 munita. eiusdemq; generis sub aqua defixæ sudes flu-
 mine tegebantur. His rebus cognitis à captiuis, perfu-
 gisq; Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones sub-
 sequi iussit. sed ea celeritate atq; impetu milites ierūt,
 cum capite solo ex aqua exarēt, ut hostes impetum le-
 gionum,

^a equita-
tium

^b relictis,

^c eiecerat,

^d magari

^e cuius
pater in ea
ciuit.

gionum, atque ^a equitum sustinere non possent, ri-
pásque dimitterent, ac se fugæ mandarent. Cassi-
uellaunus, ut supra demonstrauius, omni spe de-
posita contensionis. dimissis amplioribus copijs, mil-
libus circiter quatuor essedariorum ^b retentis, itine-
ra nostra seruabat: paululumque ex via excedebat:
locisque impeditis, atque siluestribus si se occultabat:
atque ijs regionibus, quibus nos iter facturos cogno-
uerat, pecora, atque homines ex agris in siluas compel-
lebat: & cum equitatus noster liberius vastandi, præ-
^c eiecerat, dandique causa se in agros ^c effunderet, omnibus vi-
is notis, semitisque essedarios ex siluis emittebat: &
cum magno periculo nostrorum equitum, cum ijs con-
^d magari fligebat; atque hoc metu latius ^d vagari prohibebat,
relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum
discedi Caesar pateretur, & tantum in agris vastan-
dis, incendiisque faciendis hostibus noceretur, quan-
tum labore, atque itinere legionarij milites efficere possent.
interim Trinobantes, propè firmissima earum re-
gionum ciuitas (ex qua Mandubracius adolescens,
Caesaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam
venerat, ^e cuius pater Imanuentius in ea ciuitate reg-
num obtinuerat, interfectusque erat à Cassiuellauno,
ipse fuga mortem vitauerat) legatos ad Caesarem mit-
tunt: pollicenturque sese ei dedituros, & imperata fac-
turos: petunt, ut Mandubracium ab iniuria Cassiuel-
launi defendat, atque in ciuitatē mittat, qui præsit, im-
periumque obtineat. his Caesar imperat obsides qua-
draginta, frumentumque exercitui: Mandubracium-
que ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt: ob-

fides

fides ad numerum, frumentumque miserunt: Trinobantibus defensis, atque ab omni militum iniuria prohibitis, Canimagi, Saguntiaci, Ancalites, Bibrocassi, legationibus missis, sese Caesari ^a dediderunt. ab his ^a dedunt. cognoscit, non longè ex eo loco oppidum Cassiellaunum abesse, silvis, paludibusque munitum, quò satis magnus hominum, pecorumque numerus conuenerit. oppidum autem Britanni vocant, cum silvas impeditas valle, atque fossa munierunt, quò, incursionis hostium vitandae causa, conuenire consueverunt. eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregiè natura, atque opere munitum: tamen hunc duabus partibus oppugnare contendit. Hostes, paulisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt, seseque ex alia parte oppidi eiecerunt. magnus ibi numerus pecorum repertus: multi que in fuga sunt comprehensi, atque interfecti. Dum hac in his locis geruntur, Cassiellaunus ad Cantium, quod esse ad mare, supra demonstrauimus, quibus regionibus quatuor reges praerant, Cingetorix, Caruilus, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit: atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, castra nanalia de improviso adoriantur, atque oppugnent. hi cum ad castra venissent, nostri eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassiellaunus, hoc praelio nuntiato, tot detrimentis acceptis, ^b vastatis finibus, maximè etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Artrebatem Cornisquem ^b vastatus mittit de deditione ad Caesarem. Caesar cum ^c constat ^c statuisse hiemare in continente propter repentinum ^c tuisset.

^a quod

^b consti-
tuit.

^c uti ex
datque

^e refice-
rentur

Galliae motus, neque multum aestatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat: & ^a quid in annos singulos vectigalis populo R. Britannia penderet, constituit. interdicit atque imperat Cassiucellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naues inuenit refectiones. his deductis, quod & captiuorum magnam numerum habebat, & nonnullae tempestate deperierant naues, duobus com meatibus exercitum reportare ^b instituit. ac sic accidit, ^c ut, ex tanto nauium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno ulla omnino nauis, quae milites portaret, desideraretur. ^d at ex ijs, quae inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris com meatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curauerat, numero LX. per paucos locum caperent, reliquae ferè omnes ^e reijcerentur. quas cum aliquandiu Caesar frustra expectasset, ne anni tempore navigatione excluderetur, quod equinoctium suberat, necessario angustius milites collocauit: ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita cum soluisset uigilia, prima luce terram attingit, omnesque incolumes naues perduxit. subductis nauibus, concilioque Gallorum Samarobrinae peracto, quod eo anno frumentum Gallia propter siccitates angustius prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures ciuitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Nervios, Q. Ciceroni; tertiam in Eburones, L. Roscio;

L. Roscio; quartam in Rhemis, cum T. Labieno in confinio Trevirorum, hiemare iussit: tres in Belgio collocavit: his M. Crassum quaestorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium, legatos, praefecit: unam legionem, quam proximè trans Padum conscripserat, & cohortes V. in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam, & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis & Cativulci erant, misit. his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculeium Cor-tam, legatos, praesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facilimè inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit. atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam quam L. Roscio in pacatissimam, & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum C continebantur. ipse interea, quoad legiones collocasset, munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cuius maiores in sua civitate regnum obtinuerant. huic Caesar, pro eius virtute, atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. tertium iam hunc annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. deferitur ea res ad Caesarem. ille, veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibique hiemare; quorum opera cognoverat Tasgerium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. interim ab omnibus legatis, quaestoribusque, quibus

quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna peruentum, locumque hibernis esse munitum. diebus circiter XV. quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum est ab Ambiorige, & Catiunculo: qui, cum ad fines regni sui Sabino, Cottæque præfesto fuissent, frumentumque in hiberna comportauissent, Induciomari, Treuiri nuntijs impulsu suos concitauerunt; subitoque oppressis lignatoribus, magna manu ad castra oppugnanda venerunt, cum celeriter nostri arma cepissent, vallumque ascendissent; atque, una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. tum suo more conclamauerunt, ut aliqui ex nostris ad colloquium prodirent; habere sese quæ de re communi dicere vellet, quibus controuersias minui posse sperarent. mittitur ad eos colloquendi causa C. Carpineius, eques Romanus familiaris Q. Titurij, & Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam antè, missu Cæsaris, ad Ambiorigem uenitare consueuerat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: Sese pro Cæsaris in se beneficijs plurimum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis

1 & quod pendere consueffet; 2 quodque ei & filius, & fratris, filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatici, obsidum numero missis, apud se in seruitute, & catenis tenuissent: neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut iudicio, aut voluntate sua, fecisse, sed coactus ciuitatis: suamque esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet in se iuris multitudo, quam ipse in multitudine: ciuitati porro

porro hanc fuisse belli causam, quod repentina Gallo-
rum coniurationi resistere non potueris: id se facile ex
humilitate sua probare posse; quod non adeo sit impe-
ritus rerum, ut suis copijs populum R. se superare posse
confidat: sed esse^a Galliae commune consilium, omnibus
hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem,
ne qua legio alteri legionis subsidio venire posset: non
facile Gallos Gallis negare potuisse; praesertim cum de
recuperanda communi libertate consilium in initum videretur:
quibus quoniam pro pietate satisfeceris, habere se
nunc ratione officij: pro beneficijs Caesaris monere, orare
Titurium pro hospitio, ut suae, ac milium salutis consulat:
magnam manum Germanorum conductam Rhenum
transisse; hanc adfore biduo: ipsorum esse consilium, ve-
lint ne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hiber-
nis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere;
quorum alter millia passuum circiter L. alter paulo
amplius ab ijs absit: illud se polliceri, & iureiurando
confirmare, tutum se iter^b per fines suos daturum: quod
cum faciat, & ciuitati sese consulere, quod hibernis le-
uetur, & Caesari pro eius meritis gratiam referre. Hac
oratione habita: discedit Ambiorix; Carpineius, &
Iunius, quae audierant, ad legatos deferunt illi, repen-
tina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non ta-
men negligenda existimabant: maximèq; hac re per-
moueabantur, quod ciuitatem, ignobilem, atq; humilem
Eburonum; sua sponse, populo R. bellum facere ausam;
vix erat credendum. itaque ad concilium rem defe-
runt: magnaque inter eos ex his tot causis controuer-
sia orta est. L. Aurunculeius, complurèsq; tribuni mil.

^a in Gal-
lia

^b per fines
daturum

^a sustinuerunt:

b tanta
contem-
tione

et primorum ordinum centuriones nihil temerè agendum, neque ex hibernis iniussu Caesaris discedendum existimabant: quantà suis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis, docebant: rem esse testimonio, quòd primum hostium impetum, multis ulro vulneribus illatis, fortissimè ^a sustinuerint: re frumentaria non premi: interea et ex proximis hibernis, et à Caesare conuentura subsidia: postremò, quid esse leuius, aut turpius, quàm, auctore hoste, de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurius, serò facturos, clamitabat, cum maiores manus hostium, adiunctis Germanis, conuenissent; aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum: breuem consulendi esse occasionem: Caesarem arbitrari profectum in Italiam, nec aliter Carnutes interficendi Tasgetij consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset ^b tanta cum contemtionem nostri ad castra venturos esse: non hostem auctorem, sed rem spectare: subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Arionisti mortem, et superiores nostras victorias; ardere Galliam, tot contumelijs acceptis, sub populi R. imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta; postremò, quis hoc sibi persuaderet, sine certa re, Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? suam sententiam in utràmque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem perueniuros: si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Certe quidem, atque eorum qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non praesens periculum, at certe longa obsidione

obsidione fames esset pertimescenda. Hac in utramque partem habita disputatione, cum à Cotta, primisque ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus, & id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: neque is sum, inquit, qui gravissimè ex vobis mortis periculo terrear: hi sapièter, si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant. nec reiecti, & relegati longè ab ceteris, aut ferro, aut fame intereant. Consurgitur ex concilio: comprehendunt utrumque, & orant, ne sua dissensione, & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiantur, si modò unum omnes sentiant, ac probent: contrà in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. tandem dat Cotta permoius manus: superat sententia Sabini: pronunciatur, prima luce ituros: consumitur vigilijs reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneat, & languore militum, & vigilijs periculum augeatur. prima luce sic ex castris proficiuntur, ut, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, magnisque impedimentis. At hostes, postea quàm ex nocturno fremitu, vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidijs, bipartito in silvis, opportuno, atque occulto loco, à millibus passuum

circiter II. Romanorum aduentum expectabant: & cum se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex utraque parte eius vallis subito sese ostenderunt: nouissimosque premere, & primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco praelium committere ceperunt. tum demum Titurius, uti qui nihil ante prouidisset, trepidare, & concursare, cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque ijs accidere consuevit qui in ipso negotio consilium capere coguntur, at Cotta, qui cogitasset, hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectiois auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat; & in appellandis, cohortandisque militibus, Imperatoris; & in pugna, militis officia præstabas. cumque, propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire, & quid quoque loco faciendum esset, prouidere possent, iusserunt pronuntiari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent: quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnam alacriores effecit: quod non sine summo timore, & desperatione id factum videbatur. præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent; quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere, atque arripere properaret, & clamore, ac fletu omnia complerentur. At Barbari consilium non defuit, nam duces eorum tota acie pronuntiari iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reservari, quæcumque Romani reliquis-

reliquissent: proinde omnia in victoria posita existi-
marent. erant & virtute, & numero pugnandi pares
nostri: tamen si à duce, & à fortuna deserebantur: ta-
men omnem spem salutis in virtute ponebant; & quo-
ties quæque cohors procurreras, ab ea parte magnus
hostium numerus cadebat. qua re animaduersa, Am-
bivix pronuntiari iubet, ut procul tela conijciant, neu
propius accedant: & quam in partem Romani im-
petum fecerint, cedant: leuitate armorum, & quozodia-
na exercitatione nihil ijs noceri posse: rursus, se ad sig-
na recipientes, insequantur. quo præcepto ab ijs dili-
gentissimè obseruato, cum quæpiam cohors ex orbe
excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissimè
refugiebant. interim ea parte nudari necesse erat, &
ab latere aperto tela recipi. rursus, cum in eum lo-
cum, vnde erant egressi, reuerii cæperant, & ab ijs
qui proximi steterant, circumueniebantur: sin au-
tem locum tenere vellent, neque virtuti locus re-
linquebatur, neque à tanta multitudine coniecta
tela à confertis vitari poterant tamen, tam mul-
tis incommodis conflictati, multis vultneribus ac-
ceptis, resistebant; & magna parte diei consum-
ta, cum à prima luce ad horam I I X. pugnaretur,
nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. tunc
T. Baluensio, qui superiore anno primum pilum
duxerat, viro forti, & magnæ auctoritatis, virum-
que femur tragula transfigitur. Q. Luanius, eius-
dem ordinis, fortissimè pugnans, dum circumuenso fi-
lio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes co-
hortes ordinèq; adhortans, in aduersum os funda vul-
neratur.

neratur. his rebus permotus Q. Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium, ad eum mittit, rogatum, ut sibi militibusque parcat. ille, appellatus, respondit: si velit, secum colloqui, licere; sperare, multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri; inque eam rem se suamque fidem interponere. ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut excedant, & cum Ambiorige una colloquantur, sperare se ab eo suam, ac militum salutem impetrari posse. Cotta, se ad armatum hostem iturum, negat, atque in eo perseverat. Sabinus, quos in praesentia tribunos mil. circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi iubet: & cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abijcere, imperata facit: suisque, ut idem faciant, imperat. interim dum de condicionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumuentus interficitur. sum vero, suo more, victoriam conclamans, atque ululatum tollunt; impetumque in nostros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur cum ^a maxima parte militum. reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum proiecit. ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. ^b alij egre ad noctem oppugnationem sustinens: noctu ad unum omnes, desperata salute, se ipsi interficiunt. pauci ex praelio ^c elapsi incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt; atque eum de rebus gestis certiore

^a magna

^b illi

^c lapsum

certiorem faciunt. Hac victoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius ^a regno ^a regno finitimi, proficiscitur: neq, diem, neq, noctem intermitit, peditariūq, se subsequi iubet. re demonstrata, Aduaticisq, concitatis, postero die in Nervios pervenit: hortaturq, ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos, pro ijs quas acceperint, iniurijs occasionem dimittant, interfectos esse legatos duos, magnāq, partem exercitus interisse demonstrat, nihil esse negotij subito oppressam legionem, quæ cum Cicero-
ne hiemet, interfici: ^b se ad eam rem proficetur adiuto- ^b se seque-
rem. facile hac oratione Nervius persuadet, itaq, confestim dimissis nuncijs ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quā maximas manus possunt, cogunt; & de improvviso ad Ciceronis hiberna aduolant, non dum ad eum fama de Titurij morte perlata. ^c hic quoque acci- ^c huc quo-
dit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignati- ^c que acci-
onis, munitionisq, causa in silvas discessissent, repen- ^c dit. cum si
tino equitum aduentu interciperentur. his ^d circum- ^d accessit.
uentis magna manu Eburones, Aduatici, Nervij, atq, ^d circum-
uentus
horum omnium socij, & clientes legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. agrè is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti
victoriam in perpetuum se fore victores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone litteræ, magnis propositis premijs, si pertulissent, obsessis omni-
bus vijs missi intercipientur. noctis ^e ex ea materia ^e ex ma-
quam munitionis causa comportauerant, turres admo- ^e terla
dum

dum C X X. excitantur incredibili celeritate : quæ de-
esse operi videbantur, perficiuntur. hostes postero die,
multo maioribus copiis coactis, castra oppugnant, fos-
sam complent. à nostris eadem ratione, qua pridie, re-
sistitur. hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla
pars nocturni temporis ad laborem intermissitur : non
aegris, non vulneratis facultas quietis datur. quæcum-
que ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu
comparantur. multæ præustæ fudes ; magnus murali-
um pilorum numerus instituitur : turres contabulan-
tur : pinne, loriceque ex cratibus attexuntur. ipse Ci-
cero, cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum
quidem sibi tempus ad quietem relinquebat : ut ultro
militum concursu, ac vocibus, sibi parcere cogeretur.
Tunc duces, principesque Nerviorum, qui aliquem
sermonis aditum, causamque amicitiae cum Cicerone
habebant, colloqui sese velle dicunt. facta potestate,
eadem quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemo-
rant ; omnem esse in armis Galliam : Germanos Rhe-
num transisse : Caesaris, reliquorumque hiberna oppug-
nari. addunt etiam de Sabini morte : Ambiorigem o-
stentant, fidei faciundæ causâ : ^a errare eos dicunt, si
quidquam ab ijs præsidij sperent, qui suis rebus diffi-
dant : sese ^b tamen scire hoc esse in Ciceronem, popu-
lûmque R. animo, ut nihil, nisi hiberna, recusent, atque
hanc inueterascere consuetudinem nolint : licere illis
incolumibus per se ex hibernis discedere, & in quas-
cunque partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad
hæc, unum modum respondit : non esse ^c consuetudinem
populi R. ullam accipere ab hoste armato condicio-
nem :

^a non err.

^b tamen
hoc esse ix
Cic.

^c consue-
tudinem
P. R. ac-
cip.

nem :

nem: si ab armis discedere velint, se adiutore vian-
 tur, legatosque ad Cæsarem mittant: sperare se, pro e-
 ius iniustitia, quæ petierint, impetraturos. ab hac spe re-
 pulsus Nervi, vallo pedum X. & fossa pedum XV, hi-
 berna cingunt. hæc superiorum annorum consuetudi-
 ne à nostris cognouerant; & quosdam de exercitu
 a nacti captiuos, ab his docebantur. sed nulla ferra-
 mentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea: gla-
 dijs cespites circumcidere, manibus, b sagulisque ter-
 ram exhaustire c cogebantur. quæ quidem ex re homi-
 num multitudo cognosci potuit. nam minùs horis tri-
 bus d X. e millium passuum in circuitu munitionem
 f perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitudinem
 valli, falces, testudinesque, quæ iisdem captiui docue-
 rant, parare, ac facere cæperunt. septimo oppugnationis
 die, maximo coorto vento, feruentes fusili ex argilla
 glandes, fundis, & seruesacta iacula in casas, quæ mo-
 re Gallico stramentis erant rectæ, iacere cæperunt. hæ
 celeriter ignem comprehenderunt, & venti magnitu-
 dine, in omnem castrorum locum distulerunt. hostes
 maximo g clamore insecuti, quasi paratam iam, atque ex-
 plorata victoria, turres, testudinesque agere, & scalis
 vallum ascendere cæperunt. at tanta militum virtus,
 atque ea præsentia animi fuit, ut, cum h undique
 flamma torrerentur, maximæque telorum multitu-
 dine premerentur, suæque omnia impedimenta, atque
 omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modò de-
 migrandi causa de vallo decedere nemo, sed penè ne
 respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrime,
 fortissimèque pugnarent. hic dies nostris longè

a habebat
capt.

b sagulisque

c niteban-
tur

d XV.

e millium
pedum XV.

f fecerunt.

g clamo-
re, sicuti
parat.

h utique

a paululū
 b qui pri-
 mus ordin.
 c Pullo,
 d Vore-
 nus, ita
 vbi que
 e quinam
 antefere-
 retur,
 f locis
 g locū tuē
 pro laude
 virtutis
 spectas?
 h iudici-
 cabit.
 i ex ca-
 stris muni-
 tionē que
 qua parte
 hostium
 conferri-
 est visa,
 erumpit.
 k quo per-
 cusso, ex-
 animato,
 hunc scu-
 tis prote-
 gunt, in
 hostem te-
 la omnes
 conijciūt.
 l huic
 m men-
 dosus lo-
 cus nam

granissimus fuit, sed tamen hunc habuit euentum, ut
 eo die maximus numerus hostium vulneraretur, atque
 interficeretur; ut se sub ipso vallo constipauerant, re-
 cessumque primis ultimi non dabant. ^a Paulum qui-
 dem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta,
 & contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones, ex
 eo quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes remoue-
 runt; nutu, vocibusque hostes, si introire vellent, voca-
 re ceperunt: quorum progredi ausus est nemo. tum ex
 omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque
 succensa est. erant in ea legione fortissimi viri centuri-
 ones, ^b qui iam primis ordinibus appropinquarent, T.
^c Pulio, & L. ^d Varenus. ij perpetuas controuersias
 inter se habebant, ^e uter alteri anteferreretur, omnibus-
 que annis de ^f loco summis simulatibus contende-
 bant. ex ijs Pulio, cum acerrimè ad munitiones pug-
 naretur, quid dubitas, inquit, Varenus? aut quem ^g lo-
 cum probandæ virtutis tuæ expectas? hic dies de no-
 stris controuersiis ^h iudicabit. Hæc cum dixisset, pro-
 cedit ⁱ extra munitiones, & quæ pars hostium confer-
 tissima visa est, in eam erumpit. ne Varenus quidem
 tum vallo sese continet, sed omnium veritus existima-
 tionem, subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulio pi-
 lum in hostes mittit, atque vnum ex multitudine pro-
 currentem trajcit: ^k quo percusso, & exanimato, hunc
 scutis protegunt hostes, & in illum vniuersi tela conij-
 ciunt; neque dant regrediendi facultatem. transfigi-
 tur scutum Pulioni, & verutum in balteo defigitur.
 auerit ^l hic casus vaginā, ^m & gladiū educere conā-
 tis dextram moratur manum, impeditūque hostes cir-
 cum-

cumfistunt. succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit. ad hunc se confestim à Pulsione omnis multitudo conuertit. ^a illum veruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio cominùs rem gerit, atque uno interfecto, reliquos paulùm propellit. dum cupidius instat, in locum inferiorem deiectus concidit. huic rursus circumuento fert subsidium Pulsio, atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione, & certamine utriusque ^b versauit, ut alter alteri inimicus auxilio, salutique esset; neque diiudicari possit, vter vtri virtute anteferendus videretur. quanto erat in dies grauior, atq; asperior oppugnatio, & maxime, quòd, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat; tanto crebriores litteræ, nuntiique ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. erat vnus intus ^c Nernius, nomine Vertico, loco natus honesto; qui à prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suamque ei fidem præstiterat. ^d hic seruo spe libertatis, magnisque persuadet præmijs, ut litteras ad Cæsarem deferat. has ille in iaculo illigatas effert; & Gallus inter Gallos sine ulla suspitione versatus, ad Cæsarem peruenit. ab eo de periculo Ciceronis, legionisque cognoscit. Cæsar, acceptis litteris circiter hora XI. diei statim nuntium in Bellouacos ad M. Crassum questorem mittit, cuius hiberna aberant; ab eo millia passuum XXV: iubet media nocte legionem proficisci, celeritèr q; ad se venire. exijt cum nuntio Crassus, alterum ad C. Fabium lega-

^a Illum verò obscurant occisum. V. obscurantur.

^b seruauit

^c Nernius Vertico

^d huius

a iter sic
faciun-
dum scri-
bit: La-
bieno.

ne ex

sum mittit, ut in Atrebasium fines legionem adducat, quā sibi a iter faciendum sciebat. scribis Labieno, si reip. commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius, non putat expectandam: equites circiter quadringentos ex proximis hibernis cogit. hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. eo die millia passuum XX. progreditur. Crassum Samarobrinae praeficit, legionemq. ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, literas publicas, frumentumq. omne, quod eò toleranda hiemis causa deiecerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus in itinere, cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & caede cohortum cognita, cum omnes ad eum Trevirorum copiae venissent, veritus, si ex hibernis fugae similis profectio fecisset, ut hostium impetum sustinere non posset, praesertim quos recenti victoria efferrī sciret, literas Caesari remittit; quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet, omnes peditatus, equitatusq. copias Trevirorum tria millia passuum longè ab suis castris consedissee. Caesar, consilio eius probato, etsi opinione trium legionū deiectus, ad duas redierat; tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat: venit magnis itineribus in Nerviorum fines: ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur, quantumq. in periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemijs persuadet, ut ad Ciceronem epistolam deferat, hanc Graecis conscriptam literis mittit;

missis; ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus cōf-
 lia cognoscantur: si adire nō possit, monet, ut tragulam
 cū epistola ad amentum^a deligata, intra munitiones^a deligata
 castrorum abiciat. in literis scribit, se cum legionibus intra mu-
 profectum celeriter adfore: hortatur ut pristinam vir-
 tutem retineat. Gallus periculum veritus, ut erat prae-
 ceptum, tragulam mittit. hęc casu ad turrim adhesit,
 neque ab nostris biduo animadversa. tertio die à quo-
 dam milite conspicitur; demta ad Ciceronem defertur.
 ille perlectam in conuentu militum recitat; maximāq;
 omnes letisia adficit. tum fumi incendiorum procul vi-
 debātur, quę res omnem dubitationē aduentus legionis
 expulit. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem
 relinquunt, ad Cæsarem omnibus copijs consendunt. e
 erant armatorū circiter millia L. X. Cicero, data facul-
 tate, Gallum ab eodem Verticone, quem suprā demon-
 strauimus, repetit, qui literas ad Cæsarem deferat; hūc
 admonet, iter causē, diligentēq; faciat; perscribit in
 literis, hostes ab se discessisse, omnemq; ad eum multi-
 tudinem conuertisse. quibus literis circiter media noc-
 te, Cæsar, adlati, suos facit cersiores; eosque ad dimi-
 candum animo confirmat. postero die luce prima mo-
 uet castra; & circiter millia passuum quatuor progres-
 sus trans vallem magnam, & riuum, hostium multi-
 tudinem conspicatur. erat magni periculi^b res, cum
 tantis copijs iniquo loco dimicare: tamē, quoniā libera-
 tiū obsidione Ciceronem sciebat, a quo animo remissen-
 dum de celeritate existimabat. cōsedit, & quā equis-
 simo loco potest, castra cōmunis: atq; hęc, etsi erāt exi-
 gua, per se vix hominum milliū septē, præsertim nullas

^a deligata
 intra mu-
 nitionem
 castrorum

^b res, tam-
 en co-
 pijs

a vallos

b atq; his
administ.

c quod eas
non posse
interrum-
tere vide-
retur,

cum impedimentis, tamen angustijs viarum, quam
maximè potest, contrahit, eo consilio, ut in summam
contentionem hostibus veniat. interim, speculatoribus
in omnes partes dimissis, explorat, quò commodissimè
tinere^a vallem transire posset. eo die parvulis equestri-
bus prælijs ad aquam factis, utriq; sese suo loco conti-
nenti; Galli, quòd ampliores copias, quæ nondum conue-
nerant, expectabant; Cæsar, si fortè timoris simulatione
hostes in suum locum elicere posset, citra vallem; ut pro
castris prælio contenderet; si id efficere nō posset, ut, ex-
ploratis itineribus, minore cum periculo vallē, riuūq;
transiret. prima luce hostium equitatus ad castra acce-
dit, præliūq; cum nostris equisibus committit. Cæsar
consulto, equites cedere, seq; in castra recipere. simul ex
omnibus partibus^b castra altiore vallo muniri, portasq;
obstrui,^b atq; in ijs administrandis rebus quàm max-
imè concursari, & cum simulatione agi timoris iubet.
quib. omnibus rebus hostes inuitati, copias traducunt,
aciēq; in quo loco constituunt: nostris verò etiam de
vallo deductis propius accedunt; & tela intra muniti-
onem ex omnibus partibus conijciunt; præconib;que
circummissis, promuntiari iubent, seu quis Gallus, seu
Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine
periculo licere; pōt id tempus non fore potestatem. ac
sic nostros contemserunt, ut, obstructis in speciem por-
tis singulis ordinibus cespitum,^c quòd ea non posse in-
trorumpere videbantur, alij vallum manu scindere, a-
lij fossas complere inciperent. tunc Cæsar, omnibus por-
tis eruptione facta, equitatuque emissio, celeriter hostes
dat in fugam, sic, ut omnino pugnandi causa resistere ei

nemo:

nemo: magnamque ex his numerum occidit, atque omnes armis exiit. longius persequi veritus, quod silvæ, paludésque intercedebant; neque etiam parvulo detrimento illum locum relinquere videbat; omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. institutas curretes, testudines, munitionesque hostium admiratur: legione producta, cognoscit, non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere, ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo, & quantâ cum virtute sint res administratæ: Ciceronem pro eius merito, legionemque collaudat: centuriones sigillatim, tribunosque mil. appellat: quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognoverat: de casu Sabini, & Cottæ certius ex captivis cognoscit: postero die, contione habita, rem gestam proponit: milites consolatur, & confirmat: quod detrimentum culpa, & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet; quod, beneficio deorum immortalium, & virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina^a letitia, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de victoria Caesaris fama perfertur; ut, cum ab hibernis Ciceronis millia passuum quinquaginta millia abesset, eoque post horam nonam diei Caesar pervenisset, antequam mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur; quo clamore significatio victoriae gratulatioque ab Rhemis Labieno fieret. hac fama ad Treuiros perlata, Induciomarus qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treuiros reducit.

Caesar

Caesar Fabium cum legione in sua remittit hiberna: ipse cum tribus legionibus circum Samarobrinam triniv hibernis hiemare constituit; & quod tanti motus Galliae extiterant, totam hiemem ipse ad exercitiū manere decrevit. nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliae civitates de bello cōsultabant, nuntios, legationesq; in omnes partes dimittebant; & quid reliqui consilij caperent, atq; unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque ^a in locis desertis concilia habebant: neq; ullum fere totius hiemis tempus intercessit sine sollicitudine Caesaris, quin aliquem de concilijs, & motu Gallorum nuntium acciperes. in his ab L. Roscio legato, quem legioni tertiae decimae praefecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum civitatum quae Aremoricae appellantur, oppugnandi sui causa convenisse, neque longius millia passuum octo ab hibernis suis absuisse, sed, nuntio allato de victoria Caesaris, discessisse, adeo ut fugae similis discessus videretur. At Caesar, principibus cuiusque civitatis ad se vocatis, ^b alias territando, cum se scire, quae fierent, denuntiaret; ^c alias cohortando, magnam partem Galliae in officio tenuit. tamen Senones, quae est civitas in primis firma, & magna inter Gallos auctoritatis, Caucarinum, quem Caesar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus, aduentu in Galliam Caesaris, cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico cōsilio conati, cum ille praesensisset, ac profugisset, usq; ad fines infecuti, regno, domoq; expulsi sunt; & missis ad Caesarem satisfaciendi causa legatis, cum in omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes

^a locus in
desertis
consilia

^b alios
^c alios

non fuerunt. tantum apud homines barbaros valuit,
 esse repertos aliquos principes belli inferendi; tantam-
 que omnium voluntatis commutationem attulit, ut
 præter Heduos, & Rhemos, quos præcipuo semper ho-
 nore Cæsar habuit, alteros pro vetere, ac perpetua erga
 populum R. fide; alteros pro recentibus belli Gallici
 officijs, nulla fere fuerit ciuitas non suspecta nobis, idq;
 adeo haud s. io mirandum ne sit, cum ^a pluribus
 alijs de causis, tum maximè, quòd, quæ virtute belli
 omnibus gentibus præferebantur, tantum se eius opi-
 nionis deperdidisse, ^b ut populi R. imperia perferrent, ^b ut ea
 gravissimè dolebant. Treuiri vero atque Inducioma-
 rus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin
 trans Rhenum legatos mitterent; ciuitates sollicita-
 rent; pecunias pollicerentur; magna parte exercitus
 nostri interfecta, multò minorem superesse dicens
 partem. nequè tamen ulli ciuitati Germanorum per-
 suaderi potuit, ut Rhenum transirent, cum se bis ex-
 pertos diceret, Arionisti bello, & Tenctherorum trā-
 situ: non esse fortunam ampliùs tentaturos. Hac spe
 lapsus Induciomarus nihilo minùs copias agere ^c ex-
 ercere, à finitimis equos parare, exules, damnatòsque ^c exercere
 tota Gallia magnis præmijs ad se allicere cœpit; ac
 tantam sibi iam ijs rebus in Gallia auctoritatem com-
 parauerat, ut undique ad eum legationes concurre-
 rent, gratiam atque amicitiam publicè, priuatimque
 peterent. ubi intellexit vltro ad se veniri, altera ex
 parte Senones, Carnutésq; cōsciētia facinoris instigari,
 altera Nervios, Aduasinosq; bellis Romanis parare;
 neq; sibi voluntariorum copias desore, si ex finibus suis
 progressi

progredi cœpisset; armatum concilium indicit. hoc mo-
 re Gallorum est initium belli, quò, lege communi, omnes
 puberes armati conuenire coguntur; & qui ex his no-
 uissimus conuenit in conspectu multitudinis omnibus
 cruciatibus affectus necatur. in eo concilio Cingetori-
 gem, alterius principem factionis, generum suum, què
 supra demonstrauimus Caesaris secutum fidem, ab eo
 non discessisse; hostem iudicandum curat, bonaque e-
 ius publicat. his rebus confectis, in concilio pronuntiat
 arcessitum se à Senonibus, & Carnutibus, alijsq, com-
 pluribus Galliae ciuitatibus; huc iter facturum per
 fines Rhemorum, eorūque agros populaturum, ac pri-
 uis, quà id faciat, castra Labieni oppugnaturum: que-
 què fieri velit, præcipit. Labienus, cum & loci natura,
 & manu munitissimis castris sese contineret, de suo, ac
 legionis periculo nihil timebat; ne quam occasionem
 rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. itaque à Cin-
 getorige, atq, eius propinquis oratione Induciomar-
 cognita, quam in concilio habuerat; nuntios mittit ad
 finitimas ciuitates, equitēsque undique conuocat, ijs
 certam diem conueniendi dicit. interim prope cotidie
 cum omni equitatu Induciomarus sub castris eius va-
 gabatur, aliàs ut situm castrorum cognosceret, aliàs
 colloquendi, aut terrendi causa. equites plerūque
 omnes tela intra vallum conijciebant. Labienus suos
 intra munitiones continebat: timorēque opinionem
 quibuscūque poterat rebus augebat. cū maiore in-
 dies contemtionē Induciomarus ad castra accederet,
 nocte vna intromissis equitibus omnium finitimarum
 ciuitatū, quos arcessendos curauerat, tanta diligentia
 omnes

omnes suos custodijs intra castra cōtinuit, ut nulla ra-
tione ea res enuntiari, aut ad Treuiros perferri posset.

^a interim cōsuetudine cotidiana Induciomarus ad cas-
tra accedit; atq; ibi magnam partem diei consumit; e-
quites rela coniungunt, & magna contumelia verborum
nostros ad pugna euocant. nullo à nostris dato respon-
so, ubi visum est, sub vespertum dispersi, ac dissipati
discedunt; subitò Labienus duabus portis omnem equi-
tatum emittit; præcipit, atq; interdicit, perterritis ho-
sibus, atq; in fugam coniectis, quod fore, sicut accidit,
uidebat, omnes vnum peterent Iduciomarum, neu quis
quenquam prius vulneraret, quàm illum interfectum
videret, quòd, more reliquorum, illum, spatium nac-
tū, effugere nolebat, magna proponit ijs qui occiderint,
præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. com-
probat hominis consilium fortuna; & cum vnum om-
nes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indu-
ciomarus interficitur; caputque eius refertur in cas-
tra. redeuntes equites, quos possunt, consecrantur,
atq; occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum,

& Neruiorum, quæ conuenerant, copiæ
discedunt; paulòq; habuit post
id factum Cæsar quieti-
orem Galliam.

* *

C. IVLII CÆSARIS DE
BELLO GALLICO COM-
MENTARIUS VI.

MULTIS de causis Cæsar maiorem Gal-
liæ motum expectans, per M. Silanum, C.
Antistium Regium, T. Sextium, legatos,
delectum habere instituit: simul ab Cn.
Pompeio pro consule petit, quoniam ipse ad urbem
cum imperio reip. causa maneret, quos ex cisalpina
Gallia consulis sacramento rogauisset, ad signa conue-
nire, & ad se proficisci iubere: magni interesse etiam
in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ, existimans,
tantas videri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bel-
lo detrimenti acceptum, non modò id brevi tempore ^a sar-
ciri, sed etiam maioribus ad augeri copiis posset. quod
cum Pompeius & reip. & amicitiæ tribuisset; cele-
riter confecto per suos delectu, tribus ante exactam hi-
emem & constitutis, & adductis legionibus, duplicatio-
que earum cohortium numero, quas cum Titurio ami-
serat, & celeritate, & copiis docuit, quid populi R. dis-
ciplina, atque opes possent. Interfecto Induciomaro, vi-
docuimus, ad eius propinquos à Treuiris imperium de-
fertur. illi finitimos, atque Germanos sollicitare, &
pecuniam polliceri non desistunt, cum ab proximis im-
petrare non possent, ulteriores tentant: inuentis non
nullis ciuitatibus; iureiurando inter se confirmant:
obsidibusq; ^b de pecunia cauent: Ambiorigem sibi so-
cietate, & fœdere adiungunt. Quib. rebus cognitis, Cæ-
sar,

^a resar-
citur,

far, cum vndique bellum parari videret, Nervios, Ad-
 uaticos, ac Menapios, adiunctis cisrhenanis omnibus
 Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum nō ve-
 nire, & cum Carnutibus, finitimisque ciuitatibus con-
 silia communicare, à Treuiris Germanos crebris le-
 gationibus sollicitari: maturius sibi, de bello cogitan-
 dum putauit. itaque, non diu hieme confecta, proxi-
 mis quatuor legionibus coactus, de improviso in fines
 Nerviorum contendit: & prius, quàm illi aut conue-
 nire, aut profugere possent, magno² pecoris, atque ho-² pecorum
 minum numero capto, atque ea præda militibus con-
 cessa, vastatisque agris, in deditionem venire, atque
 obsides sibi dare coëgit. eo celeriter confecto negotio,
 rursus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliæ
 primo vere, vt instituerat, indicto, cum reliqui præter
 Senones, Carnutes, Treuirósque venissent, initium
 belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, vt omnia post-
 ponere videretur, concilium in Lutetiam Parisiorum
 transfert. confines erant hi Senonibus, ciuitatémque
 patrum memoria coniunxerant, sed ab hoc consilio ab-
 fuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronuntia-
 ta; eodem die cum legionibus in Senones profiscitur,
 magnisque itineribus eò peruenit. cognito eius aduen-
 tu, Acco, qui princeps eius consilij fuerat, iubet in op-
 pida multitudinem conuenire: conantibus, prius
 quàm id effici posset, adesse Romanos nuntiatur: neces-
 sariò sententia desistunt, legatósque, deprecandi causa,
 ad Cæsarem mittunt. adeunt per Heduos, quorum an-
 tiquitus erat infide ciuitas. libenter Cæsar, petentibus
 Heduis, dat veniam; excusationémque accipit: quòd

æstiuum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur: obsidibus impetratis centum hos Heduis custodiendos tradit. eodem Carnutes legatos, obsidēsque mittunt, vti deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa, peragit concilium Cæsar, equitēsque imperat ciuitatibus. hac parte Gallia pacata, totus, & mente, & animo in bellum Treuiorum, & Ambiorigis insistit: Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod metuerat, odio ciuitatis motus existat. his rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigeni prælio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. erant Menapij propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, siluisque muniti, qui vni ex Gallia de pace ad Cæsarem legatos nunquam miserant. cum ijs esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treuiros venisse Germanos in amicitiam cognouerat. hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello laceffendum; ne, desperata salute, aut se in Menapijs abderet, aut cum transrhenanis cōgredi cogeretur. hoc inuito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duāsque legiones ad eum proficisci iubet: ipse cū legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in siluas, paludēsque confugiunt; suāque eodem conferunt. Cæsar, partitis copijs cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeritēque effectis potibus, adiit tripartitō; ædificia, vicōsque incendit; magno pecoris, atque hominū numero positur. quibus rebus coacti Menapij

legatos

triparti-
to exerci-
tu, edif.

legatos ad eum pacis petendæ causa mittunt. ille, ob-
 sedibus acceptis, hostium se habiturum numero confir-
 mat, si aut Ambiorigem, aut eius legatos finibus suis
 recepissent. his confirmatis rebus Comitem Atrebatem
 cum equitatu, custodis loco, in Menapijs relinquit; ip-
 se in Treuiros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare gerun-
 tur, Treuiri, magnis coactis peditatus, equitatusq; co-
 pijs, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus
 hiemauerat, adoriri parabant. iamq; ab eo non longius
 bidui via aberant, cum duas venisse legiones missu Cæ-
 saris cognoscunt, positis castris à millibus passuum XV.
 auxilia Germanorum expectare constitunt. Labienus,
 hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore
 aliquam dimicandi facultatem, quinque cohortium præ-
 sidio ^a impedimentis relicto; cum viginti quinque coh-
 ortibus, magnòq; equitatu, contra hostem proficiscitur; <sup>a cum im-
ped.</sup>
 & mille passuum intermisso spatio, castra communis.
 Erat inter Labienum atq; hostem difficili transitu flu-
 men, ripisq; præruptis. hoc neq; ipse transire habebat in
 animo, neq; hostes transiuros existimabat. augeba-
 tur auxiliorum cotidie spes. loquitur in ^b concilio pa-
 lām; quoniā Germani appropinquare dicuntur, sese ^{b consilio}
 suas, exercitusq; fortunas ^c in dubium non deuocatu-
 rū, & postero die prima luce castra moturum. celeriter <sup>c in dubiū
deuocatu-
rum,</sup>
 hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equi-
 tatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura
 cogeat. Labienus, noctu tribunis mil. primisq; ordini-
 bus conuocatis, quid sui consilij sit, proponit; & quò fa-
 cilius hostibus timoris det suspensionem, maiore strepi-
 tu, & tumultu quàm populi Romani fere consuetudo,

castra moueri iubet. his rebus fugæ similem profectio-
nem efficit. hæc quoque per exploratores ante lucem in
tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur.
vix agmen nouissimum extra munitiones processerat,
cum Galli, cohortati inter se, ne speratam prædam ex
manibus dimitterent, longum esse, perterritis Romanis,
Germanorum auxilium expectare: neq; suam pati dig-
nitatem, ut tantis copijs, tam exiguum manum, præser-
ui in fugientem, atq; impeditam, adoriri non audeant;
flumen transire, & iniquo loco prælium committere
non dubitant. quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes
citra flumen eliceret, eadem vsus simulatione itineris,
placide progrediebatur. tum, præmissis paulum impe-
dimentis, atq; in tumulo quodam collocatis, habetis, in-
quit, milites, quam petistis, facultatem: ^a hostem impe-
dito, atq; iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis du-
cibus virtutem, quam sæpenumero imperatori præsti-
stis: eum adesse, & hæc coram cernere existimate. si-
mul signa ad hostem conuerii, aciemq; dirigi iubet: &
paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reli-
quos equites ad latera disponit. celeriter nostri, clamore
sublato, pila in hostes iaciunt. illi, ubi præter spem, quos
fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt, im-
petum modò ferre non potuerunt, ac primo concursu in
fugam coniecti proximas silvas petiuerunt: ^b quos La-
bienus equitatu consecutus, magno numero interfec-
to, compluribus captis, paucis post diebus ciuitatem re-
cipit. nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta
Treuirorum fuga, sese domum contulerunt. cum ijs pro-
pinqui Inducionari, qui defectionis auctores fuerant,
comitati

^a hostes
impeditos
iniquo
loco,

^b quò

comitati eos ex ciuitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstrauimus, principatus, atq; imperium est traditum. Cæsar, postquam ex Menapys in Treuiros venit, duabus de causis Rhentē transire constituit. quarum erat altera, quod auxilia contra se Treuiris miserant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. his constitutis rebus, paulum supra eum locum, quō ante exercitum traduxerat, facere pontē instituit. nota atq; instituta ratione, magno militū studio, paucis diebus opus^a efficitur: firmo in Tre-^{a perfici-}
uiris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab ijs subito^{tur:} motus oriretur, reliquas copias, equitatumq; traducit. Vbijs, qui antē obsides dederant, atq; in deditiōem venerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt; qui doceant, neq; ex sua ciuitate auxilia in Treuiros missa, neq; ab se fidem læsam: petunt, atque orant, ut sibi parcat; ne, communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnasendant: si amplius obsidum uellet, dare pollicentur. cognita Cæsar causa, reperit ab Sueuis auxilia missa esse; Vbiorum satisfactionem accepit; aditus, viasq; in Sueuos perquirat. Interim paucis post diebus fit ab Vbijs certior, Sueuos omnes in vnum locū copias cogere; atque ijs nationibus quæ sub eorum sunt imperio, denūtiare, ut auxilia, peditatus, equitatisque mittant. his cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum deligit. Vbijs imperat, ut pecora deducant, suæque omnia ex agris in oppida conferant; sperans barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum^b adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci, mandat, ut crebros

^{b abducos}

^a faciunt.
 Paucis
 post diebus

exploratores in Sueuos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. illi imperata ^a faciunt; & paucis diebus intermissis, referunt Sueuos omnes posteaquam certiores nuntij de exercitu Romanorū venerant, cum omnibus suis sociorumque copijs, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: siluam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, ac longè introrsus pertinere, & pro nativo muro obiectam, Cheruscis à Sueuis, Suenosque à Cheruscis, iniurijs, incursionibusque prohibere: ad eius initium siluæ Sueuos aduentum Romanorum expectare constituisse. Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienum esse videtur, de Gallie Germanique moribus, & quo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Gallia non solum in omnibus ciuitatibus, atque pagis, partibusque, sed penè etiam in singulis domibus factiones sunt:

^b earum
 autem factionum
 suarū eius

^b earumque factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium, iudiciūque, summa omnium rerum, consiliorumque, redeat. ^c idque eius rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorē auxilij egeret, suos enim opprimi quisque, & circumueniri non patitur, neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. hæc eadem ratio est in summa totius Gallie. namque omnes ciuitates in duas partes diuise sunt. cum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Hedui, alterius Sequani. hi cum per se minùs valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Heduis, magnæque eorum erant clientelæ, ^d Germanos, atque Arionistum sibi adiunx-

^d Arionistum atque Germanos sibi adiunxerant

erant,

erant, eosque ad se magnis iacturis, pollicitacionibusque, perduxerant. prælijs vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Hednorum interfecta, tantum^a potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Heduis ad se traducerent; obsidesque ab his principum filios acciperent; & publicè iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilij inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Gallieque totius principatum obtinerent. qua necessitate adductus Divitiacus, auxilij petendi causa Romam ad senatum profectus, ^b infecta re redierat. aduentu Caesaris facta commutatione rerum, obsidibus Heduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Caesarem cõparatis; (quod ÿ qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore condicione, atque imperio æquiore se vti videbant,) reliquis rebus eorum, gratia, dignitatẽq, amplificata; Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Rhemi successerant; quos quod ^c adæquare apud Caesarem gratia intelligebatur, ÿ qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Heduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. hos illi diligenter tuebantur: ita & novam, & repentiẽ collectam auctoritatem tenebant. eo tum statures erat, ut longè principes haberẽtur Hedui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorũ hominum, qui in aliquo sunt numero, atq, honore, genera sunt duo. nam ^d plebs pænè servorũ habetur loco, quæ ^e per se nihil audet, & ^f nulli adhibetur consilio. pleriq, cũ aut ære alieno, aut magnitudine tributorũ, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in servituti

^a potentia
eorum antecesserat

^b imperfecta

^c adæquare

^d plebs
^e nihil habet pro se,
^f nullo

uitutem dicant nobilibus, in hos eadem omnia sunt iura, quæ dominis in seruos. sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum. illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrit; magnoque ij sunt apud eos honore, nam fere de omnibus controuersis publicis priuatisque constituunt; & si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hereditate, de finibus controuersia est, ijdem^a decernunt: præmia, pœnâsque constituunt: si quis aut priuatus, aut populus eorum decreto non stetit, sacrificijs interdicitur, hæc pœna apud eos est grauissima. quibus ita est interdictum, ij numero impiorum, ac sceleratorum habentur; ab ijs omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque ijs petentibus ius redditur, neque honos ullus communicatur. his autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem, hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit; aut^b si sunt plures pares, suffragio Druidum nonnumquam etiam de principatu armis contendunt. ij certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Gallie media habetur, confidunt in loco consecrato, huc omnes undique, qui controuersias habent, conueniunt; eorûmque iudicijs, decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. & nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illò discendi causa profisciscuntur. Druides à bello abesse consueverunt,

^a discernunt:

^b si sunt plures, suffragio Druidum nonnumquam etiam armis de principatu contendunt

fuerunt, neq; tributa vnà cum reliquis pendunt; mi-
 litia vacationem, omniumq; rerum habent immuni-
 tatem; tantis excitati præmijs, & sua sponte multi in
 disciplinam conueniunt, & à propinquis, parentibusq;
 mittuntur: magnum ibi numerum versuum ediscere
 dicuntur. itaque non nulli annos videnos in disciplina
 permanent; neq; fas esse existimant ea literis mandare;
 cum in reliquis fere rebus publicis, priuatissq; rationi-
 bus Græcis literis vrantur. id mihi duabus de causis
 instituisse videntur; quòd neq; in vulgus disciplinam
 efferri velint, neque eos qui discunt, literis confisos mi-
 nis memoriæ studere; quod fere plerisq; accidit, vt præ-
 sidio literarum, diligentiam in perdiscendo, ac memori-
 am remittant, in primis hoc volunt persuadere, non in-
 terire animas, sed ab alijs post mortem transire ad alios;
 atque hoc maximè ad virtutem excitari putant, metu
 mortis neglecto. multa præterea de sideribus, atque eo-
 rum motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de re-
 rum natura, de deorum immortalium vi, ac potestate
 disputant, & iuuentuti tradunt. Alterum genus est
 equitum. ij, cum est usus, atque aliquod bellum incidit,
 (quod ante Cæsaris aduentum fere quotannis accidere
 solebat, vt aut ipsi iniurias inferrent, aut illas pro-
 pulsarent) omnes in bello versantur; atque eorum, vt
 quisq; est genere, copijsque amplissimus, ita plurimos
 circum se ambactos, clientisq; habet. hanc vnā grati-
 am, potentiāque nouerunt. natio est omnium Gallo-
 rum admodum dedita religionibus, atq; ob eam causam
 qui sunt affecti grauioribus morbis, qui in prælijs,
 periculisque versantur; aut pro victimis homines im-
 molant,

2. dñs
 ampliss.

^a atque
ministri

^b aut in
latrocinio,

^c huic si
prælio

^d neque,
ut sæpe
accidit,

molat, aut se immolatu-
ros vouet, ^a admini-
strisq, ad ea sacrificia
Druidibus vtuntur: quod pro
vita hominis, nisi vita
hominis reddatur, non posse
deorum immortalium numē
placari arbitrantur; publicē
q, eiusdem generis habent
instituta sacrificia, alij im-
mani magnitudine simulacra
habent, quorum contexta vi-
minibus membra viuus ho-
minibus complent; quibus
succensis, circumuenti flam-
ma exanimantur homines.
supplicia eorum qui in furto,
^b aut latrocinio, aut aliqua
noxa sint comprehensi, grati-
ora dijs immortalibus esse
arbitrantur. sed cū eius ge-
neris copia deficit, etiam ad
innocentiū supplicia descen-
dunt. deum maximē Mer-
curium colunt; huius sunt
plurima simulacra: hunc
omnium inuentorem artium
ferunt: hunc viarum, atq,
itinerum ducem. hunc ad
quæstus pecuniæ, mercatu-
rāsq, habere vim maximam
arbitrantur. post hunc,
Apollinem, & Martem, & Iouem,
& Minervam. de his eandem
ferē, quam reliquæ gentes,
habent opinionem; Apollinem
morbos depellere, Minervam
operum, atque artificiorum
initia tradere, Iouem imperi-
um cælestium tenere, Martem
bella regere. ^c huic, cum
prælio dimicare constituerunt,
ea quæ bello ceperunt, plerūque
deuouent; quæ superauerint,
animalia capta immolant;
reliquāsq, res in vnum locum
conferunt. multis in ciuitati-
bus harum rerum extructos
tumulos locis consecratis
conspicari licet. ^d neque sæpe
accidit, ut, neglecta quispiam
religione, aut capta apud se
occultare, aut posita tollere
auderet: grauissimūque ei rei
supplicium cum cruciatu con-
stitutum est. Galli se omnes
ab Dite patre prognatos præ-
dicant:

dicant: idque ab Druidibus prodium ^a dicunt, ob e- ^a definit.

am causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium finiunt; & dies natales, & mensium, & annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. in reliquis vitæ institutis hoc ferè ab reliquis differunt, quòd suos liberos, nisi cùm adoleuerint, ut munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur, filiumque in puerili ætate in publico in conspectu patris adistere turpe ducunt. viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus communicant. huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur fructusq; seruantur, uter eorum vita superaverit, ad eum pars viriusq; cum fructibus superiorum temporum pervenit. viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ, necisq; habent potestatem; & cùm pater familias illustriore loco natus decessit, eius propinqui conveniunt, & de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quæstionem habent; & si compertum est, igni, atq; omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumptuosa; omniâq; quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt: etiam animalia, ac paulò supra hanc memoriam, servi, & clientes, quos ab ijs dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis, una cremabantur. quæ civitates commodius suam remp. administrare existimantur, habent legibus ^b sanctam: si ^b sancti.

quis quid de rep. à finitimis rumore, aut fama acceperit, ut ad magistratum deferat, nèue cum quo alio cõmunice: quòd sæpè homines temerarios, atq; imperitos falsis

falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæ quæ esse ex usu iudicauerint, multitudini produnt. de rep. nisi per conciliū loqui non conceditur. Germani multū ab hac consuetudine differunt. nam neq; Druides habent: qui rebus præsent; neq; sacrificijs student: deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus apertè iuvantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. vita omnis in venationibus, atque in studijs rei militaris consistit: ab paruulis diuitiei, ac labori student. qui diuissimè impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc alij staturam, ^a alij vires, nervosque confirmari putant. intra annum verò vigesimum fæminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus. cuius rei nulla est occultatio; quod & promiscuè in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut paruis rhenonum regumētis videntur, magna corporis parte nuda. agricultura non student; maiorq; pars victus eorum in lacte, & caseo, & carne consistit: neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet; sed magistratus, ac principes in annos singulos gentibus, cognationib; q; hominum, ^b qui unā coierunt, quantum ^c eis, & quo loco visum est, attribuunt agri; atque anno post, aliō transire cogunt. eius rei multas adferunt causas; ne assidua consuetudine capti, studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresq; humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora, atq; ætus vitandos ædificent; ne

qua

^a alij hoc
vires

^b qui cum
una
^c eis

qua oriat^r pecunie cupiditas; qua ex re factiones,
 dissensionēsq^q nascuntur; ut animi æquitate plebem
 contineant, cum suas quisque² oper cum potentissimis
 æquari videat. ciuitatibus maxima laus est, quā la-
 tissimas circum se vastatis finibus solitudines habere.
 hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris fini-
 timos cedere, neque quenquam prope se audere cōsiste-
 re. simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentina in-
 cursione timore sublato. cum bellum ciuitas aut illatū
 defendit, aut infert, magistratus, qui ei bello præsint,
 vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. in pace
 nullus communis est magistratus; principes regionum,
 atq^q pagorum inter suos ius dicunt, controuersiasq^q mi-
 nuūt. latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra
 fines cuiusque ciuitatis fiunt: atque ea iuuentutis ex-
 ercendæ, ac desidiæ^b minuendæ causa fieri prædicant.
 atque, ubi quis ex principibus in concilio se dixit du-
 cem^c fore, qui sequi velint, profiteantur; consurgunt
 ij, qui & causam, & hominem probant, suūq^q auxi-
 lium pollicentur: atque ab multitudine collaudantur:
 qui ex ijs secuti non sunt, in desertorum, ac proditorum
 numero ducuntur: omniumque rerum ijs postea fides
 abrogatur. hospites violare fas non putant: qui^d qua-
 que de causa ad eos venerint, ab iniuria prohibent,
^e sanctosque habent; ijs omnium domus patent, vic-
 tūsq^q communicatur. ac fuit antea tempus, cum Ger-
 manos Galli virtute superarent,^f & vltro bella infer-
 rent, ac, propter hominum multitudinem, agrīq^q inopi-
 am, trans Rhenum colonias mitterent. itaq^q ea quæ fer-
 tilissima sunt, Germaniæ loca circum Herciniam siluā,
 (quam

a opes æ-
 quari cum
 potentissi-
 mis videat

b vitandæ

c fore, ut
 qui

d quacum-
 que

e sanctos
 habent;
 f ut vltro
 bella in-
 ferrent,
 propter

^a nuncq;
in eadem

(quam Eratostheni, & quibusdam Græcis fama notam esse video, quam illi Orciniam appellant.) Volga Teutosages occuparunt, atque ibi confederunt. quæ gens ad hoc tempus ijs sedibus se continet, suamque habet iustitiæ, & bellicæ laudis opinionem. ^a nunt, quod in eadem inopia, egestate, patientiæque Germani permanent, eodem victu, & cultu corporis vtuntur: Gallis autem propinquitas, & transmarinarum rerum nouitia, multa ad copiam, atque vsus largitur, paulatim adsuefacti superari, multisq; victi prælijs, ne se quidem ipsi cum illis viriute comparant. Huius Hirciniae siluæ, quæ supra demonstrata est, latitudo nouem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neq; mensuras itinerum nouerunt. oritur ab Heluetiorum, & Numetum, & Rauracorum finibus, recitq; fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium. hinc se flectit sinistrorsum, diuersimodè a flumine regionibus, multarumq; gentium fines propter magnitudinem attingit. neq; quisquam est huius Germaniæ, qui se aut audisse, aut adisse ad initium eius siluæ dicat, cum dierum iter LX. processerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit. multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non

^b sunt
^c differ
^d videtur, Bison.

^b sint; ex quibus quæ maximè ^c differant ab cæteris, & memoriæ prodenda ^d videantur, hæc sunt. est bos cerui figura: cuius à media fronte inter aures vnum cornu existit excelsius, magisq; directum his quæ nobis nota sunt, cornibus. ab eius summo sicut palmæ, ramique latè diffunduntur. ^e eadem est femine, marisq; natura, ^f eadè forma, magnitudoq; cornuum. sunt item

^e eademq;
^f eademq;
Alce.

item quæ appellantur *Alces*. harum est consimilis ^a capris figura, & varietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt ^b mutileque sunt cornibus, & crura sine nodis, articulisque habent: neque quietis causa procumbunt, neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese, ^c aut subleuare possunt. his sunt arbores procubilibus: ad eas se applicant, atque ita paulum modò acclinatæ quietem capiunt: quarum ex vestigijs, ^d cū est animaduersum à venatoribus quò se recipere consueuerint, omnes eo loco, aut à radicibus subruunt, aut incidunt arbores, tantum vt summa species earum tantum relinquatur. huc cum se consuetudine acclinauerint, infirmas arbores pondere adfligunt, atque vna ipsæ cōcidunt. tertium est genus eorum qui ^e *Uri* appellantur. ij sunt magnitudine paulò infra elephantos specie, & colore, & figura tauri. ^f magna vis est eorum, & magna velocitas, neque homini, neque feræ, quam ^g conspexerunt, parciunt. hos studiosè foveis captores interficiunt. hoc se labore duranti adolescentes, atque hoc genere venationis exercent; & qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. sed adsuescere ad homines, & ^h mansuescere ne parvuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum, & figura, & species multum à nostrorum bouum cornibus differt. hæc studiosè conquisita ⁱ ab labris argento circumcludunt; atque in amplissimis epulis pro poculis vtuntur. Cæsar postquam per *Vbios* exploratores comperit *Sucros* sese in siluas recepisse, inopiam frumenti veritus, quòd, vt ⁱ *suprà* demonstrauimus, minimè omnes *Germani* agricultura

cultura student, constituit non progredi longius: sed, m
 omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut
 eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem vlti-
 mam pontis, quæ ripas Vbiorum contingebat, in longi-
 tudinem pedum ducentorum ² rescindit; atque in ex-
 tremo ponte turrim tabulatorum quatuor constituit,
 præsidiumque cohortium duodecim pontis tuendi cau-
 sa ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat.
 ei loco, præsidioque C. Volcatium Tullum adolescen-
 tem præfecit: ipse, cum maturescere frumenta incipe-
 rent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam
 siluam, quæ est totius Gallie maxima, atque ab ripa
 Rheni, finibusque Treuironum ad Nervios pertinet,
 millibusque amplius quingentis in longitudinem patet, L.
 Mimicium Basilum cum omni equitatu præmittit, si
 quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis
 proficere possit; monet, ut ignes fieri in castris prohi-
 beat; nequa eius aduentus procul significatio fiat: sese
 confestim subsequi dicit. Basilus, ut imperatum est, fa-
 cit; celeriter, contraque omnium opinionem confecto
 itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eo-
 rum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in
 loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum
 in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest.
 nam sicut magno accidit casu ut in ipsum incantum
 atque etiam imparatum incideret, priusque eius aduentus
 ab hominibus videretur, quam fama, ac nuntijs adfer-
 retur: sic magne fuit fortune, omni militari instru-
 mento, quod circum se habebat, erepto, rhedis, equisque
 comprehensis, ipsum effugere mortem. sed hoc eò quo-
 que

que factum est, quod, ædificio circumdato silua, ut sunt
 fere domicilia Gallorum, qui vitandi æstus causa ple-
 rumque siluarum ac fluminum petunt propinquitates,
 comites familiarēsque eius ^a angusto in loco equitum ^{a angustæ loco}
 nostrorum vim paulisper sustinuerunt. ijs pugnanti-
 bus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem
 silvæ texerunt. sic ad subeundum periculum, & ad vi-
 tandum, multum fortuna valuit. Ambiorix, an copias
 suas iudicio ^b non conduxerit, quod prælio dimican- ^{b ne non}
 dum non existimauerit; an tempore exclusus, & re-
 pentino equitum aduentu ^c prohibitus fuerit, cum re- ^{c prohibi-}
 liquum exercitum subsequi crederet; dubium est. sed ^{tus, cum}
 certe, clām demissis per agros nuntijs, sibi quemque ^{rel.}
 consulere iussit: quorum pars in Arduennam siluam,
 pars in continentes paludes profugit. qui proximi O-
 ceano fuerunt, ij in ^d insulis sese occultauerunt, quas ^{d in suis}
 æstus efficere consueverunt. multi ex suis finibus egressi, ^{sese collo-}
 se, suāque omnia alienissimis crediderunt. Carinulcus ^{caverunt.}
 rex dimidiæ partis Eburonum, qui vnā cum Ambio-
 rigæ consilium inierat, ætate iam confectus, cum labo-
 rem aut belli, aut fugæ ferre non posset, omnibus pre-
 cibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilij auctor
 fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniāq; copia
 sese exanimauit. Segni, Condrusque, ex gente, & nu-
 mero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treui-
 osque, legatos ad Cæsarem miserunt oratum, ne se in
 hostium numero duceres, néue omnium Germanorum,
 qui essent citra Rhenum, causam esse vnā indicaret:
 nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia mi-
 sse. Cæsar explorata re quæstione captiuorum, si qui

^a que ad
Aduati-
cos adia-
cet,

^b & D. C.
bonum

ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se ut redu-
cerentur, imperauit: si ita fecissent, fines eorum se vio-
laturum negauit. tum, copijs in tres partes distributis,
impedimenta omnium legionum ad Vatuca[m] contu-
lit. id castelli nomen est hoc ferè. est in medijs Ebu-
rum finibus, ubi Titurius, atque Aurunculeius hie-
mandi causa confederant. hunc cum reliquis rebus lo-
cum probabat Cæsar, tum quod superioris anni muni-
tiones integræ manebant, ut militum laborem suble-
uaret. præsidio impedimentis legionem quartam deci-
mam reliquit, vnā ex ijs tribus quas proximè con-
scriptas ex Italia traduxerat. ei legioni, castrisque
Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducensque equites
attribuit. partito exercitu, T. Labienum cum legioni-
bus tribus ad Oceanum versus in eas partes quæ Me-
napios attingunt, proficisci iubet. C. Trebonium cum
pari legionum numero ad eam regionem ^a quæ Aduati-
cis adiacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis
tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, ex-
tremasque Arduennæ partes, ire constituit, quò cum
paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat
discedens, post diem septimum sese reuersurum confir-
mat: quam ad diem ei legioni quæ in præsidio relin-
quebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum ^b Tre-
boniumque hortatur, si reipub. commodo facere possint,
ad eam diem reuerantur: ut, rursus communicato
consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initi-
um belli capere possint. erat, ut supra demonstrauimus,
manus certa nulla, nō præsidium, non oppidum, quod se
armis defenderet: sed in omnes partes dispersa multi-
tudo:

tudo: ubi cuique aut vallis abdita, aut locus siluestris, aut palus impedita spem præsidij, aut salutis aliquam offerebat, confederat. hæc loca in ^a ciuitatibus erant ^a vicinitatibus. F. summa exercitus tuenda (nullum enim poterat vniuersis perterritis, ac ^b dispersis periculum accidere) ^b vicinis ciuitatibus. ^b dissipatis, vt & sed in singulis militibus conseruandis: quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. nam & mox prædæ cupiditas multos longius euocabat; ac siluæ incertis, occultisque itineribus confertos adire prohibebant. si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendique erant milites. si continere ad signa manipulos vellet, vt instituta ratio, & consuetudo exercitus R. postulabat; locus ^c ipse erat præsidio barbaris; neq; ex ^c ille occulto insidiandi, & dispersos circumueniendi singulis deerat audacia. Vt in eiusmodi difficultatibus, quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur; vt potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. ^d Caesar ad finitimas ciuitates nuntios dimittit, omnes euocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones; vt potius in siluis Gallorum vita, quàm legionariorum periclitaretur; simul vt, magna multitudine circumfusa pro tali facinore, stirps ac nomen ciuitatis tollatur. magnus vndique numerus celementer conuenit. hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diésque appetebat septimus; quem ad diem Caesar ad impedimenta legionemq; reuerti constituerat. hic, quantum in bello fortuna possit, & quantos

^d Dimittit ad finitimas ciuitates nuntios Caesar, ac se omnes vocat spe prædæ.

adferat casus, cognosci potuit. dissipatis, ac perterritis
 hostibus, ut demonstauimus, manus erat nulla, quæ
 paruam modò timoris causam adferret. Trans Rhenum
 ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones, atq; ul-
 tro omnes ad prædā euocari. cogunt equitum duo mil-
 lia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus recep-
 tos ex fuga Tenctheros, atque Vsipectes, supra docui-
 mus: transeuntes Rhenum nauibus, ratibusq; trigin-
 ta millibus passuum infra eum locum ubi pons erat
 imperfectus, præsidiumq; ab Cesare relictum, primos
 Eburonum siues adeunt, multos ex fuga dispersos exci-
 piunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi
 barbari, potiuntur. inuitati præda longius procedunt.
 non hos palus, in bello latrocinijsque natos, non silue
 morantur: quibus in locis sit Caesar, ex captiuis que-
 runt; profectum longius reperiunt, omnemque exerci-
 tum discessisse cognoscunt: atque unus ex captiuis,
 Quid vos, inquit, hanc miseram, ac tenuem sectami-
 ni prædam, quibus iam licet esse fortunatissimis? tri-
 bus horis ad Vatuca[m] venire potestis: huc omnes
 suas fortunas exercitus Romanorum contulit: præsi-
 dij tantum est, b ut ne murus quidem cingi possit, neq;
 quisquam egredi extra munitiones audeat. oblata spe
 Germani, quam nacti erant prædam in occulto relin-
 quunt; ipsi ad Vatuca[m] contendunt, vsi eodem duce
 cuius hæc indicio cognouerant. c Cicero, qui per omnes
 superiores dies præceptis Caesaris summa diligentia
 milites in castris continuisset, ac ne calnem quem-
 quam extra munitionem egredi passus esset; septimo
 die, diffidens Casarem de numero dierum fidem serua-

a perfec-
tus,

b ut mu-
rus cingi
quidem
possit,

c Cicero,
qui omnes
superiores
dies,

turum, quod longius eum progressum audiebat, neque
 vlla de eius reditu fama adferebatur; simul eorum
 permotus vocibus qui illius patientiam pæne obsessio-
 nem appellabant; siquidem ex castris egredi non lice-
 ret; nullum eiusmodi casum expectans, quo, nouem op-
 positis legionibus, maximòq, equitatu, dispersis, ac pæ-
 ne deletis hostibus, in millibus passuum iribus offendi
 posset; quinq, cohortes frumentatum in proximas se-
 getes misit, quas inter, & castra vnus omnino collis in-
 tererat. ^a complures erant in castris ex legionibus ægri
 relictī: ex quibus qui hoc spatio dierum conualuerant
 circiter CCC sub vexillo ^b vnà mittuntur: magna præ-
 terea multitudo calorum, ^c magna vis iumentorum,
 quæ in castris subsederat, facta potestate sequitur. hoc
 ipso tempore, & casu Germani equites interueniunt,
^d protinśq, eodem illo, quo venerant, cursu ab Decu-
 mana porta in castra irrupere conantur: nec prius
 sunt visi obiectis ab ea parte siluis, quàm castris ap-
 propinquarent, vsque eò, ut qui sub vallo tenderent
 mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. in-
 opinantes nostri re noua perturbantur: ac vix primum
 impetum cohors in statione sustinet. circumfunduntur
 hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire
 possent: ægrè nostri portas inuentur, reliquos aditus lo-
 cus ipse per se, munitiòq, defendit. totis trepidatur ca-
 stris, atq, alius ex alio causam tumultus querit: neque,
 quò signa ferantur, neq, quam in partem quisq, conue-
 niat, prouidet. alius iam capta castra pronūtiat: alius,
 deleto exercitu, atq, imperatore, victores barbaros ve-
 nisse ^e contendit: pleriq, nouas sibi ex loco religiones
 fingunt;

^a complu-
 res erant
 ex legioni-
 bus ægri
 relictī
^b vno
^c magna
 iumento-
 rum
^d protinus
 eodem

^e conce-
 dit:

fingunt; Cottaque & Titurij calamitatem, qui in eo-
 dem ceciderint castello, ante oculos ponunt. tali timore
 omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex
 captiuis audierant, nullum esse intus praesidium. per-
 rumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam
 fortunam ex manibus dimittant. erat aeger ^a in pra-
 sidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum
 apud Caesarem duxerat, cuius mentionem superioribus
 praelijs fecimus; ^b ac diem iam quintum cibo carue-
 rat, hic, diffusus suae, ac omnium salutis, inermis ex ta-
 bernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in
 summo esse rem discrimine: capit arma à proximis,
 atque in porta consistit. ^c sequuntur hunc centurio-
 nes eius cohortis quae in statione erat. ^d paulisper pra-
 lium unà sustinent. relinquit animus Sextium, gra-
 uibus acceptis vulneribus deficiens, aegrè, per manus
 tractus, seruatur. hoc spatio interposito, reliqui sese
 confirmant tantum, ut in munitionibus consistere au-
 deant, speciemque defensorum praebant. interim, con-
 fecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudi-
 unt; ^e praecurrunt equites; quanto res sit in pericu-
 lo, cognoscunt. hic verò nulla munisio est, quae perter-
 ritos recipiat. modò conscripti, atque usus militaris
 imperiti ad tribunum mil. centurionesque ora conuer-
 tunt; quid ab his praecipiat, expectant. nemo est
 tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. barbari
 signa procul conspicati ab oppugnatione desistunt: re-
 disse primò legiones credunt, quas longius discessisse ex
 captiuis cognouerant: postea, despecta paucitate, ex
 omnibus partibus impetum faciunt, calones in proxi-

^a eum^b ad diem
quintum

^c conse-
 quuntur
^d paulis-
 per una
 praelium
 sustinet:
 reliqui de-
 negant.
 Sextius
 grauib.
 acceptis
 vulneri-
 bus, aegrè
 &c.
^e procur-
 rant

mum tumultum procurrunt; hinc celeriter deiectioni, se
 in signa, manipulosque coniungunt, eo magis timidos
 perterrent milites. alij, cuneo facto, ut celeriter ^a per- ^a peruen-
 rumpanz, censent; quoniam tam propinqua ^b sint ca- ^b perent,
 stra; & si pars aliqua circumuenta ceciderit, at reli- ^b sunt
 quos servari posse confidunt: alij, ut in iugo consistant,
 atque eundem omnes ferant casum. hoc veteres non
 probant milites, quos sub vexillo una profectos docui-
 mus: itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite
 R. qui eis erat prepositus, per medios hostes perueni-
 unt, incolumesque ad unum in castra perveniunt
 omnes. hos subsecuti calones, equitesque eodem impetu,
 militum virtute servantur. at ij qui in iugo ^c consti- ^c consiste-
 terant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, ne- ^c rent,
 que in eo quod probauerant, consilio permanere, ut se
 loco superiore defenderent; neque eam quam profuis-
 se alijs vim, celeritatemque viderant, imitari potue-
 runt; sed se in castra recipere conati, iniquum in lo-
 cum demiserunt centuriones, quorum nonnulli ex in-
 ferioribus ordinibus reliquarum legionum, causa vir-
 tutis, in superiores erant ordines huius legionis tra-
 ducti, ne ante partem rei militaris laudem amitterent,
 fortissime pugnantes conciderunt. militum pars, horum
 virtute summotis hostibus, praeter spem incolumis in
 castra pervenit; pars a barbaris circumuenta periit.
 Germani, desperata expugnatione castrorum, quod
 nostros iam constituisse in munitionibus videbant, cum
 ea praeda quam in silvis deposuerant, trans Rhenum
 sese receperunt. ac tantus ^d fuit etiam post discessum ^d fuit post
 hostium terror, ut ea nocte, cum C. Volusenus missus ^d discessum
 cum

a omnino

b dere-
lictis

cum equitatu ad castra venisset, fidem non haberent, adesse cum incolumi Casarem exercitu. sic ^a omnium animos timor præoccupauerat, ut, pæne alienata mente, ^b deletis omnibus copijs, equitatum se ex fuga recepisse dicerent, neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnatuuros fuisse contenderent, quem timorem Caesaris aduentus sustulit. Reuersus ille, euentus belli nō ignarus, vnum, quòd cohortes ex statione, & præsidio essent emissa, questus; ne minimo quidem casui locum relinqui debuisset; multum fortunam in repentino hostiū aduentu potuisse iudicauit, multo etiam amplius, quòd pæne ab ipso vallo, portisq; castrorum barbaros auertissent, quarum omnium rerum maximè admirandum videbatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transferant, ut Ambioriges fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimū Ambiorigi beneficiū obrulerāt. Caesar ad vexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus, in omnes partes dimittit, omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum à tanta multitudine iumentorū, atq; hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atq; imbribus procubuerāt; ut, si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen ijs, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur, ac sepe in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diuiso equitatu, ut non modò visum ab se Ambiorigem in fuga circumspiceret captiui, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent; ut spe consequendi illata, atque infinito labore suscep-

suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam iniuros
 putarent, pæne naturam studio vincerent; semperque
 paulum ad summam felicitatem defuisse videretur;
 atque ille latebris, aut siluis, aut saltibus se eriperet;
 & noctu occultatus alias regiones, partésque peteret,
 non maiore equitum præsidio, quàm quatuor, quibus
 solis vitam suam committere audebat. tali modo va-
 statis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium
 damno, Durocortum Rhemorum reducit; concilióque
 in eum locum Gallie indicto, de coniuratione Seno-
 num & Carnutum quæstionem habere instituit; &
 de Accone, qui princeps eius consilij fuerat, grauiore
 sententia pronuntiata, more maiorum supplicium
 sumisit. nonnulli iudicium veriti profugerunt: quibus
 cum aqua, atque igni interdixisset, duas legiones ad fi-
 nes Treuironum, duas in Lingonibus, ^a sex reliquas
 in Senonum finibus Agendici in hibernis collocauit;
 frumentóque exercitui prouiso, ut instituerat, in Ita-
 liam ad conuentus agendos profectus est.

^a & reli-
 quas in
 Senonum
 finibus ad-
 duxit, &
 in hib.

C. IVLII CÆSARIS DE BELLO GALLICO COM- MENTARIVS VII.

VIETA Gallia, Cæsar, ut consti-
 tuerat, in Italiam ad conuentus a-
 gendos profisciscitur. ibi cognoscit
 de P. Clodij cæde, de senatúsque
 consulto certior factus, ut omnes i-
 talie Iuniores coniurarent; delectum

^b doluerunt,

^b recidere demonstrant;
^c initia

^d vindicent. in primis rat.

^e posset:

^f principes seque omnibus

^g collatis

totā provincia habere instituit. eae res in Galliam transalpinam celeriter perferuntur. addunt ipsi, & adfingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri urbano motu Caesarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. hac impulsione, qui iam ante se populi R. imperio subiectos ^a dolerent, liberius, atq; audacius de bello consilia inire incipiunt. indictis inter se principes Galliae concilijs, siluestribus, ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; hunc casum ad ipsos ^b recidere posse demonstrant; miserantur communem Galliae fortunam; omnibus sollicitationibus, ac praemijs deposcunt, qui belli ^c initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem ^d vindicent. eius in primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferrantur; ut Caesar ab exercitu intercludatur: id esse facile; quod neq; legiones, absente imperatore, audeant ex hibernis egredi; neq; imperator sine praesidio ad legiones pervenire ^e possit: postremo, in acie praestare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemq; quam a maioribus acceperant, recuperare. His rebus agitat, profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis causa recusare; ^f principesq; se ex omnibus bellum facturos pollicentur; & quoniam in praesentia de obsidibus cauere inter se non possent, ne res efferrantur, ut iureiurando, ac fide sanciantur, petunt, ^g collatis militaribus signis, quod more eorum gravissima carimonia continetur, ne, facto initio belli, a reliquis deserantur. tunc collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus qui aderant, tempore eius rei constituto, ab

con-

concilio disceditur. Vbi ea dies venit, Carnutes Corua-
 to, & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus Ge-
 nabum dato signo concurrunt; cinésq; Romanos, qui
 negotiandi causa ibi cōstitierant, in ijs C. ^a Fusium Cor-
 tam honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ
 iussu Caesaris præerat, interficiunt; bonâq; eorum diri-
 piunt. celeriter ad omnes Gallie ciuitates fama per-
 fertur. nam ubi maior, atq; ^b illustrior incidit res, cla-
 more per agros, regionésq; significant; hinc alij dein-
 cept excipiunt, & proximis tradunt; vt tunc accidit.
 nam, quæ Genabi oriente sole gesta essent, ante primâ
 confectam vigiliam in finibus Aruernorum audita
 sunt: quod spatiū est millium ^c passuum circiter C L X.
 Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Aruer-
 nus, summæ potentiæ adolescens, cuius pater principa-
 tum Gallie totius obtinuerat, & ob eam causam, quod
 regnum appetebat, ab ciuitate erat interfectus, conuo-
 catis suis clientibus, facile eos incendit. cognito eius
 consilio, ad arma concurritur; ab Gobanitione patruo
 suo, reliquisq; principibus, qui hanc tentandam fortu-
 nam nō existimabant, expellitur ex oppido Gergouia;
^d non tamen desistit; atq; in agris habet delectum e-
 gentium, ac perditorum. hac coacta manu quoscūque
 adit ex ciuitate, in suam sententiam perducit. horta-
 tur, vt communis libertatis causa arma capiant. mag-
 nisq; coactis copijs aduersarios suos, à quibus paulò
 antiè erat eiectus, expellit ex ciuitate; rex ab suis ap-
 pellatur; dimittit quoquò versus legationes: obtesta-
 tur vt in fide maneant. celeriter sibi Senones, Parisios,
 Pictones, Cadurcos, Turrones, Aulercos, Lemouices,
 Ander,

^a Fusium^b illustrior^c passuum
C L X.^d non de-
stitit ta-
men

ia. fit.

Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungis: omnium cōsensu ad eum deferitur imperium, qua oblata potestate, omnibus ijs ciuitatibus obsides imperat. certum numerū militum celeriter ad se adduci^a iubet. armorum quantum quæque ciuitas domi, quodq, ante tempus efficias, constituit. in primis equitatu studet: summæ diligentie summā imperij seueritatem addit: magnitudine supplicij dubitantes cogit: nam, maiore commisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necas: leniore de causa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit; ut sint reliquis documento, & magnitudine pænæ perterreant alios. His supplicijs celeriter coacto exercitu, Lucetium Cadurcum, summæ hominem audaciæ, cum parte copiarū in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. eius aduentu Bituriges ad Heduos, quorum erant in fide, legatos mittūt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Hedui de consilio legatorum, quos Caesar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusq, subsidio Biturigibus mittunt: qui cum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Heduis diuidit, paucos dies ibi morati, neq, flumē transire ausi, domum reuertuntur: legatisq, nostris renuntians se, Biturigum perfidiam veritos, reuertisse: quibus id consilij fuisse cognouerint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Aruerni se circumstiterent. id eāne de causa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constas, nō videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu^b statim se cum Aruernis coniungit. His rebus in Italiam Cesari nuntia-

^b statim
cum Ar-
uernis
iungun-
tur.

nuntia-

nuntiatis, cum iam ille virtute Cn. Pompeij urbanas
 res commodiorem in statum peruenisse intelligeret, in
 transalpinam Galliam profectus est. eò cum venisset,
 magna difficultate adsciebat, quæ ratione ad exerci-
 tum peruenire posset. nam si legiones in prouinciam ar-
 cesseret, se absente in itinere prælio dimicaturas intel-
 ligebat. si ipse ad exercitum contenderet, ne ijs quidem
 qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem rectè
 committi videbat. interim Luc' Terentius Castricus in Ru-
 thenos missus, eam ciuitatem Aruernis conciliat. pro-
 gressus in Nitiobriges, & Gabales ab utrisq; obsides
 accipit; & magna coacta manu, in prouinciam Nar-
 bonem versus, eruptionem facere contendit. quare nun-
 tiata, Cæsar omnibus consilijs anteuertendum existi-
 mauit, ut Narbonem proficisceretur. eò cum venisset,
 timentes confirmat: præsidia in Ruthenis, prouinciali-
 bus, Volcis, Aruomicis, Tolosatibus, circumq; Narbo-
 nem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit; partem
 copiarum ex prouincia, supplementumq; quod ex Ita-
 lia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum con-
 tingunt, conuenire iubet. his rebus comparatis, represso
 iam Luc' Terentio, & remoto, quod intrare intra præsidia
 periculosum putabat, in Heluios proficiscitur: et si mōs
 Gebenna, qui Auernos ab Heluijs discludit, durissimo
 tempore anni, altissima niue iter impediēbat: tamē dis-
 cussa niue sex in altitudinem pedum, atq; ita vijs pate-
 factis, a summo militum labore ad fines Aruernorum a summo
 peruenit. quibus oppressis inopinantibus, quod se Ge- sudore mi-
 benna, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari litum
 quidē homini vnquam eo tempore anni semita patue-
 rant;

a nuntijs

b' neue ab
hostibus
diripian-
tur;
c per

d prefecit

e venisset,

f annun-
tari pos-
sit.

g quod

rant; equitibus imperat ut quam latissimè possent, va-
gentur, & quàm maximum hostibus terrorem infe-
rant. Celeriter hæc fama, ac ^a nuntij ad Vercingetori-
gem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni cir-
cumfistunt, atque obsecrant, ut suis fortunis consulat,
b neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim cum
videat omne ad se bellum translatum. quorum ille pre-
cibus permotus, castra ex Biturigibus mouet ^c in Ar-
uernos versus. At Cæsar biduum in his locis moratus,
quòd, hæc de Vercingetorige usu ventura, opinione
præceperat, per causam supplementi, equitatisq; cog-
endi ab exercitu discedit; Brutum adolescentem is copiis
d præficit: hūc monet, ut in omnes partes equites quàm
latissimè peruagentur: daturum se operam ne longius
triduo ab castris absit. his cōstitutis rebus omnibus suis
inopinantibus, quàm maximis potest itineribus Vien-
nam peruenit. ibi nactus recentem equitatum quem
multis antè diebus eò præmiserat, neq; diurno, neque
nocturno itinere intermisso, per fines Heduorum in Li-
gones contendit; ubi duæ legiones hiemabant; ut, si
quid etiam de sua salute ab Heduis iniretur consilij, ce-
leritate præcurreret. eò cum ^e peruenisset, ad reliquas
legiones mittit, priusq; in unū locū omnes cogit, quàm
de eius aduentu Aruernis ^f nuntiari posset. hæc re cog-
nita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitiū redu-
cit, atq; inde profectus Gergoniam Boiorum oppidum,
g quos ibi, Heluetico prælio victos, Cæsar collocauerat,
Heduisq; attribuerat, oppugnare instituit. magnā hæc
res Cæsari difficultatē ad consilium capiendum affere-
bat, si reliquam partem hiemis uno in loco legiones cō-
sineret,

ineret, ne, stipendiarijs Hedunorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis praesidium videretur positum esse; sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. praestare visum est tamen, omnes difficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. itaque cohortatus Heduos de supportando commeatu praemittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturque ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant; duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, nequem post se hostem relinqueret, quod expeditione re frumentaria vteretur, oppugnare instituit. idque biduo circumvallauit. tertio die missis ex oppido legatis de deditioe, arma proferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet: ea qui conficeret, C Trebonium legatum relinquit: ipse ut quam primum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur; qui tunc primum, allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Genabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. a huc biduo Caesar peruenit; & castris ante oppidum positus, diei tempore exclusus in posterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem vsui sint, militibus imperat; &, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat, veritus ne noctu ex oppido ^b profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabinses paulo ante mediam noctem silentio ex oppido

L

egressi

a huc biduo p. r. uenit, castris ante &c.
^b profugerent.

^a itinere
angustia
multitudi-
nis fugam
in cluse-
rant.

^b ubi Cae-
saris ad-
uentum

^c praelium
equestre
^d habere
secum cō-
stituerat.

egressi flumen transire caeperunt. quare per explorato-
res nuntiata, Caesar legiones, quas expeditas esse inesse-
rat, portis incensis intromittit; atque oppido potitur,
per paucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti
caperentur, quod pontis, atque ^a itinerum angustiae
multitudini fugam intercluserant. oppidum diripit, at-
que incendit; praedam militibus donat, exercitum Li-
gerim traducit, atque in Biturigum fines peruenit. Ver-
cingetorix, ^b ubi de Caesaris aduentu cognouit, oppug-
natione desistit, atque obuiam Caesari proficiscitur. ille,
oppidum Biturigum positum in via, Noviodunum op-
pugnare instituerat. quo ex oppido, cum legati ad eum
venissent oratum ut sibi ignosceret, suaeque vitae con-
sulere; ut celeritate reliquas res conficeret, quae pleraque
erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides
dari iubet. parte iam obsidum tradita, cum reliqua ad-
ministrarentur, centurionibus, & paucis militibus in-
tromissis, qui arma, iumenta quoque conquirerent, equita-
tus hostium procul visus est; qui agmen Vercingetori-
gis antecesserat. quem simulatque oppidani conspexer-
unt, atque in spem auxilii venerunt; clamore sublato
arma capere, portas claudere, murum complere cae-
perunt. centuriones in oppido, cum ex significatione
Gallorum noui aliquid ab iis iniri consilii intellexissent,
gladijs districtis portas occupauerunt, suosque omnes
incolumes receperunt. Caesar ex castris equestratum edu-
ci iubet; ^c praeliumque equestre committit: laboranti-
bus iam suis, Germanos equites circiter CCCC sub-
mittit: quos ab initio ^d secum habere instituerat. eo-
rum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque in
fugam

fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos quorum opera plebem cōcitata ex-istimabant, ad Cæsarem produxerunt, seseque ei dederunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum, munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est, quod eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum cōfidebat. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium conuocat, docet, longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione^a & commeatu Romani prohibeantur. id esse facile, quod equitatu ipsi abundant: & quod anni tempore subleventur, pabulum secari non posse, necessario dispersos hostes ex aedificiis petere: hos omnes cotidie ab equitibus deleri posse: præterea, salutis causa rei familiaris commoda negligenda, vicos atque aedificia incendi oportere hoc spatium à Boia quoquò versus, quò pabulandi causa adire posse videantur: harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum spibus subleventur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius à castris progressuros, neque interesse, ipsosne interficiant, impediunt: sue exuant, quibus amissis bellum geri non possunt: præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura ab omni sint periculo tuta; ceteris suis sint ad detrectandam militiam receptacula,

^a aut

neu Romanis proposita, ad copiam cōmeatus prædam-
que tollendam: hæc si graua, aut acerba videantur,
multo illa grauius æstimari debere, liberos, coniuges
in seruitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse
accidere victis. Omnium consensu hac sententia pro-
bata, vno die amplius XX vrbes Biturigum incendun-
tur. ^a hoc idem fit in reliquis ciuitatibus. in omnibus
partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum
dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatiij propone-
bant, quod se, prope explorata victoria, celeriter amif-
sa recuperaturos confidebant. ^b deliberatur de Auari-
co in communi concilio, incendi placeret, an defendi.
procumbunt Gallis omnibus ad pedes bituriges, ne pul-
cherrimã prope totius Gallie urbem, quæ & præsidio,
& ornamento sit ciuitati, suis manibus succendere co-
gerentur: facile se loci natura defensuros dicunt. quod
prope ex omnibus partibus flumine, & palude circum-
data, unum habeat, & per angustum aditum. datur pe-
tentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post
concedente, & precibus ipsorum, ^c & misericordia vul-
gi. defensores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix
minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locum
castris deligit paludibus siluisque munitum, ab Auari-
co longè millia passuum XV. ibi per certos exploratores
in singula diei ^d tempora, quæ ad Auaricum ageren-
tur, cognoscebat, & quid fieri vellet, imperabat: om-
nes nostras pabulationes frumentationesque observa-
bat, dispersosque, cum longius necessariò procede-
rent, adoriebatur, magnòque incommodo adficiebat:
etsi, quantum ratione prouideri poterat, ab nostris

^a hoc idem
in reliquis
ciuis.

^b diceba-
tur de

^c & in
mis.

^d opera,

occurrebatur, ut incertis temporibus diuersisque ite-
 neribus iretur. castris ad eam partem oppidi posi-
 tis, Caesar, quæ intermissa à flumine, & palude ad-
 itum, ut supra diximus, angustum habebat, agge-
 rem apparare, vineas agere, turres duas constituere
 cepit: nam circumvallare loci natura prohibebat: ^a de
 re frumentaria Boios, atq; Heduos adhortari non ^b de-
 sistit: quorum alteri, quòd nullo studio agebant, non
 multum, adiunabant; alteri non magnis facultatibus,
 quòd ciuitas erat exigua, & infirma, celeriter, quod
 habuerunt, consumpserunt. ^c summa difficultate rei ^c summa
 frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, in-
 diligentia Heduorum, incendijs ædificiorum, usque eò,
 ut complures dies milites frumento caruerint, & peco-
 re è longinquiore vicis ^d abactò, extremam famem ^d abactò,
 sustentarent, nulla tamen vox est ab ijs audita populi
 R. maiestate, & superioribus victorijs indigna. quin-
 etiam Caesar, cum in ^e opere singulas legiones appella-
 ret, & si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum op-
 pugnationem diceret; vniuersi ab eo, ne id faceret, pe-
 tebant: sic se complures annos, illo imperante, meru-
 isse, ut nullam ignominiam acciperent: ^f nunquam in-
 fecta re discederent. hoc se ignominie laturos loco, si ^f incepta
 inceptam oppugnationem reliquissent: præstare, om-
 nes perferre acerbitates, quàm non ciuibus R. qui Ge-
 nabi perfidia Gallorum interissent, parentarent, hæc
 eadem centurionibus, tribunisque mil. mandabant, ut
 per eos ad Cæsarem deferrentur. Cum iam muro appro-
 pinquassent turres, ex captiuis Caesar cognouit, Ver-
 cingetorigem consumto pabulo castra mouisse propius

Auaricum; atque ipsum, cum equitatu, expeditisque, qui inter equites præliari consueissent, insidiarum causa eò profectum; quò nostros postero die pabularum venturos arbitratur. quibus rebus cognitis media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane peruenit. illi celeriter per exploratores aduentu Caesaris cognito, carros, impedimenta que sua in arctiores silvas abdiderunt, copias omnes in loco edito, atque aperto instruxerunt. quare nuntiata, Caesar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. collis erat leniter ab infimo accliuus: hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis, atque impedita cingebat, non latior pedibus L. hoc se colle interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque ^a distributi in ciuitates, omnia vada, ac salus eius ^b paludis ceteris custodijs obtinebant; sic animo parati, ut, si eam paludem Romani percurrere conarentur, hæstantes premerent ex loco superiore: ut qui propinquitatem loci viderent, paratos prope æquo Marte ad dimicandum existimarent; qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. indignantes milites Caesar, quòd ^c conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto, & signum prælii exposcentes, edocet, quanto detrimento, & quorū virorum fortium morte necesse ^d esset constare victoriam: quos cum sic animo paratos videret, ut nullum pro sua laude periculum recusarent, summa se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. sic milites consolatus, eodem die reducit in castra, reliqua, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare

^a distributis copiis in ciuitatibus.

^b paludis obtinebāt;

^c ad spectum

^d fit

strare instituit. Vercingetorix cum ad suos redisset, prodicionis insimulatus, quod castra propius Romanos mouisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta opportunitate, & celeritate venissent, non hæc omnia fortuito, aut sine consilio accidere potuisse: regnum illum Gallie malle Caesaris concessu, quam ipsorum habere beneficio. tali modo accisatus ad hæc respondit: quod castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum verò operam neque in loco palustri desiderari debuisse; & illuc fuisse utilem, quod sint profecti: summam imperij se consultò nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi molliam studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent: Romani si casu interuenerint, fortunæ; si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quod & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despicere potuerunt, qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint: imperium se à Cesare per prodicionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quæ iam esset sibi, ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur: hæc ut intelligatis, inquit, sincerè à me pronunciari, audite Romanos milites. producit seruos, quos in pabulatione paucus antè diebus exceperat, & fame, vinculisque excru-

a illis
b descen-
dentiæ

ciauerat. ij iam antè edocti, quæ interrogati pronunti-
 arent, milites se esse legionarios dicunt: fame & inopia
 adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut
 pecoris in agris reperire possent: simili omnem exerci-
 tum inopia premi, nec iam vires sufficere^a cuiusquam,
 nec ferre operis laborem posse: itaque statuiffe impera-
 torem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo
 educere. exercitum^b deducere. hæc, inquit, à me, Vercingetorix,
 beneficia habetis, quem proditiōis insimulatis: cuius
 opera, sine vestro sanguine, tantum exercitum victo-
 rem^c fame cō- rem^c fame pæne consumptum videtis: quem turpiter
 sumptum se ex fuga recipientem, ne qua ciuitas suis finibus re-
 videtis: cipiat, à me prouisum est. conciamat omnis multitudo,
 & consue- & suo more armis concrepat; quod facere in eo^d consu-
 runt, euerunt, cuius orationem approbant, summum esse
 Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum:
 nec maiori ratione bellum administrari posse statu-
 unt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus
 e locis^e copijs in oppidum^f submittantur: nec solis Biturigi-
 bus communem salutem committendam censent; quod
 pæne in eo, si oppidum retinuissent, summam victoriæ
 constare intelligebant. Singulari militum nostrorum
 virtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant,
 ut est summæ genus sollertiæ, atque ad omnia imi-
 tanda, atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, ap-
 tissimum. nam & laqueis falces auertebant, quas cum
 destinauerant, tormentis introrsus reducebant, &
 aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientiis, quod a-
 pud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cu-
 nicularum notum, atque vstitutum est. totum autem

murum ex^a omni parte turribus contabulauerant, at-
 que has corijs^b intexerant, tum crebris diurnis, noctur-
 nisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut
 milites occupatos in opere adoriebantur; & nostra-
 rum turrium altitudinem, quantum has cotidianus
 agger expresserat, commissis suarum turrium malis ad-
 equabant; &^c apertos cuniculos præusta, & præacu-
 ta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis
 saxi morabantur, mœnibusque appropinquare prohi-
 bebant. Muri autem omnes Gallici hac fere forma
 sunt, trabes directæ, perpetuæ in longitudinem, pari-
 bus interuallis, distantes inter se binos pedes, in solo
 collocantur.^d eæ reninciuntur extrorsus, & multo ag-
 gere vestiuntur. eæ autem quæ diximus interualla
 grandibus in fronte saxi effarciuntur, his^f collocatis,
 & g coagmētatis, alius insuper ordo adiicitur, ut idem
 illud interuallum seruetur, neque inter se contingant
 trabes, sed paribus intermissæ spatijs. singule singulis
 saxi interiectis, arte^h contineantur, sic deinceps omne
 opusⁱ contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur.
 hoc cum in speciem, varietatēque opus deforme non
 est, alternis trabibus, ac saxi, quæ rectis lineis suos
 ordinis seruant, tum ad utilitatem & defensionem vr-
 bium summam habet opportunitatem, quod & ab in-
 cendio lapis, & ab ariete materia defendit; quæ per-
 petuis trabibus pedes quadragenos plerumque intror-
 sus reuincta, neque perrumpi, neque distrahi potest.
 His tot rebus impedita oppugnatione, milites cum toto
 tempore, frigore, & assiduis imbribus,^k tardarentur;
 tamen continenti labore omnia hæc superauerunt, &
 diebus

^a omnibus
 partibus
^b contex-
 erant.

^c duo hæc
 verba non
 habentur
 in q. ex.

^d æ re-
 uinciun-
 tur intror-
 sus

^e hæc
^f collatis,
^g coagmi-
 natis, et
 alius insu-
 per or-
 do addi-
 tur,

^h apte
ⁱ intexit,

^k terre-
 rentur

^a Caesar
tūm opus
consuetum
excuba-
ret, mili-
tēsque hor-
taretur,
ne &c.

^b pluresq;

^c curre-
ret.

^d præter-
eundem

diebus XXV. aggerem latum pedes CCCXXX, al-
zum pedes LXXX extruxerunt. cum is murum ho-
stium pæne contingeret, &^a Caesar ad opus consuetu-
dine excubaret, militēsq; cohortaretur, ne quod omnino
tempus ab opere intermitteretur; paulò ante tertiam
vigiliam est animaduersum, fumare aggerem, quem
cuniculo hostes succenderant, eodēque tempore toto
muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere
turrium eruptio fiebat. alij faces, atq; aridam materiam
de muro in aggerem eminus iaciebant; picem, reliquās-
que res, quibus ignis excitari potest, fundebant; ut,
quò primum curretur, aut cui rei ferretur auxili-
um, vix ratio iniri posset. tamen, quòd instituto Cæsa-
ris duæ semper legiones pro castris excubabant ^b due-
que partitis temporibus in opere erant, celeriter fac-
tum est, ut alij eruptionibus resisterent, alij turres re-
ducerent, aggerēque interscinderent, omnis verò ex
castris multitudo ad restringendum ^c concurreret.
Cum in omnibus locis, consumpta iam reliqua parte
noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ
redintegraretur, eò magis, quòd densos pluteos tur-
rium videbant, nec facile adire apertos ad auxilian-
dum animaduertebant, semperque ipsi recentes deses-
sis succederent, omnēque Gallie salutem in illo ve-
stigio temporis positam arbitrarentur; accidit inspec-
tantibus nobis, quod dignum memoria visum ^d præter-
mittendum non existimauimus. Quidam ante portam
oppidi Gallus per manus seui ac picis traditas glebas
in ignem è regione turris projiciebat: scorpione ab la-
tere dextro traiectus, exanimatūque concidit. hunc

ex proximis unus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione in scorpionis exanimato alio, successit tertius, & tertio quartus; ^a nec ille prius est à propugnatoribus vacuus relictus locus, quàm restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante & iubente Vercingetorige. id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quòd nèq; longè ab oppido castra Vercingetorigis aberant; & palus quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. iamq; hoc facere noctu apparabant, cum matres familias repente in publicum ^b procurrerunt; flentèsq; proiectæ ad pedes suorū omnibus precibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturæ, & virium infirmitas impediret. ubi eos perstare in sententia viderunt, quòd plerumq; in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis ceperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorū vie præoccuparentur, cōsilio destiterunt. postero die Caesar promota turri, perfectisq; operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quòd paulò incautiùs custodias in muro dispositas videbat. suos quoque languidiùs in opere versari iussit, & quid fieri vellet, ostendit, legiones intra vineas in occulto expeditas ^c cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus

^a nec prius ille est à propugnatoribus

^b percurrerunt,

^c cohortatur,

fructum

fructum victoriæ perciperent; ijs qui primi murum
ascendissent, præmia proposuit, militibusque signum
dedit. illi subito ex omnibus partibus euolauerunt, mu-
rūque celeriter complerunt. hostes, re noua perterriti,
muro, turribusque deiecti, in foro, ac locis patentioribus
cuneatim constiterunt, hoc animo, ut si qua ex parte
obuiam contra veniretur, acie instructa depugnarent.
ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto
undique muro circumfundi viderunt, veriti ne omni-
no spes fugæ tolleretur, abiectis armis, ultimas oppidi
partes continenti impetu petiuerunt; parsque ibi, cum
angusto exitu portarum se ipsi premcerent, à militibus,
pars, iam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec
fuit quisquam, qui prædæ studeret. sic & Genabensi
cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis, non
mulieribus, non infantibus pepercerunt. denique ex
omni eo numero, qui fuit circiter quadraginta millia,
vix octingenti, qui primo clamore audito, se ex oppido
^a eiecerunt, ^a eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem peruene-
runt. quos, ille, multa iam nocte, silentio ex fuga exce-
pit, veritus, ne qua in castris ex eorum concursu, & mi-
sericordia vulgi seditio oriretur; ^b ut, procul in via
dispositis familiaribus suis, principibusque ciuitatum,
disparandos, deducendosque ad suos curaret, quæ cui-
que ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat. po-
stero die concilio conuocato, consolatus ^c cohortatusque
est, ne se admodum animo demitterent, ne pertur-
barentur incommodo: non virtute, neque acie vicisse Ro-
manos, sed artificio quodam, & scientia oppugnationis;
cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello
omnes

^a eiecerunt,

^b & pro-
cul

^c cohorta-
tusque,
ne se

omnes secundos rerum^a euentus expectent: sibi nunquam placuisse Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum^b acciperetur: id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum: nam, quæ ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturū: atq; vnum consilium totius Galliae effecturum; cuius consensui ne orbis quidem terrarum possit obsistere: idque se propè iam effectum habere: interea æquum esse ab ijs cōmunis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quò facilius^c hostium repentinos impetus sustinere possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maxime, quòd ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, neq; conspectum multitudinis fugerat, plūsque animo prouidere, & præsentire existimabatur, quòd, re integra, primò incendendum Auaricum, post deferendum censuerat. itaque ut reliquorum imperatorum res aduersæ auctoritatem minuunt; sic huius ex contrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur. simul in spem veniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus: d primūque eo tempore Galli castra munire instituerunt; & sic sunt animo consternati, homines insueti quòd laboris, ut omnia quæ imperarentur, sibi patienda & perferenda existimarēt. nec minus, quàm est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas ciuitates adiungeret^e atq; earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia

^a prouentus

^b recipere-
retur:

^c hostium
impetum
sustine-
rent. Fuit

^d primū
quòd

^e atque
eis donis,
pollicitati-
onibus al-
liciebat.

^a facillimè

^a facillimè
posset.

^a facillimè capi posset. qui Auarico expugnato refuge-
rant, armandos, vestiendosq; curat. simul ut deminuta
copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum mi-
litum ciuitatibus, quem, & quam ante diem in castra
adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat per-
magnus numerus in Gallia, cōquiri, & ad se mitti in-
bet. his rebus celeriter id quod Auarici deperierat, ex-
pletur. interim Tentomatus, Ollouicionis filius, rex Ni-
tiobrigi, cuius pater ab senatu nostro amicus erat ap-
pellatus, cū magno equitum suorū numero, & quos ex
Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Caesar Aua-
rici complures dies commoratus, summāq; ibi ^b copiā
frumenti, & reliqui commeatus, nactus, exercitum ex
labore, atque inopia refecit. Iam prope hieme confecta,
cum ipso anni tempore ad gerendū bellū vocaretur; &
ad hostem proficisci cōstituisset, siue eum ex paludibus,
siluisq; elicere, siue obsidione premere posset; legati ad
eum principes Hedunorum veniunt oratum, ut maximè
necessario tempore ciuitati subueniat: summo esse in
periculo rē; quod, cum singuli magistratus antiquitus
creari, atq; regiam potestatem annum obtinere consu-
essent; duo magistratum gerant, & se vterq; eorum le-
gibus creatum esse dicat: horum esse alterum Conuic-
tolitanem, florentem, & illustrem adolescentem; alte-
rum Corum, antiquissima familia natum, atque ipsum
hominem summæ potentia, & magnæ cognationis; cu-
ius frater Vedeliacus proximo anno eundem magistra-
tum ^c gesserit. ciuitatem omnem esse in armis: diuisum
senatum, diuisum populū, suas cuiusq; eorum cliente-
las: quod si diutius alatur controuersia, fore, uti pars

^b copiam
frumenti
& com-
meatus

^c gesserat:

cum

cum ciuitatis parte confligat : id ne accidat, possum in
 eius diligentia, atq; auctoritate. Caesar, etsi, à bello, atq;
 hoste discedere, detrimentosum esse existimabat, tamen
 non ignorans, quanta ex dissensionibus incòmoda oriri
 consueissent; ne tanta, & tam coniuncta populo R. ciui-
 tas, quàm ipse semper aluisset, omnibûsq; rebus ornasset,
 ad vim, atq; ad arma descenderet, atque ea pars^a quæ
 minùs sibi consideret, auxilia à Vercingetorige arces-
 feret; huic rei præuertendum existimauit; & quòd, le-
 gibus Heduarum, ijs qui summum magistratum obti-
 nerent, excedere ex finibus non liceret : ne quid de iu-
 re, aut legibus eorum deminuisse videretur, ipse in He-
 duos proficisci statuit; senatûmque omnem, & quos
 inter controuersia esset, etiam ad se euocauit. cum pro-
 pe omnis ciuitas eò conuenisset; doceretisrque, paucis
 clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit,
 fratrem à fratre renuntiatum; cum leges duos ex vna
 familia, viuo vtroque, non solùm magistratus creari
 vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent; Co-
 tum magistratum deponere coëgit; Conuictolitanem,
 qui per sacerdotes, more ciuitatis, intermissis magi-
 stratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit.
 hoc decreto interposito, cohortatus Heduos ut con-
 trouersiarum, ac^b dissensionum obliniscerentur, at-
 que, omnibus omiſſis his rebus, huic bello seruirent,
 eaque quæ meruissent, præmia ab se deuicta Gallia^c
 expectarent, equitatûmque omnem, & peditum mil-
 lia decem sibi celeriter mitterent, quæ in præſidijs rei
 frumentariæ causa disponderet; exercitum in duas par-
 tes diuisit; quatuor legiones in Senones, Parisiosque
^d Labieno

^a quæ mi-
 nùs confi-
 deret,

^b dissensi-
 onis
^c eaque

^d Labieno
 dedit du-
 cendas;
 Sex, ipse

Labieno ducendas dedit; se in Aruernos, ad oppidum Gergouiam secundum flumen Elauer duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. quare cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere cepit; cum uterque ^a utrique esset exercitui in conspectu, feréque è regione castris, castra ^b poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Caesaris difficultatibus res, ne maiorem æstatis partem flumine impediretur; quòd non fere ante autumnum Elauer vado transiri soleat. itaq, ne id accideret, siluestri loco castris positus, è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postridie cum duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueuerat, misit, demtis quartis quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur, ijs, quàm longissimè possent, ^c progredi iussis; cum iam ex diei tempore coniecturam ^d caperet, in castra peruentum; ijsdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cepit. celeriter effecto opere ^e legionibusque traductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogereetur, magnis itineribus antecessit. Caesar ex eo loco quintis castris Gergouiam peruenit; equestrisque prælio eo die leni factò, perspecto urbis suæ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit: de obsessione non prius agendum constituit, quàm rem frumentariã expedisset.

^a utrinque
exisset ex-
ercitus
^b ponebatur;

^c egredi
^d ceperat,

^e legioni-
bus trans-
missis,

At Vercingetorix, castris pro oppido in monte positis, mediocribus circum se intervallis, separatim singulorum civitatum copias collocaverat; atque omnibus eius ingi collibus occupatis, quæ despici poterat, horribilem speciem præbebat; principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se cotidie convenire iubebat; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur; neque ullum fere diem intermittebat, quin, equestri prælio interiectis sagittarijs, quid in quoque esset animi, ac ^a virtutis suorum, periclitaretur. Erat è regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregiè munitus, atq; ex omni parte circumcisus: quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohiberetur hostes videbatur. sed is locus præsidio ab ijs non nimis firmo tenebatur. tamen silentio noctis Cæsar ex castris egressus, prius quàm subsidium ex oppido venire posset, deiecto præsidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit; fossâq; duplicem duodenarium pedum à maioribus castris ad minora perduxit: ut iudò ^b ab repentino hostium incursu etiam singuli commeari possent. Dum hæc ad Gergoniam geruntur, Coniactolitanis Heduis, cui magistratum adiudicatum à Cæsare demonstravimus, sollicitatus ab Aruernis pecunia, cū quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps ^c Litaicus, atq; eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. cum his primùm communicat, hortaturq; eos, ut se liberos, & imperio natos meminerint: vnam esse Heduorum civitatem, quæ certissimam Gallie victoriam distineat; eius auctoritate reliquas

^a virtutis
suorum
perspiceret. Erat

^b ad re-
pentinum
hostium
incursum

^c hodie
dicimus,
Lodovicus.

contineri; qua traducta, locum consistendi Romanis in
 Gallia non fore: esse non nullo se Caesaris beneficio af-
 fectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam ob-
 tinuerit; sed plus communi libertati tribuere. cur e-
 nim potius Hedui de suo iure, & de legibus ad Cæsa-
 rem disceptaturi, quàm Romani ad Heduos, veniant?
 Celeriter adolescentibus, & oratione magistratus, &
 præmio deductis, cum se vel principes eius consilij fore
 profiterentur; ratio perficiendi querebatur: quòd ciui-
 tatem temerè ad suscipiendum bellum adduci posse nõ
 confidebant. placuit, ut Litanicus decem illis milibus,
 quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficere, atque
 ea ducenda curaret, fratresque eius ad Cæsarem præ-
 currerent. reliqua, qua ratione agi placeat, constituit.
 Litanicus, accepto exercitu, cum millia passuum circi-
 ter XXX ab Gergonia abesset, conuocatis subito mili-
 tibus, lacrumans, quò proficiscimur, inquit, milites?
 omnis noster equitatus, nobilitas omnis interijt: prin-
 cipes ciuitatis Eporedorix, & Viridomarus, insimulati
 proditoris, ab Romanis indicta causa interfecti sunt.
 hæc ab ijs cognoscite qui ex ipsa cæde fugerunt, nam
 ego, fratribus, atque omnibus propinquis meis inter-
 fectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronuntiare.
 producuntur ij quos ille edocuerat, quæ dici vellet: at-
 que eadem quæ Litanicus pronuntiauerat, multitu-
 dini exponunt: ^a omnes equites Heducorum intersec-
 tos, quòd collocuti cum Aruernis dicerentur; ipsos se
 inter multitudinem militum occultasse, atque ex media
 cæde ^b profugisse. Conclamant Hedui, & Litanicum
 obsecrant ut sibi consulat. quasi verò, inquit ille, con-
 silij

m'ltos

fugisse.

filij sit res, ac non necesse sit nobis Gergoniam conten-
 dere, & cum Aruernis nosmet coniungere. an dubita-
 mus, quin, nefario facinore admissò, Romani ^a iam ad ^a una ad
 nos interficiendos concurrant? proinde, siquid in no-
 bis animi est, persequamur eorum mortem qui indig-
 nissimè interierunt; atque hos latrones interficiamus.
 ostendit ciues Romanos, qui eius præsidiij fiducia una
^b erant. continuò magnum numerum frumenti, com-
 meatibusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interfi-
 cit: nuncios tota ciuitate Hedunorum dimittit: in eo-
 dem mendacio de cæde equitum, & principum perma-
 net: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas
 iniurias persequantur. Eporedorix Heduus, summo
 loco natus adolescens, & summæ domi potentia, & u-
 nà Viridomarus, pari ætate, & gratia, sed genere dis-
 pari, quem Cæsar ab Diuitiaco traditum; ex humili
 loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum
 numero conuenerant, nominatim ab eo euocati. his erat
 inter se de principatu contentio; & in illa magistra-
 tum controuersia, alter pro Conuictolitane, alter pro
 Coto summis opibus pugnauerat. ex ijs Eporedorix,
 cognito Litauici consilio, media fere nocte rem ad Cæ-
 sarem deferret; orat, ne patiatur ciuitatem prauis ado-
 lescentium consilijs ab amicitia populi Rom. deficere:
 quod futurum prouideat, ^c si se tot hominum millia ^c ne se
 cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque
 propinqui negligere, neque ciuitas leui momento æ-
 stimare posset. magna adfectus sollicitudine hoc nun-
 tio Cæsar, quòd semper Hedunorum ciuitati præcipuè
 indulserat, nulla interposita dubitatione legiones ex-
 peditas

peditas quatuor, equitatumque omnem ex castris e-
 ducit, nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda
^a posita castra; quòd res in celeritate ^a posita esse videbatur.
^b C. Fabium legatum cum legionibus duabus castris
 præsidio relinquit. fratres Litanici cum comprehendi
^b iussisset, paulò ante reperit ad hostes ^b profugisse: ad-
 hortatus milites, ne necessario tempore itineris labore
^c permoueantur; cupidissimis omnibus, ^c progressus
^c millia passuum XXV, agmen Hedunorum conspicatus,
 immisso equitatu, iter eorum moratur, atque impedit;
 interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. E-
 poredorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos ex-
 istimabant, inter equites versari, suosque appellare
 iubet. ijs cognitis, & Litanici fraude perspecta, Hedui
 manus tendere, & deditiōem significare, & proiectis
 armis mortem deprecari incipiunt. Litanicus cum
 suis clientibus, quibus nefas, more Gallorum est, etiam
 in extrema fortuna deserere patronos, Gergoniam
 profugit. Caesar, nuntijs ad ciuitatem Hedunorum mis-
 sis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure
 belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exer-
 citui ad quietem datis, castra ad Gergoniam mouit.
 medio fere itinere, equites à Fabio missi, quanto res in
 periculo fuerit, exponunt: summis copijs castra oppug-
 nata demonstrant: cum crebrò integri defessis succe-
 derent, nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus
 propter magnitudinem castrorum perpetuò esset iisdem
^d in vallo ^d permanendum: multitudine sagittarum,
 atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad
 hac sustinenda magno vsui fuisse tormenta: Fabium
 discessu

^a posita
videbatur

^b fugisse.

^c peregref-
sus

^e

^d pugnan-
dum:

discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere ceras, pluseosque vallo addere, & se in posterum diem
^a similem ad casum parare. His rebus cognitis, Caesar, ^{a similem-}
 summo studio militum, ante ortum solis in castra per- ^{que casum}
 uenit. Dum hac ad Gergoniam geruntur, Hedui, pri- ^{apparare.}
 mis nuntiis à Litauico acceptis, nullum sibi ad cognos-
 cendum spatium relinquunt. impellit alios auaritia,
 alios iracundia & temeritas, quæ maximè illi homi-
 num generi est innata, ut leuem auditionem habeant
 pro re comperta, bona ciuium Romanorum diripiunt,
 cedes faciunt; in seruitutem abstrahunt. adiuvat rem
 proclinatam Conuictolitanis, plebèmq; ad furorem im-
 pellit, ut facinore admissio, ad sanitatē reuerti pudeat.
 M. Aristium tribunū mil. iter ad legionem facientem,
 fide data ex oppido Cauillono educunt: idem facere co-
 gunt eos qui negotiandi causa ibi constiterant. hos
 continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis ex-
 uunt, repugnantes diem noctemq; obsident: multis u-
 trinq; interfectis, maiorem ^b multitudinem ad arma
 concitant. interim, nuntio allato, omnes eorum milites
^b multitudinem armatorū.
 concitant
 in potestate Caesaris teneri, concurrunt ad Aristium:
 nihil publico factum consilio demonstrant: questionem
 de bonis direptis decernunt: Litauici, fratrumq; bona
 publicant: legatos ad Cæsarem sui purgandi gratia
 mittunt: hæc faciunt recuperandorum suorum causa.
 sed contaminati facinore, & capti compendio ex direp-
 tis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore
 pænæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt,
^c ciuitatesq; reliquas legationibus sollicitant. quæ ta- ^{c ciuitates}
 mer si Caesar intelligebat, tamē, quàm mirissimè potest, ^{reliquas}

legatos appellas : nihil se, propter inscientiam, leuitatemq; vulgi, grauius de ciuitate iudicare, neque de sua in Heduos beneuolentia deminueret. ipse maiorem Gallie motum expectans, ne ab omnibus ciuitatibus circumfisteretur, cōsilia inibat, quemadmodum à Gergonia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata à timore defectionis, similis fugæ videretur. hæc cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendæ. nam cum minora in castra operis perspiciendi causa venisset, animaduertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. admiratus, quærit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum cotidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quod iam ipse Cæsar per exploratores cognouerit, dorsum esse eius ingi prope æquum, ^a sed siluestre, & angustum, quâ esset aditus ad alteram partem oppidi: vehementer huic illos loco timere, nec iam aliter sentire, vno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pæne circumuallati, atque omni exitu, & pabulatione interclusi viderentur: ad hunc munendum locum omnes à Vercingetorige euocatos. hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum ^b turmas eò de media nocte: ijs imperat, ut paulò tumultuosius omnibus in locis peruzgarentur: prima luce, magni numerum impedimentorum ex castris detrahi, milionesq; cum cassidibus, equitum specie, ac simulatione, collibus circūuchi iubet. his paucos addit equites, qui latius ostentationis causa vagarentur. longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. hæc procul

^a sed hanc siluestre,

^b turmas: easdem media nocte imperat, ut paulò tumultuosius omnibus locis vagarentur:

ex oppido videbantur, ut erat à Gergonia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. legionem unam eodem iugo mittit, & paulum progressam inferiore loco constituit, silvisque occultat. augetur Gallis suspicio, atq; omnes illò munitionum copiae traducuntur, vacua castra hostium Caesar conspiciatus, tectis insignibus suorum, occultatisq; signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduertentur, ex maioribus castris in minora traducit: legatisq; quos singulis legionibus praefecerat, quid fieri^a vellet, ^{a vellet,} ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe praedae longius progrediatur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc una celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non praelij. his rebus expositis, signum dat, & ab dextra parte alio adscensu eodem tempore^b Heduos mittit. oppidi ^{b ad Heduos} murus ab planitie, atq; initio adscensus, recta regione, si nullus amfractus intercederet, M C C. passus aberat. quidquid huic circuitus ad moliendum clium accesserat, id spatium itineris augebat. à medio fere colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, produxerant Galli, atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleuerant. milites, signo dato, celeriter ad munitionem perueniunt, eamq; transgressi trinis castris potiuntur. ac tanta ^{c eandem} fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus, rex ^{que trans-} Nitiobrigu, subito in tabernaculo oppressus ut meridie ^{gressi} coquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato

equo, vix se ex manibus praedantium militum eriperet. consecutus id, quod animo proposuerat, Caesar receptui cani iussit: legionisque decimae, quacum erat concionatus, signa constitere. at reliquarum milites legionum, non exaudito tubae sono, quod satis magna vallis intercedebat, tamen à tribunis militum, legatisque, ut erat à Caesare praeceptum, retinebantur. sed elati spe celeris victoriae, & hostium fuga, ^a superiorumque temporum secundis praelijs, nihil adeò arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi, portisque appropinquarent. tum verò ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cum ^b hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt, matresfamilias de muro vestem, argentumque iactabant: & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent, ne, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem, atque infantibus abstinerent. nonnullae de muris per manus demissae, sese militibus tradebant. L. Fabius centurio legionis octavae, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Avaricibus praemijs, neque commissurum, ut prius quisquam murum adscenderet, tres suos nactus manipulares, atque ab ijs sublenatus murum adscendit. eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. interim ij qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuncijs incitati, oppidum ab Romanis teneri, praemissis equitibus magno concursu

^a & superiorum

^b hostem

suèd contenderunt. eorum ut quisque primus venerat,
 sub muro consistebat, suorumque pugnantium nume-
 rum augebat, quorum cum magna multitudo conue-
 nisset, matresfamilias, quæ paulò antè ^a Romanis de
 muro manus tendebant, suos obtestari, & more Galli-
 co, passum capillum ostentare, liberósque in conspectum ^a Roma-
 nis manus
 tendebāt,
 de muro
 proferre cæperunt. erat Romanis nec loco, nec numero
 æqua contentio: simul & cursu, & spatio pugnae defa-
 tigati, non faciliè recentes, atque integros sustinebant.
 Cæsar cum iniquo loco pugnari, hostiūque augeri copi-
 as videret, præmetuens suis ad T. Sextium legatum,
 quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut
 cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo
 colle ab dextro latere hostium constitueret, ut, si nostros
 depulso loco vidisset, quò minùs liberè hostes insequen-
 rentur, terreret. ipse ^b paulum ex eo loco cum legione ^b paulo
 progressus, ubi constiterat, eventum pugnae expecta-
 bat. cum acerrimè cominus pugnaretur, hostes loco &
 numero, nostri virtute confiderent, subito sunt Hedui
 visi, ab latere nostris aperto; quos Cæsar ab dextera
 parte alio adscensu, manus ^c distinendæ causa, miserat. ^c distra-
 hēde
 y similitudine armorum vehementer nostros perter-
 ruerunt: ac, tamen si dextris humeris exertis animad-
 ueruebantur, quod insigne ^d pacatis esse consueverat, ^d pacatū
 consueue-
 rat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus
 factum existimabant. eodem tempore L. Fabius cen-
 turio, quique unà murum ascenderant, circumuenti,
 atque interfecti de muro præcipitantur. M. ^e Petro-
 treius eiusdem legionis centurio, cum portas excindere ^e Petre-
 niū
 conatus esset, à multitudine oppressus, ac ^f sibi despe-
 rans,

rans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, quoniam, inquit, me una vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe salutis prospiciam, quas, cupiditate gloriae adductus, in periculum deduxi. vos, data facultate, vobis consulite, simul ^a irrupit in medios hostes; duobusque interfecit, reliquos à porta paulum submonuit. conatibus auxiliari suis, frustra, inquit, mea vitæ subvenire conamini, quem iam sanguis, virésque deficiunt. proinde hinc abire, dum est facultas, vosque ad legionem recipite, ita pugnans ^b post paulum concidit, ac suis salutis fuit. nostri, cum undique premerentur, XLVI. centurionibus amissis, deiecti sunt loco. sed intolerantibus Gallos insequentes legio decima tardavit, quæ pro ^c subsidio paulo æquiore loco constiterat. hanc rursus tertiæ decimæ legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribuseductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. legiones, ubi primum planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis cõstitērunt. Vinceretorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die milites sunt paulo minùs septingenti desiderati. Postero die Cæsar, concione advocata, temeritatem, cupiditatēque militum reprehendit; quòd sibi ipsi iudicavissent, quò procedendum, aut quid agendum videretur, neq, signo recipiendi dato, constiterissent. neq, à tribunis mil. legatisque retineri potuissent, exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad ^d senserit, Anaricum ^d sensisset, cum, sine duce, ^e & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne paruum modo detrimentum in contentione

prop-

^a irrupit^b paulum^c subsidio^d senserit,
^e & equitatu

propter iniquitatem loci^a acciperet: quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, ^b quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tantopere licentiam, arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quam imperatorem, de victoria, atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus se ^c in milite modestiam, & continentiam, quam virtutem, atque animi magnitudinem, desiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permouerentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de protectione cogitans, quæ antè senserat, legiones ex castris eduxit, aciemque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilo minus in æquum locum descenderet, leui facto equestri prælio, ^d atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos factum existimans, in Heduos castra mouit. ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen Elauer pontem refecit, atque exercitum traduxit. ibi à Viridomaro, atque Eporedorige Heduis appellatus, ^e discit, cum omni equitatu Litanicum ad sollicitandos Heduos profectum: opus esse, & ipsos præcedere ad confirmandam ciuitatem. etsi multis iam rebus perfidiam Heduorum Caesar perspectam habebat, atque horum discessu ad maturari defectionem ciuitatis existimabat; tamen retinendos eos non ^f censuit; ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspensionem. discedentibus his breuiter sua in Heduos merita exposuit, quos

^a accideret:

^b quod

^c ab

^d atque secundo,

^e ducit,

^f constituit;

^a & comp-
pulsos.

^b dimit-
tit.

^c Bibracte

^d quo

quos, & quàm humiles accepisset, ^a compulsos in oppi-
da, multatos agris, omnibus ereptis copijs, imposito sti-
pendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, &
quam in fortunam, quàmque in amplitudinem dedux-
isset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed
omnium temporum dignitatem, & gratiam anteces-
sisse viderentur. his datis mandatis, eos ab se ^b dimisit.
Noviodunum erat oppidum Heduarum, ad ripas Lige-
ris, opportuno loco positum. huc Cæsar omnes obsides
Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque
exercitus impedimentorum magnam partem contule-
rat: huc magnum numerum equorum, huius belli causa
in Italia atque Hispania cœmtorum, miserat. eò cum
Eporedorix, Viridomarusque venissent, & de statu ci-
uitatis cognovissent, Litauicum ^c Bibracte ab Heduis
receptum, quod est oppidum apud eos maximæ aucto-
ritatis, Conuictolitanem magistratum, magnamque
partem senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercin-
getorigem de pace & amicitia concilianda publicè
missos; non prætermittendum tantum commodum ex-
istimauerunt. itaque, interfectis Novioduni custodi-
bus, quique eò, negotiandi, aut itineris causa, conuene-
rant, pecuniam, atque equos inter se partiti sunt; obsi-
des ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos
curauerunt: oppidum, quod ab se teneri non posse iudi-
cabant, ne cui ^d esset vsui Romanis, incenderunt; fru-
menti, quod subito potuerunt, nauibus auexerunt; re-
liquum flumine, atque incendio corruerunt; ipsi ex
finitimis regionibus copias cogere, præsidia, custodiâs-
que ad ripas Ligeris disponere, equitatumq; omnibus
locis,

locis, injiciendi timoris causa, ostentare ceperunt; ^a ut, ^a si
 ab re frumentaria Romanos excludere, aut adductos
 inopia ex provincia expellere possent. quam ad spem
 multum eos adiuvabat, quod Liger ex nivibus creue-
 rat, ut omnino vado transiri non posse videretur. qui-
 bus rebus cognitis Caesar maturandum sibi censuit, si
 esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius
 quam essent maiores eò copiae coactae, dimicaret. nam
 ut commutato consilio iter in provinciam converteret,
^b id ne tum quidem necessario faciundis existimabat, ^b id ne
 cum infamia atque indignitas rei, & oppositus mons metu qui-
 Gebenna, viarumque difficultas impediabat; tum dem
 maxime, quod ^c adiungi Labieno, atque ijs legionibus ^c adiuncto
 quas una miserat, vehementer ^d cupiebat. itaque, ad ^d timebat.
 modum magnis diurnis atque nocturnis itineribus
 confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim per-
 venit; vadoque per equites inuento, pro rei necessita-
 te opportuno, ut brachia modò atque humeri ad susti-
 nenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equi-
 tati, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo
 aspectu ^e perturbatis, incolumem exercitum tradux- ^e turbatis,
 it; frumentumque in agris, & copiam pecoris nactus,
 repleto ijs rebus exercitu, iter in Senones facere insti-
 tuit. Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus eo
 supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto A-
 gendici, ut esset impedimentis praesidio, cum quatuor
 legionibus Lutetiam profisciscitur. id est oppidum Pa-
 risiorum, positum in insula fluminis Sequanae. cuius
 aduentu ab hostibus cognito, magnae ex finitimis civi-
 tatibus copiae convenerunt. summa imperij tradiuntur
 Camu-

Camulogeno Aulercō; qui prope confectus ætate, ta-
 men, propter singularem sciētiā rei militaris, ad eum
 est honorem euocatus. is cum animaduertisset perpetuā
 esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum
 omnem locum magnopere impediret, hūc consedit, no-
 strōsq; transitu prohibere instituit. Labienus primò
 vineas agere, cratibus atq; aggere paludem explere,
 atq; iter munire conabatur. postquā id difficilius ^a cō-
 fieri animaduertit, silētio è castris tertia vigilia egres-
 sus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum peruenit,
 id est oppidum Senonum in insula Sequanæ positum,
 ut paulò antè Lutetiam diximus, deprehensis nauibus
 circiter L. celeritèrque coniunctis, atque è militibus
^b iniectis, ^b impositis, & rei nouitate pertèrritis oppidanis, quo-
 rum magna pars erat ad bellum euocata, sine contenti-
 one oppido positur, resecto ponte, quem superioribus
 diebus hostes resciderāt, exercitum tradu. it, & secun-
 do flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. hostes, re
 cognita ab ijs qui à Meloduno ^c profugerant, Luteti-
 am incendi, pontēsq; eius oppidi rescindi iubent. ^d ipsi
 profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ,
 contra Labieni castra considunt. iam Cæsar à Gergo-
 nia discessisse audiebatur: iam de Hedunorū defectione,
 & secundo Gallie motu rumores adferebātur; Galli-
 in colloquijs, interclusum itinere, & Ligere Cæsarem,
 inopia frumenti coactum, in provinciam contendisse
 confirmabant. Bellouaci autem, defectione Hedunorum
 cognita, qui antè erant per se infideles, manus cogere,
 atq; aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus,
 tanta rerū commutatione, longè aliud sibi capiendum
 consili-

^a fieri

^b iniectis,

^c fugerāt,
^d ipsi per-
 spectā pa-
 lude, ad
 ripas

consilium, atq; ante a senserat, intelligebat. neque iam,
 ut aliud acquireret, prælióq; hostes laceggeret, sed ut in-
 columem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat.
 namq; altera ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia
 maximam habet opinionem virtutis, instabant: alte-
 ram Camulogenus parato atq; instructo exercitu tene-
 bat. tum legiones, à præsidio, atq; impedimentis inter-
 clusas, maximum flumen destinebat. tantis subito diffi-
 cultatibus obiectis, ab animi virtute auxilium peten-
 dum videbat: itaq; sub vespertinum concilio conuocato,
 cohortatus, ut ea quæ imperasset, diligenter, industriè-
 que administrarent, naues, quas à Meloduno deduxe-
 rat, singulas equitibus Romanis attribuit; & prima
 confecta vigilia, quatuor millia passuum secundo flu-
 mine progredi silentio, ibique se expectari iubet. quin-
 que cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum esse
 existimabat, castris præsidio ^a relinquit: quinq; eius-
 dem legionis reliquas de media nocte cum omnibus
 impedimentis aduerso flumine magno tumultu profi-
 cisci imperat. conquiri etiam lintres: has magno so-
 nitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. ipse
 post paulò, silentio egressus cū tribus legionibus, eum
 locū petit quò naues appelli iusserat. eò cum esset ven-
 tū, exploratores ^b hostium, ut omni fluminis parte e-
 rant dispositi, inopinantes, quòd magna subito erat co-
 orta tempestas, ab nostris opprimuntur. exercitus, equi-
 tatisq; equitibus Romanis administrantibus, quos ei
 negotio præfecerat, celeriter trāsmittitur. vno fere tē-
 pore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romano-
 rum præter cōsuetudinem tumultuari, & magnam ire
 agmen

^a relinquit.

^b hostiū,
omni

^a nam pre-
sidio è re-
gione

^b Iosediũ,
Erio sedum
Glossediũ
^c progre-
diuntur

^d retine-
rent,

^e presidio
erant re-
lictĩ con-
tra Labie-
num

agmen aduerso flumine, sonitumque remorum in ea-
dem parte exaudiri, & paulò infrà milites nanibus
transportari. quibus rebus auditis, quòd existimabant
tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos
defectione Hedunorum fugam parare, suas quoque copi-
as in tres partes distribuerunt. ² nam, & presidio è
regione castrorum relicto, & parua manu ^b Meio-
sedum versus missa, quæ tantum ^c progredere-
tur quantum naues processissent, reliquas copias contra
Labienum duxerunt. prima luce & nostri omnes e-
rant transportati, & hostium acies cernebatur. Labi-
enus milites cohortatus, ut suæ pristinæ virtutis, & tot
secundissimorum præliorum memoriam ^d tenerent, atq;
ipsum Casarem, cuius ductu sæpenumero hostes supe-
rassent, adesse existimarent; dat signum prælij. primo
concurso, ab dextero cornu, ubi septima legio constite-
rat, hostes pelluntur, atq; in fugam coniiciuntur: ab si-
nistro, quem locum duodecima legio tenebat, cum pri-
mi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen
aterrimè reliqui resistebant, nec dabat suspitione fu-
gæ quisquam. ipse dux hostium Camulogenus suis ad-
erat, atque eos cohortabatur. at, incerto etiam nunc
exitu victoriæ, cum septimæ legionis tribunis es-
set nuntiatum quæ in sinistro cornu gererentur, post
tergum hostium legionem ostenderunt, signaq; intule-
runt. ne eo quidem tempore quisquã loco cessit, sed cir-
cumuenti omnes, interfecti q; sunt: eandem fortunã tu-
lit Camulogenus. at ij qui ^e presidio contra castra La-
bieni erant relicti, cum prælium commissum audissent,
subsidio suis ierunt, collẽm q; ceperunt, neq; nostrorum
militum,

militum, victorūque impetum sustinere potuerunt.
 sic cum suis fugientibus permixti, quos non siluę, mon-
 tēsque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. hoc nego-
 tio confecto, Labienus reuertitur Agendicum: ubi im-
 pedimenta totius exercitus relicta erāt. inde cum om-
 nibus copijs ad Cæsarem peruenit. Defectione Heduo-
 rum cognita, bellum augetur. legationes in omnes par-
 tes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pe-
 cunia valent, ad sollicitandas ciuitates nituntur: nacti
 obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum suppli-
 cio dubitantes territant. petunt à Vercingetorige He-
 dui ut ad se veniat, rationēsque belli gerendi commu-
 nicet. re impetrata, contendunt ut ipsis summa imperij
 tradatur: & re in controuersiam deducta, totius Gallię
 concilium Bibracte indicitur. eodem conueniunt vndi-
 que frequentes multitudines. suffragijs res permittitur.
 ad unum omnes Vercingetorigem probant imperato-
 rem. ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri, abfue-
 runt; illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur;
 Treuiri, quod aberant longius, & ab Germanis preme-
 bantur; quæ fuit causa quare^a toto abessent bello, &
 neutris auxilia mitteret. magno dolore^b Hedui ferunt
 se desertos principatu. queruntur fortunæ commutati-
 onem; & Cæsaris indulgentiam in se requirunt; neq;
 tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis sepa-
 rare audent. inuiri, summæ spei adolescentes, Eporedorix,
 & Viridomarus, Vercingetorigi parent. ille impe-
 rat reliquis ciuitatibus obsides. denique ei rei constitu-
 it diem. huc omnes equites quindecim millia numero
 celeriter cōuenire iubet. peditatu, quem ante habuerit,

N

se

a ratio
 b fuerunt

^a liberta-
tēque
consequi
videatur.
^b praefecit
^c inferri

^d ac Rhe-
norum

se fore contentum dicit; neque fortunam sentaturum,
neque acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu,
perfacile esse factu frumentationibus pabulationibus-
que Rom. prohibere: equo modo animo sua ipsi frumē-
ta corrumpant, aedificiaque incendāt; quare rei familiaris
iactura, perpetuum imperium ^a libertatēque se con-
sequi videant. His constitutis rebus, Hedun, Segusiā-
nisque, qui sunt finitimi ei provinciae, decem millia pe-
ditum imperat. huc addit equites octingentos; his ^b pre-
fecit fratrem Eporedorigis, bellumque ^c inferre Allobri-
gibus iubet. altera ex parte Gabalos, proximōsque pagos
Aruernorum in Heluios, item Ruthenos, Cadurcosque
ad fines Volcarum, ^d Americorūque depopulandos
mittit. hic nihilo minus clandestinis nuntiis legationi-
busque Allobroges sollicitat; quorum mentes nondum
à superiore bello resedisse sperabat. horum principibus
pecunias, civitati autem imperium totius provinciae
pollicetur. Ad hos omnes casus promissa erant praesidia
cohoritum duarum et viginti, quae ex ipsa coacta pro-
vincia ab L. Caesare legato ad omnes partes opponeban-
tur. Heluij sua sponte cum finitimis praelio congressi
pelluntur, et C. Valerio Donotauro, Caburi filio, prin-
cipe civitatis, compluribusque alijs interfectis, in-
tra oppida murosque compelluntur. Allobroges, cre-
bris ad Rhodanum dispositis praesidijs, magna cum
cura et diligentia suos fines tuerentur. Caesar, quod
hostes equitatu superiores esse intelligebat, et inter-
clusis omnibus itineribus, nullare ex provincia, at-
que Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Ger-
maniam mittit ad eas civitates quas superioribus annis
pacaverat;

pacauerat; equitēsq; ab his arcessit, & lenis armaturæ
 pedites, qui inter eos præliari consueuerant, eorum ad-
 uentu, quod minis idoneis equis utebantur, à tribunis
 mil. ^a reliquisq; equitibus R. atq; euocatis equos sumit,
 Germanisq; distribuit. interea, dum hæc geruntur, ho-
 stium copiae ex Aruernis, equitēsq; qui toti Galliae erant
 imperati, cōueniunt. magno horum coactō numero, cum
 Caesar in sequanos per extremos Lingonū fines iter fa-
 ceret, quò facilius subsidium provinciae ferri posset; circi-
 ter millia passuum decē ab Rom. trinīs castris Vercinge-
 torix cōsedit: cōuocatisq; ad ^b conciliū præfectis equitū,
 uenisse tēpus uictoriae demonstrat: fugere in prouinciā
 Rom. Galliāq; excedere: id sibi ad præsentem obtinendā
 libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacē, atq; oti-
 um parū profici: maioribus enim coactis copiis reuersu-
 ros, neq; finem belli facturos: proinde, agmine impeditos
 adoriantur: si pedites suis auxiliū ferant, atq; in eo mo-
 rentur, iter facere non posse: sin, id quod magis futurū
 confidebat, relictis impedimentis, suæ salutis consulant,
 & vsu rerū necessariarū, et dignitate spoliatū iri: nam
 de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modò
 extra agmen audeat, ne ipsos quidē debere dubitare: id
 quò maiore faciant animo, copias se omnes pro castris
 habiturū, & terrori hostibus futurū, conclamant equi-
 tes, sanctissimo iureiurando confirmari oportere: ne rec-
 to recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxore
 aditū habeat, qui non bis per hostium agmen perequi-
 tasset: probata re, atq; ^c omnibus ad iusiurandū adactis
 postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se a-
 gies à duobus lateribus ostendunt: una à primo agmine

^a reliquis
 que sed &
 equitibus
 Rom.

^b consiliū

^c quod

^d omnibus
 iureiuran-
 do adactis,

iter impedire capit. qua re nuntiata, Cæsar suum quo-
 que equitatum, tripartitò diuisum, ire contra hostem
 2 constitit iubet. pugnatur vnà omnibus in partibus: 2 consistit
 agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur. si qua
 in parte nostri laborare, aut grauius premi videban-
 tur, eò signa inferri Cæsar, aciemq; b conuertere iubebat.
 b constitui quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros
 spe auxiliij confirmabat. tandem Germani ab dextro
 latere, summum iugum nacti, hostes loco depellunt, fu-
 gientes vsq; ad flumen, vbi Vercingetorix cū pedestri-
 bus copijs confederat, persequuntur, c compluresq; in-
 terficiunt. quare animaduersa, reliqui, ne circumue-
 nirentur, veriti, se fugæ mandant. omnibus locis sit ca-
 des. tres nobilissimi Hedui capti ad Cæsarem perdu-
 cuntur, Cotus præfectus equitum, qui controuersiam
 cum Conuictolitane proximis comitijs habuerat; &
 Cauarillus, qui, post defectionem Litaici, pedestribus
 copijs præfuerat; & Eporedorix, quo duce ante aduen-
 tum Cæsaris Hedui cum Sequanis bello contenderant.
 fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, vbi
 pro castris collocauerat, reduxit. protinus Alesia, quod
 est oppidum Mandubiorum, iter facere capit; celeri-
 terque impedimenta ex castris educi, & se subsequi
 iussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deduc-
 tis, d duabusque legionibus præsidio relictis, secutus
 quantum dici tempus est passum, circiter tribus milli-
 bus hostium ex nouissimo agmine interfectis, altero die
 ad Alesiam castra fecit. perspecto urbis situ, pretervi-
 sisque hostibus, quod equitatu e qua maxima parte
 exercitus f confidebant, erant pulsi; adhortatus a
 laborem

d duabus
 legion.

e quo
 f confide-
 bat,

laborem milites, *Alesiam* circumvallare instituit. ipsum erat ^a oppidum in colle summo, admodum edito loco, ut nisi obsidione, expugnari non posse videretur. cuius collis radices, duo duabus ex partibus ^a oppidum *Alesia* in colle flumina subleuebant. ante id oppidum planities circiter millia passuum tria in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus ^b colles, mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. ^b colles, maiori sub muro, quæ pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleuerant; fossamq; & maceriam sex in altitudinem pedum produxerant. eius munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI. M. passuum tenebat. castra opportunis locis erant posita; ibiq; castella viginti tria facta, in quibus castellis interdum stationes ^c disponebantur, ne qua subito irruptio fieret. hæc eadem noctu excubitoribus, & c. firmis præsijs tenebantur. opere instituto, fit equestre prælium in ea planitie quam intermissam collibus tria millia passuum in longitudinem ^d patere supra demonstrauimus. summa vi ab utrisq; contenditur. laborantibus nostris, Cæsar Germanos submittit, legionesq; pro castris constituit, ne qua subito ^e irruptio ab hostium peditatu fiat. præsidio legionum addito, nostris ^f animus augetur: hostes in fugam coniecti, seipsi multitudine impediunt; atque angustioribus portis relictis coacervantur. Germani acrius vsque ad munitiones sequuntur, fit magna cædes: non nulli, relictis equis, fossam ^g erant, perturbantur: transire, & maceriam transcendere conantur. paulum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoueri Gallia venire ad se iubet, non minus, qui intra munitiones ^g erant, Galli per-

perturbantur: veniri ad se confestim existimantes, ad
 arma conclamant. non nulli perterriti in oppidum ir-
 rumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra
 nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis,
 Germani sese recipiunt. Vercingetorix, prius quam
 munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit,
 omnem à se equitatum noctu dimittere. discedentibus
 mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeat, om-
 nesque qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum co-
 gant: sua in illos merita proponit; obtestaturque, ut suae
 salutis rationem habeant; ne se de communi liberta-
 te optimè meritum in cruciatu hostibus dedant: ^a qui
 si indiligentiores fuerint, millia hominum octoginta
 delecta secum interitura demonstrat. ^b ratione inita, fru-
 mentum se exiguae dierum triginta habere, sed paulò e-
 tiam longius tolerare posse parcendo, his datis manda-
 tis, quae ^c erat nostrum opus intermissum, secunda vigi-
 lia silentio equitatum ^d dimittit; frumentum omne ad
 se referri iubet; capitis poenam ijs qui non paruerint,
 constituit; pecus, cuius magna erat ab Mandubijs com-
 pulsa copia, viritum distribuit; frumentum parce, &
 paulatim metiri instituit; copias omnes, quas pro oppi-
 do collocaverat, in oppidum recipit. his rationibus aux-
 ilia Galliae expectare, & bellum administrare parat.
 quibus rebus cognitis ex perfugis, & captivis, Caesar
 haec genera munitionis instituit. fossam pedum viginti
 directis lateribus duxit: ut eius fossae solum tantun-
 dem pateret, quantum summæ fossae labra ^e distarent.
 reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes CCCC. re-
 duxit: id hoc consilio, quoniam tantum esset necessarium

^a quod
^b ratione
 inita, exi-
 gunt de-
 rum XXX
 frumentum
 sed etiam
 paulò lon-
 gius tole-
 ra. i posse
 parcendo.
^c erat o-
 pus int.
^d mittit;

^e dist. abt.

^a spatium

a spatium complexus, nec facile totum corpus Roma-
 norum manu militum cingeretur; ne de improviso, aut
 noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret, aut
 interdum tela in nostros operi destinatos conijcere pos-
 sent. hoc intermisso spatio, duas fossas, quindecim peder-
 latas, eadem altitudine perduxit: quarum anteriorem
 campestribus, ac demissis locis, aqua ex flumine deri-
 nata, complenit. post eas aggerem, & vallum duodecim
 pedum extruxit. huic lorica, pinnasq; adiecit, grandi-
 bus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum, at-
 que aggeris, qui adscensum hostium tardarent; & tur-
 res toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX. inter se
 distarent. erat eo tempore, & materiari, & frumenta-
 ri, & tantas munitiones fieri, necesse, deminutis nostris
 copiis, quæ longius ab castris progrediebantur: & non-
 nunquam opera nostra Galli tentare, atq; eruptionem
 ex oppido pluribus portis facere, summa vi conaban-
 tur. quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar puta-
 vit, quò minore numero militum munitiones defendi
 possent. itaq; truncis arborum, aut admodum finis ra-
 mis^b abscissis, atq; horum^c delibratis, atq; præacutis ca-
 cuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ, ducebantur. huc illi stipites demissi, & ab infimo reuincti, ne re-
 uelli possent, ab ramis eminebant. ^d quini erant ordi-
 nes coniuncti inter se, atque implicati; quò qui intra-
 uerant, se ipsi acutissimis vallis induebant. hos Cipos
 appellabant ante^e hos, obliquis ordinibus in quincun-
 cem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fo-
 diebantur, paulatim angustiore ad infimum fastigio.
 huc teretes stipites feminis crassitudine, ab summo

a spatio

^b abscissis,
^c dolabra-
 tis.

^d quini
 ordinis

^e quos

præacuti, & præuusti, demittebantur; ita, ut non am-
 plius quatuor digitis ex terra eminent: simul, confir-
 mandi, & stabiliendi causa, singuli ab infimo solo pedes
 terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultan-
 das insidias viminibus ac^a virgultis integebatur. hu-
 ius generis octoni ordines^b ducti ternos inter se pedes
 distabant. id ex similitudine floris Liliū appellabant.
 ante hæc taleæ pedem longe ferreis hamis infixis^c totę
 in terram infodiebantur; mediocribusque intermissis
 spatijs, omnibus locis disseriebantur, quos Stimulos no-
 minabant. His rebus perfectis regiones secutus quàm
 potuit æquissimas, pro loci natura quatuordecem mil-
 lia passuum complexus^d pares eiusdem generis muni-
 tiones, diuersas ab his contra exteriorem hostem perfe-
 cit: ut ne magna quidem multitudine, si ita^e accideret,
 eius discessu munitionum præsidia circumfundi pos-
 sent, f ne cum periculo ex castris egredi & cogerentur:
 dierum triginta pabulum, frumentūque habere om-
 nes conuectum iubet. Dum hæc^h ad Alesiam geruntur,
 Galli, concilio principum indicto, nonⁱ omnes qui arma
 ferre possent, ut censuit Vercingetorix, conuocandos
 statuunt, sed certum numerum^k cuique ciuitati impe-
 randum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari,
 nec discernere suos, nec^l frumenti rationem habere
 possent. imperant Heduis, atque eorum clientibus, Se-
 gusianis, Ambinaretis, Aulercis, Brannonicibus,
 Brannonijs millia trigintaquinę, parem numeris Ar-
 uernis, adductis Heluetis, Cadurcis, Gaballis, Vel-
 launis, qui sub imperio Aruernorum esse consuerunt:
 Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonibus, Ru-
 thenis,

^a iunculis^b iunctis^c rotam

^d pares
 partri
 eiusdem
^e accide-
 dit per eius
 discessum
^f aut
^g cogatur:
^h apud
ⁱ omnes
 hos qui
^k cuique
 ex cissi-
 tate
^l frumen-
 tationem

thenis, Carnutibus, duodena millia; Bellouacis decem;
 totidem Lemouicibus, octona Pictonibus, & Turonis,
 & Parisijs, & Heluijs; Senonibus, Ambianis, Medi-
 omatricis, Petrocorijs, Nervijs, Morinis, Nitiobro-
 gibus quina millia; Aulercis Cenomanis totidem; A-
 trebatibus quatuor millia, Vellocassis, Lexouijs, Auler-
 cis Eburonibus, terna; Rauracis, & Boijs triginta. uni-
 uersis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque
 eorum consuetudine Arémorica, appellantur, quo sunt
 in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Caletes,
 Osismij, Lemouices, Vnelli, sena. ex his Bellouaci suum
 numerum non^a contulerunt; quòd se suo nomine, atq;
 arbitrio cum Romanis bellum gesturos^b dicerent, neq;
 cuiusquam imperio obtemperaturos. rogati tamen ab
 Commio, pro eius hospitio^c duo millia miserunt. huius
 opera Commij, ita ut antea demonstrauimus, fideli atq;
 utili superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar:
 pro quibus^d meritis ciuitatem eius immunem esse ius-
 serat; ^eiura, legesque reddiderat; atque ipsi Morinos
 attribuerat. tanta tamen vniuersæ Galliæ consensio
 fuit libertatis vindicandæ, & pristinae belli laudis re-
 cuperandæ, ut neque beneficijs, neque amicitia me-
 moria mouerentur, omnesque & animo & opibus in
 id bellum incumberent, coactis equitum^f VI II mil-
 libus, & peditum circiter & CC XL. hæc in Heduo-
 rum finibus recenscebantur; numerisq; inibatur:
 præfecti constituebantur: Commio Atrebati, Virido-
 maro, & Eporedorigi Heduis, Vergasillauno Aruer-
 no, consobрино Vercingetorigis, summa imperij tradi-
 tur. his delecti ex ciuitatibus attribuntur, quorum
 consilio

^a comple-
uerunt;

^b dicebāt,

^c viginti
millia una
miserunt.

^d ille pro
meritis

^e iura, le-
ges reddi-
derat;

^f octo mil-
lia,

& prof.

CC L.

ducenta

quadra-

ginta mil-

lia

cōsilio bellum administraretur. omnes alacres, & fiducia pleni ad Alesiam proficiscuntur. nec erat omnium quifquam qui adspectum modò tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio cum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiae equitatus, peditatusq; cernerentur. At ij, qui Alesiae obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia expectauerant, consumpto omni frumento, inscijs quid in Heduis gererentur, concilio coacto de exitu fortunarum suarum consultabant. ac varijs dictis sententijs, quarum pars deditionem; pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant, non prætereunda videtur oratio Critognati, propter eius singularem, ac nefariam crudelitatem. hic, summo in Aruernis^a natus loco, & magne habitus auctoritatis, nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad consilium adhibendos censeo. cum ijs mihi res sit qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinae residere virtutis memoria videtur. animi est ista mollities, non virtus, inopiam paulisper ferre non posse. qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quàm qui dolorem patienter ferant. atq; ego hanc sententiam probarem (nam apud me multum dignitas potest) si nullam, præterquam^b vitæ nostræ, iacturam fieri viderem. sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitauimus. quid, hominum millibus octoginta uno loco interfectis, propinquis, consanguineisque nostris, animi fore existimatis, si

pene

^a ortus

^b vitæ nostræ
iacturam

pene in ipsis cadaveribus prælio decertare^a cogentur?
 nolite hoc vestro auxilio^b spoliare, qui vestra salu-
 tis causa suum periculum neglexerint; nec stultitia, ac
 temeritate vestra, aut imbecillitate animi omnem Gal-
 liam prosternere, ac perpetuæ servitutis^c addicere, an,
 quod ad diem non venerint, de eorum fide, constanti-
 aque dubitatis? quid ergo^d Romanos in illis ulterio-
 ribus munitionibus^e animæ causa cotidie exerceri,
 putatis? si illorum nuntiis confirmari non potestis, om-
 ni aditu præsepto; ijs utimini testibus, appropinquare
 eorum aduentum; ^f cuius rei timore exterriti, diem, noc-
 temque in opere versantur. quid ergo? Mei consilij est,
 facere quod nostri maiores nequaquam pari bello Cim-
 brorum, Teutonumque fecerunt; qui in oppida com-
 pulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus qui æ-
 tate inutiles ad bellum videbantur, vitam tolerave-
 runt, neque se hostibus tradiderunt. cuius rei exemplum
 si non haberemus, tamen libertatis causa institui, et
 posteris prodi pulcherrimum iudicarem. nam quid huic
 simile bello fuit? depopulata Gallia, magnaque illata
 calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excessere-
 runt, atque alias terras petierunt, iura, leges, agros, liber-
 tatem nobis reliquerunt. Romani verò quid petunt a-
 liud, aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama
 nobilis potentesque bello cognoverunt, horum in agris, ci-
 vitatibusque, considerare, atque his æternam iniungere ser-
 vitutem? neque enim ^g unquam alia condicione bel-
 la gesserunt. quod si ea quæ in longinquis nationi-
 bus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Galli-
 am, quæ in provinciam redacta, iure et legibus com-
 mutatis,

a cogentur?
 b expoli-
 tare,
 c subijce-
 re.
 d Roma-
 norum
 animos
 in illis
 e sine
 causa
 f cuius
 timore

g vlli ad

a tamen
tempore
potius

b ac
c custodi-
bus,

d conspec-
tus
e concur-
runt,
f integrat,

mutatis, securibus subiecta, perpetua premitur servi-
tute. Sententijs dictis, constituunt, ut, qui valetudine,
aut aetate inutiles sunt bello, oppido excedant; atque
omnia prius experiantur, quam ad Critognati senten-
tiam descendant; illo ^a tamen potius utendum consilio,
si res cogat, atque auxilia morentur, quam deditiois,
aut pacis subeundam condicionem. Mandubij, qui eos
oppido receperant, cum liberis, atque uxoribus exire
coguntur. ij cum ad munitiones Romanorum accessis-
sent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in servi-
tutem receptos cibo inuarent. ^b hos Caesar, dispositis in
vallo ^c custodijs, recipi prohibebat. Interea Commius,
& reliqui duces, quibus summa imperij permissa erat,
cum omnibus copijs ad Alesiam perueniunt, & colle ex-
teriore occupato, non longius quingentis passibus a no-
stris munitionibus cōsidunt. postero die equitatu ex ca-
stris educto, omnem eam plauitiem, quam in longitudi-
nem tria millia passuum patere demonstrauimus, com-
plent; pedestresque copias, paulum ab eo loco, abditas
in locis superioribus constituunt. erat ex oppido Alesia
^d despectus in campum. ^e concurritur, his auxilijs vi-
sis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad le-
titiā excitantur: itaq; productis copijs ante oppidum
confidunt; & proximam fossam cratibus ^f integunt,
atque aggere explent, seque ad eruptionem, atque om-
nes casus comparant. Caesar, omni exercitu ad utramq;
partem munitionum disposito, ut, si vsus veniat, summus
quisque locum teneat, & nouerit, equitatum ex cas-
tris educi, & praelium committi iubet. erat ex omnibus
castris, quae summū vndiq; iugum tenebant, despectus;
atque

atque omnium ^a militum intenti animi pugnae even-
 tum expectabant. Galli inter equites, raros sagittari-
 os, expeditosque levis armaturae interiecerant, qui su-
 is cedentibus auxilio succurrerent: & nostrorum equi-
 rum impetum sustinerent. ab his complures de impro-
 viso vulnerati, praelio excedebant. cum suos pugna su-
 periores esse Galli confiderent, & nostros premi multi-
 tudine viderent; ex omnibus partibus, & ij qui muni-
 tionibus continebantur, & ij qui ad auxilium conue-
 nerant, clamore, & ululatu suorum animos confirma-
 bant. quod in conspectu omnium res gerebatur, neque
 recte, aut turpiter factum celari poterat; virosque &
 laudis cupiditas, & timor ignominiae ad virtutem ex-
 citabat. cum à meridie prope ad solis occasum dubia
 victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis
 iurmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt.
 quibus in fugam coniectis, sagittarii circumuerti, in-
 terfectique sunt. item ex reliquis partibus nostri ceden-
 tes usque ^b ad castra insecuti, sui colligendi facultatem
 non dederunt. at ij qui ab Alesia processerant, maestii,
 prope victoria desperata, se in oppidum receperunt. vno
 die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium
 scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte si-
 lentio ex castris egressi, ad campestris munitiones acce-
 dunt. subito clamore sublato, qua significatione, qui in
 oppido obsidebantur, de suo aduentu cognoscere possent,
 crates proijcere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de
 vallo deturbare, reliquaque, quae ad oppugnationem
 pertinent, administrare. eodem tempore, clamore ex-
 auditio, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex
 oppido

^a milites
 intenti
 pugnae
 prouentum

^b in

diebus
ut suis
cuique lo-
cus

oppido educit. nostri, ut superioribus^a diebus, suis cui-
que erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fis-
dis, librilibus, sudibus, quas in opere disposuerant, ac
glandibus Gallos proterret. prospectu tenebris ademp-
to, multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tor-
mentis tela conijciuntur. At M. Antonius, & C. Tre-
bonius, legati, quibus ea partes ad defendendum obue-
nerat, qua ex parte premi nostros intellexerat, ijs aux-
ilio ex ulterioribus castellis deductos submittebat. dum
longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine
telorum proficiebant: postea quam propius successerunt,
aut^b se ipsi stimulis inopinantes induebant; aut in
scrobes^c delapsi transfodiebantur, aut ex vallo, & tur-
ribus iraeiecti pilis muralibus interibant: multis undeq;
vulnerib. acceptis, nulla munitione perrupta, cum lux
appareret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus
castris eruptione circumuenirentur, se ad suos recepe-
runt. at interiores, dum ea quae à Vercingetorige ad e-
ruptionem preparata erant, proferunt, priores fossas
explent, diutius in his rebus administrandis morari, pri-
us suos discessisse cognouerunt, quam munitionibus ap-
propinquarent: ita, re infecta, in oppidum reuerterunt.
Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, cō-
sulant, locorum peritos adhibent: ab his superiorum ca-
strorum situs, munitionesque cognoscunt. erat à sep-
temtrionibus collis, quem quia, propter magnitudinem
circuitus, opere circumplecti non potuerant nostri, ne-
cessario pene^d iniquo loco, & leniter declivi castra fe-
cerunt. haec C. Antistius Rheginus, & C. Caninius Re-
nilus, legati, cum duabus legionibus obtrinebant. cog-
nitis

b se sti-
mulis in-
opi.
c delat

d iniquo
b

nitis per exploratores^a regionibus, duces hostium sexaginta millia ex omni numero deligunt earum ciuitatum quæ maximam virtutis opinionem habebant, quid, quóque pacto agi placeat, occultè inter se constituunt. adeundi tempus deserviunt, cum meridies esse videatur. ijs copijs Vergasillaunum Aruernum, unum ex quatuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. ille ex castris prima vigilia egressus, propè confecto sub lucem itinere, post montem se occultauit, militesq; ex nocturno labore sese reficere iussit: cum iam meridies appropinquare videretur, ad ea castra quæ supra demonstrauimus, contendit; eodémque tempore equitatus ad cæpestres munitiones accedere, et reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cæperunt. Vercingetorix ex arce Alesie suos conspicatus, ex oppido egreditur; è castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis causa parauerat, profert. pugnatur vno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. quæ minime^b visa pars firma esse, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrat. multum ad terrendos nostros^c valuit clamor, qui post tergum pugnantibus extitit, quòd suum periculum in aliena vident virtute consistere. omnia enim plerumque, quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant. Caesar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus submittit, utrisque ad omnia occurrat: unum illud esse tempus predicat, quo maxime contendere conueniat. Galli, nisi^d perfregerint munitiones, de omni salute desperant.

^a legionibus

^b pars firma est

^c vales

^d perfregerint

rant. Romani si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. maximè ad superiores munitiones laboratur, quò Vergasillaunum missum demonstrauimus. exiguum loci ad decliuitatem fastigium magnum habet momentum. alij tela conijciunt; alij, testudine facta, subeunt. defatigatis inuicem integri succedunt. agger ab uniuersis in munitionem coniectus, & adscensum dat Gallis, & ea quæ in terram occultauerant Romani, contegit. nec iam arma nostris, nec vires suppetunt. his rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit, & imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret; id, nisi necessario, non faciat. ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die, atq; hora docet consistere. interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentant. huc ea quæ parauerant, conferunt: multitudinem telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere, & cratibus aditus expediunt: falcibus vallum, ac lorica^a rescindunt. Cæsar mittit primò Brutum adolescentē^b cum cohortibus sex, post cum alijs septem Fabium legatū: postremò ipse, cum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. restituto prælio, ac repulsis hostibus. eò quò Labienum miserat, contendit; cohortes quatuor ex proximo castello educit: ^c equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam neq; aggeres, neque fossæ vim hostium sustinere poterāt, coactis ^d una de quadraginta cohortibus,

quas

^a rescindunt. Mittit

^b cum cohortibus

Cæsar, post cum

alijs

Fabium

^c equitum partem

sequi

^d una xl.

cohortibus

quas ex proximis praesidijs deductas fors obtulit, Caesarem per nuncios facit certtorem, quid faciendum existimet. accelerat Caesar, ut praelio intersit. eius aduentu ex colore vestitus cognito, quo insigni in praelijs uti consueverat, turmisque equitum, & cohortibus visis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus haec declinia, & deuexa cernebantur, hostes committunt praelium. utrumque clamore sublato, excipitur rursus ex vallo, atque omnibus munitionibus clamor. nostri, emissis pilis, gladijs rem gerunt. repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliae appropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna caedes. Sedulius dux, & princeps Lemonicum occiditur: Vergasillaunus Aruernus viuis in fuga comprehenditur: signa militaria septuaginta quatuor ad Caesarem referuntur. pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex oppido caedem, & fugam suorum, desperata salute, copias à munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidijs, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. de media nocte missus equitatus nouissimum agmen consequitur. magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in ciuitates discedunt. postero die Vercingetorix concilio conuocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat; & quoniam sit fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satis facere, suum vinum tradere velint. mittuntur de his rebus ad Caesarem

farem legati. iubet arma tradi, principes produci. ipse in munitione pro castris confedit: eò duces producuntur. Vercingetorix deditur: arma proijciuntur. re-
 servatis Heduis, atque Aruernis, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitui capita singula praeda nomine distribuit. his rebus confectis, in Heduos proficiscitur: civitatem recepit. eò legati ab Aruernis missi, ^a quae imperaret, se fac-
 turos pollicentur. imperat magnum numerum obsi-
 dum: legiones in hiberna mittit: captivorum cir-
 citer viginti millia Heduis Aruernisque reddit:
 T. Labienum cum duabus legionibus, & equitatu in Sequanos proficisci iubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit: C. Fabium & L. Mimicium Ba-
 silum cum duabus legionibus in Rhemis collocat, ne
 quam à finitimis Bellouacis calamitatem accipiant:
 C. Antistium Rheginum in Ambiaturos, T. Sexti-
 um in Bituriges, C. Caninium Reuilum in Ruthenos
 cum singulis legionibus mittit: Q. Tullium Cicero-
 nem, & P. Sulpicium Caurioni, & Mariscum in
 Heduis ad Ararim, rei frumentariae causa,
 collocat: ipse Bibracte hiemare consti-
 tuit. Huius anni rebus cognitis,
 Romae dierum viginti
 supplicatio ^b in-
 dicitur,

^a quod

^b addi-
 tur.

C.

C. IVLII CÆSARIS DE
BELLO GALLICO COM-
MENTARIUS VIII. a

a C. Hir-
tius Balbo
S. I.

OACTVS assiduis tuis vocibus, Bal-
be, cum cotidiana mea recusatio, non
difficultatis excusationem, sed inertiae
videretur deprecationem habere, diffi-
cillimam rem suscepi. Caesaris nostri
commentarios rerum gestarum Galliae, non ^b compa-
randos superioribus, atque insequentibus eius scriptis,
contexui, ^c nouissimæque imperfecta ab rebus gestis
Alexandriae confeci, usque ad exitum non quidem ci-
uilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vi-
tae Caesaris, quos utinam qui legent, scire possint, quàm
inuitus susceperim scribendos, quò faciliùs caream
stultitiæ, atque arrogantiae crimine, qui me medijs in-
terposuerim Caesaris scriptis, constat enim inter om-
nes, nihil tam operosè ab alijs esse perfectum, quod
non horum elegantia commentariorum superetur: qui
sunt editi, ne scientia ^d tantarum rerum gestarum
scriptoribus deesset: adeoque probantur omnium
iudicio, ut præcepta, non præbita, facultas scrip-
toribus videatur. cuius tamen rei maior nostra,
quàm reliquorum, est admiratio. ceteri enim, quàm
bene, atque emendatè, nos, etiam quàm facilè, atque
celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Cesare
^e cum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum
verissima suorum scientia consiliorum explicando-
rum. Mihi ne illud quidè accidit, ut Alexandrino, at-

b compa-
rantibus
c nouissi-
misque

d tanta-
rum re-
rum scrip-
toribus

e cum

2. suas

que Africano bello interesssem. quæ bella quamquam ex parte nobis Cæsaris sermone ^a sint nota: tamen aliter audimus ea quæ rerum nouitate, aut admiratione nos capiunt, aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

b. fortem

OMNI Gallia deuicta, Cæsar cum à superiore æstate nullum bellandi tempus intermisset, militesque hibernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet; complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nuntiabantur, coniurationesque facere. cuius rei verisimilis causa adferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque, ulla multitudine in vnum locum coacta, resisti posse Romanis, nec, si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilij, aut spaiij, aut copiarum habiturum exercitum populi R. ad omnia persequenda: non esse autem alicui ciuitati ^b sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem. quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hibernis. ipse, equitatus præsidio, pridie Kal. Ianuarias ab oppido Bibracte profiscitur ad legionem duodecimam, quam non longè à finibus Heduorum collocauerat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem undecimam, quæ proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in
copio-

copiosissimos agros Biturigum inducit: qui cum latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hibernis non poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationesque facerent. repentino aduentu Caesaris accidit, quod imparatis, disiectisque, fuit necesse, ut, sine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendijs ædificiorum intelligi consuevit, Caesaris id erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli, frumentique, si longius progredi vellet, deficeret, aut hostes incendijs terrentur. multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hospitij consili, aut societate consiliorum, confugerant, frustra. nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli ciuitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi. qua celeritate, & fideles amicos retinebat; & dubitantes, terrore ad condiciones pacis adducebat; tali condicione proposita Bituriges, cum sibi viderent clementia Caesaris reditum patere in eius amicitiam, finitimasque ciuitates sine ulla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. Caesar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissimè permanserant in labore, duenos sester-tios, centurionibus duo millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusque in hiberna remissis, ipse se recepit die X L. Bibracte. ibi cum ius

diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium
 petiitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi
 querebantur. quare cognita, cum non amplius decem
 & octo dies in hibernis esset commoratus, legiones
 quartamdecimam & sextam ex hibernis ab Arare e-
 ducit: quas ibi collocatas, explicande rei frumentarie
 causa, superiore commentario demonstratum est. ita
 cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes
 proficiscitur. cum fama exercitus ad hostes esset per-
 lata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis
 vicis, oppidisque, quæ tolerandæ hiemis causa, con-
 stitutis repente, exiguis ad necessitatem ædificijs, in-
 colebant (nuper enim deuicti complura oppida dimi-
 serant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes, eo
 maximè tempore, acerrimas tempestates cum subire
 milites noller, in oppido Carnutum Genabo castra po-
 nit, atque, in tecta partim Gallorum, partimque con-
 iectis celeriter stramentis, tentoriorum ² integendo-
 rum gratia erant inædificata, milites contegit; equi-
 tes tamen & auxiliosos pedites in omnes partes mit-
 tit, quascumque petisse dicebantur hostes: nec fru-
 stra: nam plerumque magna præda potius nostri re-
 uertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terro-
 re periculi, cum tectis expulsi, nullo loco diutius consi-
 stere auderent, nec siluarum præsidio tempestatibus
 durissimis regi possent, dispersi, magna parte amissa
 suorum, dissipantur infinitas ciuitates. Cæsar tem-
 pore anni difficillimo, cum satis haberet, convenientes
 manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur,
 quantumque in ratione esset, exploratum haberet,

sub

² regendo-
 rum gra-
 tia essent

sub tempus aestiuorum nullum summum bellum posse constari; C. Trebonium cum duabus legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocauit: ipse, cum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque praestabant, finitimasque ijs ciuitates, duce Corbeo Bellouaco, & Commio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Sueffonum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam indicaret, nullam calamitatem socios optimè de republica meritos accipere; legionem ex hibernis euocat rursus undecimam; literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueffonum legiones duas, quas habebat, adduceret; alteramque ex duabus à T. Labieno arcessit. ita, quantum hibernorum opportunitas, bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, inuicem legionibus expeditionum onus iniungebat. his copijs coactis, ad Bellouacos proficiscitur; castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos ex quibus hostiū consilia cognosceret. equites officio functi, renuntiant paucos in aedificijs esse inuentos, atque hos, non qui agrorum incolendorū causa remansissent, (namque esse undique diligenter migratum) sed qui speculandi gratia essent remissi. à quibus cum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellouacorum, quodue esset consiliū eorum, inueniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre possent, in unū locū conuenisse; ^a itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Vellocaf- ^a itaque

*a in silua,
excelsum,
impeditū*

fos, Atrebates locum castris^a excelsum, impedita circumdatum palude, delegisse; omnia impedimenta in ultiores silvas contulisse; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Corbeo obtemperare, quod ei summo odio esse nomen populi R. intellexisset: paucis ante diebus, ex his castris Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita: constituisse autem Bellouacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, ut, si diceretur Caesar cum tribus legionibus venire, offerrent se ad dimicandum; ne, miseriore, ac duriori postea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: sin maiores copias adduceret, in eo loco permancerent quem delegissent; pabulatione autem, quæ propter anni tempus cum exigua, tum disiecta esset, & frumentatione, & reliquo com meatu ex insidijs prohibere Romanos, quæ Caesar cum consentientibus pluribus cognouisset, atque ea quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longèque à temeritate barbarorum remota esse indicaret; omnibus rebus inserviendum statuit, quò celerius hostes, contempta suorum paucitate, prodirent in aciem. singularis enim virtutis veterrimas legiones septimam, octauam, & nonam habebat, summæ spei, delectæque iuventutis undecimam; quæ octauo iam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis, & virtutis ceperat opinionem. itaq; consilio advocato, rebus his quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat: si fortè hostes trium legionum numero posset elicere

cere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio septima, octava, nona, ante omnia iret impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen, (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret undecima; ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. hac ratione pæne quadrato agmine ^a instructo, in conspectum hostium, celerius opinione eorum, exercitum adducit. quas legiones ^b repente instructas velut in acie certo gradu ^c accedere Galli cum viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fidei cōsilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu expectatione nostri consilij, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optauerat, tamen, admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam latè patente, castra castris hostium confert. hæc imperat vallo pedum XII muniri: lorculam pro hac ratione eius altitudinis inædificari; fossam duplicem, pedum quinque dentem, lateribus deprimi directis; turres crebras excitari, in altitudinem trium tabulatorum; pontibus traiectis, constratisq; coniungi; quorum frontes viminea lorcula munirentur, ut ab hostibus ^d duplici propugnatorum ordine defenderentur; quorum alter ex pontibus, quo tutior ^e altitudine esset, hoc audacius, longiusq; tela permetteret; alter, quo propior hostem in vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis teneretur. portis fores, altioresq; turres imposuit. huius munitionis duplex erat cōsiliū. namq; & operū magnitudinem, & timorem suum sperabat fiduciam barbaris

^a constructo,

^b cum repente instruct.

^c legiones accedere Galli viderent.

^d duplici fossa, duplici prop.
^e ex altitudine

baris adlaturum; & cum pabulatum, frumentationemq;
longius esset proficiscendum, parvis copijs castra munitione ipsa videbat posse defendi. interim, crebrò paucis utrimq; procurentibus, inter bina castra palude interiecta, cõtendebatur: quam tamen paludem nonnunquã aut nostra auxilia, aut Gallorum Germanorumq; transibant: acriusq; hostes insequiebantur; aut vicissim hostes, eòdem transgressi, nostros longius submonebant. accidebat autem cotidianis pabulationibus id quod accidere erat necesse, cum varis, disiectisq; ex edificijs pabulum ^a cõquireretur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circumuenirentur: quæ res etsi mediocri detrimentum iumentorum, ac seruatorum nostris adferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atq; eò magis, quòd Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda dixeram, cum equitibus venerat: qui tamen si numero non amplius erant quingentis: tamen Germanorum aduentu barbari ^b inflabantur. Cæsar cum animaduerteres ^c hostem cõplures dies castris, palude, & locis natura munitis se tenere; neq; oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciofa, nec locũ munitionibus claudi, nisi à maiore exercitu posse; literas ad Treboniũ mittit, ut, quàm celerrimè posset, legionem XIII, quæ cũ T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret; atq; ita cũ tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret: ipse equites inuicẽ Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumq; ciuitatum, quorũ magnũ numerum euocauerat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostiũ incursiones sustineret. quod cũ cotidie fieret, ac iam cõsuevendi-

^a conquirerent, ut impeditis locis diuersis

^b nitentur.
^c hostes

ne diligentia minueretur, quod plerumque accidit di-
 turnitate, Bellouaci delecta manu^a peditū, cognitis sta-^a equitibus
 tionibus cotidianis equitum nostrorū, siluestribus locis peditum,
 insidias disponunt; eodēq, equites postero die mittūt,
 qui primum elicerēt nostros in insidias, deinde circum-
 nentos aggredierentur. cuius mali fors incidit Rhemis,
 quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. namq, ij,
 cū repente hostiū equites animaduertissent, ac numero
 superiores paucitatem cōtemsissem, cupidius insecuti à
 peditibus undiq, sunt circumdati: quo facto perturbati,
 celerius, quā cōsuetudo fert equestri is praelij, se re-
 ceperūt, amisso Verisico, principe ciuitatis, praefecto e-
 quitum; qui cū vix equo propter aetatem posset vii, ta-
 men, cōsuetudine Gallorum, neq, aetatis excusatione in-
 suscipienda praefectura vsus erat, neq, dimicari sine se
 voluerat. instantur, atq, incitātur hostiū animi secun-
 do praelio, principe, & praefecto Rhemorum interfecto.
 nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis lo-
 cis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi
 hostem. nō intermittuntur interim cotidiana praelia in
 cōspectu utrorūq, castrorū, quae ad vada, transitūsq,
 fiebant paludis. qua cōtentione Germani, quos propie-
 rea Caesar traduxerat Rhenum, ut equitibus^b inter-^b interpo-
 positi praeliarentur, cum constantius vniuersi paludem^{itis}
 transissent, paucisq, resistētibz interfectis, pertinacius
 reliquā multitudinem essent insecuti, perterriti nō so-
 lum ij qui aut cominus opprimebātur, aut eminus vul-
 nerabātur, sed etiam qui longius subsidiari consueue-
 rāt, turpiter fugerūt; nec prius finē fugae fecerūt, saepe
 amissis superioribus locis, quā se aut in castra suorū
 recipe-

^a nonnulli
lis pudore
coactis

reciperent, aut ^a nonnulli pudore coacti longius profu-
gerent. quorum periculo sic omnes copiae sunt pertur-
batae, ut vix iudicari posset, utrum secundis, minimis-
que rebus insolentiores, an aduersis mediocribusq, ti-
midiores essent. compluribus diebus iisdem in castris
consumptis, cum propius accessisse legiones, & C. Tre-
bonium legatum cognouissent; duces Bellouacorum re-
viti similem obsessionem Alesiae, noctu dimittunt eos
quos aut etate, aut viribus inferiores, aut inermes
habebant, unaq, reliqua impedimenta: quorum per-
turbatum, & confusum dum explicant agmen, (mag-
na enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi
Gallos consuevit) oppressi luce, ^b copiis armatorum, ca-
strorum vias instruunt; ne prius Romani persequi se
inciperent, quam longius agmen impedimentorum su-
orum processisset. at Caesar neq, resistentes tanto collis
adscensu ^c laceffendos iudicabat, neq, non usq, eò legi-
ones admouendas, ut discedere ex eo loco sine periculo
barbari militibus instantibus non possent. ita, ^d cum
paludem impeditam à castris castra diuidere, quae
transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare
posset; atq, id iugum, quod trans paludem, p.ene ad ho-
stium castra pertineret, mediocri valle à castris eorum
intercisum animaduertit; pontibus palude constra-
ta, legiones traducit, celeriterq, in summam planitiem
ingi peruenit: quae declini fastigio duobus ab lateribus
muniebatur. ibi legionibus instructis ad ultimum iu-
gum peruenit: aciemq, eo loco constituit, unde tormen-
to missa tela in hostium cuneos coniici possent. barbari
confisi loci natura, cum dimicare nō recusarent, si forte

Romani

^b copias
armato-
rum, in
suis in-
struunt
castris
^c aggre-
diendos
^d cum pa-
ludē im-
pedita à
castris ca-
stra diui-
derentur,

Romani subire collem conarentur, ^a paulatimq; copias ^a ac si ipsi
distributas dimittere non auderent, ne dispersi pertur- paulatim
barentur, in acie permanserunt. quorū pertinacia cog- cop.
nita, Cæsar viginti cohortibus instructis, castrisq; eo lo-
co metatis, muniri iubet castra. ^b absolutis operibus le- b ac solius
giones pro vallo instructas collocat: equites frenatis e- operibus
quis in stationibus disponit. Bellouaci, cum Romanos pro vallo
ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare,
neque diutius permanere sine cibarijs eodem loco pos-
sent, tale consilium sui recipiendi inierunt. fascēs, ubi
confederant (nam in acie sedere Gallos consueſſe, ſupe-
rioribus commentarijs declaratum eſt) per manus ſtra-
mentorū, ac virgultorū, quorū ſumma erat in ca-
ſtris copia, inter ſe traditos, ante aciem collocauerunt,
extremūq; tempore diei, ſigno pronuntiato, vno tempo-
re incenderunt. ita continens flamma copias omnes re-
pente à conſpectu texit Romanorū: quod ubi accidit,
barbari vehementiſſimo curſu fugerunt. Cæſar, et ſi
diſceſſum hoſtium animaduertere non poterat, incen-
dijs oppoſitis; tamen, id conſilium cum fugæ cauſa ini-
tum, ſuſpicaretur, legiones promouet; ^c & turmas
mittit ad inſequendū: ipſe, veritus inſidias, ne forte in
eodem loco ſubſiſtere ^d hoſtis, atq; elicere noſtros in lo-
cum ^e conaretur iniquum, tardiūſ procedit. equites, cū
intrare ^f fumum, & flammam denſiſſimam timerent;
ac, ſi qui cupidiūſ intrauerant, vix ſuorum ipſi priores
partes ^g aduerterent; equorum inſidias veriti, libe-
ram facultatem ſui recipiendi Bellouacis dederunt. ita,
fuga timoris ſimul, calliditatīſq; plena, ſine vllō detri-
mento, millia non amplius decem progreſſi hoſtes, mu-
nitiffimo

^c & ad
inſequen-
dum:

^d hoſtes,

^e cona-
rentur

^f ſuorum,
iugum &

^g animad-
uerteret;

nitissimo loco castra posuerunt. inde, cum saepe in insidijs equites, peditesque disponderent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. quod cum crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Caesar, Corbeum, Bellouacorum ducem, fortissimorum millia sex peditum delegisse, equitesque ex omni numero mille, quos in insidijs eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti, ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. quo cognito consilio, Caesar legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque qua consuetudine pabulatoribus mittere praesidio consueuerat, praemittit: huic interponit praesidia levis armaturae: ipse cum legionibus quam potest maximè appropinquat. hostes in insidijs dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus mille, siluis undique, ^a impeditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine, munitum, hunc insidijs circumdederunt nostri, explorato hostium consilio, ad praeliandum animo, atque armis parati, cum subsequen-
 zibus legionibus, nullam dimicationem recusaret, turmatim in eum locum deuenerunt. quorum aduentu cum sibi Corbeus oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primus cum paucis se ostendit, atque in proximas turmas impetum facit. nostri constanter impetum sustinent insidiatorum; neque plures in unum locum conueniunt; quod plerumque equestribus praelijs cum
 b tum propter aliquem timorem accidit, b tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. cum dispositis turmis inuicem rari praeliarentur; neque ab lateribus circumueniri suos paterentur; erumpunt ceteri, Corbeo praeli-
 ante,

^a aut im-
 peditissimo
 flumine,
 munitum,

^b tum pro-
 pter mul-
 titudinem

ante, ex silvis. fit magna contentione diuersum præli-
um: quod cum diutius pari Marte iniretur; paulatim
ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quæ
nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subueni-
unt levis armaturæ pedites, quos ante legiones missos
docui; iurmisq; nostrorum interpositi constanter præ-
liantur. pugnatur aliquandiu pari contentione; deinde,
ut ratio postulabat prælij, qui sustinuerant primos
impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod
nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant de-
trimentum. accedunt propius interim legiones: cre-
brique eodem tempore & nostris, & hostibus nuntij af-
feruntur, imperatorem instructis copiis adesse. quare
cognita, præsidio cohortiis confisi nostri acerrimè præ-
liantur; ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam
communicassent cum legionibus viderentur. hostes conci-
dunt animis, atq; itineribus diuersis fugam quærunt,
nequidquam: nam, quibus difficultatibus locorum Ro-
manos claudere voluerant, his ipsi tenebantur: victi
tamen, ^{a propius} perculsiq; maiore parte amissa, consternati,
quò fors tulerat, cōfugiunt, partim silvis petitis, partim
flumine; qui tamen in fuga à nostris acriter insequen-
sibus conficiuntur: cum interim nulla calamitate vic-
tus Corbeus, excedere prælio, siluâsque petere, haud,
inuitatibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin,
fortissimè præliando, complurésq; vulnerando, coge-
ret elatos iracundia victores in se tela conijcere. tali
modò re gesta, recentibus prælij vestigijs, ingressus
Cæsar, cum victos tanta calamitate existimaret ho-
stes, nuntio accepto, locum castrorum relicturos, quæ
non

a propius
siq;ue,

^a concla-
mant le-
gati, ob-
sidēque

non longius ab ea cæde abesse plus minus octo millibus
passuum dicebantur, tamen si flumine impeditum tran-
situm videbat, tamen, exercitu traducto, progrediuntur.
at Bellouaci, reliquæque ciuitates, repente ex fuga
paucis, atque his vulneratis, receptis, qui siluarum be-
neficio casum euitauerant, omnibus aduersis, cognita
calamitate, interfecto Corbeo, amisso equitatu, & for-
tissimis peditibus, cum aduentare Romanos existima-
rent, consilio repente cantu tubarum conuocato, ^a con-
clamant, ut legati, obsidēsque, ad Cæsarem mittantur.
hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad
eos profugit Germanos à quibus ad id bellum auxilia
mutuatus erat. Ceteri è vestigio mittunt ad Cæsarem
legatos, petuntque, ut ea pœna sit contentus hostium,
quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua
clementia, atque humanitate nunquam profecto esset
illaturus: adflictas opes equestri prælio Bellouacorum
esse: delectorum peditum multa millia interisse, vix
refugisse nuntios cædis; tamen magnum, ut in tanta
calamitate, Bellouacos eo prælio commodum esse con-
secutos; quòd Corbeus, auctor belli, concitator multi-
tudinis esset interfectus: nunquam enim senatum tan-
tum in ciuitate illo uiuo, quantum imperitam plebem
potuisse. hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar,
eodem tempore superiore anno Bellouacos, ceterasque
Galliæ ciuitates suscepisse bellum; pertinacissimè hos
ex omnibus in sententia permanxisse, neque ad sanita-
tem reliquorum deditioe esse perductos: scire atque
intelligere se, causam peccati facillimè mortuis delega-
ri: neminem verò tantum pollere, ut inuitis principibus,
resistente

resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellū concitare & gerere posset: sed tamen se contentum fore ea pœna quam sibi ipsi contraxissent. nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt, concurrunt reliquarū ciuitatum legati, quæ Bellouacorum speculabantur euentum, obsides dant, imperata faciunt, excepto Commio; quem timor cohibebat cuiusquam fidei suam committere salutē. nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commium comperisset sollicitare ciuitates, & coniurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicauit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquij curaret interficiendum. ad eam rem delectos tradidit centuriones. cum in colloquium ventum esset, & ut conuenerat, manum Commij Volusenus arripuisset; centurio, velut insueta re permotus, celeriter à familiaribus prohibitus Commij, conficere hominem non potuit; grauitè tamen primò ictu gladio caput percussit. cum utrinque gladij districti essent; non tam pugnandi, quàm diffugiendi fuit utrorumque consilium. nostrorum, quòd mortifero vulnere Commium credebant adfectum: Gallorum, quòd, insidijs cognitis, plura, quàm videbant, extimescebant. quo facto statuisse Commius dicebatur, nunquam in conspectum cuiusquam Romani venire. Bellicosissimis gentibus deuictis, Cæsar cum videret nullam iam esse ciuitatem ^a pararet quo sibi resisteret, sed non nullos ^a pararet quod sibi

ex oppidis demigrare, ex agris effugere, ad præsens imperium evitandum; plures in partes exercitum dimittere constituit: M. Antonium quæstorem cum legione undecima sibi coniungit: C. Fabium legatum cum cohortibus vigintiquinque mittit in diversissimam partem Gallie; quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Reuilum legatum, qui in illis regionibus præerat, satis firmas duas legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat: legionemque duodecimam, quæ cum eo fuerat in hibernis, in togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret de^a incursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset; quia repentino latrocinio, atque imperi incolæ illorum erant oppressi. ipse ad devastandos, depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum, atque fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suæ dignitati esse ducebat, adeo fines eius vastare civibus, ædificijs, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. cum in omnes^b fines partium Ambiorigis, aut legiones, aut auxilia dimississet; atque omnia cædibus, incendijs, rapinis vastasset; magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum cum duabus legionibus in Treuiros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, cotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat: neque imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat. interim C. Caninius lega-

^a discur-
sione

^b partes
Amb.

^c rapinis

rus, cum magnam multitudinem conuenisse hostium
 in fines Pictonum literis nuntiisque Duracij^a cogno-^a cogno-
 uisset, qui perpetuò in amicitia Romanorū^b perman-^b sceret,
 serat, quòd pars quædam ciuitatis eius defecisset, ad^c mansif-
 oppidum^c Lemonicum contendit. quò cum aduentaret; ^c set, curia
 atque ex captiuis certius cognosceret, multis hominum ^c Lemo-
 millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clausum, ^d nem
^d Lemonicum oppugnari; neque infirmas legiones ho- ^d Lemo-
 stibus committere auderet, castra munito loco posuit. ^e Lemoua-
 Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognouisset, ^{cum}
 copiis omnib. ad legiones conuersis, castra Romanorum
 oppugnare instituit. cum complures dies in oppugnati-
 onem consumsisset; & magno suorum detrimento, nul-
 lam partem munitionum conuellere potuisset; rursus
 ad obsidendum^e Lemonicum redit. ^f eodem tempore C. ^e Lemone
 Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, ^f eo
 obsidibus firmat, literisque, C. Canini certior fit, quæ in
 Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficisci-
 tur ad auxilium Duracio ferendum. at Dumnacus, ad-
 uentu Fabij cognito, desperata salute, si tempore eodem
 coactus esset & Romanum & externum sustinere ho-
 stem, & respicere, ac timere oppidanos; repente eo ex
 loco cum copiis recedit; nec se satis tutum fore arbitra-
 tur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte, propter
 magnitudinem, constratum, copias traduxisset. Fa-
 bius, etsi nondum in conspectum venerat hostium,
 neque se cum Caninio coniunxerat, tamen doctus ab ijs
 qui locorum nouerant naturam, potissimum credidit,
 hostes perterritos eum locum quem petebant, perituros.
 itaque cum copiis ad eundem pontem contendit; equi-

² subsi-
stentibus,

tatissimeque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine defatigatione equorum, in eadem se reciperet castra. consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum, inuaduntque Dumnaei agmen: & fugientes perterritosque, sub sarcinis in itinere aggressi, magna praeda, multis interfectis, potiuntur. itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra, insequentem nocte Fabius equites praemittit, sic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cuius praeceptis, ut res gereretur, Q. Titinius Varus, praefectus equitum, singularis & animi, & prudentiae vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum praelium committit. consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui, toto agmine ² subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit praelium acri certamine. namque nostri, contemptis pridie, superatisque hostibus, cum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & cupiditate per se conficiendi praelii, fortissime contra pedites praeliantur; hostesque, nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur. cum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnaeus instruit aciem; quae suis esset equitibus inuicem praesidio. tum repente confertae legiones in conspectum hostium veniunt: quibus visis percussae barbarorum turmae, ac perterritae acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque, passim fugae se mandant. at nostri equites, qui paulo ante cum resistentibus

stentibus fortissimè conflixerant, letitia victoria elazi, magno undiq; clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorū vires ad persequendum, dextręq; ad cadendum valent, tantum eo prælio interficiunt. itaq; amplius millibus XII. aut armatorum, aut eorum qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. qua ex fuga cum constaret Drapetem Senonem, qui, ut primū defecerat, Gallia, collectis undiq; perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, ² exulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta, & cōmeatus Romanorum interceperat, non amplius hominum duobus millibus ex fuga collectis, provinciam petere, vnāque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem in superiore commentario, prima defectione Gallie facere in provinciam impetum voluisse, cognitū est; Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos contendit; ne de timore, aut detrimento provincie, magna infamia, perditorum hominum atrocinijs, caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquasq; profiscitur civitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat, non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ: dato verò spatio, ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent cōcitari. qua in re summa felicitas celeritasq; in recipiendis civitatibus Fabiū consequitur. nam Carnutes, qui sepe vexati, nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus veniunt in deditionem; ceteræque civitates, posite in ultimis Gallie finibus, Oceano coniunctæ, quæ Arémorice

appellantur, auctoritate adducti a Carnutum, aduentu Fabij, legionumq;, imperata sine mora faciunt. Dum-
 nacus, suis finibus expulsus, errans, latitansq;, solus ex-
 tremas Galliae regiones petere coactus est. at Drapes
 unaque Lucterius, cum legione s, Caniniumque adesse
 cognoscerent, nec se sine certa perniciē, persequenti ex-
 ercitu, putarent provinciae fines intrare posse; ^a nec iam
 liberam vagandi, latrocinandique facultatem ^b habe-
 rent; ^c consistunt in agris Cadurcorum. ibi cum Lucte-
 rius apud suos ciues quondam; integris rebus, multum
 potuisset; semperq;, auctor novorum consiliorum, mag-
 nam apud barbaros auctoritatem habere; oppidum
 Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, natura lo-
 ci egregie munitum, occupat suis & Drapetis copiis, op-
 pidanosq;, sibi coniungit. quò cum confestim C. Canini-
 us venisset, animadverteretq;, omnes oppidi partes prae-
 ruptissimis saxis esse munitas, quò defendente nullo,
 tamen armatis ascendere esset difficile; magna autem
 impedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina
 fuga subtrahere conarentur, effugere non modò equita-
 rum, sed ne legiones quidem possent; triparsitò cohorti-
 bus diuisis, trina ^d celsissimo loco castra fecit; à quibus
 paulatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppi-
 di circuitu ducere instituit. quod cum animadverte-
 rent oppidani, miserrimamq;, Alesiae memoria solliciti si-
 milem casum obsessiois vererentur; maximèq;, ex om-
 nibus Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat,
 moneret rationem frumenti esse habendam; constituunt
 omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum
 expeditis ad importandam frumentum proficisci. co
 consilio

^a nec cum
 liberè va-
 gandi, la-
 trocinio-
 rumque
 facultatē
^b habere
^c in fini-
 bus se con-
 stituunt
 Cad.

^d excel-
 sissimo

consilio probato, proxima nocte, duobus millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes & Lucterius educunt. ij paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere, quò minùs sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. nonnunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare conatur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat praesidia. magna copia frumenti comparata^a confidunt ^{a confider} Drapes, & Lucterius non longius ab oppido X. millibus passuum, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent: ipsi inter se prouincias partiuntur. Drapes castris praesidio cum parte copiarum restitit. Lucterius agmen iumentorum ad oppidum^b adducit: dispositis ^{b ducit:} ibi praesidijs, hora noctis circiter decima, siluestrib.^c angustisq; itineribus frumentum importare in oppidum ^{c angustissimisq;} instituit. quorum strepitum vigiles castrorum cum sensissent; exploratoresq; missi, quae agerentur, renunciassent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ij repentino malo perterriti diffugiunt ad sua praesidia: quae nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero viuum capi patiuntur. profugit inde cum paucis Lucterius, nec se recipit in castra. re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit, partem copiarum cum Drapere esse in castris ^{d à milli-} intra ^{bis non} millia passuum decem. quare ex compluribus cognita, ^{longè am-} cum intelligeret, fugato duce altero, praeservitos reliquos ^{plius X.}

facile opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. sed cum in experiundo periculum nullum videret, equitatum omnem, Germanosque pedites summæ velocitatis omnes ad castra hostium præmittit. ipse legionem vnâ intra castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. cum propius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit castra eorum (vix Barbarorum fere consuetudo est) relictis locis superioribus ad ripas fluminis esse demissa, at Germanos, equitesque imprudentibus omnibus de improviso ² aduolasse, & prælium commisisse. qua re cognita, legionem armatam instructamque adducit. ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. quod ubi accidit, Germani equites, signis legionis visis, vehementissimè præliantur. cōfestim ^b omnes cohortes vndique impetum faciunt: omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius, felicissimè re gesta, sine vlllo pæne militis vulnere, ad obsidendos oppidanos reuertitur; externoque hoste deletō, cuius timore ^c augere præsidia, & munitione oppidanos ^d circumdare prohibitus erat, opera vndique imperat administrari. venit eodem cum suis copijs postero die C. Fabius, partemque oppidi sumit ad obsidendum. Cæsar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus ^e XV in Bellouacis reliquit; ne qua rursus novorum consiliorum ad capiendum bellum facultas daretur: ipse reliquas ciuitates adit; obsides plures imperat; timor mentes omnium animos ^f consolatione sanat. Cum in Carnutes

2 aduolasse,

b cohortes vndique

c diuidere
d circuire

e XXX in Belgis
& consolatione facta sanat.

Carnutes

Carnutes venisset, quorum cōsilio in ciuitate superiore
 commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum,
 quod præcipue eos, propter conscientiam facti timere
 animaduertebat; quò celerius ciuitatem metu libera-
 ret, principem sceleris ipsius, & concitatore[m] belli
^a Guturnatum ad supplicium deposcit. qui etsi ne ciui- ^a Gutria-
 bus quidem suis se committebat, tamen celeriter om- ^{tum}
 nium cura quæsitus, in castra ^b perducitur. cogitur ^b ducitur.
 in eius supplicium Cæsar contra naturam suam, maxi-
 mo militum consensu; qui omnia pericula, & detri-
 menta belli à ^c Guturnato accepta referebant; adeo ut ^c Gutri-
 verberibus examinatum corpus securi feriretur. ibi ^{aro}
 crebris literis Caninijs sit certior, quæ de Drapete, &
 Lucterio gesta essent, quòque in consilio permanerent
 oppidani. quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen
 pertinaciam magna pæna esse adficiendam iudicabat;
 ne vniuersa Gallia non vires sibi defuisse ad resisten-
 dum Romanis, sed constantiam putaret; ne ve hoc
 exemplo ceteræ ciuitates, locorum opportunitate fre-
 tæ, se vindicarent in libertatem; cum omnibus Gal-
 lis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ
 prouinciæ, quam si sustinere potuissent, nullum ul-
 tra periculum vererentur. itaque Q. Calenum lega-
 tum cum legionibus duabus relinquit, qui iustis itine-
 ribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu quàm
 potest celerrimè ad Caninium contendit. cum, contra
 expectationem omnium, Cæsar Vxellodunum venisset;
 oppidumque operibus clausum animaduerteteret; ne-
 que ob oppugnatione recedè videret ulla condicione
 posse; magna autem copia frumenti abundare oppi-
 danos,

a que
 Vide
 Oro.
 b prohibe-
 bat. Insi-
 nus enim
 sic
 c aquato-
 rum
 d sub ipsi-
 us oppidi
 murum
 ubi mag-
 nus fons
 e prohi-
 bere
 f vidcret,
 sine mag.
 g cunicu-
 los rectos
 ad vineas
 agunt &
 ad caput
 fontis.
 (quod ge-
 nus operis
 sine ullo
 periculo
 sine suspi-
 cione ho-
 stium fa-
 cere lice-
 bat.) ex-
 truitur
 agger in
 altitudinē
 pedum
 Pl. co. oc.

danos, ex perfugis cognosceret; aqua prohibere hostem
 tentare cepit. flumen infimam vallem diuidebat,
 a quod pæne totum montem cingebat, in quo positum
 erat præruptum undique oppidum Vxellodunum. hoc
 auertere loci natura b prohibebat. sic enim imis radici-
 bus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis
 fossis, deriuari posset. Erat autem oppidanis difficilis &
 præruptus eò descensus; ut, prohibentibus nostris, sine
 vulneribus ac periculo vite neque adire flumen neque
 arduo se recipere possent adscensu, qua difficultate eo-
 rum cognita, Cæsar, sagittarijs funditoribusque dispo-
 sitis, tormentis etiam quibusdam locis contra facilli-
 mos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat op-
 pidanos, quorum omnis postea multitudo c aquatum
 unum in locum conueniebat. d sub ipsius enim oppidi
 murum magnus fons prorumpebat, ab ea parte que
 fere pedum CCC intervallo fluminis circuitu vacabat.
 hoc fonte e prohiberi posse oppidanos cum optarent re-
 liqui, Cæsar vnus f videret, non sine magno periculo; è
 regione eius vineas agere aduersus montem, & agge-
 res struere cepit magno cum labore, & continua di-
 micatione. oppidani enim loco superiore decurrunt, &
 eminus sine periculo præliantur, multosque pertinaci-
 ter succedentes vulnerant non deterrentur tamen mi-
 lites nostri vineas proferre, & labore atque operibus
 locorum vincere difficultates. eodem tempore g rectos
 cuniculos agunt ad caput fontis. quod genus operis sine
 ullo periculo & sine suspitione hostium facere licebat.
 extruitur agger in altitudinem pedum nouem, colloca-
 tur in eo turris decem tabulatorum, non quidem que
 manibus

manibus equaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superare fontis fastigium posset. ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent aquari oppidani; non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. quo malo perterriti oppidani, cupis seuo, pice, ^a scindulis compleri, eas ardentes in opera pronolunt. eodem tempore acerrimè præliantur, ut ab incendio reffringendo dimicationis periculo deterreant Romanos. magna repente in ipsis operibus flamma ^b existit. quæcumque enim per locum præcipientem missa erant, ea vineis & aggere suppressa comprehendebant idipsum, quod morabatur. milites contra nostri, quanquā periculoso genere prælii, locūq; in quo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: magnusque utrimque clamor oriebatur: ita ut quisque poterat, maximè insignis, quò notior, testatiorque virtus eius esset, telis hostium flammæq; se offerebat. Caesar cum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere, & simulatione manuum occupandorum, clamorem undiq; iubet tollere. quo facto perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis reliquis essent ^c ignari reuocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. ita nostri sine prælii facto, celeriter opera flamma cōprehensa partim reffringunt, partim interscindunt. cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiā parte suorum siti amissa, in sententia permanebant. ad postremum cuniculis vene fontis intercise sunt: atq; averse.

^a sindulis^b exitit.^c suspensi.

auersæ. quo factò repenti fons perennis exhaustus,
 tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id
 non hominum consilio, sed deorum voluntate factum
 putarent. itaque necessitate coacti se tradiderunt. Cæ-
 sar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, ne-
 que vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur
 asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum ani-
 maduerteret, si tali ratione diuersis in locis ^a plures re-
 bellare cœpissent, exemplo supplicij deterrēdos reliquos
 existimauit. itaque omnibus, qui arma tulerant, ma-
 nus præcidit, vitæque concessit; quò testatior esset
 pœna improborum. Drapes, quem captum esse à Cani-
 nio docui, siue ^b indignatione & dolore vinculorum, si-
 ue timore grauioris supplicij, paucis diebus sese cibo
 abstinuit, atque ita interiit. eodem tempore Lucterius,
 quem profugisse ex prælio scripsi, cum in potestatem
 venisset Epasnaeti Aruerni (crebrò enim mutandis
 locis, multorum fidei se committebat, quòd nusquam
 diutius sine periculo commoraturus videbatur, cum si-
 bi conscius esset, quàm inimicum deberet Cæsarem ha-
 bere) hunc Epasnaetus Aruernus amicissimus populi
 R. sine dubitatione ulla victum ad Cæsarem duxit.
 Labienus interim in Treuiris equestre prælium secun-
 dum facit; compluribusque Treuiris interfectis, &
 Germanis, qui nullis aduersus Romanos auxilia dene-
 gabant, principes eorum viuos in suam redegit potesta-
 tem, atque in ijs Surū Heduum, qui ^c virtutis & ge-
 neris summam nobilitatem habebat, solusque ex He-
 duis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cogni-
 ta, Cæsar ^d cum in omnibus partibus Gallia benè res
 gestas

^a Plures
 consilia
 inissent,
 exemp.

^b indigui-
 tate.

^e virtu-
 tem & ge-
 neris nobi-
 litatem
 summam
 hab.
^d cum
 omnibus
 part.

gestas videret, iudicaretque superioribus aestinis Gal-
 liam deuictam & subactam esse, ^a Aquitaniam nun-
 quam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex par-
 te deuicisset, cum duabus legionibus in eam partem est
 profectus, ubi extremum tempus consumeret aestiuo-
 rum. quam rem, sicut cetera, celeriter feliciterque con-
 fecit. namque omnes Aquitanie ciuitates legatos ad
 eum miserunt, ^b obsidesque ei dederunt. quibus rebus
 gestis, ipse cum equitum praesidio Narbonem profectus
 est, exercitum per legatos in hiberna deduxit, quatuor
 legiones in Belgio collocauit cum M. Antonio, & C.
 Trebonio, & P. Vatinius, & Q. Tullio legatis; ^c duas
 in Heduos misit, quorum in omni Gallia summam esse
 auctoritatem sciebat; duas in Thrones ad fines Carnu-
 tum posuit, quae omnem regionem coniunctam Oceano
 continerent; duas reliquas in Lemouicum fines, non
 longè ab Aruernis, ne qua pars Galliae vacua ab exer-
 citu esset. paucos dies ipse in prouincia moratus, cum
 celeriter omnes conuentus percurrisset; publicas con-
 trouersas cognouisset; bene meritis praemia, ^d tribuisset;
 cognoscendi enim maximam facultatem habebat, ^d attrib-
 uisset; quali quisque animo in temp. fuisset totius Galliae de-
 fectione, quam sustinuerat fidelitate, atque auxilijs
 prouinciae illius. his rebus confectis, ad legiones in Bel-
 gium se recipit, hibernauitque Nemetocennae. ibi cog-
 noscit, Commium Atrebatem praelio cum equitatu suo
 contendisse. nam cum Antonius in hiberna venisset,
 ciuitasque Atrebatum in officio ^e maneret; Commius,
 qui post illam vulnerationem, quam supra ^f commemo-
 rari, semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse
 confis-

^a in A-
 quitani-
 am quam
 nunquam
 adisset, per
 P. Cras-
 sum qui-
 dam ex
^b obsidesque
 dederunt.

^c duas le-
 giones in
 Heduos
 deduxit

^d attribu-
 isset;

^e esset;
^f demon-
 strari,

a impuni-
 ra;
 b omnes
 equites,
 c magnis
 viribus fe-
 mur iraj-
 cit mediū
 Voluseni
 d ac si
 prælio se-
 cundo
 grauitè
 ab eo vul-
 neratus
 præfectus
 esset vitæ

consueisset, ne consilia belli querentibus auctor armo-
 rum, duxque deesset, parente Romanis ciuitate, cum
 suis equitibus se suosque latrocinij alebat, infestis que
 itineribus commeatus complures, qui comportabantur
 in hiberna Romanorum, intercipiebat. erat attributus
 Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus
 qui cum eo hibernaret. hunc Antonius ad persequendū
 equitatis hostium mittit. Volusenus autē ad eam vir-
 tutem quæ singularis in eo erat, magnum odium Com-
 mii adiungebat, quò libentiùs id faceret quod impera-
 batur. itaque, dispositis insidijs, sæpius eius equites ag-
 gressus, secunda prælia faciebat. nonissimè, cum vehē-
 mentiùs contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipi-
 endi Commii cupiditate pertinaciùs cum cū paucis in-
 secutus esset; ille autem fuga vehementi Volusenum
 longiùs produxisset; repenti omnium suorum inuocat
 fidem, atq; auxilium, ne sua vulnera, perfidia interpo-
 sita, paterentur a multa, conuersoq; equo, se à ceteris
 incautiùs permittit in præfectum. faciunt idem b om-
 nes eius equites, paucosque nostros conuertunt, atque
 insequuntur. Commius incensum calcaribus equum
 iungit equo Quadrati, lanceaque infesta c medi-
 um femur eius magnis viribus irajcit, præfecto vul-
 nerato, non dubitant nostri resistere, & conuersi hostem
 pellere. quod d ubi accidit, complures hostium, magno no-
 strorū impetu pulsī, vulnerantur, & partim in fuga pro-
 teruntur, partim intercipiuntur. quod ubi malū dux e-
 qui velocitate euitauit, d grauitè vulneratus præfec-
 tus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in
 castra. Commius autē, sine expiato suo dolore, sine magna
 parie

parte amissa suorum legatos ad Antonium mittit, séq;
 ibi futurū ubi^a prescripserit, & ea facturū quæ impe-
 trauerit, obsidibus datis firmat: vñ illud orat, ut timo-
 ri suo concedatur, ne in conspectū veniat cuiusquā Ro-
 mani. ^b quam postulationem Antonius cū iudicaret ab
 isto nasci timore, veniā petenti dedit; obsides accepit.

^a scripse-
 rit,

^b cuius

SCIO Cæsarem singulorum annorum singulos com-
 mentarios fecisse: quod ego non existimaui mihi esse
 faciendum: propterea quod insequens annus L. Paulo,
 & C. Marcello coss. nullas habet Gallie magnopere
 res gestas, ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæ-
 sar, exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda,
 coniungendaque huic commentario statui.

CAESAR, cū in Belgio hiemaret, vñum illud pro-
 positum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli
 spem, aut causam dare armorum, nihil enim minus vo-
 lebat, quā sub discessu suo necessitatem sibi aliquam
 imponi belli gerendi; ne, cū exercitum deducturus es-
 set, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia
 libenter, sine præsenti periculo susciperet. itaque ho-
 norificè ciuitates appellando, principes maximis præ-
 mijs adficiendo, nulla^c onera noua imponendo, defessam
 tot aduersis prælijs Galliam, condicione parendi melio-
 re, facile in pace continuit, ipse, hibernis peractis, cōtra
 consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus
 est profectus, vt municipia & colonias adpellaret, qui-
 bus M. Antonij, quæstoris sui, commendaret sacerdotij
 petitionem. contendebat enim gratia, cum libenter pro
 homine sibi coniunctissimo, quem paulò antè præmi-
 serat ad petitionem, tum acriter contra factionem &
 poten-

^c oner. &
 iniur-
 gendo.

posentiam paucorum, qui, M. Antonij repulsa, Ca-
 sari intercedentis conuellere gratiam cupiebant. hunc
 etsi augurem prius factum, quàm Italiam attinge-
 ret, in itinere audierat, tamen non minùs iustam
 sibi causam municipia & colonias adeundi existi-
 mavit, ut ijs gratias ageret, quòd frequentiam, atque
 officium suum Antonio prætstitissent, simulque se &
 honorem suum insequentis anni commendaret; propte-
 rea quòd insolenter aduersarij sui gloriarentur, L. Len-
 tulum, & C. Marcellum coff. creatos, qui omnem ho-
 norem & dignitatem Caesaris expoliarent; ereptum
 Ser. Galbae consulatum, cum is multo plus gratia, suf-
 fragijsque valuisset, quòd sibi coniunctus & familia-
 ritate, & necessitudine legationis esset. exceptus est
 Caesaris aduentus ab omnibus municipijs & colonijs
 incredibili honore, atque amore. tum primum enim
 veniebat ab illo vniuersae Galliae bello. nihil re-
 linquebatur, quòd ad ornatum portarum, itinerum, lo-
 corumque omnium, quà Caesar iturus erat, excogitari
 poterat. ² posset. cum liberis omnis multitudo obuiam procede-
 bat. hostiae omnib. locis immolabantur: triclinijs stratis
 fora, templaq. occupabantur, ut vel expectatissimi tri-
 umphi letitia percipi posset. tanta erat magnificentia
 apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. cum
 omnes regiones Galliae Togatae Caesar percurrisset,
 summa celeritate ad exercitum Nemetocēnam redijt;
 legionib.que ex omnibus hibernis ad fines Treuiro-
 rum euocatis, eò profectus est, ibiq. exercitum lustra-
 uit. T. Labienum Galliae Togatae praefecit, quò maio-
 re commendatione conciliaretur ad consulatus peti-
 tionem.

tionem. ipse tantum itinerrum faciebat, quantum satis
 esse ad mutationem locorum propter salubritatem ex-
 istimabat. ibi quamquam crebrò audiebat, Labienum
 ab inimicis suis sollicitari; certiorque fiebat, id agi
 paucorum consilijs, ut, interposita senatus auctoritate,
 aliqua parte exercitus spoliaretur; tamè neq, de Labi-
 eno credidit quidquam, neq, cōtra senatus auctoritatē
 ut aliquid faceret, potuit adduci. indicabat enim, libe-
 ris sententijs patrum conscriptorum causam suam fa-
 cile obtineri. nam C. Curio tribunus pl. cum Caesaris
 causam dignitatēque defendendam suscepisset, saepe
 erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Caesaris
 lederet, & quoniam Pompeij dominatio atque arma
 non minimum terrorem foro inferrent, discederet v-
 terque ab armis, exercitusque dimitteret; fore eo fac-
 to liberam, & sui iuris ciuitatem. neque hoc tantum
 pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere cœ-
 pit, quod ne fieret, consules, amicique Pompeij ^a iusse- ^a suase-
 runt; atque ita rem moderando, discesserunt. mag- ^{runt;}
 num hoc testimonium senatus erat vniuersi, conueni-
 ensque superiori facto. nam Marcellus proximo anno
 cum impugnaret Caesaris dignitatem, contra legem
 Pompeij, & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum
 de Caesaris prouincijs: sententijsque dictis, discessio-
 nem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem
 ex Caesaris inuidia quærebat, senatus frequens in alia
 omnia transiit, quibus non frangebantur animi in-
 micorum Caesaris, sed admonebantur, quò maiores
^b pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus ^b speraret
 id probare quod ipsi constinissent. Fit deinde S. C. ut

Q

ad

^a due legiones vni detraxuntur.

^b nemini disbuum esset

^c in

^d si Hedus

ad bellum Parthicum legio vna à Cn. Pompeio, altera à C. Casare mitterentur. neque obscure ^a hæc due legiones vni Casari detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Casarem miserat, consecram ex delectu provincie, Casari eam tamquam ex suo numero dedit. Caesar tamen, cum de voluntate aduersariorum ^b se expoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit; & ex suo numero XV, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. iubet tradi, in eius locum XIII legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidys XV deducebatur: ipse exercitum distribuit ^c per hiberna: C. Trebonium cum legionibus IIII in Belgio collocat: C. Fabium cum totidem in Heduos deducit. sic enim existimat tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima virtus, ^d & Hedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. ipse in Italiam profectus est. quò cum venisset, cognoscit per C. Marcellum consulem legiones duas ab se remissas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas, atque in Italia retentas esse. hoc facto quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Casarem pararentur, tamen Caesar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, iure potius disceptandi, quam belligerendi.

C. IVLII CÆSARIS DE
BELLO CIVILI COM-
MENTARIUS
PRIMVS.

LITERIS à Fabio C. Caesaris consuli-
bus redditis, agrè ab ijs impetratum est,
summa tribunorum ^a pl. contentione, ut
in senatu recitarentur. ut verò ex lite-
ris ad senatum referre iur, impetrari non
potuit. referunt consules de rep. in ciuitate. L. Len-
tulus consul senatui rei que pub. se non defuturum pol-
licetur; si audacter, ac fortiter sententias dicere ve-
lins: sin Casarem respiciant, atque eius gratiam se-
quantur, ut superioribus fecerint temporibus; se sibi
consilium capturum, neque senatus auctoritati obtem-
peraturum; habere se quoque ad Caesaris gratiam,
atque amicitiam receptum. in eandem sententiam
loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, reip. non
deesse, si senatus sequatur; sin cunctetur, atque a-
gat lenius, nequidquam eius auxilium, si postea
velit, imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quod se-
natus in vrbe habebatur, Pompeiisque ^b aberat,
ex ipsius ore Pompeij mitti videbatur. dixerat ali-
quis leniorem sententiam, ut primò M. Marcel-
lus, ingressus in eam orationem non oportere antiè de
rep. ad senatum referri, quàm delectus tota Italia
habiti, & exercitus conscripti essent; quo præsidio,
intò, & liberè senatus, quæ vellet, decernere auderet: ut

Has lite-
ras vide-
tur intel-
ligere
Cic. ep.
ad Tiron.
lib. 16. vbi
ait Cæsa-
rem ad
senatum
misisse
minaces
& acer-
bas lite-
ras. vocat
ipse Cæ-
sar mox
pag. 246.
lenissima
postulata
^a & plebis

^b De ab-
sentia
vide in
fragmen-
tis de re-
publ.

^a paucis
verò rebus
mutatis.

^b tum M.

^c & ius
comitiorum
tri. pl. cen-
surio

M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas pro-
uincias proficisceretur; ne qua esset armorum causa:
timere Caesarem, abreptis ab eo duabus legionibus, ne
ad eius periculum reservare, & retinere eas ad urbem
Pompeius videretur: ut M. Rufus, qui sententiam
Calidij, ^a paucis fere mutatis verbis, sequebatur: hi
omnes conuicio L. Lentuli consulis, correpti exagita-
bantur. Lentulus sententiam Calidij pronunciaturum
se omnino negavit. Marcellus, perterritus conuicijs, à
sua sententia discessit. sic vocibus consulis, terrore
praesentis exercitus, minis amicorum Pompeij, pleri-
que compulsi, inuiti, & coacti Scipionis sententiam
sequuntur; uti ante certam diem Caesar exercitum
dimittat; si non faciat, cum aduersus remp. factu-
rum videri. intercedit ^b M. Antonius, Q. Cassius,
tribuni pl. refertur confestim de intercessione tribu-
norum. dicuntur sententiae graues. ut quisque acer-
bissimè crudelissimèque dixit, ita quammaximè ab
inimicis Caesaris collaudatur. misso ad vesperum sena-
tu, omnes qui sunt eius ordinis, à Pompeio euocantur.
laudat Pompeius, atque in posterum confirmat: seg-
niores castigat, atque incitat. multi vndique ex vete-
ribus Pompeij exercitibus, spe praemiorum, atque or-
dinum, euocantur; multi ex duabus legionibus, quae
sunt traditae à Caesare, arcessuntur. completur urbs.
^c ad ius comitiorum tribunos pl. C. Curio euocat. om-
nes amici consulum, necessarij Pompeij, atque eorum
qui veteres inimicitias cum Caesare gerebant, cogun-
tur in senatum; quorum vocibus, & concursu terren-
tur infirmiores, dubij confirmantur; plerisque verò li-
berè

berè potestas decernēdi eripitur, pollicetur L. Piso cen-
 sor sese iturum ad Cæsarem, item L. Roscius prætor,
 qui de his rebus eum doceant, sex dies ad eam rem con-
 ficiendam spatij postulant, dicuntur etiam à nonnullis
 sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui volun-
 tatem senatus ei proponant, omnibus his resistitur;
 omnibûsq; oratio consulis, Scipionis, Catonis opponi-
 tur. Catonem veteres inimiciæ Cæsaris incitant, &
 dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, &
 spe exercitus, ac provinciarum, & regum appellando-
 rum largitionibus mouetur: sēq; alterum fore Syllam,
 inter suos gloriatur, ad quem summa imperij redeat.
 Scipionem eadem spes provinciæ, atq; exercituum impel-
 lit; quos se, pro necessitudine, paritutum cū Pompeio
 arbitratur: simul iudiciorum metus, adulatio, atque o-
 stentatio sui, & potētium, qui in rep. iudiciisq; tū plu-
 rimum pollebant, ipse Pompeius ab inimicis Cæsaris
 incitatus, quod neminē dignitate secum exæquari vo-
 lebat, totum se ab eius amicitia auerterat, & cum cō-
 munibus inimicis in gratiam redierat; quorum ipse
 maximam partem illo affinitatis tempore adiunxerat
 Cæsari, simul infamia duarū legionum permotus, quas
 ab itinere Asiæ, Syriæque ad suam potentiam, domi-
 natumq; cōuerterat, rem ad arma deduci studebat. His
 de causis aguntur omnia rapim, atq; turbatē; neque
 docendi Cæsaris propinquis eius spatium datur; nec tri-
 bunis pl. sui periculi deprecandi; neq; etiam extremi
 iuris intercessionem retinēdi, quod L. Sylla reliquerat,
 facultas^a tribuitur; sed de sua salute die septimo cogi-
 tare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus

^a attribis-
 itur;

temporibus tribuni pl. octauo deniq; mense suarum actionum respicere, ac timere consueuerant. decurritur ad illud extremum atq; vltimum S.C. quò, nisi pæne in ipso vrbis incendio, atq; desperatione omnium salutis, latorum audacia, numquam ante discessum est; dent opera consules, prætores, tribuni pl. quiq; cōsulares sunt ad urbē, ne quid resp. detrimēti capiat. ^a Hæc S.C. perscribuntur ad VII Iduum Ianuarij, itaq; quinq; primis diebus, quibus haberi senatus potuit, quæ ex die cōsulatū inijt Lentulus, biduo excepto comitiali, & de imperio Cæsaris, & de amplissimis viris tribunis pl. grauissimè acerbissimèq; decernitur. profugiunt statim ex vrbe tribuni pl. seseq; ad Cæsarem conferunt. is eo tempore erat Rauennæ, expectabātq; suis ^b leuissimis postulatis responsa; si qua hominū equitate res ad orium deduci possēt. Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa quæ per Sciponem ostenderat, agit: senatus virtutem constantiamq; collaudat: copias suas exponit: legiones habere sese paratas X: præterea cognitum compertūq; sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque ijs posse persuaderi vti eum defendant, aut sequantur. ^c Statim de reliquis rebus ad senatum refertur, tota Italia delectus ^d habeatur, Faustus Sulla præpore in Mauritaniā mittatur, pecunia vii ex ærario Pompeio detur; refertur etiam de rege Iuba, vti socius sit, atq; amicus. Marcellus verò passurū se in præsentia negat. de Fausto impedit Philippus tribunus pl. de reliquis rebus S.C. perscribitur, prouinciæ priuatis decernūtur, duæ cōsulares, reliquæ prætorie. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia:

Phi-

Vide Cic.
ad Tiro-
nem, li. 16.
^a Lex ta-
men per-
scribitur
ad VIII
Idus.

^b leuissi-
mis leuissi-
ma postu-
lata;

^c De reli-
quis rebus
^d haben-
tur,

Philippus, & Marcellus privato consilio prætereun-
tur; neq; eorū sortes deiciuntur. in reliquas provincias
prætores mittuntur. neq; expectant, quod superioribus
annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum refe-
ratur; paludatūq; votis nūcupatis, exeunt. cōsules, quod
ante id tempus acciderat nunquam, ex vrbe proficif-
cuntur, lictorēsq; habēt in vrbe & Capitolio priuatum,
contra omnia vetustatis exempla. tota Italia delectus
habentur: arma imperantur: pecunie à municipijs ex-
iguntur: è fanis tolluntur: omnia diuina, & humana
iura permittuntur. quibus rebus cognitis, Cæsar apud
milites concionatur: omnium temporum iniurias in-
imī orīs in se commemorat; à quibus deductum, & de-
prauatum Pompeium queritur, inuidia, atq; obreſta-
tione laudis suæ, cuius ipse honori, & dignitati semper
faueri, adiutorq; fuerit. nouum in r. p. introductū ex-
emplum queritur, ut tribunitia intercessio armis nota-
retur. atq; opprimeretur, quæ superioribus annis armis
esset restituta: Sullam, nudata omnibus rebus tribuni-
tia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse;
Pompeium, qui amissa restituisse videatur, bona eti-
am, quæ antè habuerat, ademisse: quotiescumque sit
decretum, darent magistratus operam, ne quid resp.
detrimenti caperet; qua voce, & quo S. C. populus R.
ad arma sit vocatus; factum in perniciosis legibus, in
vi tribunitia, in secessione populi, templis, locisq; editi-
oribus occupatis: (atque hæc superioris ætatis exem-
pla expiata Saturnini, atque Graccorum casibus do-
cet) quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogi-
tatum quidem. nulla lex promulgata, non cum populo

agi captum, nulla secessio facta, horratur, cuius imperatoris ductu nouem annis remp. felicissimè gesserint, plurimàque prælia secunda fecerint, omnem Galliam, Germaniàmque pacauerint; ut eius existimationem, dignitatèmq. ab inimicis defendant. Conclamant legionis tertiæ decimæ, quæ aderat, milites, (hanc enim initio tumultus euocauerat: reliquæ nondum conuenierant) sese paratos esse imperatoris sui, tribunorūmq. pl. iniurias defendere. Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione profisciscitur: ibique tribunos pl. qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hibernis euocat, & subsequi iubet. eò L. Cæsar adolescens venit; cuius pater Cæsaris erat legatus. is, reliquo sermone confecto, cuius rei causa uenerat, habere se à Pompeio ad eum priuati officij mandata demonstrat; velle Pompeium, se Cæsari purgati; ne ea quæ reip. causa egerit, in suam contumeliam uertat: semper se reip. commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro sua dignitate debere & studium & iracundiam suam reip. dimittere, neque adeo grauius irasci inimicis, ne, cum illis nocere se speret, reip. noceat. pauca eiusdem generis addit, cum excusatione Pompeij coniuncta. eadem fere, atque eisdem de rebus prætor Roscius agit cū Cæsare, sibiq. Pompeium commemorasse demonstrat, quæ res etsi nihil ad leuandas iniurias pertinere videbantur: tamen, idoneos nactus homines, per quos ea quæ uellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeij mandata ad se detulerint, ne grauentur sua quoq. ad eum postulata deferre; si paruo labore magnas controuersas

uersas tollere, atq, omnem Italiam metu liberare pos-
 sent: sibi semper reip. primam fuisse dignitatem, vitā-
 que potiore: doluisse se, quòd populi R. beneficium sibi
 per contumeliam ab inimicis extorqueretur; ereptòq,
 semestri imperio, in urbem retraheretur, cuius absentis
 rationē haberi proximis comitijs populus iussisset; ta-
 men hanc honoris iacturam sui, reip. causa æquo animo
 tulisse: cum literas ad senatum miserit, ut omnes ab
 exercitijs discederent; ne id quidem impetrauisset:
 tota Italia delectus haberi; retineri legiones duas,
 quæ ab se, simulatione Parthici belli, sint adductæ: ci-
 uitatem esse in armis: quoniam hæc omnia, nisi ad suam
 perniciem, pertinere? sed tamen ad omnia se descendere
 paratum, atque omnia pati reip. causa: proficiscatur
 Pompeius in suas prouincias; ipsi exercitus ^a dimit- ^a dimis-
 santur; discedant in Italia omnes ab armis; metus è tant;
 ciuitate tollatur; libera comitia, atq, omnis resp. sena-
 tui populòq, R. permittatur: hæc quò facilius certisq,
 condicionibus fiant, & iureiurando sanciantur; aut
 ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore, vi
 per colloquia omnes controuersie componantur. Ac-
 ceptis mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuam per-
 uenit; ibique consules, Pompeiūq, inuenit; postu-
 lata Cæsaris renunciat. illi, re deliberata, respondent;
 scriptaq, ad eum mandata per eos remittunt: quo-
 rum hæc erat summa: Cæsar in Galliam reuerteretur,
 Arimino excederet, exercitus dimitteret: quæ si fecis-
 set, Pompeium in Hispanias iturum: interea, quoad fi-
 des esset data, Cæsarem facturum quæ polliceretur, non
 intermissur os consules, Pompeiūque delectus. Erat
 iniqua

iniqua condicio, postulare ut Caesar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipsum & provincias, & legiones alienas tenere: exercitum Caesaris velle dimitti; delectus habere: polliceri se in provinciam iturum, neque, ante quem diem iturus sit, definire: ut si, peracto Caesaris consulatu, Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur. tempus verò colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem adferebat. itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus quinque Arretium mittit: ipse Arimini cum duabus legionibus subsistit, ibique delectum habere instituit: Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat, interea certior factus, Tignium Thermum prætorem cohortibus quinque tenere, oppidum munire: omniumque esse Tigniorum optimam erga se voluntatem, Curionem cum tribus cohortibus quas Pisauri & Arimini habebat, mittit, cuius aduentu cognito, diffusus municipij voluntate Thermus cohortes ex urbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discidunt, ac domum revertuntur: Curio omnium summa voluntate Tignium recipit. Quibus rebus cognitis, confusus municipiorum voluntatibus Caesar cohortes legionis XIII ex præsidij deducit, Auximumque proficiscitur: quod oppidum Atrium cohortibus introductis, tenebat, delectumque, toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat. aduentu Caesaris cognito, decuriones Auximi ad Atrium Varum frequentes conveniunt: docent, sui iudicii rem non esse, neque se, neque reliquos municipes pati posse, & Caesarem, imperatorem bene de rep.

rep. meritum, tātis rebus gestis, oppido, manibūsq, prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui. Quorum oratione permotus Attius Varus, praesidium quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. hunc ex primo ordine pauci Caesaris consecuti milites, cōsistere cogunt: commissōque praelio, deseritur à suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit: reliqui ad Caesarem perveniunt: atque vnà cum ijs deprehensus L. Puppianus, primipili centurio, adducitur, qui hūc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Caesar milites Attianos collaudat, Puppianum dimittit, Auximatis agitur gratias, seque eorū facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romanam nuntiatis, tantus repente terror inuasit, ut, cum Lentulus consul ad aperiendum aerariū venisset, ad pecuniam Pompeio ex S.C. proferendam, protinus, aperto sanctiore aerario, ex vrbe profugeret. Caesar enim aduentare, iam iamque adesse eius equites falsò nuntiabantur. hunc Marcellus collega, & plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex vrbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Caesare acceptas, in Apulia, hibernorum causa, disposuerat. delectus intra urbē intermittuntur; nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuae primū sese confirmant, & colligunt; delectūq, colonorū, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere institunt; gladiatoresq, quos ibi Caesar in ludo habebat, in foris productos Lentulus libertati confirmat, atq, ijs quos attribuit, & se sequi iussit: quos postea, monitus à suis, quòd ea res omnī iudicio reprehēdebat, circū familiares

conuentus Campaniæ, custodiæ causa, distribuit. Maximo Cæsar progressu omnem agrum Picenum percurrit. cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque eius omnibus rebus iuuant. etiam ex Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suamque pecunia exædificauerat, ad eum legati veniunt, quæque imperauerit, sese cupidissime facturos pollicetur. milites imperat: mittit. interea legio duodecima Cæsarem cōsequitur. cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. id oppidum Lentulus Spinther decem cohortibus tenebat: qui, Cæsaris aduentu cognito, profugit ex oppido; cohortesque secum abducere conatus à magna parte militum deseritur: relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum causa: à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in ijs Camerino fugientem Lucceium Hirrum cum sex cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit. quibus coactis, tredecim efficit: cum ijs ad Domitium Ahenobarbū Corfiniū magnis itineribus peruenit; Cæsaremque adesse cū legionibus duabus, nuntiat. Domitius per se circiter ² viginti cohortes ex Alba, & Mar-sis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui iubet: ipse unum diem ibi, rei frumenta-

riæ causa, moratus, Corfinium contendit, eò cum venisset, cohortes quinque præmissæ à Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpébant, qui erat ab oppido M. passuum circiter III. ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Cæsar, legionibus traductis, ad oppidum constitit, iuxtaque murum castra^a posuit. Re cognita, Domitius ad Pompeium in^a ^a pontis. Apuliam peritos regionum, magno proposito præmio, cum literis mittit; qui petant, atque orent, ut sibi subueniat: Cæsarem duobus exercitibus, & locorum angustijs facile intercludi posse, frumentoque prohiberi: quod nisi fecerit, se cohortesque amplius triginta, magnūque numerum senatorum, atque equitum Romanorum in periculum esse venturum. interim, suos cohortatus, tormenta in muris disponit: certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quæterna in singulos iugera, & pro rata parte centurionibus, euocatisque. Interim Cæsari nuntiatur, Sulmonenses, quod oppidum à Corfinio septem millium intervallo abest, cupere ea facere quæ vellent, sed à Q. Lucretio senatore, & Atio Peligno prohiberi, qui id oppidum septem cohortium præsidio tenebant. mittit eò M. Antonium cum legionis VII cohortibus V. Sulmonenses, simul atq, nostra signa viderunt, portas aperuerunt; ^b uniuersique & oppidani & milites obuiam gratulantes Antonio exierunt: Lucretius & Atius de muro se deiecerunt. Atius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohorti-

^b uniuersique oppidani obuiam

a compa-
tate,

b insti-
tuit.

cohortibus, & Aio, eodem die, quo profectus erat, re-
uertitur. Caesar eas cohortes cum exercitu suo cōiunx-
it, Aiumque incolumem dimisit. Caesar tribus primis
diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis
municipiis frumentum ^a comportare, reliquasque copi-
as expectare instituit. eo triduo legio octava ad eum
venit, cohortesque ex novis Galliae deletibus XXII,
equitesque à rege Norico circiter trecenti, quorum ad-
ventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit.
ijs castris Curionem praefecit: reliquis diebus oppidum
vallo castellisque circumvenire instituit. cuius operis
maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad
Pompeium reuertuntur. Literis perlectis, Domitius
dissimulans in consilio pronuntiat, Pompeium celeri-
ter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo defi-
ciant, quaeque vsui ad defendendum oppidum sint, pa-
rent. ipse arcano cum paucis familiaribus suis collo-
quitur; consiliumque fugae capere ^b constituit. cum vul-
tus Domitij cum oratione non consentiret, atque omnia
trepidantius timidiisque ageret, quam superioribus
diebus consueffet, multumque cum suis, consultandi
causa, secretò praeter consuetudinem colloqueretur, con-
silia conuentusque hominum fugeret; res distinctius re-
gi, dissimularique non potuit. Pompeius enim rescrip-
serat, sese rem in summum periculum deducturum non
esse, neque suo consilio, aut voluntate Domitium se in
oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas
fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret. id ne fieri
posset, obsidione, atque oppidi circummunitione fiebat.
Diulgato Domitij consilio, milites, qui erant Corfinij,
prima

prima^a vespera secessionem faciunt, atque ita inter^a vesperis
 se per tribunos mil. centurionesque, atque honestissi-
 mos sui generis colloquuntur; obsideri se à Caesare; o-
 pera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum
 Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, pro-
 iectis omnibus, fugæ consilium capere; debere se suæ
 salutis rationem habere. Ab his primò Marsi dissentire
 incipiunt, eamque oppidi partem, quæ munitissima
 videretur, occupant: tantæque inter eos dissensio exti-
 tit, ut manus conferere, atque armis dimicare cona-
 rentur. post paulò tamen, internuntijs utroque
 missis, quæ ignorabant, de L. Domitij fuga cognoscunt.
 itaque omnes uno consilio Domitium productum in
 publicum circumstant, & custodiunt; legatosque ex
 suo numero ad Caesarem mittunt, sese paratos esse por-
 tas aperire, quæq; imperaverit facere, & L. Domitium
 vivum in eius potestatem tradere. Quibus rebus cog-
 nitis, Caesar, etsi magni interesse arbitrabatur quam-
 primum oppido potiri, cohortesq; ad se in castra tradu-
 cere, ne qua aut largitionibus aut animi cõfirmatione,
 aut falsis nuntijs commutatio fieret voluntatis; quòd
 sæpe in bello parvis momentis, magni casus intercede-
 rent; tamen veritus, ne militum introitu, & nocturni
 temporis licentia oppidum diriperetur, eos qui venerant
 collaudat, atq; in oppidum dimittit, portas, murosq; ad-
 servari iubet: ipse ijs operibus quæ facere instituerat,
 milites disponit, non certis spatijs intermissis, ut erat
 superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigilijs
 stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem
 munitionem^b expleant: tribunos mil. & præfectos cir-
 cum-

^b comple-
ant:

ad obser-
uent.

b summa,

committit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus
caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exi-
tus^a adseruent. neque eorum tam remisso, ac langui-
do animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte coquie-
uerit, tanta erat^b summa rerum expectatio, ut nullus
in aliam partem mente atque animo traheretur, quid
ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid
reliquis accideret, qui quosq; euetus exciperet. quarta
vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigi-
liis custodibusq; nostris colloquitur, velle, si sibi fiat
potestas, Casarem conuenire. facta potestate, ex oppido
mittitur; neque ab eo prius Domitiani milites disce-
dunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. cum eo
de salute sua agit, atque obsecrat, sibi ut parcat; ve-
zeremq; amicitiam commemorat; Caesarisq; in se bene-
ficia exponit; quae erant maxima: quod per eum in
collegium pontificum venerat; quod prouinciam His-
paniam ex praetura habuerat; quod in petitione con-
sulatus ab eo erat subleuatus. Cuius orationem Caesar
interpellat: se, non maleficij causa, ex prouincia egres-
sum, sed uti se a contumelijs inimicorum defenderet, ut
tribunos pl. eare ex ciuitate expulsos, ad suam digni-
tatem restitueret; ut se, & populum R. paucorum
factione oppressum, in libertatem vindicaret. Cuius
oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reuer-
tatur, petit; quod de sua salute impetrauerit, fore eti-
am reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos
nonnullos, ut suae vitae durius consulere cogantur. Fac-
ta potestate, discedit. Caesar, ubi illuxit, omnes sena-
tores, senatoresq; liberos, tribunos mil. equitesq; Ro-
manos

manos ad se produci iubet. erant senatorij ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quaestor, L. Rubius, praeterea filius Domitij, alijq; cōplures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorū, & decurionum, quos ex municipijs Domitius euocauerat. hos omnes productos à contumelijs militum, cōuicijsq; prohibet: pauca apud eos loquitur; quòd sibi à parte eorum gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficijs: dimittit omnes incolumes. aurum quod adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab Huiris Corfiniensibus, Domitio reddit; ne continentior in vita hominum, quàm in pecunia^a fuisse videatur: etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque à Pompeio in stipendiū. milites Domitianos sacramentū apud se dicere iubet: atq; eo die castra mouet: instūmq; iter conficit, septem omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinatorum, Frentanorum; Larinatiū in Apuliam peruenit. Pompeius, ijs rebus cognitis quae erant ad Corfinium gestae, Luceria proficiscitur Canusium, atq; inde Brundisium: copias vndique omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet; seruos, pastores armat; atq; his equos attribuit: ex ijs circiter trecentos equites conficit. L. Manlius praetor Alba cum cohortibus sex profugit, Rutilius Lupus praetor Taracina cum tribus; quae procul equitatum Caesaris conspiciat, cui praerat Bivius Curius, relicto praetore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. item reliquis itineribus nonnullae cohortes in agmen Caesaris, aliae in equites incidunt. reduciuntur ad eum deprehensus ex itinere

^a fuisse

N. Magius Cremona, pf. fabrium Cn. Pompeij : quem Caesar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atq; ad se Brundisium si venturus, interesse reip. & communis salutis, se cum Pompeio colloqui; neque verò idem perfici longo itinere spatio, cum per alios condiciones ferantur, ac si coram de omnibus condicionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus sex peruenit, veteranis I V: reliquisque, quas ex nouo delectu confecerat, atq; in itinere compleuerat. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. reperit Consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisij cum cohortibus viginti. neq; certum inueniri poterat, obtinendine causa Brundisij ibi remansisset, quò facilius omne Adriaticum mare, excremis Italiae partibus, regionibusq; Græciæ, in potestatem haberet, atque ex viraque parte bellum administrare posset, an inopia navium ibi restitisset: veritusq; ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus administrationesq; Brundisini portus impedire instituit: quorum operum hæc erat ratio. Quà fauces erant angustissimæ portus, moles atq; aggerem ab viraque parte litore iaciebat, quòd his locis erat mare radosum. longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo versus P. XXX. è regione molis collocabat, has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus mouerentur. his perfectis, collocatisque, alias deinceps magnitudine rates iungebat, has terra, atque aggere contegebat, ne aditus, atq; incursus ad descendendum

dum impediretur: à frōte, atque ab utroque latere cratibus, ac pluteis protegebat. in quarta quaque earum turres binorū tabulatorum excitabat, quò commodius ab impetu navium incendiisq; defenderet. Contra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brūdisiño deprehenderat, adornabat. ibi turres cum trinis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, & omni genere telorum completas ad opera Cæsaris appellebat, ut rates pertrumperet, atq; opera disturbaret. sic cotidie utrinque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, ut condiciones pacis dimittendas non existimaret. ac, tamen si magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata, etsi impetus eius consiliâq; tardabat; tamen omnibus rebus in eo persenerandum putabat. itaque Caninium Reuilum legatum, familiarem, necessariūque Scribonij Libonis, mittit ad eum colloquij causa: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur: in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulas, magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore, ut æquis condicionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis, atque existimationis ad Libonem peruenturam, si, illo auctore, atque agente, ab armis sit discessum. Libo, à colloquio Caninij digressus, ad Pompeium proficiscitur: paulò post renuntiat quòd consules absint, nihil sine illis de compositione agi posse. ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi indicabat, & de bello agendum. Prope

dimidia parte operis à Cæsare effecta, diebſq, in ea re consumptis nouem, naues à consulibus Dyrrhachio remissa, quæ priorem partem exercitus eò deportauerāt, Brundisium reuertuntur. Pompeius siue operibus Cæsaris permotus, siue etiam quòd ab initio Italia excedere constituerat, aduentu nauium profectiōem parare incipit: & quò facilius impetū Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectiōe milites oppidū irrumperent, portas obstruit, vicos plateasq, inædificat, fossas transuersas vix perducit, atq, ibi sudēs stipitesq, præacutos defigit. hæc leuibus cratibus, terraq, inæquat. aditus autem, atq, itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis præsepit. his paratis rebus, milites silentio naues conscendere iubet; expeditos autem ex euocatis sagittarijs, funditoribusque raros in muro turribusque disponit; hos certo signo reuocare constituit, cum omnes milites naues conscendissent; atque ijs expedito loco actiua nauigia relinquit. Brundisini, Pompeianorum militum iniurijs, atq, ipsius Pompeij contumelijs permoti, Cæsaris rebus fauebant. itaq, cognita Pompeij profectiōe, concursantibus illis, atque in ea re occupatis, vulgò ex reſtis significabant. per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militesque armari iubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub nocte naues soluit. qui erant in muro custodiæ causa collocati, eo signo, quod conuenerat, reuocantur, notisq, itineribus ad naues decurrunt milites, positis scalis muros ascendunt: sed moniti à Brundisinis, ut vallum cæcum, fossasque caueant, subsistunt, & longo itinere ab ijs circumducti,

circumducti, ad portum perueniunt, duasq, naues cum militib, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lincubisq,prehendunt,prehensasq, excipiunt. Cæsar, etsi ad spem conficiendi negotij maximè probabat, coactis nauibus, mare transire, & Pompeiũ sequi, prius quàm ille sese transmarinis auxilijs confirmaret; tamen rei eius moram, temporisq, longinquitatem timebat; quod, omnib, coactis nauibus, Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionib, Gallia, Ficiuq, & à Fretis naues essent expectandæ: sed id propter anni tempus, longum, atq, impeditum videbatur. interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficijs Pompeij deuincta; auxilia, equitatu parari; Galliam, Italiãque tentari se absente, nolebat. itaq, in præsentia Pompeij insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: duumviris municipiorum omnium imperat, ut naues cõquirant, Brundisiumq, deducendas curent. mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem prætoris cum legionibus tribus eundem, cum Siciliam recepisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato, Africam forte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam eiciunt. ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas veteres reficiebat, novas ciuitatib, imperabat: hæc magno studio agebat: in Lucanis Brutisq,

per legatos suos, ciuium Romanorum delectus habebat: equitum peditumque certum numerum à ciuitatibus Sicilia exigebat. quibus rebus pene perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in concione sese proiectum, ac proditum à Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset, & ab se, reliquisque in senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta, ac parata confirmauisset. hæc in concione questus, ex prouincia fugit. Nacli vacuas ab imperijs, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eò perueniunt. Tubero, cum in Africam venisset, inuenit in prouincia cum imperio Atium Varum, qui ad Auximū, ut supra demonstrauimus, amissis cohortibus protinus ex fuga in Africam peruenerat; atq; eam sua sponte vacuā occupauerat; delectūque habito, duas legiones effecerat, hominum, & locorum notitia, & usu eius prouincię naclus aditus ad ea conanda, quod paucis antè annis ex prætura eam prouinciā obtinuerat. hic venientem Vticam cum nauibus Tuberonem portu atque oppido prohibet. neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed, sublati anchoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Cæsar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur. coacto senatu, iniurias inimicorum commemorat: docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed expectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnib. ciuib. pateret: latum ab decem tribunis pl. contra dicentibus inimicis, Catone vero acerrimè repugnante, & pristina cōsuetudine dicēdi

mora diei extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur fieri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? patientiam proponit suam. cum de exercitiibus dimittendis ultro postulauisset; in quo iacturam dignitatis, atque honoris ipse facturus esset. acerbiter in inimicorum docet; qui, quod ab alio postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallerent, quam imperium exercitiisque dimittere. iniuriam in eripendis legionibus prædicat, crudelitatem & insolentiam in circumscribendis tribunis pl. condiciones à se latas, & expetita colloquia, & denegata commemorat. pro quibus rebus orat, ac postulat, remp. suscipiant, atque unà secum administrarent. sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, & per se remp. administraturum. legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paulò antè Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui, timorémque eorum qui mitterent, significari: tenuis atque infirmi hæc animi videri: se verò, ut operibus antè studuerit, sic iustitia, & æquitate velle superare. Probat rem senatus de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiebantur: maximèq; timoris causa pro se quisq; id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in senatu dixerat, eodè se habiturum loco, qui Romæ remansisset, & qui in castris Cæsaris fuisset, sic triduum disputationib. excusationib.que extrahitur. subiicitur etiā L. Metellus tribunus pl. ab inimicis Cæsar qui hæc rē distrahat, reliquasq; res quasq; agere

instituerat, impediat, cuius cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omitteret, infectis ijs quæ agere destinaverat, ab urbe profiscitur, atq; in ulteriorem Galliam pervenit. quò cum venisset, cognoscit missum in Hispaniam à Pompeio Vibullum Rufum, què paucis diebus antè Corfinij cap-
 tum, ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandum Massiliam navibus ætuarijs septem; quas, Sicilia, & in Cosano à privatis coactas servis, liberis, colonis suis cõpleverat: præmissos etiam legatos Massilienses domum nobiles adolescentes; quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæsaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. quib. mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clauservnt. Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesq; supra Massiliã incolebant, ad se vocaverant; frumentum ex finitimis regionibus, atq; ex omnibus castellis in urbem conue-
 rant: armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem, & portas reficiebant. Euocat ad se Cæsar Massiliensum XV. primos: cum his agit, ne initium inferendi belli à Massiliensibus oriatur: debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius, quàm unius hominis voluntati obtemperare. reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat, cuius orationem domum legati referunt; atq; ex auctoritate hæc Cæsari renuntiant: intelligere se, diuisum esse populum R. in partes duas: neq; sui iudicij neque suarum esse virium, discernere, vtra pars iusticiorem habeat causam: principes verò esse earũ partium Cn. Pompeium,

et C. Caesarem, patronos ciuitatis, quorum alter agros
Volgarum, Arecomicorum, et Heluorum publicè ijs cō-
cesserit, alter bello victas Gallias attribuerit, uectiga-
li aq, auxerit: quare paribus eorum beneficijs parem se
quoq, voluntatem tribuere debere, et neutrum eorum
contra alterum iuuare, aut vrbe, aut portibus recipere.
Hæc dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Massi-
liam peruenit; atque ab ijs receptus, vrbi præficitur.
Summa ei belli administrandi permittitur. eius impe-
rio classem quoquouersus dimittunt: onerarias naues,
quas ubiq, possunt,prehendunt, atq, in portum dedu-
cunt: earum clauis, aut materia, atque armamenti in-
structis ad reliquas armandas reficiendâs q, vtuntur:
frumenti quod inuentū est, in publicum conferunt: re-
liquas merces commeatûs q, ad obsidionem vrbis, si ac-
cidat, reseruant. Quibus iniurijs permotus Caesar, legi-
ones tres Massiliam adducit: turres vineâs q, ad oppug-
nationem vrbis agere, naues longas Arelate numero
duodecim facere instituit. Quibus effectis, armatisque
diebus triginta, à qua die materia cæsa est, adductis q,
Massiliam, his D. Brutum præfecit. C. Trebonium le-
gatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit. Dum
hæc parat, atq, administrat, C. Fabium legatum cum le-
gionibus tribus, quas Narbone circumque ea loca hie-
mandi causa disposuerat, in Hispaniam præmisit; ce-
leriter q, Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempo-
re ab L. Afranio legato præsidij tenebantur: legiones
reliquis, quæ longius hiemabant, subsequi iubet. Fabi-
us, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium
ex saltu deiecit, magnisque itineribus ad exercitum
Afrani

Afraniū contendit. Aduentū Vibullij Rūfī, quem à Pō-
 peio missum in Hispaniam demonstratum est, Afrani-
 us, & Petreius, & Varro, legati Pompeij, quorū unus
 tribus legionibus Hispaniam citiorem, alter à saltu
 Castulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab
 Ana Vectonum agrū, Lusitaniāq; pari numero legi-
 onum obtinebat, officia inter se partiuntur; ut Petrei-
 us ex Lusitania per Vectones cum omnib. copijs ad A-
 franiū proficiscatur; Varro cum ijs quas habebat, legi-
 onib. omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus
 constitutis, equites, auxiliāq; totius Lusitaniæ à Pe-
 treio, Celtiberis, Cantabris, barbarisq; omnibus qui ad
 Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. quib. co-
 actis, celeriter Petreius per Vectones ad Afraniū per-
 venit. constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam
 propter ipsius loci opportunitatem gerere. Erant, ut su-
 pra demonstratū est, legiones Afraniū tres, Petreij due,
 præterea scutari citioris prouinciæ, & cetratæ ulte-
 rioris Hispaniæ cohortes circiter octoginta, equitum v-
 triusq; prouinciæ circiter quinque millia. Cæsar legio-
 nes in Hispaniam premiserat, ad sex millia auxilia pe-
 ditum, equitum tria millia, quæ omnibus superioribus
 bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem
 ipse petiuerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus no-
 bilissimo & fortissimo quoque euocato: hinc optimi ge-
 neris hominū ex Aquitanis, montanisq; qui Galliam
 prouinciam attingunt. Audierat, Pompeiū per Mau-
 ritaniā cum legionibus iter in Hispaniam facere, con-
 festimq; esse venturum. simul à tribunis mil. centurio-
 nibsq; multas pecunias sumpsit, has exercitui distri-
 buit.

buit. quo factō, duas res consecutus est, quod pignore animos centurionū deuinxit, & largitione redemit militum voluntates. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis, nuntiisq; tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum quatuor. his pontibus pabulatiū mittebat; quod ea quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de causa, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebrōque inter se equestribus præliis contendebant. huc cum cotidiana consuetudine congressisse pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ duæ flumē transissent; impedimentaq; & omnis equitatus sequeretur; subito, vi iumentorum, & aquæ magnitudine, pons est interruptus, & reliqua multitudo equitū interclusa. quo cognito à Petreio, & Afranio, ex aggere atq; cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quem oppido castrisq; coniunctum habebat, legiones quatuor, equitatumq; omnem transiecit, duabūsq; Fabianis occurrit legionibus. cuius aduentu nuntiato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum caput superiorem; diuersamq; aciem in duas partes constituit; ne ab equitatu circumueniri posset. ita cōgressus impari numero magnos impetus legionū equitatusq; sustinet. cōmissō ab equitib. prælio, signa duarū legionū procul ab virisque conspiciuntur; quas C. Fabius vltiore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces aduersariorū occasione, & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos vterentur: quartū aduentu prælium dirimitur, ac suas vterq; legiones reducit in castra.

Eo biduo Cæsar cum equitibus nongentis, quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. pons, qui fuerat tempestate interruptus, pæne erat reffectus. hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque præsidio sex cohortes reliquit, atque omnia impedimenta: & postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur; & sub castris Afranii constitit; & ibi paulisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris constitit. Cæsar, ubi cognovit per Afranium stare, quo minus prælio dimicaretur; ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus quadringentis, castra facere constituit: & ne in opere faciendo milites repensino hostium incursum exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri necesse erat; sed à fronte contra hostem pedum quindecim fossam fieri iussit. prima & secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat. post hos opus in occulto acies tertia faciebat: sic omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio castra muniri. sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. postero die omnem exercitum intra fossam continet: & quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit: singulaque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda. fossasque ad eandem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius, Petreiusque, terrendi causa, atque operum impediendi, copias suas ad infimas montis

radices

radices producunt, & prælio laceſſunt. neq; idcirco Cæſar opus intermittit, conſiſus præſidio legionū triū, & munitione foſſæ. illi non diu commorati, nec longiùs ab infimo colle progreſſi, copias in caſtra reducunt. tertio die Cæſar vallo caſtra cõmunit: reliquas cohortes quas in ſuperiorib. caſtris reliquerat, impedimentaq; ad ſe traduci iubet. Erat in oppido Ilerda, & proximo colle, ubi caſtra Pet. eius atq; Afranius habebant, planities circiter paſſuū trecentorum: atq; in hoc fere medio ſpatio tumulus erat paulò editior: quem ſi occuparet Cæſar, & communiſſet, ab oppido, & ponte, & comœatu omni, quem in oppidum contulerant, ſe intercluſurum aduerſarios conſidebat. hoc ſperans, legiones tres ex caſtris educit: acieq; in locis idoneis inſtructa, unus legionis anteſignanos præcurrere, atq; occupare eum tumulum iubet. quare cognita, celeriter, quæ in ſtatione pro caſtris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandū locum miſſuntur. contenditur prælio, & quod prius in tumulum Afraniani venerant, noſtri repelluntur, atq; alijs ſummiſſis præſidijs, terga vertere, ſequæ ad ſigna legionum recipere coguntur. genus erat pugne militū illorum, ut magno impetu primò procurerent, audacter locum caperent, ordines ſuos non magnopere ſeruarent, rari, diſperſiq; pugnarent; ſi premerentur, pedem referre, & loco excedere, nõ turpe exiſtimarët, cum Luſitanis, reliquiſq; barbaris genere quodam pugne aſſuefacti; quod fere ſit, quib. quiſq; in locis miles inueterauerit, vii multū earum regionum conſuetudine moveatur. hæc tamen ratio noſtros perturbat, inſuetos huius generis pugne. circumuiri enim ſeſe ab

aperto

aperto latere procurentibus singulis, arbitrabantur :
ipsi autem suos ordines servare, neq; ab signis discede-
re; neq; sine gravi causa eum locū, quem ceperant, di-
mitti censuerant oportere. itaque perturbatis ante sig-
nanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non te-
nuit, atq; in proximum collem sese recepit. Cæsar, pæne
omni acie perterrita, quod præter opinionē consuetudi-
nēq; acciderat, cohortatus suos legionē nonam subsi-
dio ducit: hostem insolentem, atq; acriter nostros inse-
quentem, suppressit, rursūque terga vertere, seque ad
oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit.
sed nonæ legionis milites, elati studio, dum sarciri ac-
ceptum detrimentū volunt, temerē insecuti fugientes,
in locum iniquū progrediuntur, & sub montem, in quo
erat oppidum positum, succedunt. hinc se recipere cum
vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant.
præruptus locus erat, utraq; ex parte directus, ac tan-
tum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes
eum locū explerent, & neq; subsidia à lateribus sum-
mitti, neq; equites laborantibus usui esse possent: ab
oppido autē declivi fastigio vergebat, in longitudinem
passuū circiter quadringentorū. hæc nostris erat recep-
tus; quod eò, incitati studio, inconsultius processerant.
hoc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, &
quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullū
frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute, & pa-
tientia nitebantur, atq; omnia vulnera sustinebant:
augebantur illis copię; atq; ex castris cohortes, per op-
pidū crebrò summittebantur: ut integri defessis succe-
derent. hoc idē Cæsar facere cogebatur, ut, summissis in
eundem

eundem locum cohortibus, defessos reciperet. hoc cum esset modo pugnatum continenter horis quinque, nostriq; grauius à multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladijs districtis, impetum aduersus montem in cohortes faciunt; paucisq; deiectis, reliquos sese conuertere cogunt. summotis sub murum cohortibus, ac non nulla parte propter terrorem in oppidum compulsi, facilis est nostris receptus datus. equitatus autem noster ab utroq; latere, etsi deiectis atq; inferiorib. locis consisterat, tamen in summum iugum virtute committitur, atq; inter duas acies perquiritans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. ita vario certamine pugnatum est. nostri in primo congressu circiter septuaginta ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis quartæ decimæ, qui propter eximiam virtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat, vulneratur amplius sexcenti, ex Afranianis interficiuntur T. Cecilius, primipili centurio, & præter eum, centuriones quatuor, milites amplius ducenti. sed hæc eius diei præfertur opinio, ut se virique, superiores discessisse existimarent; Afraniani, quod, cum esse omnium iudicio inferiores viderentur, comminus tamen distetissent, & nostrorum impetum sustinuisent, & initio locum tumultumque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat; & nostros primo congressu terga vertere coëgissent; nostri autem, quod, iniquo loco atque impari congressi numero, quinque horis prælium sustinuisent, quod montem gladijs districtis ascendissent, quod ex loco superiore terga vertere aduersarios coëgissent, atque in oppidum cōpulissent. illi cum tumultum pro quo

pugnatum

pugnatum est, magnis operibus munierunt, praesidiumque ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo haec gesta sunt. tanta enim tempestas cooritur, ut, nunquam illis locis maiores aquas fuisse constaret. tum autem ex omnibus montibus nix profluit, ac summam ripam fluminis superauit, pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. quae res magnas difficultates exercitui Caesaris attulit. castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, spatio millium triginta; neutrum horum transiri poterat; necessarioque omnes his angustiis continebantur: neque ciuitates quae ad Caesaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neque qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reuerii, neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliique ueniebant, in castra peruenire poterant. tempus erat difficillimum, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum a maturitate aberant: ac ciuitates exinanitae, quod Afranius praene omne frumentum ante Caesaris aduentum Ilerdam conuexerat; reliqui si quid fuerat, Caesar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiae subsidium, propter bellum finitimae ciuitates longius remouerant: qui erant pabulandi, aut frumentandi causa progressi, hos leuis armatura Lusitani, peritque earum regionum cetrati citerioris Hispaniae confectabantur, quibus erat procliuem transire flumen; quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia, multum erat frumentum prouisum, & conuectum superioribus

superioribus temporibus : multum ex omni pronuncia comportabatur : magna copia pabuli suppetebat. harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quò omnino Cæsar adire non poterat. ea permanserunt aquæ dies complures. conatus est Cæsar reficere pontes : sed nec magnitudo fluminis permittebat ; neq; ad ripam dispositæ cohortes aduersariorum perfici patiebantur : quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura, atq; aquæ magnitudine, tum quòd ex totis ripis in unum atq; angustum locum tela iaciebantur ; atq; erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, & tela vitare. Nuntiatum Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. venerant eò sagittarii ex Ruthenis, equites ex Gallia cum multis carris, magnisq; impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. erant præterea cuiusq; generis hominum millia circiter sex cum servis liberisq; : sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum suo quisq; consilio uteretur, atq; omnes sine timore iter facerent, usq; superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorii filij, & equestris ordinis : erant legationes civitatum : erant legati Cæsaris. hos omnes flumina continebāt, ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribusq; legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesq; anrè missis equitibus aggreditur. celeriter tamē sese Gallicè equites expediunt, præliūmq; committunt. hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinere ; sed, ubi signa legionum ap-

propinquare ceperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt, hoc pugnae tempus magnū attulit nostris ad salutem momentum. nati enim spatium se in loca superiora receperunt, desiderari sunt eo die sagittarij circiter ducenti, equites pauci, calonū atq; impedimentorum non magnus numerus. his tamen omnibus annona creuit: quae fere inopia nō solūm praesentis, sed etiam futuri temporis timore ingrauescere consuevit. iamq; ad denarios quinquaginta in singulos modios annona peruenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat; atq; incommoda in dies augebātur; & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinauerat; ut nostri magna inopia necessariorum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superiorēq; haberentur. Caesar ijs ciuitatibus quae ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores ciuitates dimittebat; ipsa praesentem inopiam, quibus poterat subsidijs, tutabatur. Haec Afranius, Petreiusq; & eorum amici, pleniora etiam, atq; vberiora, Romam ad suos perscribebant. multa rumor fingeat; ut pene bellum confectum videretur. quibus literis, nuntiisq; Romam perlatis, magni domum concursus ad Afraniū, magnae gratulationes fiebat; multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur, alij ut principes talem nuntium attulisse, alij ne euentum belli expectasse, aut ex omnibus nouissimi venisse viderentur. Cum in his angustijs res esset; atq; omnes via ab Afranianis militibus, equitibusq; obsideretur; nec pontes perfici possent; imperat militibus Caesar, ut na-

nes faciant cuius generis eum superioribus annis usus
 Britanniae docuerat. carinae primum, ac statumina ex
 leni materia fiebant: reliquum corpus nauium vimi-
 nibus cōtextum corijs integebatur. has perfectas carris
 iunctis deuehit noctu milia passuum à castris XXII.
 militesq; his nauibus flumen transportat; continen-
 tēque ripae collem improuiso occupat. hunc celeriter,
 prius quàm ab aduersarijs sentiat, communit. huc
 legionem postea traducit; atq; ex utraq; parte pontem
 institutum perficit biduo, ita commeatus, & qui fru-
 menti causa processerant, iudō ad serecipit; & rem
 frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum
 magnam partem flumen traiecit: qui inopinantes pa-
 bulatores, & sine villo dissipatos timore aggressi, quam-
 maximum numerum iumentorum, atq; hominum in-
 tercipiunt: cohortib; q; cetratis subsidio missis, sciēter
 in duas partes sese distribuunt, alij, ut praeda subsidio
 sint, alij, ut venientibus resistent, atq; eos propellant:
 vnāq; cohortem, quae temerē ante ceteras extra aci-
 em procurrerat, seclusam à reliquis circumueniūt, atq;
 interficiunt; incolumesque cum magna praeda eodem
 ponte in castra reuertuntur. Dum haec ad Ilerdam ge-
 runtur, Massilienses, vsq; L. Domitij consilio, naues lon-
 gas expediunt numero decemseptem: quarum erant
 undecim rectae. multa his minora nauigia addunt; ut
 ipsa multitudine nostra classis terreatur: magnam
 numerum sagittariorum, magnam Albicorum, de qui-
 bus supra demonstratum est, impennunt: atque hos pra-
 mīs, pollicitationib; q; incitāt. certas sibi deposcit na-
 ues Domitius, atque has colonis, pastorib; q; quas

secum adduxerat, complet. sic, omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naues procedunt, quibus praeerat D. Brutus. hae ad insulam quae est contra Massiliam, stationes obtinebant. erat multo inferior numero nauium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos, centuriones Caesar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcuerant. ij manus ferreas, atque harpagones parauerant; magnòq; numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum se instruxerant. ita, cognito hostium aduentu, suae naues ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. pugnatum utrimque est fortissimè, atque acerrimè: neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi, & montani, exercitati in armis; atque ij, modò digressi à Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant. ipsi Massilienses, & celeritate nauium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, imperiisque eorum excipiebant: & quod licebat latiore spatio, producta longius acie circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere si possent, contendebant: cum propius erat necessariò ventum, ab scientia gubernatorum, atq; artificij, ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quòd minùs exercitatis remigibus, minùsq; peritis gubernatoribus vivebantur, qui repente ex onerarijs nauibus erant producti, neq; dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam gravitate & tarditate nauium impediabantur. facta enim

subit

subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant, itaque, dum locus comminus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis nauibus obijciebant: atque, iniecta manu ferrea, & retenta utraque naue, diuersi pugnabant, atque, in hostium naues transcendebant; & magno numero Albicorum, & pastorum interfecto, partem nauium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. eo die naues Massiliensium cum ijs quæ sunt captæ, intereunt.

IX. Hoc primum Cæsari ad Ilerdam nuntiatur. simul, perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. illi, perterriti virtute equitum, minus liberè, minus audacter vagabantur. aliàs, non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: aliàs, longiore circuitu, custodias stationesque equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, proiectis sarcinis, fugiebant: postremò etiam plures intermittere dies, & præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. interim Oscenses & Calaguritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur. hos Tarraconenses, & Lacerani, & Ausetani, & paucis post diebus Illurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. petit ab his omnibus, ut se frumento iuuent. pollicentur, atque, omnibus vndique, conquisitis inmentis, in castra deportant. transit etiam cohors Illurgauonensis ad eum, cognito ciuitatis consilio; & signa ex statione transfert. magna celeriter fit commutatio rerum, perfecto ponte, magnis quinque ciuitatibus ad amicitiam adiunctis,

expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxilijs legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur. multæ longinquiores ciuitates ab Afranio desciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum triginta in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris auerteret, vadumque in eo flumine efficeret. his pæne effectis, magnum in timorem Afranius, Petreiusque perueniunt, ne omnino frumento, pabuloque intercluderentur; quod multum Cæsar equitatus valebat: itaque constituunt ipsi locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrarijs generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, ciuitates victæ nomen atque imperium absentis timebant: quæ in amicitia manserant Pompeij, magnis affectu beneficijs eum diligebant; Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. hinc magnos equitatus, magnaque auxilia expectabant; & suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naues cõquirere, & Octogesam adduci iubent. id erat oppidum positum ad Iberum, milliâque passuum à castris aberat XX. ad eum locum fluminis, nauibus iunctis, pontem imperant fieri: legionésque duas flumen Sicorim traducunt: castraque muniunt vallo pedum duodecim. quæ re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctemque opere in flumine aueriendo, huc iam rem duxerat,

erat, ut equites, etsi difficulter atq; aegrè fiebat, possent
tamen, atq; auderent flumē transire; pedites verò tan-
tummodo humeris, ac summo pectore extarent; ut tum
altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad
transeundum impedirentur. sed tamē eodem fere tem-
pore pons in Ibero prope effectus nūtiabatur: & in Si-
cori vadū reperiebatur. Iam verò eo magis illi math-
randum iter existimabāt, itaque, duabus auxiliaribus
cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copijs Si-
corim transeunt, & cū duabus legionibus, quas supe-
rioribus diebus traduxerant, castra coniungūt. Relin-
quebatur Cæsari nihil, nisi vti equitatu agmen aduer-
sarium malè haberet, & carperet. pons enim ipsius
magnum circuitū habebat; ut multo breviorē itinere
illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi
flumen transeunt; & cum de tertia vigilia Petreius,
atque Afranius castra movissent, repētē sese ad novis-
simum agmen ostendunt, & magna multitudine cir-
cumfusa morari, atque iter impedire incipiunt. Prima
luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erāt con-
iuncta, cernebatur, equitatus nostri prælio novissimos
illorum premi vehementer, ac nonnunquam sustinere
extremum agmen, atque interrumpi, aliàs inferri sig-
na, & uniuersarum cohortium impetu nostros propelli,
deinde rursus conuersos insequi: totis verò castris mili-
tes circulari, & dolere hostem ex manibus dimitti, bel-
lū necessariò longiūs duci: centuriones tribunosq; mi-
litū adire, atq; obsecrare, ut per eos Cæsar cersior fieret,
ne labori suo, neu periculo parceret: paratos esse sese:
posse, & audere eā transire flumen quā traductus

esset equitatus. quorum studio, & vocibus excitatus
 Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exer-
 citum obijcere, conandum tamen, atq; experiendum iu-
 dicat. itaq; infirmiores milites ex omnibus centurijs
 deligi iubet, quorum aut animus, aut vires videbatur
 sustinere non posse. hos cum legione vna præsidio castris
 relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnâq;
 numero iumentorum in flumine supra atq; infra con-
 stituto, traducit exercitum. pauci ex his militibus, vi
 fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac suble-
 uantur: interijt tamen nemo. traducto incolumi exerci-
 tu, copias instruit; triplicemq; aciem ducere incipit. ac
 tantum fuit in militibus studium, ut, millium sex ad
 iter addito ad vadum circuitu, magnâq; fluminis mora
 interposita, eos qui de tertia vigilia exissent, ante ho-
 ram diei nonam cõsequerentur. quos ubi Afranius pro-
 cul visos cum Petreio conspexit, noua re perterritus,
 locis superioribus constitit, aciemq; instruit. Cæsar in
 campis exercitum reficit; ne defessum prælio obijciat.
 rursus conantes progredi insequitur, & moratur. illi
 necessariò maturius, quàm constituerat, castra ponunt:
 (superant enim montes, atq; à millibus passuum quin-
 que itinera difficilia, atq; angusta excipiebant. hos in-
 tra montes se recipiebant, ut equitatum effugeret Cæ-
 saris; præsidijsq; in angustijs collocatis, exercitum iti-
 nere prohiberent; ipsi sine periculo, ac timore Iberum
 copias traducerent: quod fuit illis conandum, atq; omni
 ratione efficiendum) & totius diei pugna, atq; itineris
 labore defessi, rem in postera diem distulerunt. Cæsar
 quoq; in proximo colle castra ponit. media circiter noc-

te ijs qui adaquandi causa longius à castris processerāt, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces aduersariorum silentio copias castris educere. quo cognito, signum dari iubet, & vasa militari more conclamari. illi, exaudito clamore, veriti ne noctū, impediti, sub onere, confligere cogerētur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustijs tenerentur, iter supprimunt, copiasq; in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occultè ad exploranda loca profisciscitur. hoc idem fit ex castris Cæsaris. mittitur L. Decidius Saxo cum paucis, qui loci naturam perspiciat. vterque idem suis renuntiat; quinque millia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera, & montosa; qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotij. Disputatur in concilio à Petreio, & Afranio; & tempus profectionis queritur. plerique censebant, vt noctū iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quàm sentirentur. alij, quòd pridie noctis cōclamatum esset in castris Cæsaris, argumēti sumebant loco, non posse clam exiri: circumfundi noctū equitatum Cæsaris, atq; omnia loca, atque itinera obsideri: nocturnaq; prælia esse vitanda; quòd perterritus miles in ciuili dissensione timori magis, quàm religioni, consulere cōsueuerit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum mil. & centurionum præsentiam asferre: quibus rebus coerceri milites, & in officio contineri soleant: quare omni ratione esse interdū perripendū: etsi aliquo accepto detrimēto, tamen summa exercitus salua, locum, quem petant, capi posse. Hæc vicis in concilio sen-

sententia; & prima luce postridie constituunt proficisci. Caesar, exploratis regionibus, albente caelo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere, exercitum ducit. namque itinera, quæ ad Iberum, atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur; ipsi erant transcendendæ valles maximæ, ac difficillimæ; saxa multis locis prærupta iter impediebant; ut arma per manus necessario traderentur, militesque, incermes, subleuatique, alij ab alijs magnam partem itineris conficerent. sed hunc laborem recusabat nemo; quod enim omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent. Ac primo Afraniani milites, visendi causa, læti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequabantur, necessarij victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerii. erat enim iter à proposito diuersum; contrariamque, in partem iri videbatur. duces verò eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent. multumque eorum opinionem adiuuabat, quod sine iumentis impedimentisque ad iter profectos videbant; ut non posse diutius inopiam sustinere considerent. sed, ubi paulatim retorqueri agmen ad dexteram conspexerunt; iamque primos superare regionem castrorum animaduertunt; nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin, statim castris exeundum, atque occurrendum, putaret. conclamatur ad arma; atque, omnes copiae, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt. erat in celeritate omne possum certamen, utri prius angustias, montesque occuparent: sed

exercitum Caesaris viarum difficultates tardabant, Afranij copias equitatus Caesaris insequens morabatur. res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montes, quos petebant, attingissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohortesque, in castris relictas, servare non possent; quibus interclusis exercitu Caesaris auxilium ferri nulla ratione poserat. confectis prior iter Caesar; atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, cum ab equitatu novissimum agmen premeretur, & ante se hostem videret, collem quendam nactus, ibi constitit. ex eo loco quatuor cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelssissimus, mittit. hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet, & mutato itinere, iugis Obtogesam perveniret. hunc cum obliquo itinere cetrati peterent; conspicatus equitatus Caesaris, in cohortes impetum facit; nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt; omnesque ab his circumventi, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur. erat occasio bene gerendae rei. neque verò id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, praesertim circumdatum undique equitatu, cum in loco aequo, atque aperto confligeretur. idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. concurrebant legati, centuriones, tribuni que mil. ne dubitaret praelium committere; omnium esse militum paratissimos animos; Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse; quod suis non
subire-

subuenissent; quòd de colle non recederent; quòd vix equitum incursum sustinerent; collatisq; in vnum locum signis confecti, neq; ordines neq; signa seruarent: quòd si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quòd ceruè inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spem venerat, se, sine pugna, & sine vulnere suorum, rem conficere posse; quòd re frumentaria aduersarios interclusisset. cur, etiam secundo prælio, aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optimè meritos de se milites? cur deniq; fortunam periclitaretur? præsertim cum nō minus esset imperatoris, consilio superare, quàm gladio. mouebatur etiam misericordia ciuium, quos interficiendos videbas: quibus saluis, atque incolumibus, rem obtinere malebat. hoc consilium Cæsaris à plerisque non probabatur. milites verò palam inter se loquebantur; quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam cum velles Cæsar, sese non esse pugnatuuros. ille in sua sententia perseuerat; & paulum ex eo loco digreditur, ut timorem aduersarijs minuat. Petreius, atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Cæsar, præsidijs montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quàm proximè potest hostium castris castra communis. Postero die duces aduersariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariæ, fluminisq; Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. erat vnum iter, Ilerdam si reuerti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consultantibus eis, nuntiatum aquatores ab equitatu premi nostro. qua re cognita, crebras stationes disponit. equitum, &

cohor-

cohortium alariarum; legionariâsque interijciunt co-
hortes; vallismq, ex castris ad aquam ducere incipiunt;
ut intra munitionē & sine timore, & sine stationibus
aquari possent. id opus inter se Petreius, atque Afra-
nius partiuntur: ipsique, perficiendi operis causa, lon-
gius progrediuntur. quorum discessu liberam nacti mi-
lites colloquiorum facultatem, vulgò procedunt; &
quem quisq, in castris notum, aut municipem habebat,
conquirat, atq, vocat. primū agunt gratias omnes om-
nibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent; eorum
se beneficio vivere: deinde imperatoris fidem querunt,
rectēne se illi sint commissuri; &, quod non ab initio
fecerint, armâq, cum hominibus necessarijs, & consan-
guineis contulerint, conqueruntur. his prouocati sermo-
nibus, fidem ab imperatore de Petreij, & Afranij vita
petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodi-
disse videantur. quibus confirmatis rebus, se statim sig-
na translaturus confirmant; legatôsq, de pace primo-
rum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. inte-
rim alij suos in castra, inuitandi causa, adducunt: alij
ab suis adducuntur; adeo, ut una castra iam facta ex
binis viderentur. complurēsque tribuni militum, & cen-
turiones ad Cæsarem veniunt, seque ei commendant.
hoc idem fit à principibus Hispaniæ; quos illi euoca-
uerant, & secum in castris habebant obsidum loco. ij
suos natos, hospitesq, querebant, per quem quisque eo-
rum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. A-
franij etiam filius adolescens de sua, & parentis sui sa-
lute cum Cæsare per Sulpicium legatum agebat. erant
plena lætitia, & gratulatione omnia, eorum qui tanta
pericula

pericula vitasse, & eorum qui sine vulnere tantas res
consecisse videbatur. Magnūq; fructum suæ pristinae
lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat; consiliūque
eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nuntiatis
Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra reci-
pit, sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset
casus, hunc quieto, & equo animo ferret. Petreius ve-
rò non deferit sese; armat familiam; cum hac, & præ-
toria cohorte cetratorum, barbarisq; equitibus paucis,
beneficiarijs suis, quos suæ custodiæ causa habere con-
sueverat, improuiso ad vallum aduolat; colloquia mi-
litum interrumpit; nostros repellit ab castris; quos de-
prehendit, interficit, reliqui coeunt inter se; & repen-
tino periculo exterriti, sinistras sagis inuoluunt, gladi-
osque dstringunt, atq; ita se à cetratis, equitibusque
defendunt, castrorū propinquitatē confisi; seque in ca-
stra recipiunt; & ab ijs cohortibus quæ erant in stati-
one ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis,
frens Petreius manipulos circuit; militesque appel-
lat; neu se, neu Pompeium absentem, imperatorem
suum, aduersarijs ad supplicium tradant, obsecrat. fit
celeriter concursus in prætorium. postulant, ut iurent
omnes, se exercitum, ducēque non deserturos, neq; pro-
dituros, neq; sibi separatim à reliquis consilium capiu-
ros. princeps in hæc verba iurat ipse; ipse idem iusiur-
randum adigit Afranium. subsequuntur tribuni mili-
tum, centurionesque, centuriatim producti milites i-
dem iurant: edicunt, penes quem quisque sit miles Cæ-
saris, ut producat. productos palam in prætorio in-
terficiunt, sed plerique, quos ceperant, celant, noctūque

per vallum emittunt. sic terror oblatuſ à ducibus, crudelitas in ſupplicio, vana religio iurifurandi, ſpema præſentis deditionis ſuſtulit, mentesque militum conuertit, & rem ad priſtinam belli rationem redegit. Cæſar milites aduerſariorum, qui in caſtra per tempus colloquij venerant, ſumma diligentia conquiri, & remitti inbet. ſed ex numero tribunorū militum, centurionūq; nonnulli ſua voluntate apud eum remanſerunt: quos ille poſtea magno in honore habuit: centuriones, ampliorisq; ordinis equites Romanos in tribuniciū reſtituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione: aquabantur agrè: frumētī copiam legionarij nonnulli habebant, quòd dierum vigintiduum ab Ilerda frumentum iuſſi erant ^a afferre, cetrati, auxili-
arēſque nullam, quorum erant & facultates ad parandum exigue, & corpora inſueta ad onera portanda. itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæſarem perſugiebat. In his erat anguſtijs res: ſed ex propoſitis conſilijs duobus explicitijs videbatur, ad Ilerdā reuer-
ti; quòd ibi paululum frumenti reliquerāt. ibi ſe reli-
quū conſilium ^b expleturos confidebāt. Tarraco aberat
lōgius: quo ſpatio plures rem poſſe caſus recipere intel-
ligebāt. hoc probato cōſilio, ex caſtris proficiſcūtur. Cæſar, equitatu præmiſſo, qui nouiſſimū agmen carperet, atq; impediret, ipſe cū legionibus ſubſequitur. nullum intercedebat tēpus, quin extremi cū equitibus præli-
arētur. genus erat hoc pugne. expeditæ cohortes nouiſ-
ſimū agmen claudēbāt: plurēſq; in locis campeſtribus ſubſiſtebāt. ſi mons erat aſcendēdus: facile ipſa loci na-
tura periculū repellebat: quòd ex locis ſuperiorib. qui
anteceſ-

^a efferre,

^b explica-
turos

antecefferant, suos ascendentes protegebant. cum vallis,
aut locus declivis suberat; neque ij qui antecefferant,
morantibus opem ferre poterant; equites verò ex loco
superiore in aduersarios tela conijciebant: tum magno
erat in periculo res; tum inquirebant, ut, cum eiusmodi
esset locis appropinquatum, legionum signa consiste-
re iuberent, magnòque impetu equitatum repellerent;
eo summo, repente incitato cursu sese in valles uni-
uersi dimitterent; atq, ita transgressi, rursus in locis
superioribus consisterent. nam tantum ab equitum su-
orum auxilijs aberant, quorum numerum habebant ma-
gnum, ut eos, superioribus perterritos praelijs, in mediū
reciperent agmen, vtròq, eos tuerentur: quorum nulli
ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris
exciperetur. tali dum pugnatur modo; lentè, ac paula-
tim proceditur; crebròque, ut sint auxilio suis, substi-
stunt, ut cum accidit, millia enim progressi quatuor, ve-
hementiusque peragitati ab equitatu, montem excel-
sum capiunt: ibique vna fronte contra hostem castra
muniunt, neque iumentis onera deponunt. vbi Caesaris
castra posita, tabernaculaque constituta, & dimissos e-
quites pabulandi causa animaduertiẽre; sese subito
proripiunt, hora circiter sexta eiusdem diei; & spem
nacti moræ, discessu nostrorum equitum, iter facere in-
cipiunt. quare animaduersa, Caesar, relictis ij muniti-
onibus, subsequitur; præsidio impedimenti paucas co-
hortes relinquit: hora decima subsequi, pabulatores, e-
quitesque reuocari iubet. celeriter equitatus ad quoti-
dianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter
ad nouissimum agmen, adeo, ut pene terga conuertant:

comple-

COMMENTARIUS
compluresque milites, etiam non nulli centuriones inter-
ficiuntur. instabat agmen Caesaris, atque vniuersum
imminebat. tum verò, neque ad explorandum idoneum
locum castris, neque ad progrediendum. data facultate,
consistunt necessariò; & procul ab aqua, & natura in-
iquo loco, castra ponunt. sed iisdem de causis Caesar, quæ
suprà sunt demonstratæ, prælio non laceffit; & eo die
tabernacula statui passus non est; quò paratiores essent
ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdum erum-
peret. illi, animaduerso vitio castrorum, tota nocte mu-
nitiones proferunt, castrâque castris conuertunt. hoc i-
dem postero die à prima luce faciunt, totumque in ea re
diem consumunt. sed, quantum opere processerant, &
castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius; &
presenti malo alijs malis remedia dabantur. prima nocte
aquandi causa nemo egreditur ex castris. proximo die,
presidio in castris relicto, vniuersas ad aquam copias
educunt; pabulatum emittitur nemo. his eos supplices
malis Caesar necessariam subire deditionem, quàm præ-
lio decerare, malebat. conatur tamen eos vallo, fossâque
circumuenire; ut quàm maximè repentinas eorum e-
ruptiones demoretur; quò necessariò descensuros existi-
mabat. illi, & inopia pabuli adducti, & quò essent ad
id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iu-
bent. in his operibus, consilijsque biduum confiamitur.
tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat.
illi impediendæ rei, quæ munitionis causa fiebat, hora
circiter octaua signo dato, legiones educunt, aciemque
sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones reuocat,
equisatum omnem conuenire iubet, aciem instruit. con-

tra opinionem enim militum, famamque omnium, videri praelio diffugisse, magnum detrimentum afferebat. sed eisdem de causis, quae sunt cognitae, quò minus dimicare vellet, monebatur, atque hoc etiam magis, quòd spatij breuitas, etiam in fugam coniectis aduersarijs, non multum ad summam victoriae iuuare poterat. non enim amplius pedum millibus duobus ab castris castra distabant. hinc duas partes acies occupabant. tertia vacabat, ad incursum, atque impetum militum relicta. si praelium committeretur, propinquit as castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior praelio non laceessere. Acies erat Afraniana duplex: legio quinta & tertia in subsidijs locum alariae cohortis obtinebat: Caesaris triplex: sed primam aciem quaternae cohortes ex quinta legione tenebant: has subsidiariae tertiae, & rursus aliae totidem, suae cuiusque legionis, subsequebantur, sagittarij, funditoresque media continebantur acie: equitatus latera cingebat. tali instructa acie, genere vterque propositum videbatur; Caesar, ut, nisi coactus praelium non committeret; ille, ut opera Caesaris impediret. producitur tamen res; aciesque ad solis occasum continentur: inde utrique in castra discedunt. postero die munitiones institutas Caesar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. quare animaduersa, Caesar Germanos leuis armaturae, equitumque partem flumen traiecit crebrasque in ripis custodias disponit. tandem, omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquae, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt, & id si fieri possit,

possit, semoto à militibus loco. ubi id à Cæsare negatum, & palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranij. venit in eum locum quem Cæsar deligit. audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: non esse aut ipsis, aut militibus succensendum, quòd fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint: sed satis iam fecisse officio satisque supplicij tulisse, perpeffos omnium rerum inopiam: nunc verò, pæne ut feminas circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem, neq, animo ignominiam ferre posse: itaq, se victos confiteri: orare, atque obsecrare, si quis locus misericordie relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quàm potest demississimè, atq, subiectissimè exponit. ad ea Cæsar respondit: Nulli omnium has partes, vel querimonie, vel miserationis, minus conuenisse: reliquos enim omnes suum officium præstitisse; se, qui, etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo, configere noluerit, ut quàm integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui, iniuria etiam accepta, suisque interfecit, quos in sua potestate habuit, conservavit, & texit; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint; qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarunt: sic omnium ordinum partes in misericordia constituisse: ipsos duces à pace abhorruisse: eos neque colloqui, neq, induciarum intra seruasse; & homines imperitos, & per colloquium deceptos crudelissimè interfecisse: accidisse igitur his, quod plerumq, hominib, nimia pertinacia, atq, arrogan-

191 DE BELLO CIVILI
ia accidere soleat, ut, eò recurrant, & id cupidissime
petant, quod paulò antè contempserint: neq, nunc se il-
lorum humilitate, neq, aliqua temporis opportunitate
postulare, quibus rebus augeantur opes suæ, sed eos ex-
ercitus, quos contra se multos iam annos aluerint, velle
dimitti: neq, enim, sex legiones alia de causa missas in
Hispaniam, septimamq, ibi conscriptam, neq, tot, tan-
tasq, classes paratas, neq, summissos duces rei militaris
peritos: nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad
usum provincie prouisum, quæ propter diuturnitatem
pacis, nullum auxilium desiderarit: omnia hæc iam pri-
dem contra se parari: in se noui generis imperia con-
stitui; ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, &
duas bellicosissimas provincias, absens tot annos ob-
tineat: in se iura magistratuum commutari, ne ex præ-
tura, & consulatu, ut semper, sed per paucos probati, &
electi in provincias mittantur: in se ætatis excusatio-
nem nihil valere, quòd superioribus bellis probati ad
obtinendos exercitus euocentur: in se uno non serua-
ri, quòd sit omnibus datum semper imperatoribus, ut,
rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut cerè
sine ignominia domum reuertantur, exercitumque di-
mittant: quæ tamen omnia & se tulisse patienter, &
esse laturum: neq, nunc id agere, ut ab illis abductum
exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit,
sed ne illi habeant, quo contra se uti possint: proinde, ut
esset dictū, provincijs excederent, exercitumq, dimit-
terent: si id sit factum, nociturum se nemini: hanc u-
nam, atque extremam pacis esse conditionem. Id verò
militibus fuit pergratum, & incundum, ut ex ipsa sig-
nificatione

nificatione potuit cognosci, ut, qui aliquid victi incommodi expectauissent, vltro inde premium missionis ferrent. nam, cum de loco, & tempore eius rei controuersia inferretur, & voce, & manibus uniuersi ex vallo, ubi constiterant, significare ceperunt, ut statim dimitterentur, neque omni interposita fide, firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. paucis cum esset in utranque partem verbis disputatum: res huc deducitur, ut ij, qui habeant domicilium, aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur: ne quid eis noceatur, neue quis inuitus sacramento cogatur à Cesare, cauetur. Caesar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur: addit etiam, ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, ijs, qui amiserint, restituantur: militibus, æqua facta æstimatione, pecuniam pro ijs rebus soluit. quas cumq; postea controuersias inter se milites habuerant, sua sponte ad Cesarem introduxerunt Petreius, atq; Afranius, cum stipendium ab legionibus, pene seditione facta, flagitarentur, cuius illi diem nondum venisse dicerent; Caesar ut cognosceret, postulatum est, eoque, utriq; quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi, iussit; ut non longo inter se spatio castra facerent: ei que negotio Q. Fufium Calenum legatum præfecit. hoc eius præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

C. IVLII CÆSARIS DE
BELLO CIVILI COM-
MENTARIUS

SECUNDVS.

DVM hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massilia relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turrēsque ad oppidum agere instituit. una erat proxima portui, naualibusque, altera ad partem qua est aditus ex Gallia atque Hispania, ad id mare quod adigit ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari alluitur. reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra. huius quoque spatij pars ea quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altissima munita longam, & difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum, atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina, materiāque comportari iubet. quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta extruit. sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantæque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. asses enim pedum duodecim cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missis, per quatuor ordines cratium in terra defigebantur. itaque, pedalibus lignis coniunctis inter se, porticus integebatur; atque hæc agger inter manus proferebatur. antecedebat testudo pedum sexaginta,

sexaginta, æquandi loci causa facta; item ex fortissimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibuscum iactus, & lapides defendi possent. sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. crebra tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido; ignesque aggeri, & turribus inferebantur. quæ facile nostri repellebant milites; magnisque viro illatis detrimentis, eos qui eruptionem fecerant, in oppidum reiciebant. Interim L. Nasidius, ab Cn. Pompeio cum classe nauium sedecim, in quibus paucae erant cratae, L. Domitio, Massiliensibisque subsidio missus, Fretum Siciliae, imprudente atque inopinante Curione, prouehitur: appulsisque Messanam nauibus, atque inde, propter repentinum terrorem, principum, ac senatus fuga facta, ex naualibus, eorum unam deducit. hac adiuncta, ad reliquas naues cursum Massiliam versus perficit; præmissaque clam naucula, Domitium, Massiliensesque de suo aduentu certiores facit; eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxilijs, confligant. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex naualibus productas naues refecerant, summamque industria armauerant, (remigum gubernatorumque magna copia suppetebat) piscatoriasque adiecerant, atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti. has sagittarijs, tormentisque compleuerant. tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrum familie, virginum precibus, & fletu excitati,

ut extremo tempore ciuitati subuenirent, non minore animo, ac fiducia, quàm antè dimicauerant, naues conscendunt. communi enim sit vitio naturæ, ut inuisis, latitantibus, atq; incognitis rebus magis confidamus, vehementiùsque exterreamur, ut tum accidit. aduentus enim L. Nasidij summa spe, & voluntate ciuitatem cōpleuerat. nacli idoneum ventum ex portu exeunt, & Taurenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perueniunt; ibiq; naues expediunt: rursisq; se ad confligendum animo confirmant: & consilia communicant. dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. eòdem Brutus contendit, aucto nauium numero. nam ad eas, quæ factæ fuerant Arclatæ per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant sex. has superioribus refecerat diebus, atq; omnibus rebus instruxerat. itaq; suos cohortatus, quos integros superauissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ, atq; animi aduersus eos profisciscitur. facile erat, ex castris C. Trebonij, atq; omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis iuuentus, quæ in oppida remanserat, omnesq; superioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, publicisque custodijs, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa deorum immortalium adirent, & ante simulacra proiecti victoriam ab dijs exposcerent. neq; erat quisquam omnium, qui non in eius dei casu suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret. nam & honesti ex iuuentute, & cuiusq; ætatis amplissimi, nominatim euocati, atq; obsecrati, naues conscenderant; ut, si quid aduersi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quicquam reliqui

fere

fore viderent; si superauissent, vel domesticis opibus vel externis auxilijs de salute vrbis confiderent. Commissa praelio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum praeceptorum, quæ paulò antè ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, & quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multò se reliquorum ciuium fatum antecedere existimarent, quibus, vrbe capta, eadem esset belli fortuna patienda: diductisq; nostris paulatim nauibus, & artificio gubernatorum nobilitati nauium locus dabatur; & si quando nostri facultatem nacti, ferreis iniectis manibus nauem religauerant, vndiq; suis laborantibus succurrebant. Neque verò coniuncti Albici comminus pugna deficiebant, neq; multum cedebant virtute nostris. simul ex minoribus nauibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improviso imprudentibus, atque impeditis vulnera inferebant. conspicataeque naues triremes duæ nauem D. Bruti, quæ ex signo facile agnoscì poterat, duabus ex partibus sese in eam incitauerāt: sed tantum, re prouisa, Brutus celeritate nauis enisus est, ut paruo momento antecederet. illæ adeo grauiter inter se, incitatae, conflixerunt, ut vehemētissime utræq; ex concursu laborarent, altera verò, perfracto rostro, tota collabefieret. quare animaduersa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeritèrque ambas deprimunt. Sed Nasidianæ naues nulli vsui fuerunt, celeritèrque pugna excefferunt. non enim has aut cōspectus patriæ aut propinquorum praecepta ad extremum vitæ periculum

culum adire cogebant. itaque ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe quinque sunt depresso, quatuor captae, una cum Nasidianis profugit; quae omnes citeriorem Hispaniam petierunt. at ex reliquis una praemissa Massiliam, huius nuncij perferendi gratia, cum iam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo segnius ad defensionem urbis reliqua apparare coeperunt. Est animaduersum ab legionarijs, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse praesidio posse, si pro castello, ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primò ad repentinos incursus humilem, paruaque fecerant. huc se referebant: hinc, si qua maior oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum, & prosequendum hostem procurrebant. patebat haec quoqueuersus pedes XXX. sed parietum crassitudo pedum V. postea verò, (ut est verum omnium magister usus) hominum adhibita sollertia, inuentum est, magno esse vsui posse, si haec esset in altitudinem turris elata. id hac ratione perfectum est. ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt, ita ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis hostium adhæresceret. hanc insuper contignationem, quantum rectum plutei, ac vinearum passum est, laterculo astruxerunt: supraque cum locum tigna transversa iniecerunt, non longè

ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam con-
signationem quæ turri tegumento esset futura: suprâq;
ea tigna directò transversas trabes iniecerunt, easque
asseribus religauerunt: has trabes paulò longiores atq;
eminentiones, qui extremi parietes erant, effecerunt, ut
esset, ubi tegumenta perpendere possent, ad defenden-
dos ictus, ac repellendos, dum inter eam contignatio-
nem parietes extruerentur: eamque contabulationem
summam lateribus lutòq; constrauerunt; ne quid ig-
nus hostium nocere posset: centonésque insuper iniece-
runt; ne aut tela tormentis missa tabulationem per-
fringerent, aut saxa ex catapulitis latericium discute-
rent. storias autem ex funibus anchorarijs res in lon-
gitudinem parietũ turris, latas quatuor pedes fecerũt:
easq; ex tribus, partibus quæ ad hostes vergebant, emi-
nentibus trabibus circum turrem præpendentes reli-
gauerunt. quod vnum genus tegumenti alijs locis erant
expertis nullo telo, neq; tormento trañci posse. ubi ve-
rò ea pars turris, quæ erat perfectâ, rectâ, atq; munita
est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abdux-
erunt; turris rectum per se ipsum prehensionibus ex
consignatione prima suspendere, ac tollere cœperunt;
ubi, quantum storiarũ demissio patiebatur, tantũ ele-
uabant. intra hæc tegumenta abditi, atq; muniti, pa-
rietes lateribus extruebant; rursumq; alia prehensione
ad edificandum sibi locum expediebant: ubi tempus
alterius contabulationis videbatur, tigna item ut pri-
mò rectâ, extremis lateribus instruebant; exque ea cõ-
signatione rursus summam contabulationem storiâsq;
elevant. ita tutò, ac sine ullo vulnere, ac periculo
sex

ex tabulata extruxerunt: fenestrâsque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. ubi ex ea turri quæ circum essent opera tueri se posse confisi sunt, musculum pedum LX. longum, ex materia bipedali, quem à turri lacericia ad hostiû turrem, murumq, perducerent, facere instituerunt: cuius musculi hæc erat forma. Duæ primùm traves in solo æquè longæ, distantes inter se pedes quatuor, collocantur: inque eis columnellæ pedum in altitudinem V. defiguntur. has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur. eo super tigna bipedalia iniiciunt: eâq, laminis, clavisq, religant, ad extremum musculi rectû, trabesque extremas quadratas regulas, quatuor patentes digitos, defigunt, quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. ita fastigiato, atq, ordinatim structo, ut traves erant in capreolis collocatæ, lateribus, lutoq, musculus ut ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. super lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. coria autem, ne rursus igni, ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. hoc opus omne, rectum vineis, ad ipsum turrem perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus machinatione navali, phalangis subiectis, ad turrem hostium admouent, ut edificio iungatur. quo malo perterriti subito oppidani saxa quàm maxima possunt rectibus promouent, præcipitatâq, muro in musculum deuoluunt; ictum firmitas materiæ sustinet; & quicquid incidit, fastigio musculi delabitur. id ubi vident, mutant consilium: cupas, tæda, ac pice referias, incendunt;

pendunt; easque de muro in musculum deuoluunt. in-
uolutæ labuntur: delapsæ ab lateribus, longurijs, fur-
cisq, ab opere remouentur. interim sub musculo milites
uectibus infima saxa turris hostium, quibus funda-
menta continebantur, conuellunt. musculus ex turri
latericia à nostris, telis, tormentisq, defenditur: hostesq,
ex muro, ac turribus submouentur: non datur libera
muri defendendi facultas, compluribus iam lapidibus
ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina
pars eius turris concidit, pars reliqua consequens pro-
cumbebat. tum hostes, turris repentina ruina commoti,
inopinato malo turbati, deorum ira percussi, urbis di-
reptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras
uniuersi proripiunt; ad legatos, atq, exercitum suppli-
ces manus tendunt. qua noua re oblata, omnis admini-
stratio belli consistit: militesq, auersi à prælio, ad studi-
um audiendi, & cognoscendi feruntur. ubi hostes ad
legatos exercitumq, peruenerunt, uniuersi se ad pedes
proijciunt: orant, ut aduentus Cæsaris expectetur: cap-
tam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subru-
tam, itaq, à defensione desistere: nullam exoriri moram
posse, quo minùs, cum uenisset, si imperata non face-
rent, ad nuntium è vestigio diriperentur. docent, si om-
nino turris concidisset, non posse milites contineri, quin
spe prædæ in urbem irrumperent, urbemque delerent.
hæc, atque eiusdem generis complura, ut ab hominibus
doctis, magna cum misericordia, fletuque pronuntian-
tur. quibus rebus commoti legati, milites ex opere de-
ducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias re-
linquunt. induciarum quodam genere misericordia
facto,

facto, aduentus Caesaris expectatur: nullum ex muro
nullum à nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes
curam, & diligentiam remittunt. Caesar enim per li-
teras Trebonio magnopere mandauerat, ne per vim op-
pidum expugnari pateretur; ne grauius permoti mili-
tes, & defectionis odio, & contemptione sui, & diuini-
no labore, omnes puberes interficerent. quod se factu-
ros minabantur: aegrèque tunc sunt retenti, quin oppi-
dum irrumperent: grauitèrque eam rem persulerunt;
quòd stetisse per Trebonium, quò minùs oppido poti-
renur, videbatur. At hostes sine fide tempus, atque oc-
casionem fraudis, ac doli quærunt. interiectis aliqui-
diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, sub-
bitò meridiano tempore, cum alius discessisset; alius ex
diuino labore in ipsis operibus, quieti se dedisset; ar-
ma verò omnia reposita, contextaque essent, portis se so-
ras erumpunt; secundo, magnòque vento ignem operi-
bus inferunt. hunc sic distulit ventus, uti uno tempore
agger, plutei, testudo, turris tormentaque flammam co-
ciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quam
quemadmodum accidisset, animaduerti posset. Nostris
repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripu-
unt. alij ex castris sese incitant. fit in hostes impetu-
eorum: sed muro, sagittis, tormentisque fugientes pro-
sequi prohibentur. illi sub murum se recipiunt; ibique
musculum, turrinque latericiam liberè incendunt. iam
multorum mensium labor, hostium perfidia, & vi tem-
pestatis, puncto temporis interijt. tentauerunt hoc
dem Massilienses. postero die, eandem nocti tempe-
statem, maiori cum fiducia ad alteram turrem aggre-
re.

rémque eruptione pugnaverunt; multúmque ignem intulerunt. sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. itaque, multis interfectis, reliquos, infectare, in oppidum repulerunt. Trebonius ea quæ sunt amissa, multo maiore studio militum administrare, & reficere instituit. nam, ubi tantos suos labores, & apparatus malè cecidisse viderunt; induciisq; per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt; quòd, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longè, latèque in finibus Massiliensium excisis, & conuectis; aggerem noui generis, atque inauditum ex latericijs duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. ubi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materie postulare videretur, pile interponuntur, transversaria tigna iniiciuntur, quæ firmamento esse possint. & quicquid est contignatū, cratibus cōsternitur, cratēsq; luto integuntur. Sub lecto milles dextera, ac sinistra muro lectus, aduersus plutei obiectū, operi quæcunq; vsui sunt, sine periculo supportat. celeriter res administratur; diuturni laboris detrimentū sollertia, & virtute militum breui reconcinnatur. porro, quibus locis videtur eruptionis causa in muro relinquuntur, quod ubi hostes viderūt, ea quæ diu longóq; spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera, & labore ita refecta, ut nullius perfidiæ, neq; eruptioni locus esset; neque quicquam omnino relinqueretur, quo

quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset;
eodémq; exemplo sentiunt totam urbem, quâ sit aditus,
ab terra, muro, turribusque circumiri posse, sic, ut ipsi
consistendi in suis munitionibus locus non esset; cum
pene ædificata in muris ab exercitu nostro mœnia vi-
derentur; ac tela manu conijcerentur; suorumque tor-
mentorũ usum, quibus ipsi magna sperauissent, spatio
propinquitatis interire; pariq; condicione è muro, ac
turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare non
posse intelligunt; ad easdem deditionis condiciones re-
currunt. M. Varro in vltiore Hispania initio, cogni-
tis ijs rebus quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompei-
anis rebus, amicissimè de Cæsare loquebatur: præoccu-
patũ sese legatione, ab Cn. Pompeio teneri obstrictum
fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum
Cæsare intercedere: neq; se ignorare, quod esset officium
legati, qui fiduciariã operam obtineret, quæ vires sue,
quæ voluntas erga Cæsarem totius prouinciæ. Hæc
omnibus referebat sermonibus; neq; se in vllam partem
mouebat. postea verò, cum Cæsarem ad Massiliam desi-
neri cognouit, copias Petreij cum exercitu Afranij esse
coniunctas, magna auxilia conuenisse, magna esse in
spe, atq; expectatione, & consentire omnem citeriorem
prouinciam, quæque postea acciderant, de angustijs ad
Ilerdam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum
latius, atq; inflatus Afranius præscribebat; se quoq;
ad motum fortune mouere cæpit; delectum habuit to-
ta prouincia; legionibus completis duabus, cohortes
circiter triginta alarias addidit; frumenti magnum
nummum coegit, quod Massiliensibus, item quod
Afranio,

Afranio, Petreioq, mitteret; naues longas X. Gaditanis, ut facerent, imperauit; complures præterea Hispani faciendas curauit: pecuniam omnem, omniâq, ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit. eò sex cohortes, præsidij causa, ex prouincia misit: Gaiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitij, qui eò, procurandæ hereditatis causa, venerat, missus à Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia priuata, & publica in domum Gallonij contulit: ipse habuit graues in Cæsarem conciones: sæpe ex tribunali prædicauit, aduersa Cæsarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse: hæc se certis nuncijs, certis auctoribus comperisse. Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius prouinciæ, sibi ad remp. administrandâ HS. CLXXX millia, & argenti pondo XX millia, tritici modios CXX millia polliceri cogit. quas Cæsari esse amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniungebat: qui uerba, atque orationem aduersus remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat; præsidiaq, eò deducebat; & iudicia in priuatos reddebat: prouinciâ omnem in sua & Pompeij^a uerba per insurandum adigebat. ^a uel. uerba insur.

cognitis ijs rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabant bellum. ratio autem hæc erat belli, ut secum duas legiones Gadis conferret, naues, frumentumque omne ibi contineret. prouinciâ enim omnem Cæsaris rebus fauere cognouerat. in insula, frumento, nauibusq, comparatis, bellum duci, non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam renocabatur, tamen constituerat nullam partem belli

in Hispanijs relinquere; quòd, magna esse Pompeij beneficicia; & magnas clientelas in citeriore provincia sciebat. itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio tribuno pl. ipse cū equitibus sexcentis, magnis itineribus, progreditur; edictūque præmittit, ad quam diem magistratus, principesq; omnium civitatum sibi esse præstò Cordubæ vellet, quo edicto tota provincia peruulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitterent; non civis Romanus paulò notior, quin ad diem conveniret. simul ipse Cordubæ conventus per se portas Varroni clausit; custodias, vigiliásque in muro, turribusq; disposuit, cohortes duas, quæ Colonicæ appellabantur, cum eò casu venissent, tuendi oppidi causa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longè firmissima totius provincie civitas, adductis tribus in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasque præclusit. hoc verò magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet; ne itinere, aut traiectu intercluderetur. tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntas provincie reperiebatur. Progresso ei paulò longius literæ à Gadibus redduntur; simul atq; cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cū tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem, insulamq; Cæsari servarēt: hoc inito consilio, denunciauisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus: si id non fecisset, sibi consilium captivos: hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus,

altera

altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appella-
 batur, ex castris Varronis, astante, & inspectante ipso,
 signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atq; in foro, &
 porticibus sine maleficio consedit: quod factum adeo e-
 ius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut domum
 ad se quisq; hospitio cupidissimè reciperet. Quibus re-
 bus perterritus Varro, cum itinere cōuerso, sese Ilipam
 Italicam venturum promississet, certior à suis factus
 est, præclusas esse portas, tum verò, omni interclusus i-
 tinere, ad Cæsarem mittit paratum se esse legionem, cui
 iusserit, tradere. ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque
 huic tradi iubet. tradita legione, Varro Cordubam ad
 Cæsarem venit: relatis ad eum publicis rationibus cū
 fide quod penes eum est pecuniæ, tradit, & quod ubiq;
 habeat frumenti, ac nauium, ostendit. Cæsar, habita
 concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit;
 ciuib; Romanis, quòd oppidum in sua potestate stu-
 diuissent habere; Hispanis, quòd præsidia expulissent;
 Gaditanis, quòd conatus aduersariorum infregissent,
 seseque in libertatem vindicassent; tribunis mil. cen-
 turionib;que qui eò præsidij causa venerant, quòd eo-
 rum consilia sua virtute confirmassent; pecunias, quas
 erant in publicum Varroni ciues Romani polliciti, re-
 mittit; bona restituit ijs quos liberius locutos hanc
 penam tulisse cognouerat, tributis quibusdam publi-
 cis, priuat;que præmijs: reliquos in posterum bona spe
 complet; biduumq; Cordubæ commoratus, Gades pro-
 fici scitur; pecunias, monumentaque, quæ ex fano Her-
 culis collata erant in priuatam domum, referri in templum
 iubet; provinciae Q. Cassium præficit; huic quatuor

legiones attribuit ; ipse ijs nauibus quas M. Varro, quasq; Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. ibi totius fere citerioris prouinciæ legationes Cæsaris aduentum expectabant. eadem ratione priuatim, ac publicè quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit ; pedibûsq; Narbonem, atq; inde Massiliam peruenit: ibi legem de dictatore latam, seseq; dictatorem dictum à M. Lepido prætoris, cognoscit. Massilienses, omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prælio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati, ex diuina cõclusionis, & mutationis victus, (panico enim vetere, atque hordeo corrupto omnes alebãtur ; quod, ad huiusmodi casus antiquitus paratum, in publicum cõtulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum, & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituerunt. sed paucis antè diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem est profectus. hunc conspicatæ naues, quæ, missu Bruti, consuetudine quotidiana, ad partum excubabant, sublati anchoris sequi cæperunt. ex ijs vnum ipsius nauigium contendit, & fugere perseverant, auxiliòq; tempestati ex conspectu abiit : duo, perterrita concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt. Massilienses arma, tormētāq; ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naues ex portu, naualibûsq; educunt: pecuniam ex publi-

co tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & vetustate, quàm pro meritis in se ciui-
 tatis, conseruans, duas ibi legiones præsidio relinquit;
 ceteras in Italiam mittit: ipse ad urbem profiscitur.
 Isdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex
 Sicilia, & iam ab initio copias P. Atij Vari despiciēs,
 duas legiones ex quatuor, quas à Cæsare acceperat, &
 quingentos equites transportabat: biduōque, & nocti-
 bus tribus nauigatione consumptis, appulit ad eum lo-
 cum qui appellatur Aquilaria. hic locus abest à Clu-
 peis passuum vigintiduo millia, habetq; non incommo-
 dam æstate stationem, & duobus eminentibus pro-
 montorijs continetur. huius aduentum L. Cæsar filius
 cum decem longis nauibus ad Clupeam præstolās, quas
 naues, Vticæ ex prædonum bello subductas, P. Atius
 reficiendas, huius belli causa, curauerat; veritūsq; na-
 uium multitudinem ex alto refugerat; appulsæque ad
 proximum littus trireme constrata, & in littore relic-
 ta, pedibus Adrummentum profugerat. id oppidū C. Con-
 finius Longus, unius legionis præsidio, iuebatur. reli-
 quæ Cæsaris naues eius fuga Adrummentum se recepe-
 runt. hunc secutus M. Rufus quæstor nauibus duode-
 cim, quas præsidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia
 eduxerat, postquā relictam in littore nauem conspex-
 it, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe
 redit. Curio Marcum Vticam nauibus præmittit: ipse
 eodem cum exercitu profiscitur: biduūq; iter progres-
 sus, ad flumen Bagradam peruenit: C. Caninium Rebi-
 lum legatum cum legionibus reliquit: ipse cū equitatu
 antecedit ad castra exploranda Corneliāna; quod is

locus peridoneus castris habebatur. id autem est iugum directum, emineus in mare, utraq; ex parte præruptū, atque asperum, sed paulo tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Viicam vergit. abest directo itinere ab Viica paulo amplius passus mille. sed hoc itinere est fons, quò mare succedit longius: latèq; is locus restagnat: quem si quis vitare voluerit, sex millium circuitu in oppidum perueniet. hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidoque coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Viica, altera theatro, quod est ante oppidum, substructionibus eius operis maximis, aditu ad castra difficili, & angusto. simul animaduertit, multa vndiq; portari, atq; agi plenissimis vijs, quæ, repentinum tumultus timore, ex agris in urbem confertur. huc equitatum mittit, ut diriperet, atq; haberet loco prædæ. eodèmq; tempore his rebus subsidio D. C. equites Numidæ ex oppido, peditesq; CCCC mittuntur à Varo; quos auxilij causa rex Iuba paucis diebus antè Viicam miserat. huic & paternum hospitium cum Pompeio, & similtas cum Curione intercedebar; quid tribunus pl. legem promulgauerat, qua lege regnū Iubæ publicauerat. concurrunt equites inter se. neq; verò primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerūt: sed, interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim, aduentu longarum navium, Curio pronunciari onerarijs navibus iubet, quæ stabant ad Viicam numero circiter CC, se in hostium habiturum loco, qui non è vestigio ad castra Cornelianæ vela duxisset. qua pronuntiatione facta, temporis puncto,

puncto, sublati anchoris, omnes *Viicam* relinquunt, & quò imperatum est, transeunt. quæ res omnium rerû copia cõpleuit exercitum. His rebus gestis, *Curio* se in castra ad *Bagradam* recepit, atq; uniuersi exercitus conclamatione imperator appellatur. postero die *Viicam* exercitum ducit, & prope oppidum castra ponit. nondum opere castrorum perfectò, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum, peditumq; ab rege missa, *Viicam* venire. eodẽque tempore vis magna pulueris cernebatur; & vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. nouitate rei *Curio* permotus, præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur: ipse celeriter, ab opere deductis legionibus, aciem instruit: equitesque committunt prælium: & prius, quàm planè legiones explicari, & consistere possent, tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quòd nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fugã se coniiciunt: equitatũque omni fere incolumi, quòd se per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones *Marfi* duo ex castris *Curionis*, cum manipularibus suis viginti duo, ad *Atium* varum perfugiunt. ij, seu verè, quam habuerant, opinionem perferũt, siue etiam auribus *Vari* seruiũt (nam, quæ volumus, & credimus libenter, & quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certè, totius exercitus animos alienos esse à *Curione*; maximè opus esse, in conspectũ exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. qua opinione adductus *Varus*, postero die mane legiones ex castris educit. facit idem *Curio*: atque, una

valle non magna interiecta, suas uterq, copias instru-
 it. Erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varius; quē
 fuisse Corfinij, supra demonstratum est. hic, dimissus à
 Cesare, in Africam venerat: legionēsq, eas traduxe-
 rat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio rece-
 perat Caesar, adeo, ut, paucis mutatis centurionibus, ij-
 dem ordines, manipuliq, constarent. hanc nactus ap-
 pellationis causam Quintilius circumire aciem Cu-
 rionis, atque obsecrare milites cepit, ne primam sacra-
 menti, quod apud Domitium, atque apud se quæstorem
 dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma
 ferrent, qui eadem essent vti fortuna, eadēq, in obsi-
 dione perpeSSI; neu pro ijs pugnarent à quibus in con-
 sumeliā perfugæ appellarentur. his pauca ad spem lar-
 gitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se, atq, Atium
 secuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione,
 nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio:
 atq, ita suas uterq, copias reducit. at in castris Curio-
 nis magnus omnium incessit timor. nam is varijs homi-
 num sermonibus celeriter augetur. unusquisq, enim o-
 piniones fingeat, & ad id quod ab alio audierat, sui
 aliquid timoris addebat. hoc ubi vno auctore ad plures
 permanauerat, atq, alius alij tradiderat; plures aucto-
 res eius rei videbantur. ciuile bellum, genus hominum,
 quod liceret liberè facere, & sequi, quod vellent; legi-
 ones eæ quæ paulò antè apud aduersarios fuerāt, (nam
 etiam Caesaris beneficium mutauerat consuetudo) quæ
 offerrentur; municipia etiam diuersis partibus con-
 iuncta. neq, enim ex Marsis, Pelignisque veniebant,
 ut qui superiore nocte in contubernijs, commilitonēsq,

nonnulli

nonnulli grauiores sermones militum vulgo diuini accipiebant. nonnulla etiam ab ijs qui diligentiores videri volebant, fingeantur. quibus de causis concilio conuocato, de summa rerum deliberare incipit. erant sententiae, quae conandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda censerent; quod huiusmodi militum consilij otium maximè contrarium esse arbitrarentur. postremo praeferre dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam, desertos, & circumuentos a suis, grauissimum supplicium pati. porro erant, qui censerent, de tertia vigilia in castra Corneliiana recedendum; ut, maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur; simul, si quid grauius accidisset, magna multisitudine nauium & iutijs, & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio, virumque improbas consilium, quantum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissima fuga rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit fiducia, & opere, & natura loci munissima castra expugnari posse confidimus? aut verò quid proficimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & felicitas rerum gestarum exercitus beneuolentiam imperatoribus, & res aduersae odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem fugam, & desperationem omnium, & alienationem exercitus? nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat, nostris studia diminuat. Quod si iam, inquit, haec explorata habemus, quae de exercitus alienatione dicun-

dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certe
 minora opinione esse confido. quanto, hæc dissimulare,
 & occultare quàm per nos confirmari, præstat? an non,
 uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt re-
 genda, ne spem aduersarijs augeamus? At etiam, ut
 media nocte profisciscamur, addunt: quò maiorem, cre-
 do, licentiam habeant, qui peccare conentur. nam q³ hu-
 iusmodi res aut pudore, aut metu tenentur: quibus re-
 bus nox maximè aduersaria est. Quare neq³ tanti sum
 animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam; neque
 tanti timoris, ut ipse deficiam: atq³ omnia prius expe-
 rienda arbitror; magnâq³ ex parte iam me unâ vo-
 biscum de re iudicium facturum confido. Dimisso con-
 cilio, concionem aduocat militum: commemorat, quo sit
 eorum usus studio ad Corfinium Caesar; ut magnam
 partem Italiae, beneficio, atq³ auctoritate eorum, suam
 fecerit. Vos enim, vestrisq³ factum, inquit, omnia de-
 inceps municipia sunt secuta; neq³ sine causa & Ce-
 sar amicissimè de vobis, & illi grauissimè iudicauerunt.
 Pompeius enim, nullo prælio pulsus, vestri facti præ-
 iudicio demotus, Italia excessit: Caesar me, quem sibi
 carissimum habuit, prouinciâq³ Siciliam, atq³ Afri-
 cam, sine quibus urbem, atq³ Italiam tueri non potest,
 vestræ fidei commisit. Adsunt, qui vos horrentur, ut à
 nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quàm u-
 no tempore & nos circumuenire, & vos nefario scelere
 obstringere? aut quid irati grauius de vobis sentire
 possunt, quàm, ut eos prodatis, qui se vobis omnia de-
 bere iudicant? & in eorum potestatem veniatis, qui se
 per vos perisse existimant? An vero in Hispania res
 gestas

gestas Caesaris nō audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas provincias? hæc acta diebus XL, quibus in conspectum aduersariorum uenerit Caesar? an, qui incolumes resistere nō potuerunt, perdidit resistent? vos autem, incerta victoria, Caesarem secuti, diiudicata iam belli fortuna, victum sequamini? cū vestri officij præmia percipere debeatis. Desertos enim se, ac proditos à vobis dicunt; & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vos ne verò L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? nonne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi, clam vobis, salutem fuga petiuit? non, proditi per illum, Caesaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit? cum, proiectis fasibus, & deposito imperio, priuatus, & captus ipse in alienam venisset potestatem, relinquitur noua religio, vt, eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis, & capitis diminutione sublatum est. At credo, si Caesarem probatis, ^a in me offenditis: qui de ^{a ita leg.} meis in vos meritis prædicaturus non sum; quæ sunt ^{in vet.} adhuc & mea voluntate, & vestra expectatione leui- ^{iam me} ora. sed tamen sui laboris milites semper, euentu belli præmia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur præteream? An poenitet vos, quòd saluum, atq; incolumem exercitum, nulla omnino naue desiderata, traduxerim? quòd classem hostiū primo impetu adueniens profligauerim? quòd bis per biduum equestri prælio superauerim? quòd ex portu, sinisque aduersariorum CC naues

onera-

onerarias adduxerim? eoque illos compulerim, ut neq;
pedestri itinere, neq; nauibus cōmeatu iuuari possint?
Hac vos fortuna, atq; his ducibus repudiatis, confinien-
sem ignominiam, an Italiae fugam, an Hispaniarum
deditionem, an Africi belli praeiudicia sequimini? E-
quidem me Caesaris militem dici volui: vos me impe-
ratoris nomine appellauistis. cuius si vos pœnitet; ve-
strum vobis beneficium remitto, mihi meum restituite
nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse videami-
ni. Qua oratione permoti milites, crebrò etiam dicen-
tem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis
suspicionem sustinere viderentur. discedentem verò ex
concione, vniuersi cohortantur, magno sit animo, neu
dubitet praelium cōmittere, & suam fidem, virtutemq;
experiri. quo facto commutata omnium voluntate, &
opinionem, consensu suo constituit Curio, cum primum sit
data potestas, praelio rem committere. postero die pro-
ductos, loco eodem, quo superioribus diebus constiterat,
in acie collocat. ne Varus quidem Atius dubitat copias
producere; sine sollicitandi milites, sine aequo loco di-
micandi detur occasio, ne facultatem pratermittat. E-
rat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est,
non ita magno, aut difficili, & arduo ascensu; hanc, v-
terque, si aduersariorum copiae transire conarentur, ex-
pectabat; quò aequiore loco praelium committeretur.
simul à sinistro cornu P. Atij equitatus omnis, & una
leuis armaturae interiecti complures, cum se in vallem
demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum, &
duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum
impetum equites hostium non tulerunt, sed, admissis e-

quis,

quis, ad suos refugerunt: relictī ab ijs qui unā procur-
rerant, levis armaturæ, circumueniebantur, atq; inter-
ficiebātur ab nostris. huc tota Vari conuersa acies, suos
fugere, & concidi uidebat. Tum Rebilus, legatus Cæ-
saris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod mag-
num habere vsum in re militari sciebat, Perterritum,
inquit, hostem vides Curio: quid dubitas vti temporis
opportunitate? Ille unum elocutus, vt memoria tene-
rent milites ea quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese
iubet, & præcurrit ante omnes: adeoque erat impe-
dita vallis, vt in ascensu, nisi subleuati à suis, primi nō
facile eniterentur, sed, præoccupatis animis Atianorū
milium timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resi-
stendo cogitabant; omnesq; iam se ab equitatu circum-
ueniri arbitrabantur. itaque prius, quàm telum ab ijs
posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies
terga vertit, sēque in castra recepit. qua in fuga Fabi-
us Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu
Curionis, primitū agmen fugientium consecutus, magna
voce Varum nomine appellans requirebat; vti vnus
esse ex eius militibus, & monere aliquid velle, ac dice-
re videretur. vbi ille, sæpius appellatus, aspexit ac re-
stitit, & quis esses, aut quid velles, quæsiuit; humerum
apertum gladio appetit: paulūmq; abfuit quin Varum
interficeret. quod ille periculum, sublato ad eius cona-
tum scuto, vitauit. Fabius, à proximis militibus cir-
cumuentus, interficitur ac fugientium multitudine, ac
turba portæ castrorum occupantur; atque iter impedi-
tur; pluresque in eo loco sine vulnere, quàm in prælio,
aut fuga, intereunt. neque multum abfuit, quin etiam
castris

318 DE BELLO CIVILI
castris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu
in oppidum contenderunt. sed cum loci natura, tū mu-
nicio castrorum aditum prohibebat; quod ad praelium
egressi Curionis milites, ijs rebus indigebāt quæ ad op-
pugnationem castrorū erant vsui. itaq, Curio exercitū
in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolu-
mibus, ex numero aduersariorum circiter sexcentis in-
terfectis, atq, vulneratis: qui omnes, discessu Curionis,
multiq, præterea, per simulationē vulnerum, ex castris
in oppidū propter timorem sese recipiunt. Quare ani-
maduersa Varus, & terrore exercitus cognito, bucci-
natore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis re-
lictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidū re-
ducit. Postero die Curio Viicam obsidere, & uallo cir-
cummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolē
belli, diuurnitate otij; Viicenses, pro quibusdam Ca-
saris in se beneficijs, illi amicissimi; conuentus, qui ex
varijs generibus constaret; terror ex superioribus præ-
lijs magnus. itaq, de deditione omnes palam loqueban-
tur; & cum P. Atio agebant, ne sua pertinacia omniū
fortunas perturbari vellet. Hæc cū agerentur, nuncij,
premissi ab rege Iuba, venerunt, qui illum cū magnis
copijs adesse dicerēt, & de custodia, ac defensione urbis
hortarentur. quæ res eorum perterritos animos confir-
mauit. Nunciabatur hæc eadem Curioni: sed aliquan-
diu fides fieri nō poterat. tantam habebat suarum rerū
fiduciam. iamque Caesaris in Hispania res secunde in
Africam nuncijs, ac literis perferebantur. quibus om-
nibus rebus sublassus, nihil contra se regem ausurum
existimabat. sed, ubi certis auctoribus comperit, minus

V. & XX millibus longe ab *Vica* eius copiis abesse; relictis munitionibus, sese in castra *Corneliana* recepit. huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cepit: statimq; in *Siciliam* misit, uti duae legiones, reliquisque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquae, & salis copia: cuius magna vis iam ex proximis erat salinis eo congesta. non materia multitudine arborum, non frumentum cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. itaq; suorum omnium consensu, *Curio* reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisq; consilijs, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, *Iubam*, renocatum finitimo bello, & controuersijs *Leptitanorum*, restitisse in regno; *Saburam*, eius praefectum, cum mediocribus copijs missum, *Vicæ* appropinquare. his auctoribus temerè credens, consilium commutat, & praelio rem committere constituit. multū ad hanc rem probandam adiuvat adulescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendae. his rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad flumen *Bagradam*, quibus praerat *Sabura*, de quo antè erat auditum. sed rex cum omnibus copijs insequabatur, & sex millium passuum intervallo à *Sabura*, confederat. equites missi, nocte iter conficiunt: imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. *Numidae* enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim confederant. hos oppressos somno, & dispersos adorti, magnum eorum numerum
inter-

interficiunt: multi perterriti profugiunt. quo facto ad Curionem equites reuerſuntur, captiuosque ad eum reducunt. Curio cum omnibus copijs quarta vigilia exierat, cohortibus quinque caſtris præſidio relictis. progreſſus millia paſſuum ſex, equites conuenit: rem geſtam cognouit: ex captiuis quærit, quis caſtris ad Bagradum præſit: reſpondent, Saburam: reliqua, ſtudio itineris conficiendi, quærere prætermittit: proximâque reſpiciens ſigna, Videtiſne, inquit, milites, captiuorum orationem cum perſugis conuenire? abeſſe regem, exiguas eſſe copias miſſas, quæ paucis equitibus pares eſſe non potuerunt. proinde ad prædam, ad gloriam properate; ut iam de præmijs veſtris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per ſe magna, quæ geſſerant equites, præſertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. hæc tamē ab iſſis inflatiùs commemorabantur; ut de ſuis homines laudibus libenter prædicant. multa præterea ſpolia præferabantur. capti homines, equitēsq; producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. ita ſpei Curionis militum ſtudia nō deerant. equites ſequi iubet ſeſe; iterq; acceperat, ut quammaximē ex fuga perterritos adoriri poſſet. at illi, itinere totius noctis confecto, ſubſequi nō poterant; atq; alij alio loco reſiſtebant. ne hæc quidē re Curionem ad ſpem morabatur. Iuba certior factus a Sabura de nocturno prælio, duo millia Hiſpanorum, & Gallorum equitum, quos ſuæ cuſtodie cauſa circumſe habere conſueuerat, & peditum eam partem cui maximē confidebat, Saburæ ſubmiſſit: ipſe cum reliquis co-

pys, elephantisque XL. lentius subsequitur, suspicatus,
præmissis equitibus, ipsum affore Curionem, Sabura
copias equitum, peditumque instruit: atq, his imperat,
ut, simulatione timoris, paulatim cedant, ac pedem re-
ferant: sese, cum opus esset, signum prælij daturum, &
quod rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio, ad
superiorem spem addita præsentis temporis opinione,
hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in
campum deducit. quibus ex locis cum longius esset pro-
gressus, confecto iam labore exercitu XVI millium spa-
tio, consistit. dat signum suis Sabura, aciem constituit,
& circuire ordines, atque hortari incipit; sed peditatu
duntaxat procul ad speciem vititur; equites in aciem
mittit. Non deest negotio Curio: suosque hortatur, ut
spem omnem in virtute reponant. nec militib. quidem,
ut defessis, neq, equitibus, ut paucis, & labore confec-
tis, studium ad pugnandum, virtusque decrat. sed y, nu-
mero ducenti, (reliqui itinere substitierant) quam-
cumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere
cogebant: sed neq, longius fugientes prosequi, nec ve-
hementius equos incitare poterant. At equitatus ho-
stium ab viroq, cornu circuire aciem nostram, & auer-
sos proterere incipit. cum cohortes ex acie procurrissent,
Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effu-
giebant; rursusque ad ordines suos se recipientes, cir-
cumibant, & ab acie excludebant. sic neq, in loco ma-
nere, ordinisque servare, neque procurrere, & casum
subire, tutum videbatur. hostium copiae, summissis ab
rege auxilijs, crebro augebantur. nostros, vires lassitu-
dine deficiebant. simul y qui vulnera acceperant, neque

acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quòd tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. hi, de sua salute desperantes, ut extremo vitæ tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. plena erant omnia timoris, & luctus. Curio ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, unam, ut in reliquis rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere vniuersos, atque eò inferri signa iubet. hos quoque præoccupatus missus à Sabura equitatus, tum verò ad summam desperationem nostri perueniunt; & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. hortatur Curionem Cn. Domitius, præfectus equitum, cum paucis equitibus circumstans, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat: & se ab eo non discessurum pollicetur. at Curio, nunquam, amisso exercitu, quem à Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurum, confirmat; atque ita prælians interficitur. equites perpauci ex prælio se recipiunt. sed ij quos ad nouissimum agmen, equorum reficiendorum causa, substituisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt. milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus quæstor, in castra relictus à Curione, cohortatur suos ne animo deficient. illi orant, atque obsecrant, ut in Siciliam nauibus reportentur. pollicetur: magistrisque imperat nauium, ut primo vespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant.

beant. sed tantus fuit omnium terror, ut alij adesse copias Iubæ dicerent, alij cum legionibus instare Varum, iamque se pulverem venientium cernere: quarum rerum nihil omnino acciderat: alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. qui in classe erant, proficisci properabant. horum fuga navium onerarium magistrōs incitabat. pauci lenunculi ad officium, imperiūque conueniebant. sed tanta erat, completis litoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent; ut multitudine, atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur. quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresque familiae, qui aut gratia, aut misericordia valerent, aut naues adnare possent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent. reliquæ copiae, missis ad Varum noctu, legatorum numero, centurionibus, sese ei dederunt. quorum cohortes militum Iuba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit: paucos electos in regnum remisit; cum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur, neque resistere auderet: ipse equo in oppidum relictus, prosequentibus compluribus senatoribus, mox in numero erat Ser. Sulpicius, & Licinius Damasippus. paucis diebus, quæ fieri vellent, Viicæ constituit, atque imperavit: diebusque æquè post paucis, se in regnum cum omnibus copiis recepit.

C. IVLII CÆSARIS DE
BELLO CIVILI COM-
MENTARIUS
TERTIVS.

DICTATORE habente comitia Cæsare, consules creantur Iulius Cæsar, & P. Seruilius. is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituit, ut arbitri darentur, per eos fierent æstimationes possessionum, & rerum, quantum quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus traderentur. hoc & ad timorem novarum tabularum tollendum, minuendumque, qui fere bella, & civiles dissensiones sequi consuevit, & ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum existimavit. item, prætoribus, tribunisque pl. rogationes ad populum ferentibus, nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus in vrbe præsidia legionum Pompeius habuerat, quæ iudicia, alijs audientibus iudicibus, alijs sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit: qui se illi initio civilis belli obtulerant; si sua opera in bello videretur, proinde existimans, ac si usus esset, quoniam si fecissent potestatem. statuerat enim, hos prius iudicio populi debere restitui, quàm suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur. His rebus

& ferijs Latinis, comitijsque omnibus perficiendis XI.
 dies tribuit: dictaturaque se abdicat, & ab urbe profi-
 ciscitur, Brundisiumque peruenit. eò legiones VII,
 equitatum omnem venire iusserat. sed tantum nauium
 reperit, ut angustè XV. millia legionariorum militum,
 & quingentos equites transportare possent. hoc unum
 inopia nauium Cæsari ad conficiendi belli celeritatem
 defuit. atque eæ copiae ipsæ hoc infrequentiores impo-
 nuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant; lon-
 gisque iter ex Hispania magnum numerum deminu-
 erat; & grauis autumnus in Apulia, circumque Brun-
 disium, ex saluberrimis Galliae, & Hispaniae regioni-
 bus, omnem exercitum valetudine tentauerat. Pom-
 peius, anni spatium ad cõparandas copias nactus, quod
 vacuum à bello, atq; ab hoste otiosum fuerat, magnam
 ex Asia, Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Pon-
 to, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Aegypto clas-
 sem coegerat, magnam omnibus locis ædificandam cu-
 rauerat; magnam imperatam Asiae, Syriae, regibusq;
 omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaiae
 populis pecuniam exegerat; magnam societates earum
 prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare co-
 gegerat. legiones effecerat ciuium Romanorum IX.
 quinque ex Italia, quas traduxerat, unam ex Sicilia
 veteranam, quam factam ex duabus Gemellam ap-
 pellabat, unam ex Creta, & Macedonia ex veteranis
 militibus; qui dimissi à superioribus imperatoribus,
 in his prouincijs confederant; duas ex Asia, quas Len-
 tulus consul scribendas curauerat: præterea magnum
 numerum ex Thessalia, Bæotia, Achaia, Epiroque,

supplementi nomine, in legiones distribuerat. his Antonianos milites admiscuerat. præter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones duas: sagittarios ex Creta, Lacedemone, Ponto, atque Syria, reliquisque ciuitatibus tria millia numero habebat, funditorum cohortes sex, mercenarias duas, equites septem millia: ex quibus, sexcentos Gallos Deiotarus adduxerat, quingentos Ariobarzanes ex Cappadocia; ad eundem numerum Corus ex Thracia dederat, & Sasalem filium miserat. ex Macedonia CC erant, quib. Rascepolis præerat, excellenti virtute; quingentos ex Gabinianis Alexandria; Gallos, Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidij causa apud regem Ptolemaeum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat, DCCC, quos ex seruis suis pastorum suorum coegerat, CCC Tarcundarius, Castor, & Dini-laus ex Gallogræcia dederant. horum alter vna venerat, alter filium miserat. CC ex Syria à Comagene Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant, in his plerique hippotoxotæ. huc Dardanios, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium, & ciuitatum, adiecerat; atque cum quem supra demonstrauimus, numerum expleuerat. fragmenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparauerat. hiemare Dyrrhachio, Apolloniæ, omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare Casarem transire præhiberet: ei usque rei causa omni in ora maritima classem disposuerat. præerat Aegyptijs nauibus Pompeius filius

filius, Asiaticis D. Lælius, & C. Triarius, Syriacis C.
 Cassius, Rhodijs C. Marcellus cum C. Pomponio, Li-
 burnicæ atque Achaicæ classi Scribonius Libo, & M.
 Octavius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus præ-
 positus cuncta administrabat: ad hunc summa imperij
 respiciebat. Cæsar, ut Brundisium venit, concionatus
 apud milites, quoniam prope ad finem laborum ac pe-
 riculorum esset peruentum, æquo animo mancipia, at-
 que impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti
 naues conscenderent, quò maior numerus militum pos-
 set imponi; omniâq; ex victoria, & ex sua liberalitate
 sperarent; onclamantibus omnib; imperaret, quod vel-
 let; quodcûq; imperauisset, se æquo animo esse facturos;
 II non. Ian. naues soluit, impositis, ut supra demonstra-
 tum est, legionibus VII postridie terrâ attigit Cera-
 niorû. saxa inter, & alia loca periculosa quietam nac-
 tus stationem, & portus omnes timens, quos teneri ab
 aduersarijs arbitrabatur, ad eum locum qui appellatur
 Pharsalus, omnibus nauibus ad vnam incolumibus,
 milites exposuit. Erat Orici Lucretius Vispillo, & Mi-
 nus Rufus cum Asiaticis nauibus XVI II, quibus
 iussu D. Lælij præerant; M. Bibulus cum nauibus CX
 Corcyræ. sed neque ij, sibi confisi, ex portu prodire sunt
 ausi; cum Cæsar omnino XII naues longas præsidio
 duxisset; in quib; erat & ipse: neq; Bibulus, impeditis
 nauibus, dispersisque remigibus, satis maturè occur-
 rit: quòd prius ad continentem visus est Cæsar quàm
 de eius aduentu fama omnino in eas regiones per-
 ferretur. expositis militibus, naues eadem nocte Brun-
 disium à Cæsare remittuntur; ut reliquæ legiones,

equitatibusq; transportari possent. huic officio præpositus erat Fusius Calenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. sed serius à terra pro-
nectæ naues, neque usæ nocturna aura, in redeundo of-
fenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de ad-
uentu Cæsaris, sperans se alicui parti onusarum navi-
um occurrere posse, inanibus occurrit; & nactus circi-
ter XXX, in eas diligentiae suæ, ac doloris iracundia
erupit, omnesque incendit, eodémque igne nautas, do-
minosque navium interfecit, magnitudine pænæ reli-
quos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, à Salonis
ad Orici portum stationes, litoraque omnia longè late-
que classibus occupavit; custodiisque diligentius dispo-
sitis, ipse gravissima hieme in navibus excubabat, neq;
vllum laborem, aut munus despiciens, neq; subsidium
expectans, si in Cæsaris conspectum veniret. Sed post
discessum Liburnarum, ex Illyrico M. Octavius cum
ijs quas habebat, navibus Salonas pervenit; ibique
concitatis Dalmatis, reliquisque barbaris, Issam à Ca-
saris amicitia auertit: conuentum Salonis cum neque
pollicitationibus, neq; denuntiatione periculi permo-
uere posset, oppidum oppugnare instituit. est autem op-
pidum & loci natura, & colle munitum. sed celeriter
ciues Romani, ligneis effectis turribus sese munierunt:
& cum essent infirmi ad resistendum, propter paucita-
tem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum
auxilium descenderunt; seruósq; omnes puberes libe-
rauerunt; & præfectis omnium mulierum crinibus,
tormenta effecerunt. quorum cognita sententia, Oc-
tavius quinque castris oppidum circumdedit; atq; uno
tempore

tempore obsidione, & oppugnationibus eos premere cepit. illi, omnia perpeti parati, maximè re frumentaria laborabant. qua de re missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterāt, per se incommoda sustinebant: & longo interposito spatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribûsq; in muro dispositis, ne quid cotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi, manus facta, cum ijs quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octavij castra irruperunt. his expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibûsq; eos castris expulerunt, & magno numero interfecto, reliquos, atq; ipsum Octavianum in naues confugere coegerunt. hic fuit oppugnationis exitus. iamq; hiems appropinquabat; & tantis detrimentis receptis, Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. Demonstratum est, L. Vibullium Rufum, Pompeij præfectum, his in potestatem pervenisse Cæsaris, atq; ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. hunc pro suis beneficijs Cæsar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret; eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. erat autem hæc summa mandatorum: debere virumq; pertinaciæ finem facere, & ab armis discedere, neque ampliùs fortunam periclitari: satis esse magna virinq; incōmoda accepta; quæ pro disciplina, & præceptis habere possent, ut reliquos casus timeret: illum ab Italia expulsam, amissa Sicilia, & Sardinia,

dua-

duabúsq; Hispanijs, & cohortibus in Italia, atque His-
 pania ciuium Romanorum centum, atque triginta: se
 morte Curionis, & detrimento Africani exercitus
 tanto, militúmque deditioe ad Corcyram: proinde sibi
 ac reip. parcerent; quantúmque in bello fortuna posset,
 iam ipsi incommodis suis satis essent documento: hoc v-
 num esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confi-
 deret, & pares ambo viderentur: si verò alteri paulum
 modò tribuisset fortuna; non esse vsurum condicioni-
 bus pacis eum qui superior videretur, neque fore æqua
 parte contentum, qui se omnia habiturum consideret:
 condiciones pacis, quoniam antea continere non potu-
 issent, Romæ à senatu, & à populo peti debere; interea
 & reip. & ipsis placere oportere, si uterque in concione
 statim iurauisset, se triduo proximo exercitum dimis-
 surum, depositisq; armis, auxiliisq; quibus nunc confi-
 derent, necessario populi senatúsque iudicio fore vtrumque
 contentum: hæc quò faciliùs Pompeio probari possent,
 omnes suas terrestres, vrbiúmque copias dimissurum. Vi-
 bullius, his expositis à Cæsare, nō minùs necessariū esse
 existimauit, de repentino aduentu Cæsaris Pompeium
 fieri certiorē, uti ad id consiliū capere possit, ante quàm
 de mandatis agi inciperet: atque ideo, cōtinuato, & noc-
 te, & die itinere, atque mutatis ad celeritatem iumentis,
 ad Pompeium contendit; ut, adesse Cæsarem omnibus
 copijs, nuntiaret. Pompeius erat eo tempore in Canda-
 nia; itérque ex Macedonia in hiberna Apolloniam,
 Dyrrhachiumque habebat. sed, re noua perturbatus,
 maioribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ut
 Cæsar ora maritimæ ciuitates occuparet. At ille, ex-
 posuit

positis militibus, eodem die Oricum proficiscitur, quò cum venisset; L. Torquatus, qui iussu Pompeij oppido præerat, præsidiumq; ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, Græcos murum ascendere, atque arma capere iubet. illi autem cum se contra imperium populi R. pugnatuuros esse negarent; oppidani autem sua sponte Cæsarem recipere conantur; desperatis omnibus auxilijs, portas aperuit; & se, atq; oppidum Cæsari dedit; incolumisq; ab eo conseruatus est. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora Apolloniam proficiscitur. eius aduentu audito, L. Straberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atq; eam munire, obsidēs q; ab Apolloniatis exigere cepit. illi verò datuuros se negare; neq; portas consulis præclusuros; neq; sibi iudicium sumpturos contra, atq; omnis Italia, populusq; R. iudicauisset. quorum cognita voluntate, clam profugit. Apolloniates ad Cæsarem legatos mittunt, oppidòq; recipiunt. hos sequuntur Bel-lidenses, Amasini, & reliquæ finitimæ ciuitates, totaq; Epirus; & legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur. At Pompeius, cognitis ijs rebus quæ erant Orici atq; Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eò nocturnisque itineribus contendit. simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quòd properans noctem diei coniunxerat, neq; iter intermiserat, ut pene omnes in Epiro, finitimisque regionibus signa relinquerent; complures arma proijcerent, ac fugæ simile iter videretur. sed, cum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraq; metari iussisset; perterritis etiam

tum exercitu, princeps Labienus procedit, iurátq, se e-
um non deserturum, eundémq, casum subiturú, quem-
cunque ei fortuna tribuisset. hoc idem reliqui iurát le-
gati. hos tribuni mil. centurionésq, sequuntur; atq, i-
dem omnis exercitus iurat. Cæsare profecto occupato i-
nere ad Dyrrhachium, finem properandi facit; ca-
stráq, ad flumen Apsum ponit, in finibus Apollonia-
rium; ut vigilijs, castellisq, bene meritis ciuitate iu-
re essent: ibiq, reliquarum ex Italia legionum aduen-
tum expectare, & sub pellibus hiemare constituit. hoc
idem Pompeius facit; &, trans flumen Apsum positis
castris, eò copias omnes, auxiliáque conduxit. Calenus,
legionibus, equitibusq, Brundisij in naues positis, ut e-
rat præceptum à Cæsare, quantum nauium facultatem
habebat, naues soluit; paulúm q, à portu progressus, li-
teras à Cæsare accipit; quibus est certior factus, por-
tus, litoráq, omnia classibus aduersariorum teneri. quo
cognito, se in portum recipit, nauésque omnes reuocat:
una ex ijs, quæ perseuerauit, neque imperio Caleni ob-
temperauit, quòd erat sine militibus, priuátó q, consilio
administrabatur, delata Oricum, atq, à Bibulo expug-
nata est: qui de seruis, liberisq, omnibus ad impuberes
supplicium sumit, & ad unum interficit. ita, exiguó
tempore, magno casu totius exercitus salus constituit.
Bibulus, ut suprà demonstratum est, erat cum classe ad
Oricum: &, sicut mari, portubúsque Cæsarem prohibe-
bat, ita ipse omni terra earum regionú prohibebatur.
præsidjs enim dispositis, omnia litora à Cæsare tenebá-
tur; neq, lignádi, neq, aquandi, neq, naues ad terrá re-
ligandi potestas fiebat. erat res in magna difficultate:

summis.

summisque angustis rerum necessariorum premeban-
 tur, adeo, ut cogerentur, sicuti reliquum com meatum,
 ita ligna, atque aquam Corcyra nauibus onerarijs sup-
 portare. atque uno tempore accidit, ut, difficilioribus usque
 tempestatibus, ex pellibus, quibus erant rectae naues,
 nocturnum excipere rorem cogeretur: quas tamen dif-
 ficultates patienter, et aequo animo ferebant; neque sibi
 nudanda litora, et relinquendos portus existimabant.
 Sed, cum essent in quibus demonstrari angustijs; ac se
 Libo cum Bibulo coniunxisset; loquuntur ambo ex na-
 uibus cum M. Acilio, et Statio Murco legatis, quorum
 alter oppidi muris, alter praesidijs terrestribus praerat;
 velle se de maximis rebus cum Caesare loqui, si sibi eius
 facultas detur. huc addunt pauca, rei confirmanda cau-
 sa, ut de compositione acturi viderentur. interim postu-
 lant, ut sint induciae; atque ab ijs impetrant. magnum e-
 nim, quod afferebant, videbatur: et Caesarem id summe
 sciebant cupere: et, perfecturum aliquid de Bibuli
 mandatis, existimabatur. Caesar eo tempore cum legio-
 ne una profectus erat ad recipiendas ulteriores ciuita-
 tes, et rem frumentariam expediendam, qua anguste
 utebatur. erat autem ad Buthrotum oppositum Corcy-
 ra. ibi ab Acilio certior, et Murco per literas factus
 de postulatis Libonis, et Bibuli, legionem relinquit;
 ipse Oricum reuertitur. eo cum venisset, euocantur illi
 ad colloquium. prodit Libo, atque excusat Bibulum,
 quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat
 etiam priuatas cum Caesare, ex aedilitate, et praetura
 conceptas: ob eam rem colloquium vitasse, ne res maxi-
 mae spei, maximaeque utilitatis eius iracundia impe-
 direntur:

ventur : Pompeij summam esse, ac fuisse semper voluntatem, ut componerentur, atq, ab armis discederetur : sed potestatem se eius rei nullam habere ; propterea quod de consilij sententia summam belli, rerumque omnium Pompeio permiserint : sed postulatis Caesaris cognitis, missuros ad Pompeium, atq, illum reliqua perfecturum, hortantibus ipsis : interea manerent induciae, dum ab illo rediri posset ; neque alter alteri noceret. huc addit pauca de causa, & de copijs, auxiliisque suis. Quibus rebus neq, tum respondendum Caesar existimabat : neque nunc, ut memoria prodatur, satis cause putamus. Postulabat Caesar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret ; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent : quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse diuisam ; ut illi classe naues, auxiliâq, sua impedirent ; ipse ut aqua, terrâq, eos prohiberet ; & si hoc sibi remitti vellet, remitterent ipsi de maritimis custodijs ; sin illud tenerent, se quoque id retenturum : nihilo minus tamē agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur : neq, hanc rem esse impedimenti loco. Illi neq, legatos Caesaris recipere, neq, periculis præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium reijcere : unum instare de inducijs, vehementissimæque contendere, quos ubi Caesar intellexit, præsentis periculi, atq, inopie vitandæ causa, omnem orationem instituisse, neq, ullam spem, aut condicionem pacis afferre ; ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus, multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neq, curari posset, neq, susceptû officij deserere vellet,

vim morbi sustinere non potuit. eo mortuo, ad neminem
 unum summa imperij redit: sed separatim suam quisq;
 classē ad arbitrium suum administrabat. Vibullius,
 sedato tumultu, quem repentinus aduentus Cæsaris
 concitauerat, ubi primum, rursus adhibito Libone, &
 L. Lucceio, & Theophane, quibus communicare de
 maximis rebus Pompeius consueuerat, de mandatis
 Cæsaris agere instituit; cum ingressum in sermonem
 Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit.
 Quid mihi, inquit, aut vita, aut ciuitate opus est, quā
 beneficio Cæsaris habere videbor? cuius rei opinio tolli
 non poterit, nisi cum in Italiam, ex qua profectus sum,
 reductus existimabor, bello perfecto. Ab ijs Cæsar hæc
 dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt. conatus ta-
 men nihilo minus est alijs rationibus per colloquia de
 pace agere. inter bina castra Pompeij, atq; Cæsaris v-
 men flumen tantum intererat Apfus: crebrāq; inter se
 colloquia milites habebant: neq; vllum interim telum
 per pactiones colloquētium traieciabatur. mittit P. Va-
 iniū legatū ad ripam ipsam fluminis; qui ea quæ
 maximè ad pacem pertinere viderentur, ageret; &
 crebrò magna voce pronuntiaret, licerētne ciuibus ad
 ciues de pace legatos mittere; quod etiam fugitiuis ab
 saltu Pyrenæo, prædonibûsq; licuisset; præsertim, vt
 id agerent, ne ciues cū ciuibus armis decertarent. mul-
 ta suppliciter locutus, vt de sua, atq; omnī saluē de-
 bebat, silentiōque ab virisq; militibus auditus, respon-
 sum est ab altera parte, A. Varronem profiteri, se altera
 die ad colloquium venturum, atq; unā etiam vtrinq;
 admodum tuto legati venire, & quæ vellent, exponere
 possent;

possent; certumque ei rei tempus constituitur. quò cum esset postero die ventum; magna utrinque multitudo convenit; magnamque erat eius rei expectatio: atque omnium intenti animi ad pacem esse videbatur. qua ex frequentia T. Labienus prodijt, summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinius incipit. quorum mediam orationem interrumpunt undique subito tela immissa; quæ ille obtectus armis militum vitavit. vulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones, militesque nonnulli. Tum Labienus: Desinite ergo de compositione loqui. nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdem temporibus Romæ M. Cælius Rufus prætor, causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum iuxta C. Trebonij, prætoris urbani, sellam collocavit; et, si quis appellauisset de æstimatione, et de solutionibus, quæ per arbitrium fieret, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. sed fiebat æquitate decreti, et humanitate Trebonij, qui his temporibus clementer, et moderatè ius dicendum existimabat, ut reperiri non posset, à quibus initium appellandi nasceretur. nam fortasse inopiam excusare, et calamitatem aut propriam suam, aut temporum queri, et difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras verò tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiæ est? itaque, qui hoc postularet, reperiebatur nemo. atque, ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inuentus est Cælius. et ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpè causam videretur, legem promulgauit, ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecunia

nie soluantur. cum resisteret Servilius consul, reliquiq;
magistratus: & minus opinione sua efficeret; ad homi-
nū excitanda studia, sublata priorē lege, duas promul-
gavit; unā, qua mercedes habitationū annuas cōduc-
toribus donavit; aliam tabularū novarum: impetūq;
multitudinis in C. Treboniū facto, & nonnullis vulne-
ratis, eū de tribunali deturbavit: de quibus rebus Ser-
vilius cōsul ad senatū retulit: senatūsq; Cæliū ab rep.
remouendū censuit. hoc decreto, cum consul senatu pro-
hibuit, & cōcionari conantē de rostris deduxit. ille, ig-
nominia, & dolore permotus, palām se proficisci ad Cæ-
sarem simulavit clām nuncijs ad Milonem missis, qui,
Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus, atq; eo
in Italiam euocato, quōd, magnis muneribus datis, gla-
diatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi cōiunxit; atq;
eum in Turinū ad sollicitandos pastores præmisit. ipse
cū Cassilinum venisset, unōq; tēpore signa eius milita-
ria, atq; arma Capuæ essent cōprehensa, familia Nea-
poli visa, atq; proditio oppidi appareret, parafactis cō-
silijs, exclusus Capua, & periculum veritus, quōd con-
tētus arma ceperat, atq; eum hostis loco habendū exi-
stimabat, cōsilio destitit, atq; eo itinere sese auertit. In-
terim Milo, dimissis circum municipia literis, ea quæ
faceret, iussu atq; imperio facere Pompeij, quæ manda-
ta ad se per Bibulum delata essent, quos ex ære alieno
laborare arbitrabatur, sollicitabat. apud quos cum pro-
ficere nihil posset; quibusdam solutis ergastulis, Cosam
in agro Turino oppugnare cepit. eō cū a Q. Pedio
retore cum legione lapide iectus esset ex muro, periit:
& Cælius profectus, ut dictitabat, ad Cæsare, peruenit

Turios : ubi, cum quosdā eius municipij sollicitaret. quilibetq, Cæsaris Gallis, atq, Hispanis, qui eò præsidij causa missi erant, pecuniā polliceretur, ab ijs est interceptus. itaq, magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum, & temporum sollicitā Italiam habebant, celerē, & facilem exitum habuerūt. Libo, profectus ab Orico cū classe, cui præerat, nauium quinquaginta, Brundisium venit; insulamq, quæ contra Brundisij portū est, occupauit; quod præstare, unum locū, arbitrabatur, quā necessarius nostris erat egressus, quā omnium, litora, ac portus custodia clausos teneri. hic, repētino aduentu, naues onerarias quasdam nactus incendit; & vnū frumento onustam abduxit; magnūmq, nostris terræ iniiecit; & noctu militibus, & sagittarijs in terrā expositis, præsidium equitum deiecit; & adeo loci opportunitate profecit, vt ad Pompeiū literas mitteret: naues reliquas, si vellet, subduci, & resciri iuberet; suā classe auxilia sese Cæsaris prohibuit. Erat eo tēpore Antonius Brundisij; qui virtute militum confusus, scaphas nauium magnarum circiter sexaginta cratibus pluteisq, contexit; eóq, milites delectos imposuit; atque eas in litore plurib. locis separatim disposuit; nauē quadriremes duas, quas Brundisij faciendas curauerat, causam exercendorū remigum ad fauces portus prodire iussit. has cū audaciū progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes quinq, ad eas missas; quæ cum nauibus nostris appropinquassent; nostri iterum in portū refugiebāt; illi studio incitati, incantibus sequebantur. iam ex omnib. partibus subitō Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitauerunt;

moq; impetu vnâ ex his quadriremem cum remigibus,
 defensoribusq; suis ceperunt; reliquas turpiter fugere
 coegerunt. ad hoc detrimentum accessit, vt, equitibus
 per oram maritimâ ab Antonio dispositis, aqua prohi-
 beretur. qua necessitate, & ignominia permotus Libo,
 discessit à Brundisio, obsessionemq; nostrorum omisit.
 Multi iam menses transierât; & hiems præcipitauerat;
 neq; Brundisio naues, legionésq; ad Cæsarem veniebât:
 ac nonnullæ eius rei prætermisse occasiones Cæsari vi-
 debantur; quòd certi sæpè flauerant venti, quib. neces-
 sariò committendū existimabat. quantôq; eius ampli-
 us procefferat temporis, tãto erant alacriores ad custo-
 dias, qui classibus præcrant; maiorémq; fiduciam pro-
 hibendi habebant: & crebris Pompeij literis castiga-
 bantur, quoniam primò venientem Cæsarem non pro-
 hibuissent, vt reliquos eius exercitus impedirent: du-
 tiusq; cotidie tempus ad transportandū leniorib. ven-
 tis expectabant. Quibus rebus permotus Cæsar Brun-
 disium ad suos seuerius scripsit, vt, nacti idoneum ven-
 tum, ne occasionem nauigandi dimitterent; & ad Ori-
 um, siue ad litora Apolloniatium, cursum dirigerent;
 quòd eò naues eijcere possent. hæc à custodibus classi-
 um loca maximè vacabant; quòd se longius portibus
 promittere non auderent. illi, adhibita audacia, & vir-
 tute, administrantibus M. Antonio, & Fusio Caleno,
 multum ipsis militibus hortantibus, neque vllum
 periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Au-
 rum naues solunt; atque altera die Apolloniam,
 Dyrrhachiumque præteruehuntur. qui cum essent
 ex continenti visi; Q. Coponius, qui Dyrrhachij

classi Rhodiae praeerat, naues ex portu educit; & cum iam nostris, remissiore vento, appropinquasset, idē Auster increbuit, nostrisq; praesidio fuit. neq; verò ille ob eā causam conatu desistebat: sed labore, & perseverantia nautarum, se vim tempestatis superare posse sperabat; praeteruectosq; Dyrrhachium magna vi venti nihilo secius sequebatur. nostri, vbi fortunae beneficio, tamen impetū classis timebant, si fortē ventus remisisset. nati portum qui appellatur Nymphaeum, ultra Lyssum millia passuum iria, eò naues introduxerūt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro nō erat tutus: leuiusq; tempestatis, quā classis, periculum existimauerunt. quò simul atque intus est itum, incredibili felicitate Auster qui per biduum flauerat, in Africum se vertit. hīc subitam commutationem fortunae videre licuit, qui modò sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. itaq; tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naues Rhodias afflixit, ita, ut ad unam constatae omnes numero XVI. eliderentur, & naufragio interirent; & ex magno remigum, propugnatorumq; numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omnes conseruatos Caesar domū remisit. nostrae naues duae, tardius cursu confecto, in noctem coniectae, cum ignorarent quē locum reliquae cepissent, contra Lyssum in ancoris constituerunt. has, scaphis, minoribusq; nauigijs compluribus sumptis, Otacilius Crassus, qui Lyssi praeerat, expugnare parabat: simul de deditione eorū agebat, & inuitatē deditis pollicebatur. harū altera navis du-

centos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paulò minùs ducentis se cōplerat. hìc cognosci licuit, quātum esset hominibus præsidiij in animi fortitudine. tirones enim, multitudine navium perterriti, & salo, nausēāq, confecti iureiurādo accepto, nihil ijs nocituros hostes, se Otacilio dediderūt. qui omnes, ad eum perducti, contra religionē iurisiurādi in eius conspectu crudelissimè interficiūtur. at veteranae legionis milites item conflictati, & tempestatis, & sentinae vitij, non ex pristina virtute remittēdum aliquid putauerunt; sed, tractādīs conditionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorē in terram naue ēijcere cogunt: ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, & luce prima, missi ad eos ab Otacilio equitib. qui eam partem orae maritimae adseruabant, circiter CCCC. quiq, eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt; & nonnullis eorū interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. quo factō, conuentus ciuium Rom. qui Lyssum obtinebat, quod oppidum ijs antea Caesar attribuerat muniēdūq, curauerat, Antonium recepit, omnibūsq, rebus iunuit. Otacilius, sibi timens oppido fugit, & ad Pōpeium peruenit. Ex omnib. copijs Antonius, quarum erat summa veteranorum trium legionum, uniusq, tironū, & equitum octingentorum, plerāsq, naues in Italiam remittit ad reliquos milites, equitēsq, transportandos: pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lyssi reliquit, hoc consilio, ut, si fortē Pompeius, vacuam existimans Italiam, eò traiecisset exercitum, quae opinio erat edita in vulgus, aliquam Caesar ad insequēdam fa-

cultatem haberet: nunciōsq; ad eum celeriter mittit,
 quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid mi-
 litum transuexisset. hoc eodem ferè tempore Cæsar,
 atq; Pompeius cognoscunt. nam præteruertas Apollo-
 niam, Dyrrhachiumq; naues uiderant: ipsi iter secun-
 dum eas terras direxerant: sed, quò essent eæ dela-
 tæ, primis diebus ignorabant. cognitâq; re, diuersa sibi
 ambo consilia capiunt; Cæsar, ut quamprimum se cum
 Antonio coniungeret; Pompeius, ut veniētib; in ini-
 nere se opponeret, & si imprudentes ex insidijs adoriri
 posset. eodēq; die uterq; eorum ex castris statim ad
 flumine Apso exercitum educunt, Pompeius clām, &
 noctu, Cæsar palām, atq; interdū. sed Cæsari, circuitu
 maiore, iter erat lōgius, aduerso flumine; ut vado trās-
 ire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen
 transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium
 contēdit: atque, ubi eum appropinquare cognouit, ido-
 neum locum nactus, ibi copias collocauit: suosque om-
 nes castris continuit, ignēsque fieri prohibuit; quò occul-
 tior esset aduētus. Hæc ad Antonium statim per Græ-
 cos deferuntur. ille, missis ad Cæsarem nuncijs, unū diē
 sese castris tenuit. altero die ad eū peruenit Cæsar cuius
 aduentu cognito, Pompeius, ne duobus circūclaudere-
 tur exercitiis, ex eo loco discedit, omnib;que copijs ad
 Asparagum Dyrrhachinorum peruenit, atq; ibi idoneo
 loco castra ponit. His temporibus Scipio, detrimentis
 quib;dam circa mortem Amanum acceptis, sese impe-
 ratorem appellauerat. quo factō ciuitatibus, tyrannib;que
 magnas imperauerat pecunias: item à publicanis sua
 provincie debitam biennij pecuniam exegerat, & ab

isdem insequentis anni mutua præceperat: equitēsq;
 toti provinciae imperauerat. quib. coactis, finitimis ho-
 stibus, Parthis post se relictis, qui paulò antè M. Cras-
 sum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in ob-
 sidione habuerant, legiones, equitēsq; ex Syria deduxe-
 rat: summāq; sollicitudine, ac timore Parthici belli in
 provinciam cū venisset; ac nonnullæ militum voces
 audirentur, sese, contra hostē si ducerentur, ituros, con-
 tra ciuem, & consulem, arma nō laturos; deductis Per-
 gamum, atq; in locupletissimas vrbes in hiberna legio-
 nibus, maximas largitiones fecit; &, confirmandorum
 militum causa, diripiendas ijs ciuitates dedit. interim
 acerbissimè imperatæ pecuniæ tota provincia exige-
 bantur, multa præterea generatim ad auaritiā ex-
 cogitabantur, in capita singula seruorum, ac liberorum
 tributum imponebatur. columnaria, ostiaria, frumen-
 tum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ impera-
 bantur. cuius modò rei nomē reperiri poterat, hoc satis
 esse ad cogendas pecunias videbatur. non solū urbibus,
 sed penè vicis, castellisq; singulis cum imperio præficie-
 bantur. qui horū quid acerbissimè, crudelissimèq; fece-
 rat, is & vir, & ciuis optimus habebatur. erat plena
 licitorum, & imperiorum provincia, conferta præfectis,
 atq; exactoribus: qui, præter imperatas pecunias, suo
 cuius privato imperio cōpendio seruebant, diēlitabāt e-
 nim, se, domo, patriāq; expulsos, omnib. necessarijs egere
 rebus; ut honesta præscriptione rē turpissimā tegerēt.
 Accedebāt adhuc grauissimæ vsuræ, quod in bello ple-
 rumq; accidere consuevit, vniuersis imperatis pecunijs:
 quib. in rebus prolationem diei donationē esse dicebāt.

itaq; et alienum provincie eo biennio multiplicatū est, nec minū ob eam causam ciuibus Romanis eius provincie, sed in singulos conuentus, singulasq; ciuitates, certae pecuniae imperabantur: mutuasq; illas ex S. C. exigi dictitabant: publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal pro mutuo. praeterea Ephesi a fano Dianae depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, ceterasq; eius deae statuas. cum in fanum veterum esset, adhibitis compluribus senatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literae ei redduntur a Pompeio, mare transisse cum legionibus Caesarem; properare et ad se cum exercitu venire, omniaq; posthaberet. His literis acceptis, quos aduocauerat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit: paucisq; post diebus est profectus. haec res Ephesiae pecuniae salutē attulit. Caesar, Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendae orae maritimae causa posuerat, tentandas sibi provincias, longiusq; procedendum existimabat; & cum ad eum legati venissent ex Thessalia, Aetoliaq; qui, praesidio misso, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturās, L. Cassium Longinum cum legione tironū, quae appellabatur vigesima septima atq; equitibus ducentis in Thessaliam, C. Calvisium Sabinum cum cohortibus quinque, paucisq; equitibus in Aetoliam misit: maxime eos, quod erant propinqua regionēs, de re frumentaria, ut prouiderent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus, undecima & duodecima, & equitibus quingētis in Macedoniam proficisci iubet. cuius provinciae ab ea parte quae libera appellabatur, Menedemus, princeps earū regionū missus

missus legatus, omnium suorum excellens studium profuebat. Ex his Calvisius, primo aduentu summa omnium Aetolorum receptus voluntate, praesidijs aduersariorum Calidone, & Naupacto reiectis omni Aetolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione peruenit, hic, cum essent factiones duae, varia voluntate ciuitatum utebatur. Egesareus, veteris homo potentiae, Pompeianis rebus studebat. Petreius, summae nobilitatis adolescens, suis, ac suorum opibus Caesarem enixe iuuabat. eodemq; tempore Domitius in Macedoniam venit: & cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire coepissent, nuntiatum est, adesse Scipionem cum legionibus magna & opinione, & fama omnium. nam plerumq; in nouitate fama antecedit. hic, nullo in loco Macedoniae moratus, magno impetu contendit ad Domitium: & cum ab eo millia passuum viginti abfuisset, subito se ad Cassium Longinum, in Thessaliam conuertit. hoc adeo celeriter fecit; ut simul, adesse, & venire, nunciaretur, & quod iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Thessalia diuidit, cum cohortibus octo praesidio impedimentis legionum reliquit, castellumq; ibi muniri iussit. Eodem tempore, equitatus regis Cotri, ad castra Cassij aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. tum, timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, visisq; equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thessalia cingunt; atq; ex his locis Ambracia versus iter facere coepit. At Scipionem properantem sequi, literae sunt consecutae à M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se praesidium,

fidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. quibus literis acceptis, consiliis Scipio, iterque commutat: Cassium sequi desistit: Fauonio auxilium ferre contendit, itaque, die ac nocte continuato itinere, ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur, & primi antecursores Scipionis viderentur. ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio, in castris statinis biduo moratus, ad flumē, quod inter eum, & Domitij castra fluebat, Haliacmonē, tertio die prima luce exercitum vado transducit; & castris positus, postero die mane, copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin, productis legionibus, praelio decerneret. sed, cū esset inter bina castra campus, circiter milium passuum sex; castris Scipionis aciem suam subiecit, ille à vallo non discedere perseveravit, attamen, egrè reventis Domitianis militibus, est factum, ne praelio contenderetur, & maximè, quòd riuus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediēbat. quorum studium, alacritatēq; pugnandī cum cognovisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut inuitus dimicare cogereetur, aut magna cum infamia castris se contineret, qui cum magna expectatione venisset, temerè progressus turpem habuit exitum; & noctu, ne conclamatis quidem vasīs, flumen transiit, atq; in eandem partem, ex qua venerat, rediit: ibique prope flumen edito natura loco castra posuit: paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit: quo in loco superioribus ferè diebus nostri pabularentur.

consue.

consueuerant. & cū quotidiana consuetudine, Q. Va-
 rus, præfectus equitum Domitij, venisset; subito illi ex
 insidijs consurrexerunt. sed nostri fortiter eorum impe-
 tum tulerunt: celeritèr q, ad suos quisq, ordines redijt;
 atque vltro vniversi in hostes impetum fecerunt. ex
 his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam con-
 iectis, duobus amissis, in castra se receperunt. His rebus
 gestis, Domitius, sperans, Scipionem ad pugnam elici
 posse, simulauit sese, angustijs rei frumentariae adduc-
 tum, castra mouere: vasisque militari more conclama-
 tis, progressus millia passuum tria, loco idoneo, & occul-
 to omnem exercitum, equitatumq, collocauit. Scipio, ad
 sequendum paratus, equitatum, magnamq, partem le-
 uis armaturæ ad explorandum iter Domitij, & cognos-
 cendum præmisit. qui cū essent progressi, primæque
 turmæ insidias intrauissent; ex fremitu equorum illa-
 ta suspitione, ad suos se recipere cæperunt; quique hos
 sequebantur, celerem eorum receptum conspicati resti-
 terūt. nostri, cognitis insidijs, ne frustra reliquos expec-
 tarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. in his
 fuit M. Opimius, præfectus equitum. reliquos omnes
 earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Do-
 mitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præsijs,
 Cæsar, vt supra demonstratum est, tres cohortes Orici,
 oppidi tuendi causa, reliquit; iisque custodiam nauium
 longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. huic of-
 ficio, oppidoque præerat Acilius legatus. is naues no-
 stras in interiorem partem post oppidum reduxit, & ad
 terram deliganit; faucibusque portus nauem onerariā
 submersam obiecit; & huic alierā coniūxit; super qua
 intima

turrim effectam ad ipsum introitū portus opposuit, & militibus compleuit, tuendāq; ad omnes repentinos casus tradidit. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeij filius, qui classi Aegypti præerat, ad Oricū venit; submersāq; nauim remulco, multisq; contendens funibus abduxit: atq; alteram nauem, quæ erat ad custodiā ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosq; semper defatigatis sūmittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mœnia oppidi tentans, ut aduersariorū manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros vicit: deiectisq; defensoribus, qui omnes scaphis exceptis refugerant, etiam nauē expugnauit: eodēq; tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quæ pænē insulam cōtra oppidū effecerat: quatuor biremes, subiectis scutulis, impulsas vectibus in interiorē partē transduxit. ita ex vtraq; parte naues longas aggressus, quæ erant delegate ad terrā, atq; inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. hoc confecto negotio D. Lælium, ab Asiatica classe abductum, reliquit, qui commeatus Helli-de, atq; Amantia importari in oppidū prohibebat: ipse, Lyssum profectus, naues onerarias triginta, à M. Antonio relictas, intra portum aggressus omnes incendit: Lyssum expugnare conatus, defendentibus ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus, militibusq; quos præsidij causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta inde discessit. Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eodē cum exercitu profectus, & expugnato in itinere oppido

oppido Parthinorum, in quo Pompeius praesidium habebat, tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaque eum castra posuit; & postridie, eductis omnibus copijs, acie instructa, decertandi potestatem Pompeio fecit. ubi eum suis locis se tenere animaduertit; reducto in castra exercitum, aliud sibi consilium capiendū existimauit. itaque postero die omnib. copijs. magno circuitu, difficili, angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem comitatum, totiusque belli apparatus eum contulisset, ut accidit. Pompeius enim, primò ignorans eius consilium, quod diuerso ab ea regione itinere profectum videbat, angustij rei frumentariae compulsus discessisse existimabat: postea, per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans. quod fore suspicatus Caesar, militesque adhortatus, ut equo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, cum primum agmen Pompeij procul teneretur; atque ibi castra posuit. Pompeius, interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, adiutūque habet nauib. mediocrem, atque eas à quibusdam protegit ventis, castra communis: eò partem nauium longarum conuenire, frumentum, comitatumque ab Asia, atque omnib. regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Caesar, longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis comitatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora à Pompeianis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat,

350 DE BELLO CIVILI
fecerat, morabantur in Epirum, rei frumentaria cau-
sa, L. Canuleium legatū misit, quodq; hæ regiones ab-
erant longius, locis certis horrea constituit, vecturāq;
frumētī finitimis ciuitatib. descripsit. item Lyssō, Par-
thinisq;, & omnibus castellis, quod esset frumenti, con-
quiri iussit. id erat perexiguum, cū ipsius agri natura,
quod sunt loca aspera, & montuosa, ac plerumq; vtun-
tur frumēto importatio; tum, quod Pompeius hæc pro-
uiderat; & superioribus diebus præda loco Parthinis
habuerat; frumentūq; omne conquistum, spoliatis,
effusisq; eorum domibus, per equites comportauerat.
Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci
natura. erant enim circum castra Pompeij permulti
edui, atq; asperi colles. hos primū præsidij tenuit;
castellāq; ibi communit. inde, ut loci cuiusque natura
ferebat, ex castello in castellū perducta munitione cir-
cumvallare Pompeium instituit, hæc spectans, quod
angusta re frumentaria utebatur, quodq; Pompeius
multitudine equitum valebat, quo minore periculo vn-
dique frumentum, comneatūq; exercitui supporta-
re posset: simul, uti pabulatione Pompeium prohibe-
ret, equitatūq; eius ad rem gerendā inutilem effice-
ret: tertio, ut auctoritatē, qua ille maximē apud exte-
ras nationes niti videbatur, minueret; cū fama, per or-
bem terrarū percrebuisset, illum à Cæsare obsideri, neq;
audere prælio dimicare. Pompeius neque à mari, Dyr-
rhachiōq; discedere volebat; quod omnem apparatus
belli, tela, arma, tormēta ibi collocauerat, frumentūq;
exercitui nauibus supportabat; neque munitiones Cæ-
saris prohibere poterat, nisi prælio decertare vellet;
quod

quod eo tempore statuerat non esse faciendū. relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet, & quā latissimas regiones praesidijs teneret, Caesarisque copias, quammaximè posset, distineret. idq; accidit. castellis enim XXXIII. effectis, XV. millia passuum circuitu amplexus, hoc spatium pabulabatur; multaq; erant intra eum locum mansata, quibus interim iumenta pascerentur. atq; ut nostri perpetuas munitiones videbant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatium perpetuas munitiones efficiebāt; ne quo loco nostri intrare, atque ipsos à tergo circumvenire possent. sed illi operibus vincebant; quod & numero militum praestabant, & interiore spatium minorem circuitum habebant. quae cū erant loca Caesaris capienda, etsi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios, fundioresq; mittebat, quorum magnum habebat numerum; multiq; ex nostris vulnerabantur: magnisq; incesserat timor sagittarum; atque omnes ferè milites aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent. in occupandis praesidijs magna vi verque utebatur; Caesar, ut quā angustissimè Pompeium contineret; Pompeius, ut quā plurimos colles quā maxime circuitu occuparet. crebraq; ob eam causam praelia fiebant. in his, cū legio Caesaris nona praesidium quoddā occupavisset, & munire coepisset; huic loco propinquū, & contrarium collem Pompeius occupavit, nostrosq; opere prohibere capit:

cæpit : & cum una ex parte propè æquum aditum haberet, primū sagittarijs, funditoribꝫq; circūiectis, postea levis armatura magna multitudine missa, tormētisq; prolatis, munitiones impediēbat. neque erat facile nostris, vno tempore propugnare, & munire. Cæsar, cum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se iussit, & loco excedere. erat per decline receptus : illi autem hoc acrius instabant, neq; regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. dicitur eo tempore glorians apud suos Pōpeius dixisse, non recusare se, quin nullius vsus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepisset inde, quò temerè essent progressæ. Cæsar, receptui suorum timens, crates ad extremū tumultum contra hostem proferri, & aduersas locari : intra has mediocri latitudine fossam, relictis militibus, obduci iussit, locūque in omnes partes quàm maximè impediri. ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. his rebus completis, legiones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentiùs, atque audaciùs nostros premere, & instare cæperunt ; cratesq; pro munitione obiectas propulerūt, ut fossas transcenderent. Quod cum animaduertisset Cæsar, veritus ne non reducti, sed reiecti viderentur, maiusq; detrimentum capere tur, à medio ferè spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signū dari, atq; in hostes impetum fieri iussit. milites legionis non a subito constipati pila coniecerunt ; & ex inferiore loco aduersus cliuum incitati cursu, præcipites Pompeianos egerunt. quibus ad recipiendum crates directæ,
lon-

longurijque obiecti, & institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. nostri verò, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, quinque omnino suorum amissis, quietissimè se receperunt; paulòque circa eum locum morati, alijs comprehensis collibus, munitiones perfecerunt. erat noua, & inusitata belli ratio, cum tot-castellorum numero, tantòque spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. nam quicumque alterum obsidere conati sunt, perculsos, atque infirmos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, cum ipsi numero militum, equitumque præstarent. causa autem obsidionis hæc fere esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. at tum integras, atq; incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; cum illi omnium rerum copia abundarent. quotidie enim magnus undique nauium numerus conueniebat; quæ commeatum supportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberet. ipse autem, consumptis longè, latèque frumentis, summis erat in angustijs. sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. recordabantur enim, eadem se superiore anno in hispania perpeßos, labore & patientia maximum bellum confecisse. meminere, ad Aleßiam magnam se inopiam perpeßos, multo etiam maiorem ad Anaricum, maximarum se gentium victores discessisse. non, illis hordeum cum daretur, non legumina recusabant: pecus verò, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebat. est etiam genus radicis inuentum ab ijs qui fuerant cum Valerio, quod

appellatur Chara: quod admistum lacte multum inopiam leuat. id similitudinem panis efficiebat. eius erat magna copia. ex hoc effectos panes, cum in colloquijs Pompeiani famem nostris obiecerent, vulgò in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent. iamque frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quod celeriter se habituros copiam confidebant. crebròque voces milium in vigilijs, colloquijsq; audiebantur, prius se cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium é manibus dimissuros, frequenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua verò iumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona, cum angustijs loci, & odore tetra, & multitudine cadaverum, & quotidianis laboribus insuetos operum, tum aque summa inopia affectos. omnia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare perzinebant, Cesar aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat, atque, ut erant loca montuosa, & ad specus angustie vallium, has, sublicis in terram dimissis, presepserat; terramque aggesserat; ut aquam contineret. itaque illi necessariò loca sequi demissa, ac palustria, & puteos fodere cogebantur: atq; hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibusdã præsijs aberant longius, & celeriter aestibus exarescebant. At Cesaris exercitus optima valetudine, summaq; aque copia utebatur; tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidiò melius succedere tempus, maioremq; spem maturitatis frumentorum proponi videbant. In nouo genere belli nouæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi

cum animaduertissent ex ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi, uniuersas in multitudinem sagittas conijciebant, & se confestim ad suos recipiebant. quibus rebus nostri, vsu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, alio excubarent. interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti renis cum legionibus duabus: cuius aduentu facile sunt repulsi Pompeiani, neque verò conspectum, aut impetum nostrorum tulerunt: primisque deiectis, reliqui se venterunt, & loco cesserunt. sed insequentes nostros ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit. at plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finire. cuius consilium reprehendendū non videtur. aliæ enim sunt legati partes, atque imperatoris. alter omnia agere ad præscriptum, alter libere ad summam rerum consulere debet. Sulla, à Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prælio decertare voluit; quæ res tamen fortasse aliquem reciperes casum; ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat. nam, ex iniquo progressu loco, in summo constitierant. si per decline sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco vcrebantur. neque multum ad solis occasum temporis supererat. spe enim concipiendi negotij prope in noctem rem deduxerant. ita, necessariò, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumultum quendam occupauit: qui tantum aberat à nostro castello, ut telum tormentumue missum adigi non posset. hoc consedit loco, atque eum

communijt: omnesque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est. nam plura castella Pompeius pariter, destinendæ manus causa, tentauerat; ne ex proximis præsijs succurri posset. vno loco Volcatius Tullus imperum legionis sustinuit cum cohortibus tribus; atque eam loco depulit. altero Germani, munitiones nostras egressi, compluribus, interfectis, sese ad suos incolumes receperunt. ita, vno die sex prælijs factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numerum ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, euocatosque centuriones complures. in eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius qui prætor Asiæ obtinuerat: signaque sunt sex militaria relata nostri non amplius XX. omnibus sunt prælijs desiderati: sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur: quatuorque ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. & cum laboris sui periculi, testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter triginta, in castellum coniecta, Cæsari renuntiauerunt: scutoque aditum relato Sæuæ centurionis, inuenta sunt in eo foramina CCXXX. quem Cæsar, ut erat de se meritis, & de rep. donauit millibus ducentis æris, atque ab octauis ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiavit. eius enim opera castellum conseruatum esse, magna ex parte, constabat. cohortemque postea duplici stipendio frumento^a vespertarijs, militaribusque donis amplissime donauit. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres extruxit; & in altitudinem pedum XV effectis operibus, vineis eam partem castrorum

^a veste,
diarijs,
Vide
vict. va-
riarum
lectionū
lib. I. cap.
XXIII.

castrorum obtexit; & quinque intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, extructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Amphiloehis per Cassium Longinum, & Calvisium Sabinum, ut demonstrauimus, receptis, tentandam sibi Achaïam, ac paulò longiùs progrediendum existimabat Caesar: itaque eò Fusium Calenum misit: & Q. Sabinum, & Cassium cum cohortibus adiungit. quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaïam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaïa Fusium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, & Orchomenum de voluntate ipsarum ciuitatum recepit: nonnullas urbes per vim expugnauit: reliquas ciuitates, circummissis legationibus, amicitiae Caesaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus. omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prælio decernere vellet; ut pæne castris Pompeij legiones subijceret: tantùmque à vallo eius prima acies aberat, uti ne in eam telo tormentoque adigi posset. Pompeius autem, ut famam, & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituēbat, ut tertia acies vallum contingeret, omnisq; eius instructus exercitus telis ex vallo abiectis protegi posset. hæc cum in Achaïa atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret; non oblitus pristini instituti Caesar, mittit ad eum Clodium, suum, atque illius familiarem; quem, ab illo traditum initio, & commen-

datum, in suorum necessariorum numero habere insti-
tuerat. huic dat literas, mandatâq, ad eum: quorû hæc
erat summa. sese omnia de pace expertum: nihil adhuc,
arbitrari, vitio factum eorum quos esse auctores eius
rei voluisset; quod sua mandata perferre non opportu-
no tempore ad Pompeium vererentur: Scipionem ea
auctoritate esse, ut non solum liberè, quæ probasset, ex-
ponere, sed etiam ex magna parte compellere, atque cr-
rantè regere posset: præesse autem suo nomine exerci-
tû; ut, præter auctoritatem, vires quoque ad coercen-
dum haberet: quod si fecisset, quietem Italiæ, pacem
provinciarum, salutem imperij vni omnes acceptam re-
laturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert, ac primis
diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad col-
loquium non admittitur, castigato Scipione à Fauonio,
ut postea, confecto bello, reperiebamus: infectâque,
re, sese ad Cæsarem recepit. Cæsar, quò facilius equi-
tatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, &
pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angu-
stos demonstrauimus, magnis operibus premuniunt:
castellâque his locis posuit. Pompeius, vbi nihil profi-
cere equitatum cognouit, paucis intermissis diebus,
vrsus eum nauibus ad se intra munitiones recepit.
Erat summa inopia pabuli, adeo, ut folijs ex arboribus
strictis, & teneris arundinum radicibus contusis e-
quos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra muni-
tiones sata, consumpserant; & cogeantur Corcyra, at-
que Acarnania, longo interiecto navigationis spatio,
pabulum supportare, quòq, erat eius rei minor copia,
hordeo adungere, atque his rationibus equitatum to-
lerare,

lerare, sed postquam non modò hordeum, pabulúmque omnibus in locis, herbaeque defectæ, sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscellus, & Aegus, Adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnib. Gallicis bellis optima, fortissimáque erat vsus. his domi, ob has causas, amplissimos magistratus mandauerat: atq; eos extra ordinē in senatū legendos curauerat: agrósq; in Gallia ex hostibus captos, præmiáq; rei pecuniariæ magna tribuerat; locupletésque ex egentibus effecerat. hi, propter virtutem, non solùm apud Cæsare in honore erant, sed etiam apud exercitū cari habebantur. sed, freti amicitia Cæsaris, & stulta, ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos, stipendiūq; equitum fraudabant, & prædam omnem domū auertebant. quib. illi rebus permoti, vniuersi Cæsarem adierunt; palamq; de eorum iniurijs sunt questi; & ad cetera addiderunt, falsum ab his equitū numerum deferri, quorum stipendium auerterent. Cæsar neque tempus illud animaduersionis esse existimans, & multa virtuti eorum concedens, rem distulit totam; illos secretò castigauit, quòd quæstui equites haberent; monuitque equites, ut ex sua amicitia omnia expectarent, & ex præteritis suis officijs reliqua sperarent. magnam tamen hæc res illis offensionem, & contemptionem ad omnes attulit. idque ita esse, cum ex aliorum obiectionibus, tum etiam ex domestico iudicio atq; animi

conscientia intelligebant. quo pudore adducti, & forsasse se non liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrat, discedere à nostris, & novam tentare fortunā, novāsque experiri amicitias constituerunt: & cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt præfectum equitum C. Volusenum interficere, v: postea, bello confecto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur; postquam id difficilius visum est, neq, facultas perficiendi dabatur, quā maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere, & fraudata restituere vellent, multis coemptis equis, ad Pompeium transferunt, cum ijs quos sui consilij participes habebant. quos Pompeius, quod erāt honesto loco nati, & instructi liberaliter, magnōq, comitatu, & multis iumentis venerant, utriq, fortes habebantur, & in honore apud Cæsarem fuerant, quōdque novum, & præter consuetudinem acciderat, per omnia sua præsidia circumduxit, atque ostentavit. nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques à Cæsare ad Pompeium transierat; cum pæne quotidie à Pompeio ad Cæsarem perfugerent; vulgò verò uniuersi in Epiro atque Aetolia conscripti milites, earumque regionum omnium quæ à Cæsare tenebantur. sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectū non erat, seu quid à peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibꝯque rerum, & spacijs locorum, & custodiarum vera diligentia animaduersa, prout cuiusque eorum qui negotijs præerant, aut natura, aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt.

quibus

quibus ille cognitis, eruptionisq; iam antè capto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atq; aggerem comportare iubet. his paratis rebus, magnum numerum levis armaturæ, & sagittariorum, aggeremq; omnem noctu in scaphas, & naues actuarias imponit; & de media nocte cohortes sexaginta, ex maximis castris, præsidisq; deductas, ad eam partem munitionū ducit quæ pertinebant ad mare, longissimèq; à maximis castris Caesaris aberant. eodem naues, quas demonstrauimus, aggere, & levis armaturæ militibus completas, quasq; ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit; & quid à quoque fieri velis, præcipit. ad eas munitiones Caesar Lentulum Marcellinum quaestorem cum legione noua positū habebat. huic, quod valetudine minùs commoda utebatur, Fulvium Postumum adiutorem summiserat. Erat eo loco fossa pedum XV, & vallus contra hostem in altitudinem pedum X. tantundemq; eius valli agger in latitudinem patebat. ab eo intermisso spatium pedum sexcentorum, alter conuersus in contrariam partem erat vallus, humiliore paulò munitione. hoc enim superioribus diebus timens Caesar, ne nauibus nostri circumuenerentur, duplicem eo loco fecerat vallum; ut, si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti. sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu XVII munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. itaque contra mare transuersum vallum, qui has duas munitiones coningeret, nondum perfecerat. quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnism-
que

que nostris attulit incommodum. nam, ut ad mare nostra cohortes nonæ legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus: nouisq; eorum aduentus extitit: simulq; nauibus circumuecti milites in interiorem vallum tela iaciebant: fossæque aggere complebantur: & legionarij, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentisq; cuiusque generis telisque terrebant: magnâque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundeatur. multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegumenta galeis imposita defendebant. itaque, cum omnibus rebus nostri premerentur, atq; agrè resisterent; animaduersum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est; atq; inter duos vallos, quâ perfectum opus non erat, per mare nauibus expositis, in aduersos nostros impetum fecerunt; atque ex utraque munitione deiectos terga vertere coegerunt. hoc tumultu nuntiato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summittit: quæ ex castris fugientes conspiciat, neq; illos suo aduentu confirmare potuerit, neque ipse hostium impetum tulerunt. itaque, quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium, terrorem, & periculum augebat. hominum enim multitudine receptus impediabatur. in eo prælio, cum graui vulnere esset affectus aquilifer, & viribus deficeret, conspiciatus equites nostros, hanc ego, inquit, & uiuus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsari restituo: nolite obsecro committere, quod antè in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur; incolu-
mèque

mēque ad eum referte. hoc casu aquila conseruatur,
 omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis,
 præter principem priorem. iāque Pompeiani, magna
 cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant,
 non mediocrī terrore illato reliquis cohortibus. & M.
 Antonius, qui proximū locum tenebat præsidiorum, ea
 re nunciata, cū cohortibus XII descendēs ex loco supe-
 riore cernebatur, cuius aduētus Pompeianos compres-
 sit, nostrósq; firmavit, ut se ex maximo timore collige-
 rent. neq; multo pōst Cæsar, significatione per castella
 fumo facta, ut erat superioris tēporis cōsuetudo, deduc-
 iis quibusdā cohortibus ex præsijs, eōdem venit. qui,
 cognito detrimento, cū animaduertisset Pompeiū ex-
 tra munitiones egressum, castra secundū mare, ut libe-
 rē pabulari posset, nec minùs aditum nauibus habere,
 cōmutata ratione bellī, quoniā propositū non tenuerat,
 iuxta Pompeium munire iussit. qua perfectā munitione,
 animaduersum est à speculatoribus Cæsarīs cohortes
 quasdā, quod instar legionis videretur, esse post sil-
 uam, & in vetera castra duci. castrorum hic situs erat.
 Superioribus diebus, cū se nona legio Cæsarīs obiecis-
 set Pompeianis copijs, atq; opera, ut demonstrauimus,
 circummuniret, castra eo loco posuit. hæc siluam quan-
 dā contingebant, neq; longiùs à mari passibus CCCC
 aberant. pōst, mutato consilio, quibusdam de causis, Cæ-
 sar paulò ultra eum locum castra transtulit: paucisq;
 intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupaue-
 rat; & quòd eo loco plures erat legiones habiturus,
 relicto interiore vallo, maiorem adiecerat munitionem.
 ita minora castra, inclusa maioribus, castelli, atq;

arcis locum obtinebant. Is enim ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CCCC; quò liberius, ac sine periculo milites aquarentur. sed is quoque, mutato consilio, quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. ita complures dies manserant castra: munitiones quidem integræ omnes erant, eo signo legionis illato, speculatores Cæsari renunciarunt. hoc idem visum ex superioribus quibusdā castellis cōfirmauerant. is locus aberat à nouis Pompeij castris circiter passus D. hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ speciem munitionis præberet: ipse diverso itinere, quàm potuit occultissimè, reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio nona, multis amissis centurionibus, diminutòque militum numero, ad legionem Pompeij, castraque, minora duplici acie duxit. neque eum prima opinio fefellit. nam & peruenit prius, quàm Pompeius sentire posset: & tamen erant munitiones castrorum magnæ; tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter, aggressus, Pompeianos ex vallo destruxit. erat obiectus portis Eritius. hic paulisper est pugnatum; cū irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissimè T. Pulcione, cuius opera proditiū exercitiū C. Antonij, demonstrauimus, eo loco propugnante. sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque Eritio, primò in maiora castra, post etiā in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt, & quòd eò pulsa legio sese receperat, nonnullos sibi repugnantes interfecerunt. sed fortuna, quæ plurimum potest, cum

in reliquis rebus, tum præcipuè in bello, parvis momē-
tis magnas rerū commutationes efficit, ut tum accidit.
munitionem, quam peringere à castris ad flumen su-
pra demonstrauius, dextri Caesaris cornus cohortes,
ignorantia loci, sunt secutæ, cum portam quærerent ca-
strorū, quòd eam munitionem esse arbitrarentur. quod
cum esset animaduersum, cōiunctam esse flumini; pro-
tinus his munitionibus, defendente nullo, transcede-
runt: omnisq; noster equitatus eas cohortes est secutus.
Interim Pompeius, hac longa satis interiecta mora, &
re nunciata, quintam legionem ab opere deductam
subsidio suis duxit: eodémq; tēpore equitatus eius no-
stris equitibus appropinquabat: & acies instructa à
nostris, qui castra occupauerant, cernebatur: omniāque
sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeri spe
subsidiij confirmata, ab decumana porta resistere cona-
batur, atq; ultro in nostros impetum faciebat: equita-
tus Caesaris, quòd angusto itinere per aggeres ascende-
bat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat: dex-
trum cornu, quod erat à sinistro seclusum, terrore equi-
tum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur,
ex parte, ex qua proruebat, sese recipiebat: ac plerique
ex ijs, ne in angustias inciderent, X pedum munitionis
sese in fossas præcipitabant: primisque oppressis, reli-
qui per horum corpora salutem sibi, atque exitum pa-
riebant. Sinistro cornu milites, cum ex vallo Pom-
peium adesse, & suos fugere cernebant, veriti ne an-
gustijs intercluderentur, ciam extra & intus hostem
haberent, còdem, quòd venerant, receptui consulebant:
omniāque erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo,

ut, cum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, &
 consistere iuberet, alij, dimissis equis, eundem cursum
 conficerent, alij ex metu etiam signa dimitterent, neq;
 quisquam omnino consisteret. His tantis malis hæc
 subsidia succurrebant, quò minùs omnis deleteretur ex-
 ercitus, quòd Pompeius, insidias timens, credo, quòd
 hæc præter spem acciderant eius, qui paulò antiè ex ca-
 stris fugientes suos conspexerat, munitionibus appro-
 pinquare aliquamdiu non audebat; equitèsque eius,
 angustij, porijque Cæsaris militibus occupatis, ad in-
 sequendum tardabantur. ita parvæ res magnum in v-
 trâmq; partem momentum habuerunt. munitiones e-
 nim à castris ad flumen perductæ, expugnatis iam ca-
 stris Pompeij, propriam, & expeditam Cæsaris victo-
 riam interpellauerunt: eadem res, celeritate insequen-
 tium tardata, nostris salutem attulit. duobus his unius
 diei prælijs Cæsar desideravit milites nongentos sexa-
 ginta, & notos equites R. Felginatem, Tuticanum,
 Gallum senatoris filium; C. Felginatem, Placentia;
 Agratium, Puteolis; M. Sacratinurum, Capua; tri-
 bunos mil. L, & centuriones XXX. sed horum omniū
 pars magna in fossis, munitionibùsq; & fluminis ripis
 oppressa, suorum terrore, ac fuga sine ullo vulnere in-
 terijt: signaq; sunt militaria XXXII amissa. Pom-
 peius eo prælio imperator est appellatus. hoc nomen ob-
 tinuit; atq; ita se postea salvari passus est. sed neq; in
 literis, quas scribere est solitus, neq; in fascibus insig-
 nia lauræ protulit. At Labienus, cùm ab eo impetra-
 visset, ut sibi captivos tradi iuberet, omnèsq; deductos,
 ostentationis, ut videbatur, causa, quò maior perfugis
 fides

fides haberetur, commilitones appellans, & magna ver-
 borum contumelia interrogans, solerēne veterani mi-
 lites fugere, in omnī cōspectu interficit. His rebus tā-
 tum fiducia, ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de
 ratione belli cogitarent, sed vicisse iam sibi viderentur.
 non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatē
 loci, atq; angustias praeoccupatis castris, & ancipitem
 terrorem intra extrāque munitiones, non abscissum in
 duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre
 non posset, causae fuisse cogitabant, non ad haec adde-
 bāt, non ex concursu acris facti, non praelio dimicatum;
 sibi que ipsos multitudine, atq; angustijs maius attri-
 lisse detrimentum, quā ab hoste accepissent, non de-
 nique communes belli casus recordabantur, quorum
 quā parvula saepe causae vel falsae suspicionis, vel
 terroris repentini, vel obiectae religionis, magna detri-
 menta intulissent; quoties vel culpa ducis, vel tribu-
 ni vitio in exercitu esset offensum: sed perinde, ac si
 virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset
 accidere, per orbem terrarum, fama, ac literis, victori-
 am eius diei concelebrabant. Caesar, a superioribus cō-
 silijs depulsus, omnem sibi commutādam belli rationem
 existimavit. itaque uno tempore, praesidijs omnibus de-
 ductis, & oppugnatione dimissa, coactioque in unum
 locum exercitum, concionem apud milites habuit; hor-
 tatusq; est, ne ea quae accidissent, graviter ferrent, ne-
 ue his rebus terrerentur, multisque secundis praelijs u-
 num aduersum, & id mediocre opponerent: habē-
 dam fortunae gratiam, quod Italiam sine aliquo
 vulnere cepissent; quod duas Hispanias, bellicosissi-

morum hominum, peritissimis, atque exercitatis-
simum ducibus, pacauissent; quod finitimas, frumentariasque
prouincias in potestatem rede-gissent: denique recor-
dari debere, qua facilitate inter medias hostium clas-
ses, oppletis non solum portibus, sed etiam littoribus,
omnes incolumes essent transportati: si non omnia ce-
derent secunda, fortunam esse industria subleuandam:
quod esset acceptum detrimenti, cuius potius, quam sue
culpæ, debere tribui: locum securum ad dimicandum
dedisse: positum esse se hostium castris: expulisse, ac su-
perasse pugna-ntes: sed, siue ipsorum perturbatio, siue
error aliquis, siue etiam fortuna partem iam præsen-
témque victoriam interpellassent, dandam omnibus o-
peram, ut acceptum incommodum virtute sarciretur:
quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret,
vii ad Gergoniam accidisset, atque illi qui antè dimicare
simulassent, ultro se prælio offerrent. Hac habita conci-
one, nonnullos signiferos ignominia notauit, ac loco mo-
uit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incom-
modo dolor, tantumque studium infamiae sarciente, ut
nemo aut tribuni, aut centurionis imperium desidera-
ret; & sibi quisque etiam pænæ loco grauiore impo-
neret labores; simulque omnes arderent cupiditate pug-
nandi; cum superioris etiam ordinis nonnulli, oratione
permoti, manendum eo loco, & rem prælio committen-
dam existimarét. Contra ea Cæsar neque satis militibus
perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad
recreandos animos putabat; relictisque munitionibus,
magnopere rei frumentariae timebat. itaque, nulla in-
terposita mora, sauciorum modò, & aegrorum habita-

ratio-

ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. his una legio missa præsidio est. his explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia, compluribus portis eduçtas, eodem itinere præmisit, paruoque spatio intermisso, ut & militare institutum seruaretur, & ne citissima eius profectio cognosceretur, conclamari iussit; statimque egressus, & nouissimum agmen consecutus, celeriter è conspectu castrorum discessit. Neq; verò Pompeius, cognito consilio eius, moram ullam ad insequendum intulit; sed eadem spectans, si itinere impeditos, & perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit, equitatumq; præmisit ad nouissimum agmen demorandum: neq; consequi potuit; quòd multum expedito itinere antecesserat Cæsar. sed cum ventum esset ad flumen Genisum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus nonissimos prælio detinebat. huic suos Cæsar equites opposuit; expeditosq; antesignanos admiscuit CCC. qui tantum profecere, ut, equestri prælio commisso, pellerent omnes, complures interficerent, ipsiq; incolumes se ad agmen reciprent. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Cæsar, traductoq; exercitu flumen Genisum, veteribus suis in castris cõtra Asparagum consedit; militesq; omnes intra vallum castrorum continuit; equitatumq; per causam pabulandi emissum, confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagum consedit: eiusque milites, quod ab opere, integris mu-

nitionibus, vacabant, alij lignandi, pabulandiq; causa
 longius progrediebantur, alij, quod subito cōsiliū pro-
 fectionis ceperant, magna parte impedimentorum, &
 sarcinarum relictā, ad hāc repetenda inuitati propin-
 quitate superiorum castrorum, depositis in contuber-
 nio armis, vallum relinquebant. quib. ad sequendū im-
 peditis, Caesar, quod fore prouiderat, meridiano fere tē-
 pore, signo profectionis dato, exercitum educit; duplica-
 zōq; eius diei itinere, VIII millibus passuum ex eo loco
 procedit. quod facere Pompeius discessu militum non
 potuit. Postero die Caesar, similiter prēmīssis prima no-
 cte impedimentis, de quarta vigilia ipse egreditur; ut,
 si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum ca-
 sum expedito exercitu subiret. hoc idem reliquis fecit
 diebus. quibus rebus perfectum est, ut altissimis flumi-
 nibus, atq; impeditissimis itineribus nullum acciperet
 incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illa-
 ta, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum
 se magnis itineribus extenderet, & progressos conse-
 qui cuperet, quarta die finem sequendi fecit, atque ali-
 ud sibi consiliū capiendum existimauit. Casari, ad
 saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, so-
 cios confirmandos, praesidium urbibus relinquendum,
 necesse erat adire Apolloniam. sed his rebus tantum
 temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: in-
 mēsq; Domitio, ne aduentu Pompeij praecurreretur,
 ad eum omni celeritate, & studio incitatus ferebatur.
 totius autem rei consiliū his rationibus explicabat,
 ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum ad
 mari, atq; ab ijs copijs, quas Dyrrhachij comparauerat,

frumento

frumento, ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur; sin Apolloniam, Oricumque oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obfesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. itaque praemissis nuncijs ad Cn. Domitium Caesar scripsit, & quid fieri vellet ostendit: praesidioque Apolloniae cohortibus quatuor, Lyssi una, tribus Orici relictis, quique erant ex vulneribus aegri, depositis, per Epirum, atque Acarnaniam iter facere cepit. Pompeius quoque, de Caesaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Caesar iter illud haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima, Corcyraque discedere noller, quod legiones, equitatumque ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copijs Domitium aggrediretur. his de causis iterque eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, & ad opprimendos aduersarios, ne occasio temporis deesset. sed Caesarem Apollonia directo itinere auerterat. Pompeius per Candauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. accessit etiam improuiso aliud incommodum; quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae causa ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quae est subiecta Candauiae, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio videretur. haec ad id tempus Caesar ignorabat. simul a Pompeio literis, per omnes prouincias, ciuitatesque dimissis, praedio ad Dyrrhachium facto, latius, inflatisque multo,

quàm res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Casarem, penè omnibus copijs amissis. hæc itinera infesta reddiderant: hæc ciuitates nonnullas ab eius amicitia auerterant. quibus accidit rebus, ut, pluribus dimissi itineribus, à Casare ad Domitium, & ab Domitio ad Casarem, nulla ratione iter conficere possent. sed Allobroges, Roscelli, atque Aegi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati in itinere exploratores Domitiij, seu pristina sua consuetudine, quòd vnà in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, & Caesaris perfectionem, & aduentum Pompeij docuerunt. à quib. Domitius certior factus, vix IIII. horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum vitauit, & ad Egini-um, quod est obiectum, oppositumq; Thessaliæ, Casari venienti occurrit. coniuncto exercitu Caesar Gophos peruenit: quod est oppidum primum Thessaliæ venientibus ab Epiro: quæ gens paucis antè diebus vltro ad Casarem legatos miserat, ut suis omnib. facultatibus vteretur; præsidiumq; ab eo militum petierat, sed eò fama iam præcucurrerat, quã suprà docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. itaque Androsthenes, prætor Thessaliæ, cum se victoriæ Pompeij comitem esse mallet, quã socium Caesaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seniorum, ac liberorum in oppidum cogit; portasq; præcludit; & ad Scipionem, Pompeiumq; nuncios mittit, ut sibi subsidio veniant: se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum à Dyrrhachio

cogni-

cognito, Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar castris munitis scalas, musculōsque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit. quibus rebus effectus, cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad subleuandā omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento; simul reliquis ciuitatibus urbis huius exemplo inferre terrorem; & id fieri celeriter, prius quàm auxilia concurrerent. itaque usus singulari militum studio, eodem, quo venerat, die, post horam nonam, oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnauit; & ad diripiendum militibus concessit; statimque ab oppido castra mouit, & Metropolim rexit, sic, ut nuncios expugnati oppidi, famamque antecederet. Metropolitæ, eodem primū usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauferunt, murosque armatis compleuerunt: sed postea, casu ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt. quibus diligentissimè conseruatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensum, nulla Thessaliæ fuit ciuitas, præter Larisseos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari pareret, atque imperata faceret. ille, segetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè iam matura erat, ibi aduentum expectare Pompeij, eoque omnem rationem belli conferre constituit. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam peruenit: concionatusque apud cunctum exercitum, suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut parta iam victoria, prædæ, ac præmiorum uelint esse participes: receptis-

que omnibus in vna castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur; classisq; apud eum cani, & alterum illi iubet pratorium tendi, auctis copijs Pompeij, duobusq; magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victorie augetur, adeò, ut, quicquid intercederet temporis, id morari redditum in Italiã videretur; & si quando quid Pompeius tardius, aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, & consulares, pratoriósq; seruorum habere numero, dicerent. iamq; inter se palam de præmijs, ac sacerdotijs contendebant; in annosq; consulatum definiebant. alij domos, bonaq; eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaq; inter eos in consilio fuit controuersia, oportere ne L. Hirtij, quod is à Pūpeio ad Parthos missus esset, proximiis comitijs pratorijs absentis rationē haberi: cum eius necessarij fidem implorarent Pompeij, ut præstaret, quod proficiscenti promississet; ne per eius auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari, ac periculo, ne vnus omnes antecederet, recusarent. iam de sacerdotio Cæsaris, Domitius, Scipio, Spinthérque Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas verborum contumelias palam descenderunt: cum Lentulus etatis honorem ostentaret; Domitius urbanam gratiam, dignitatēq; iactaret: Scipio affinitate Pompeij confideret. postulauit etiam L. Afranium proditiōis exercitus Atius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. & L. Domitius in consilio dixit, placere sibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad iudicandum ijs qui ordinis essent senatorij, bellōq; vnũ cum

ipsis

ipsis interfuisſent, ſententiâſq; de ſingulis ferrent, qui
 Romæ remanſiſſent, quiq; inter præſidia Pompeij fuiſ-
 ſent, neq; operam in re militari præſtituiſſent : vnâ
 fore tabellam, qui liberandos omni periculo cenſerent;
 alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia
 multarent. poſtremò omnes aut de honoribus ſuis, aut
 de præmijs pecuniæ, aut de perſequendis inimicis age-
 bant. nec, quibus rationibus ſuperare poſſent, ſed quæ-
 admodum uti victoria deberent, cogitabant. Re fru-
 mentaria præparata confirmatiſq; militibus, & ſatis
 longo ſpatio temporis à Dyrrhachinis prælijs intermiſ-
 ſo, quod ſatis perſpectum habere videretur, tentandum
 Cæſar exiſtinauit, quidnam Pompeius propoſiti, aut
 voluntatis ad dimicandum haberet : itaq; ex caſtris
 exercitum cœuxit, aciemq; inſtruxit, primùm ſuis lo-
 cis, paulòq; à caſtris Pompeij longius; continentibus
 verò diebus, ut progrediretur à caſtris ſuis, collibisq;
 Pompeianis aciem ſubijceret. quæ res in dies confirma-
 tiorem eius efficiebat exercitum. ſuperius tamen inſti-
 tutum in equitib. quod demonſtrauimus, ſeruabat, ut,
 quoniam numero multis partibus eſſet inferior, adoles-
 cētes, atq; expeditos, ex antefignanis electos milites ad
 pernitiatē, armis inter equites præliari iuberet, qui
 quotidiana cōſuetudine uſum quoq; eius generis præ-
 liorum perciperent. his erat rebus effectum, ut equites
 mille apertioribus etiā locis ſep̄em millium Pompeia-
 norum impetum, cū ad eſſet uſus, ſuſtinere auderent,
 neq; magnopere eorum multitudine terrentur. nāmq;
 etiam per eos dies prælium ſecundum equeſtre fecit,
 atq; unum Allobrogem ex duobus, quos proſugiſſe ad

Pompeium suprà docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Caesar se subiceret. Caesar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, ut castra ex eo loco moueret, semperque esset in itineribus, hoc sperans, ut, mouendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur; simulque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeij exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectionis dato, tabernaculisque detentis, animaduersum est, paulò antè, extra quotidianam consuetudinè, longius à vallo esse aciem Pompeij progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. tunc Caesar apud suos, cum iam esset agmen in portis, differendum est, inquit, iter in praesentia nobis, & de praelio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandum parati: non facile occasionè postea reperiemus. confestimque expeditas copias educit. Pompeius quoque, ut postea cognitum est: suorum omnium hortatu statuerat praelio decertare. namque, etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius, quam concurrerent acies, fore, ut exercitus Caesaris pelleretur. id cum essent plerique admirati, scio me, inquit: paenè incredibilem rem polliceri: sed rationem consilij mei accipite; quò firmiore animo in praelium prodeatis. persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmauerunt, ut, cum propius sit accessum, dextrum Caesaris cornu ab latere aperto aggrede-

aggrederentur; ut, circumuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis telum in hostem iaceretur. ita sine periculo legionum, & pænè sine vulnere bellum conficiemus. id autem difficile non est, cum tantum equitatu valeamus. simul denuntiavit, ut essent animo parati in posterum; & quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpè cogitavissent, ne vsu, manûq; reliquorû opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut, cum Cæsaris copias despiceret, Pompeij consilium summis laudibus efferret. noli, inquit, existimare Pompei, hunc esse exercitum qui Galliam Germaniamque deuicerit. omnibus interfui prælijs: neq; temerè incognitam rem pronuncio. per exigua pars illius exercitus superest. magna pars deperijt: quod accidere tot prælijs fuit necesse. multos autumnus pestilentia in Itali consumpsit: multi domum discesserunt: multi sunt relictî in continenti. an non audistis ex ijs qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisij factas? hæ copiae, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt resectæ; & pleraq; sunt ex colonijs transpadanis. attamen, quod fuit roboris, duobus prælijs Dyrrhachinis interijt. Hæc cum dixisset, iurauit se, nisi victorem in castra nõ reuersurum: reliquosq; ut idem facerent, horatus est. hoc laudans Pompeius, idè iurauit. nec verò ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Hæc cum facta essent in concilio, magna spe, & lætitiâ omnium discessum est. ac iam animo victoriam percipiebant, quòd de re tanta, & à tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur. Cæsar, cum Pompeij castris appropinquasset, ad hunc

hunc modum aciem eius instructam animaduertit. erant in sinistro cornu legiones duae, traditae à Caesare initio dissensionis ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. in eo loco ipse erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Cilicensis legio cōiuncta cum cohortibus Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatae. has firmissimas se habere Pompeius existimabat. reliquas inter aciem mediā, cornuāq, interiecerat: numerōq, cohortes CX. expleuerat, haec erāt millia LV. euocatorū circiter duo millia: quae ex beneficiarijs superiorum exercituum ad eum conuenerant: quae tota acie disperferat. reliquas cohortes VII castris, propinquisq, castellis praesidia disposuerat. dextrum cornu eius riuus quidam, impeditis ripis, munebat. quam ob causam cunctū equitatū, sagittarios, funditoresq, omnes in sinistro cornu obiecerat. Caesar, superius institutum seruans, decimam legionem in dextro cornu; nonam in sinistro collocauerat: tamen si erant Dyrrhachinis praelijs uehementer attenuatae: & huic sic adiunxit octauam, ut paenē unam ex duabus efficcret: atq, alteram alteri praesidio esse iusserat. cohortes in acie LXXX. constitutas habebat. quae summa erat M. XXXII. cohortes duas castris praesidio reliquerat. sinistro cornu. Antentum, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitium praeposuerat, ipse contra Pompeium constitit. Simul, his rebus animaduersis, quas demonstrauimus, timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter externa acie, singulas cohortes detraxit; atq, ex his quartam instituit, equitatuq,

opposuit; & quid fieri vellet, ostendit; monuitq, eius
 dies victoriam in earum cohortium virtute constare;
 simul tertiæ aciei, totiq, exercitui imperavit, ne inin-
 su suo concurreret: se, cum id fieri vellet, vexillo signis
 daturum, exercitum cum militari more, ad pugnam co-
 hortaretur, suâq, in eum perpetui temporis officia præ-
 dicaret, in primis commemoravit, testibus se militibus
 vii posse, quanto studio pacem petisset; quæ per Vatini-
 um in colloquijs, quæ per A. Clodium cum Scipione e-
 gisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mitten-
 dis legatis contendisset: neq, se vnquam abuti militum
 sanguine, neq, remp. alterutro exercitu priuare voluis-
 se. Hac habita oratione, exposcentib. militibus, & stu-
 dio pugne ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crasti-
 nus euocatus in exercitu Caesaris, qui superiore anno
 apud eum primû pilum in legione decima duxerat, vir
 singulari virtute. hic, signo dato, sequimini me, inquit,
 manipulares mei qui fuistis; & vestro imperatori, quâ
 constituistis, operam date. vnum hoc prælium superest:
 quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram
 libertatem recuperabimus. simul respiciens Caesarem,
 faciam, inquit, hodie imperator, ut aut vino mihi, aut
 mortuo gratias agas. Hæc cum dixisset, primus ex dex-
 tro cornu procurrit: atque cum milites electi circiter
 CXX. voluntariè eiusdem centuriæ sunt prosecuti. In-
 ter duas acies tantum erat relictum spatij, ut satis esset
 ad concursum utriusque exercitus. sed Pompeius suis
 prædixerat, ut Caesaris impetum exciperent, ne-
 ue se loco mouerent; aciemque eius paterentur.
 idque admonitu C. Triarij fecisse dicebatur; ut
 primus

primus excursus, visq, militum infringere; aciesq, distenderetur; atque suis ordinibus dispositi, dispersos adoriretur: leuiusq, casura pila sperabat, in loco retentis militib. quàm si ipsi immissis telis occurrissent: simul fore, ut, duplicato cursu, Caesaris milites exanimarentur, & lassitudine conficerentur. quod nobis quidē nulla ratione factum à Pompeio videtur: propterea quòd est quaedam animi incitatio, atque alacritas, naturaliter innata omnibus, quae studio pugnae incenditur. hanc non reprimere, sed augere imperatores debent, neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamorēque vniuersi tollerent, quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimauerunt. Sed nostri milites, dato signo, cum infestis pilis procurrissent, atque animaduersionem non concurrere à Pompeianis, usuperiti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt, & ad medium ferè spatium constiterunt, ne, consumptis viribus, appropinquarent; paruoq, intermisso temporis spatio, ac rursus renouato cursu, pila miserunt, celeriterq, ut erat praeceptum à Cesare, gladios strinxerunt. neque verò Pompeiani huic rei defuerunt, nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conseruauerunt; pilisq, missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, vniuersi procurrerunt: omnisq, multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit: equitesq, Pompeiani hoc acrius instare, & se turmatim explicare, aciesq, nostrā à latere aperto circuire ceperunt.

quod

quod ubi Cæsar animaduertit, quartæ aciei, quam instituerat ex cohortium numero, signum dedit. illi celeriter procurrerunt; infestisq; signis tanta vi in Pompeij equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesq; cōuersi non solum loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. quibus summotis, omnes sagittarij, funditorésq; destituti inermes sine præsidio interfecti sunt. eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum, ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosque à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quiescente fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. ita, cum recentes, atque integri defessis successissent, alij autem à tergo, adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atq; uniuersi terga uerterunt. neque uerò Cæsarem fefellit, quin ab ijs cohortibus, quæ contra equitatum in quarta acie collocata essent, initium uictoriæ oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronunciauerat. ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum, atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana à sinistra parte erat circumuenta, atq; initium fugæ factū. sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum uidit, atque eam partem cui maximè confidebat, perterritam animaduertit, alij diffusus, acie excessit, protinusq; se in castra equo contulit, & ijs centurionibus quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clarè, ut milites exaudirent, tueamini, inquit, castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumueo, & castrorum præsidia confirmo. hæc cum dixisset, se

in prætorium contulit, summe rei diffidens, & tamen
euentum expectans. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra
vallum compulsis, nullū spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio
fortune uterentur, castrāq; oppugnarent. qui, etsi magno
æstu fatigati, (nam ad meridiē res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè defendebantur, multò etiam acrius à
Thracibus, barbarisq; auxilijs. nam qui acie refugerāt milites, & animo perterriti, & lassitudine cōfecti, missis plerique armis, signisq; militarib. magis de reliqua fuga, quàm de castrorum defensione, cogitabant. neq;
verò diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem
teiorum sustinere potuerunt; sed cōfecti vulneribus locum reliquerunt; protinūsq; omnes ducibus vsi centurionibus, tribunisq; mil. in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. in castris Pōpēij videre licuit triclinia strata, magnum argenti pōdus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula proiecta edera, multiāq; prætoræa, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam designarent; ut facile existimari posset, nihil eos de euentu eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates. atq; ij miserrimo, ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriam obijciebant, cui semper omnia ad necessarium vsū defuissent. Pōpeius iam cū intra vallum nostrī versarentur, equū nactus, detractis insignibus imperatorijs, decumana porta se ex castris eiecit; protinūsque equo citato, Larissam

rissam contendit. neque ibi constitit; sed eadem celeritate, paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum XXX ad mare peruenit, nauemque frumentariam conscendit, sæpè, ut dicebatur, querens, tantùm se opinionem fefellisse, ut, à quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugæ factò pænè proditus videretur. Cæsar, castris positus, à militibus contendit, ne, in præda occupati, reliqui negotij gerendi facultatem dimitterent. qua re impetrata, montem opere circumuenire instituit. Pompeiani, quòd is mons erat sine aqua, diffisi eo loco, relicto monte, uniuersi iuris eius Larissam versus se recipere cæperunt. qua spe animaduersa, Cæsar copias suas diuisit; partemque legionum in castris Pompeij remanere iussit, partem in sua castra remisit: quatuor secum legiones duxit; commodiorèque itinere Pompeianis occurrere cæpit: & progressus millia passuum VI, aciem instruxit. qua re animaduersa, Pompeiani in quodam monte constituerunt. hunc montem flumen subleuabat. Cæsar milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, nòxque iam suberat, tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent. quo iam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cæperunt. pauci ordinis senatorij, qui se cū is coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos qui in monte confederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atque arma proijcere iussit. quod ubi sine recusatione fecerunt; passisque palmis, proiecti ad terram, flentes, ab eo petierunt
 salu-

salutem: consolatus consurgere iussit; & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quò minore essent timore, omnes conseruauit; militibûsq³ suis iussit, ne qui eccl³ violarentur, neu quid sui desiderarent. hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, inuicem requiescere, atque in castra reuerii iussit: eodémque die Larissam peruenit. in eo prælio non amplius ducentos milites desiderauit; sed centuriones, fortes viros, circiter XXX. amisit. interfectus est etiam fortissimè pugnans Crastinus, cuius mentionem suprà fecimus, gladio in os aduersum coniecto. neq³ id fuit falsum, quod ille in pugnam profisciscens dixerat, sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam virtutem Craстинi fuisse; optimèq³ eum de se meritū iudicabat. ex Pōpeiano exercitu circiter millia XV. cecidisse videbantur: sed in deditio- nem venerunt amplius millia XXXIII. namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Syllæ similiter dederunt. multi præterea in finitimas ciuitates refugerunt. signaque militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata CLXXX. & aquilæ LIX. L. Domitius, ex castris in montem refugiens cū vires eum lassitudine defecissent, ab equitib. est interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisiū venit; eadēq³ ratione, qua factum à Libone antea demonstrauimus, insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis, instructisque scaphis, elicit naues Lælianas; atque ex his longius productā vnā quinqueremem, & minores duas in angustijs portus capiz: itēq³ per equites dispo-

dispositos aqua prohibere classarios instituit. sed Lælius, tempore anni commodiore usus, ad nauigandum onerarijs nauibus Corcyra, Dyrrhachioque aquam suis supportabat; neque à proposito deterrebat; neque, ante prælium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum nauium, aut necessariorum rerum inopia, ex portu, insulæque expelli potuit. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum in Siciliam venit: &, cum esset Cæsaris classis diuisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum dimidiæ M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit quàm Pomponius de eius aduentu cognosceret: perturbatumque eum nactus, nullis custodijs, neque ordinibus certis, magno vento, & secundo completas onerarias naues teda, & pice, & stipula, reliquisque rebus quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naues incendit XXV, in quibus erant XX constrata: tantusque eo factotimor incessit, ut, cum esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum defenderetur: &, nisi eo ipso tempore quidam nuncijs de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, ut amitteretur. sed opportunissimè nuncijs allatis, oppidum fuit defensum: Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem: applicatisque nostris ad terram nauibus propter eundem timorem, pari, atque antea, ratione egerunt. Cassius, secundum nactus ventum, onerarias naues circiter XL preparatas ad incendum, immisit: &, flamma ab utroque cornu comprehensa,

naues sunt combustæ quinque. cumque ignis, magnitudi-
 ne venti, latius serperet; milites, qui ex veteribus le-
 gionibus erant relictis præsidio navibus, ex numero æ-
 grorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte na-
 ves conscenderunt, & à terra soluerunt; imperiisque facto
 in Cassianam classem, quinqueremes duas, in quarum
 altera erat Cassius, ceperunt. sed Cassius, exceptus sca-
 pha, refugit. præterea duæ sunt deprehensæ iriemes,
 neque multo post de prælio facto in Thessalia cognitum
 est; ut ipsis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus
 fingi à legatis, amicisque Caesaris arbitrabantur. quibus
 rebus cognitis, ex ijs locis Cassius cum classe discessit.
 Cesar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pom-
 peium existimavit, quascumque in partes ex fuga se
 recepisset; ne rursus copias comparare alias, & bellum
 renouare posset: & quantum itineris equitatu efficere
 poterat, quotidie progrediebatur: legionemque unam
 minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum
 Pompeij nomine Amphipoli propositum, uti omnes e-
 ius provincie iuniores, Græci, civesque, R. iurandi cau-
 sa convenirent. sed utrum avertendæ suspicionis causa
 Pompeius proposuisset, ut quamdiutissime longioris
 fugæ consilium occultaret, an novis delectibus, si nemo
 premeret, Macedoniâ tenere conaretur, existimari non
 poterat. ipse ad anchoram una nocte constitit; & vo-
 catis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad neces-
 sarios sumptus corrogata, cognito Caesaris aduentu, ex
 eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus venit. bi-
 duum tempestate retentus, navibusque alijs additis actua-
 rijs, in Ciliciâ, atque inde Cyprum pervenit. ibi cognoscit,
 consensu

consensu omnium Antiochenſium, ciuiumq; R. qui il-
 lic negotiarentur, arcem ante captam eſſe, excludendi
 ſui cauſa; nunciosq; dimiſſos ad eos qui ſe ex fuga in fi-
 niſſimas ciuitates recepiſſe dicerentur, ne Antiochiam
 adirent: id ſi feciſſent magno eorum capitis periculo fu-
 turum. idem hoc L. Lentulo, qui ſuperiore anno conſul
 fuerat, & P. Lentulo conſulari, ac nonnullis alijs acci-
 derat Rhodi. nam quicumq; ex fuga Pompeium ſeque-
 rentur, atque in inſulam veniſſent, oppido, ac portu re-
 cepti non erant: miſiſque ad eos nuntijs, vt ex ijs locis
 diſcederent, contra voluntatem ſuam naues ſoluere iu-
 bebantur. Iamq; de Caſaris aduentu fama ad ciuitates
 perſerebatur. quibus cognitis rebus, Pompeius, depoſi-
 to adeundæ Syriæ conſilio, pecunia ſocietatis ſublata,
 & à quibuſdā priuatis ſumpta, & aris magno pondere
 ad militarem uſum in naues impoſito, duobuſq; milli-
 bus hominum armatis, partim quos ex familijs ſocieta-
 tiſ delegerat, partim à negotiatoribus coëgerat, quoſq;
 ex ſuis quiſq; ad hanc rem idoneos exiſtimabat, Peluſiū
 peruenit. ibi caſu rex erat Ptolemæus, puer ætate,
 magnis copijs, cum ſore Cleopatra gerens bellū; quam
 paucis antè menſibus per ſuos propinquos, atq; amicos
 regno expulerat: caſtrâque Cleopatræ non longo ſpatio
 ab eius caſtris diſtabant. ad eum Pompeius miſit, vt,
 pro hoſpitiſ, atque amicitia patris, Alexandria recipe-
 retur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. ſed,
 qui ab eo miſſi erant, conſectō legationis officio, liberiùs
 cum militibus regis colloqui cœperunt, eòſque, horta-
 ri, vt ſuum officium Pompeio præſtarent, néue eius
 fortunam deſpicerent. in hoc erant numero complures

Pompeij milites; quos ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinus Alexandriam traduxerat, belloque confecto apud Ptolemæum, patrem pueri, reliquerat. his tunc cognitis rebus, qui propter ætatem eius in procuratione erant regni, siue timore adducti, ut postea prædicabant, ne sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam, Aegyptumq, occuparet, siue dispecta eius fortuna, ut plerumq, in calamitate ex amicis inimici existunt, ijs qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, cumq, ad regem venire iusserunt: ipsi, clam consilio inito, Achillam, præfectum regium, singulari hominem audacia, & L. Septimium tribunum mil. ad interficiendum Pompeium miserunt. ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimij productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam conscendit cum paucis suis, & ibi ab Achilla, & Septemuiro interficitur. item L. Lentulus comprehenditur à rege, & in custodia necatur. Cæsar, cum in Asiam venisset, reperiebat T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianæ, eiusq, rei causa, senatores omnes ex provincia vocasse, ut, ijs testibus, summa pecuniæ vteretur; sed interpellatum aduenientem Cæsaris profugisse. ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Mineruæ, repetitis, atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset Cæsar, simulacrum victoriæ, quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, & ad simulacrum Mineruæ spectabat, ad valuas se templi, limenque conuertisse. Eodémque die Antiochia in Syria bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus

sonus exauditus est, ut in muris armata ciuitas discurre-
 reret. hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occul-
 tis, ac remonis templis, quò præter sacerdotes, adire fas
 non est, quæ Græci *ādύτα* appellant, tympana sonue-
 runt. item Trallibus in templo victoriæ, ubi Cæsari sta-
 tuam consecrauerant, palma per eos dies in recto inter
 coagmenta lapidum ex pavimento exiisse ostendeba-
 tur. Cæsar, paucos dies in Asia moratus, cum audisset
 Pompeium Cypri visum, coniectans eum in Aegyptum
 iter habere, propter necessitudines regni, reliquasque
 eius loci opportunitates, cum legionibus, una, quam,
 ex Thessalia se sequi iusserat, & altera, quam ex
 Achaia à Fusio legato euocauerat, equitibusque oc-
 tingentis, & nauibus longis Rhodijs decem, & Asiati-
 cis paucis, Alexandriam peruenit. in his erant legioni-
 bus hominum tria millia ducenti. reliqui, vulneribus
 ex prælijs, & labore, ac magnitudine itineris confecti,
 consequi non poterant. sed Cæsar, confusus fama rerum
 gestarum, infirmis auxilijs proficisci non dubitauerat;
 atq; omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alex-
 andriæ de Pompeij morte cognoscit: atque ibi primum
 è navi egrediens, clamorem militum audit, quos rex in
 oppido, præsidij causa, reliquerat; & concursum ad se
 fieri videt, quòd fasces anteferrentur. in hoc omnis mil-
 itudo maiestatem regiam minui prædicabat; hoc se-
 dato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu
 multitudinis concitationes fiebant: complurésq; mili-
 tes huius urbis omnib. partibus interficiebantur. qui-
 bus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia ad-
 duci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat.

ipse enim necessario Etesis tenebatur; qui Alexandria nauigantibus sunt aduersissimi venti. Interim controuersias regum ad populum R. & ad se, quod esset cōsul, pertinere existimans, atq; eo magis officio suo conuenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemæo, & lege, & S.C. societas erat facta, ostendit sibi placere, regem Ptolemæum, atq; sororem eius Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere, & de controuersis iure apud se potius, quàm inter se armis, disceptare. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutricius eius eunuchus, nomine Photinus. is primum inter suos queri, atque indignari cœpit, regem ad dicendam causam euocari: deinde, adiutores quosdam conscios sui nactus ex regis amicis, exercitum à Pelusio clam Alexandriam euocauit; atque eundem Achillam, cuius supra meminimus, omnibus copijs præfecit. hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, literis, nuncijsque edocuit. In testamento Ptolemæi patris heredes erant scripti ex duob. filijs maior, & ex duab. ea quæ ætate antecederat. hæc ut fierent, per omnes deos, perq; fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum R. obtestabatur. tabula testamenti, una per legatos eius Romam erant allata, ut in ærario ponerentur. ea, cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt deposita. altera eodẽ exemplo relicta, atq; obsignata Alexandriæ proferebantur. De his rebus cum ageretur apud Cæsarem; isq; maximè vellet pro cōmuni amico, atq; arbitro controuersias regum cōponere: subito exercitus regius, equitatisq; omnis venire Alexandriam nunciatur.

Cæsaris

Caesaris copiae nequaquam erant tantae, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, consideret. relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumque Achillae cognosceret. milites tamen omnes in armis esse iussit: regemque horzatus est, ut ex suis necessarijs, quos haberes maximae auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret, & quid esset suae voluntatis, ostenderet. à quo missi Dioscorides, & Scrapion, qui ambo legati Romae fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam pervenerunt. quos ille, cum in conspectum eius venissent, prius, quam audiret, aut, cuius rei causa missi essent, cognosceret, corripit, ac interfici iussit. quorum alter, accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatum, alter interfectus est. quo facto, regem ut in sua potestate haberet, Caesar effecit, magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, & ut potius privato paucorum, & latronum consilio, quam regio, susceptum bellum videretur. Erant cum Achilla copiae, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendae viderentur. millia enim viginti in armis habebat. hæ constabant ex Gabinianis militibus: qui iam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ, atque licentiæ venerant, & nomen, disciplinamque populi R. didicerant, uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusque Syriæ, Ciliciæque provinciae, finimarumque regionum. multi præterea capitis damnati, exulæque conuenerant: fugitiuique, omnibus nostris certus erat Alexandria receptus, certaque vitæ cōditio,

vi, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quòd in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. hi regum amicos ad mortem deposcere, hi bona locupletum diripere, stipendij augendi causa, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueverant. erant præterea equitum millia duo, inueterauerant cōpluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyptijs gesserant. hunc usum rei militaris habebant. his copijs fidens Achilles, paucitatēque militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandriā, præterea oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus est. Sed Cæsar, dispositis per vias cohortibus, impetum eius sustinuit. eodemque tempore pugnatum est ad portum: ac longè maximam ea res attulit dimicationem. simul enim, diductis copijs, pluribus vijs pugnabatur: & magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur quarum erant auxilio L. missæ ad Pompeium: quæ prælio in Thessalia factò, domum redierant. illæ trirèmes omnes, & quinqueremes apæ instructæq; omnibus rebus ad nauigandum, præter has, XXII erant, quæ præsidij causa Alexandriæ esse consueverant, constratæ omnes. quas si occupassent, classe Cæsaris crepta portum, ac mare totum in sua potestate haberent, commeatu auxilijsque Cæsarem prohiberent. itaq; tanta est contentione actum, quanta agi debuit; cum ille celerem in ea re victoriam,

victoriam, hi salutem suam consistere viderent, sed rem
 obtinuit Caesar; omnesq; eas naues, & reliquas, quæ
 erant in naualibus, incendit; quod tam latè tueri tam
 parua manu non poterat; confestimq; ad Pharum na-
 uibus milites exposuit. Pharus est in insula turris;
 magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ no-
 mē ab insula accepit. hæc insula, obiecta Alexandriae,
 portum efficit: sed, à superioribus regibus in longitu-
 dinem passuum nongentorum in mare iactis molibus,
 angusto itinere, & ponte cum oppido coniungitur. in
 hac sunt insula domicilia Aegyptiorum, & vicus, op-
 pidi magnitudine: quæq; ubiq; naues imprudentia, aut
 tempestate paululum suo cursu decesserint, has more
 prædonum diripere consueverunt. ijs autem inuitis, à
 quibus Pharus tenetur, non potest esse, propter angu-
 stias, nauibus introitus in portum. hoc tñ veritus Cæ-
 sar, hostibus in pugna occupatis, militibûsq; expositis,
 Pharon apprehendit, atq; ibi præsidium posuit. quibus
 est rebus effectum, uti tuto frumentū, auxiliâq; naui-
 bus ad eum supportari possent. demisit enim circū om-
 nes propinquas regiones; atq; inde auxilia euocauit:
 reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo præ-
 lio discederetur, & neutri pellerentur. id efficiebāt an-
 gustiæ loci: paucisque utrinque interfectis, Cæsar loca
 maximè necessaria complexus, noctu præmunivit. hoc
 tractu oppidi pars erat regia exigua, in quam ipse, ha-
 biendi causa, initio erat inductus, & theatrum con-
 iunctum domui, quod arcis tenebat locum, adituq; ha-
 bebatur ad portum, & ad reliqua naualia. has munitiones
 insequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas
 haberet,

haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuum possessionem regni sperās, ad Achillam se ex regia traiecit, vnāq; bellum administrare cepit. sed celeriter est inter eos de principatu cōtrouersia orta; quæ res apud milites largitiones auxit. magnis enim iacturis sibi quisq; eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Photinius, nutricius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, cum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturq; ne negotio desisteret, néue animo deficeret, indicatis, deprehensisque internuncijs, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII, AVT OPPII DE BELLO ALEXANDRINO, COMMENTARIVS IIII.

BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atq; ex Syria, Ciliciâq; omnem classem arcescit: ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatheorum Malco euocat; tormenta undique conquiri, & frumentum mitti, auxiliâque adduci iubet. interim munitiones quotidie operibus augentur: atq; omnes oppidi partes, quæ minùs firmæ esse videntur, testudinibus, atq; musculis aptantur: ex ædificijs autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur; quantûmq; aut ruinis deiçitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. nam incendio fere tuta est Alexandria; quòd sine conignatione, ac materia sunt ædificia, & structura, atque

atque fornicibus continentur, testæque sunt rudere,
aut pavimentis. Cæsar studebat maximè, ut, quam an-
gustissimam partem oppidi palus à meridie interiecta
efficiebat, hanc, operibus, vineisque agendis, à reliqua
parte urbis excluderet, illud spectans, primum, ut, cum
esset in duas partes urbs diuisa, acies vno consilio,
atque imperio administraretur; deinde, ut laboranti-
bus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium
ferri posset; in primis verò, ut aqua, pabulòque abun-
daret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius
nullam omnino facultatem habebat, quòdque vtrum-
que palus largè præbere poterat. Neque verò Alex-
andrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla, aut mora
inferebatur. nam in omnes partes, per quas fines Ae-
gypti, regnùmque pertinet, legatos, conquistoresque,
delectus habendi causa, miserant; magnùmque nu-
merum in oppidum telorum, atque tormentorum con-
nexerant, & innumerabilem multitudinem adduxe-
rant, nec minùs in vrbe maximæ armorum erant in-
stitutæ officinæ. servos præterea puberes armauerant:
quibus domini locupletiores victum quotidianum, sti-
pendiùmque præbebant. hac multitudine disposita,
munitiones semotarum partium tuebantur. veteranas
cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant;
ut, quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad
auxilium ferendū opportunæ essent. omnibus vijs, atq,
angiportis triplicem vallum obduxerant. (erat autem
quadrato extructus saxo; nec minus quadraginta pe-
des altitudinis habebat) quæq, partes urbis inferiores
erant, has altissimis turribus denorum tabularum
muni-

396. DE BELLO ALEXANDRINO
munierant. Præterea ambulatorias totidem tabulato-
rum confixerant; subiectisq; eis rotis, funibus, iumen-
tisque obiectis, directis plateis in quamcumque erat
visum partem movebant. urbs fertilissima, & copiosis-
sima omnium rerum apparatus suggererat. ipsi homi-
nes ingeniosissimi, atq; acutissimi, quæ à nobis fieri vi-
derant, ea sollertia efficiebant, ut nostri illorum opera
imitari viderentur: & sua sponte multa reperiebant:
unòq; tempore & nostras munitiones infestabant, &
suas defendebant: atq; hæc principes in consilijs, conci-
onibusq; agitabant, populum R. paulatim in consuetu-
dinē eius regni venire occupandi: paucis annis antea
Gabinium cū exercitu fuisse in Aegypto: Pompeium
se ex fuga eòdem recepisse; ac Casarem venisse cū co-
pijs; neq; morte Pompeij quicquā profectum, quo mi-
nus Caesar apud se commoraretur: quem si non expulsi-
sent, futuram ex regno provinciam: idq; agendum ma-
turè: namq; eum, interclusum tēpestatibus propter an-
ni tempus, recipere transmarina auxilia nō posse. Inte-
rim dissensione orta inter Achillam, qui veterano ex-
ercitui præerat, & Arsinoen, regis Ptolemæi minorem
filiam, ut supr à demonstratum est, cum vterq; utrique
insidiaretur, & summam imperij ipse obtinere vellet;
præoccupat Arsinoe per Ganymedem eunuchum, nu-
triciū suū, atq; Achillam interficit. hoc occiso, ipsa
sine ullo socio, & custode omne imperium obtinebat;
exercitus Ganymedi traditur. is, suscepto officio, largi-
tionem in milites auget, reliqua pari diligentia admi-
nistrat. Alexandria est fere tota suffossa, spectisq; habet
ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos
indu-

inducitur, quæ paulatim spatio temporis liqueſcit, ac ſubſidit. hac vti domini ædificiorum, atq; eorum familie conſueuerunt. nam, quæ flumine Nilo fertur, adeo eſt limoſa, atq; turbida, vt multos, variòſq; morbos efficiat. ſed ea plebs, ac multitudo contenta eſt neceſſariò, quòd fons vrbe tota nullus eſt. hoc tamen flumen in ea parte vrbiſ erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. quo factò eſt admonitus Ganymedes, poſſe noſtros aqua intercludi; qui, diſtributi munitionum tuendarum cauſa vicatim, ex priuatis ædificijs ſpecubus, & puteis extracta aqua vtebantur. hoc probato conſilio, magnum, ac difficile opus aggreditur. inter ſeptis enim ſpecubus, atq; omnibus vrbiſ partibus excluſis, quæ ab ipſo tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit. hanc locis ſuperioribus fundere in partem Cæſariſ non intermittebat. quamobrem ſalſior paulò præter conſuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificijs; magnamq; hominibus admirationem præbebat, quam ob cauſam id accidiſſet; nec ſatis ſibi ipſi credebāt; cum ſe inferiores eiſdẽ generis, ac ſaporis aqua dicerēt vti, atq; antè cõſueſſent: vulgòq; inter ſe conferebant, & deguſtando, quantum inter ſe differrent aquæ, cognoscebant. paruo verò temporis ſpatio hæc propior bibi non poterat omnino, illa inferior corruptior iam, ſalſiorq; reperiēbatur. quo factò, dubitatione ſublata, tantus inſeſſit timor, vt ad extremum caſum omnes deducti viderētur; atq; alij morari Cæſarem dicerent, quin naues conſcendere iuberet; alij multo grauiorem extimeſcerent caſum; quòd neq; celari Alexandrinis poſſent in appa-
randa

randa fuga, cum hi tam paruo spatio distarent ab ipsis;
 neque illis imminentiibus, atque insequentibus, ullus in
 naues receptus daretur. Erat autem magna multitudo
 oppidanorum in parte Caesaris: quam domicilijs ipsorum
 non mouerat; quod ea se fidelem palam nostris esse si-
 mulabat, & descivisse a suis videbatur: ut, si mihi de-
 fendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent,
 neque temerarii, multa oratio frustra absumeretur. cum
 vero uno tempore & natio eorum, & natura cognos-
 catur; aptissimum esse hoc genus ad prodicionem, ne-
 mo dubitare potest. Caesar suorum timorem consolatio-
 ne, & ratione minuebat. nam puteis, fossisque aquam
 dulcem posse reperiri affirmabat: omnia enim litora
 naturaliter aquae dulcis venas habere: quod si alia es-
 set litoris Aegyptij natura, atque omnium reliquorum,
 tamen, quoniam mare liberè tenerent, neque hostes clas-
 sem haberent, prohiberi sese non posse, quo minis quo-
 tidie aquam navibus peterent, vel à sinistra parte à
 Paratonio, vel à dextra ab insula; quae diversae navi-
 gationes, nunquam uno tempore aduersis ventis pra-
 cluderentur: fugae verò nullum esse consilium non solū
 ijs, qui primam dignitatem haberent, sed ne ijs quidem,
 qui nihil, praeterquam de vita, cogitarent: magno ne-
 gotio imperius hostium aduersos ex munitionibus su-
 stineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse
 posse: magnā autem moram, & difficultatem ascensum
 in naues habere, praesertim ex scaphis: summam esse
 contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque, & a-
 edificiorum notitiam: hos praecipue in victoria insolentes,
 praecursuros, & loca excelsiora, atque aedificia occu-
 paturos;

puros; ita fuga, nauibusq, nostros prohibituos: proinde eius consilij obliuiscerentur, atq, omni ratione esse vincendum cogitarent. Hac oratione apud suos habita, atq, omnium mētibus excitatis, dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, neue quam partem nocturni temporis intermittant. quo suscepto negotio, atq, omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte vis aquæ dulcis inuenta est. ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisq, conatibus, nō longi temporis labore, occurrsum est. Eo biduo legio trigesima septima ex dedititijs Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naues à Domitio Caluino, ad litora Africæ, paulò supra Alexandriam, delata est: hæ naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebātur. sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. hi, cum diu retinerentur, atq, aquæ inopia premerentur, nauigio actuario Cæsarem faciunt certiore. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, nauim conscendit, atq, omnem classē sequi iussit, nullis nostris militibus impositis; quòd, cum longiùs paulò discederet, munitiones nudare nolebat. cūque ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherrhonesus; aquandique causa remiges in terram exposuisset; nonnulli ex numero, cum longiùs à nauibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti. ex ijs cognouerūt, Cæsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in nauibus habere. qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei credi-

crediderunt. itaq; naues omnes, quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus instruxerunt. Caesariq; redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de causis eo die dimicare nolebat; quod & nullos milites in nauibus habebat, & post horam decimam diei res agebatur, nox autem allatura videbatur maiorem fiduciam illis qui locorum notitia confidebant; sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, qua neq; virtutem posset notare, neq; inertiam. quibus de causis naues, quas potuit, Caesar ad terram detraxit: quem in locum illos successuros non existimabat. erat vna naus Rhodia in dextro Caesaris cornu, longè ab reliquis collocata. hanc conspicati hostes non tenuerunt sese: magnòq; impetu quatuor ad eam constratae naues, & complures apertae contenderunt. cui coactus est Caesar ferre subsidium: ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet; quanquam, si quid grauius accidisset, meritò casurum indicabat. praelium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui cum in omnibus dimicationibus & scientia, & virtute praestitissent, tum maximè illo tempore totius onus sustinere non recusabant; ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. ita praelium secundissimum est factum. capta est vna hostium quadriremis: depressa est altera. deinde omnibus epibatis nudata: magna praeterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. quod nisi nox praelium diremisset, tota classe hostium Caesar potius esset. Hac calamitate perterritis hostibus, aduerso vento leniter flante, naues onerarias Caesar remulco victricibus suis Alexandriam deducit.

deducit, eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini,
 non iam virtute propugnatorum, sed scientia clas-
 siariorum se victos viderent, quibus & superioribus
 locis subleuabantur, ut vix ædificijs defendi possent, &
 materiam cunctam obijcerent, quod nostræ classis op-
 pugnacionem etiam ad terram verebantur. idem post-
 ea quàm Ganymedes in concilio confirmavit, sese, & e-
 os, quæ essent amissæ restitutum, & numerum aduc-
 tum, magna spe, & fiducia veteres reficere naues, ac-
 curatiussq; huic rei studere, atq; inseruire instituerunt:
 ac, tamen si amplius centum decem nauibus longis in-
 portu, naualibusque amiserant, non tamen reparandæ
 classis cogitationem deposuerunt. videbant enim, non
 auxilia Caesaris, non cōmeatus supportari posse, si classe
 ipsi valerēt. præterea nautici homines, & urbis, & re-
 gionis maritimæ, quotidianóq; usu à pueris exercita-
 ti, ad naturale, ac domesticum bonum refugere cupie-
 bant; & quantū paruulis nauigijs profecissent, sentie-
 bant: itaq; omni studio ad parandam classē incubue-
 runt. Erant omnibus ostijs Nilī custodiæ, exigendi por-
 torij causa dispositæ. naues veteres erant in occultis re-
 cie naualibus, quibus multis annis ad nauigandum,
 non erant vsu, has reficiebant: illas Alexandriam reuo-
 cabant, deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia pub-
 lica detegebant: asseres remorum usum obtinebant: a-
 liud naturalis sollertia, aliud urbis copia subministra-
 bat. postremò, non longam nauigationem parabant, sed
 presentis temporis necessitati seruirebāt, & in ipso por-
 tu confligendum videbant. itaq; paucis diebus contra
 inimicū opinionem, quadriremes vigintiduas, quin-

queremes quinque, confecerunt ad has minores, apertasque complures adiecerunt: & in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Caesar Rhodias naues nouem habebat, (nam, decem missis, una in cursu litore Aegyptio defecerat) Ponticas octo, Lycias quinque, ex Asia duodecim. ex his quinquereemes quinque erant, & quadriremes decem reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleraque aperta, tamen, virtute militum confusus, cognitis hostium copijs, se ad dimicandum parabat. postquam eò ventum est, ut sibi vterque eorum confideret; Caesar, Pharon classe circumuehitur, aduersasque naues hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas: inter has spatium quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues videbatur. post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: quæquam earum sequatur, & cui subueniat, constituit, atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt; in fronte collocant XXXII. reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt: magnum præterea numerum minorum nauigiorum, & scapharum producunt cum malleolis, ignibusque; quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terrores afferre possent. Erant inter duas classes vadum transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. satisque diu inter ipsos est expectatum, ab utroque transeundi fieret initium: propterea quod illi, qui intrassent, ad explicandam classem, & ad receptum,

durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur. Rhodijs navibus præerat Euphranor, animi magnitudine, ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis, comparandus. hic, ubi notissimam scientiam, atq; animi magnitudinem, delectus est ab Rhodijs, qui imperium classis obtineret, qui, ubi Cæsaris animū aduertit, videris mihi, inquit, Cæsar vereri, si hæc vada primus navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare. nobis rō committe. nos prælium sustinebimus; neq; tuum iudicium fallamus; dum reliqui subsequantur. hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori, & dolori est. Cæsar, illum adhortatus, atque omnib. laudibus prosecutus, dat signū pugne. progressus vltra vadum quatuor Rhodias naues circumstunt Alexandrini; atq; in eas impetum faciūt. sustinent illi, atque arte, sollertiāq; se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti obijcere: ut nullius remi detergerentur, sed semper venientibus aduersæ occurrerent, interim sunt reliquæ subsecutæ. tum necessariò discessum ab arte est, propter angustias loci; atq; omne certamen in virtute constitit. neq; verò Alexandriae fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet; quin altissima recta peteret, atq; ex omni prospectu locū spectaculo cuperet, precibusque, & votis victoriam suis ab dijs immortalibus exposceret. Minimè autem erat prælii certamen. nostris enim pulsis, neque terra, neque mari effugium dabatur victis; omniāque

*vicloribus erant futura in incerto: illi, si superassent
 nauibus, omnia teneret; si inferiores fuissent, reliquam
 tamen fortunam periclitarentur. simul illud graue, ac
 miserum videbatur, per paucos de summa, ac de salute
 omnium decertare: quorum si quis aut animo, aut vir-
 tute cessisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro
 se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus di-
 ebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat, ut hoc maio-
 ri animo contenderent, quod omnium salutem sibi com-
 mendatam viderent. eadem suum quisq; contuberna-
 lem, amicum, notum prosequens erat obtestatus; ne su-
 am, atq; omnium falleret opinionem, quorū iudicio de-
 lectus ad pugnam proficisceretur. itaq; hoc animo est
 decertatum, ut neq; maritimis, nauticisq; sollertia, atq;
 ars præsidium ferret; neq; numero nauium præstanti-
 bus multitudo prodesset; neq; flexi ad virtutem ex iā-
 za multitudine viri virtutis nostrorū possent adæqua-
 ri. Capitur hoc prælio quinquere mis una cum defen-
 soribus, remigibusq; & deprimuntur tres, nostris in-
 columibus omnibus. reliquæ propinquā fugam ad op-
 pidum capiunt: quas protexerunt ex molibus, atque æ-
 dificijs imminentiibus, & nostros adire propius prohi-
 buerunt. hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratio-
 ne Cæsar contendendum existimauit, ut insulam mo-
 lēmq; ad insulam pertinentem in suam redigeret po-
 testatem. perfectis enim magna ex parte munitionibus
 in oppido, & illam, & urbem uno tempore tentari pos-
 se confidebat, quo capto consilio, cohortes X, & leuis ar-
 maturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbi-
 trabatur, in nauigia minora, scaphasq; imponit: alterā
 insula*

insule partem, distinendae manus causa, cum constratis nauibus aggreditur, praemijs magnis propositis qui primus insulam cepisset, ac primò impetum nostrorum pariter sustinuerunt. vno enim tempore & ex tectis aedificiorum propugnabant; & litora armati defendebant; quòd, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis, nauibusq; longis V mobiliter, & scienter angustias loci tuebantur. sed, ubi, locis primum cognitis, vadisq; peruentatis, pauci nostri in litore constiterunt; atque hos sunt alij subsecuti; constanterq; in eos qui in litore aequo institerant, impetum fecerunt: omnes Pharicae terga verterunt. his pulsiss, custodia portus relicta, ad litora, & vicum applicauerunt; seq; ex nauibus ad tuenda aedificia eiecerunt. neq; verò diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt. etsi erat non dissimile atq; Alexandriae, genus aedificiorum: (vt minora maioribus conferantur) turresq; editae, & coniunctae muri locum obtinebant, neq; nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. sed terror hominibus mentem, consiliūq; eripit, & membra debilitat; ut tunc accidit, qui se in aequo loco, ac plano pares esse confidebant; ydem, per territi fuga suorum, & caede paucorum, triginta pedum altitudinem aedificijs consistere ausi nō sunt, seq; per molem in mare praecipitauerūt, & octingentorum passuum intervallo ad oppidum enatauerūt. multi tamen ex ijs capti, interfectiq; sunt. sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti. Caesar, praeda militibus concessa, aedificia diripi iussit; castellūque ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit; atque

ibi praesidium posuit. hunc fuga Phariæ reliquerant; fortio- rem illum, propiorémq; oppido Alexandrini tenebantur. sed eum postero die simili ratione aggreditur; quòd, his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursus, & repentina latrocinia sublatum iri videbatur, iamq; eos, qui praesidio eum locum tenebant, tormentis è nauibus, sagittisq; depulerat, atq; in oppidum rede- gerat; & cohortium trium instar in terram exposue- rat. non enim plures consistere angustiae loci patiebantur. reliquæ copiae in nauibus stationem obtinebāt. quo facto imperat pontem aduersus hostem praeuallari, & quā exitus nauibus erat, fornice extructo, quo pontis sustinebatur, lapidibus oppleri, atq; obstrui. quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se eiecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodémq; tempore, quæ consueuerunt nauigia per pontes ad incendia oncrariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole, ab illis ex area, quæ erat aduersus pontem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupa- to Cesare, militesq; hortante, remigum magnus nu- merus, & classiariorum ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. hi primùm nauigia hostiū lapidibus, ac fundis à mole repellebant; ac mul- tum proficere multitudine telorum videbantur: sed postquā ultra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci; ut sine sig- nis, cerisq; ordinibus sine ratione prodierāt, sic temere

innanes refugere cæperunt. quorum fuga incitati Alexandrini ex nauibus egrediebantur, nostrosq; acriter perturbatos insequiebantur. simul, qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere; nauésque à terra repellere properabant; ne hostes nauibus potirentur. quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte, ac prima mole confisterant, cum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum aduersi sustinerent, veriti ne ab tergo circumuenirentur, & discessu nauium, omnino reditu intercluderentur, munitionem, in pontem institutam, reliquerunt, & magno cursu incitati ad naues contenderunt. quorum pars, proximas nata naues, multitudine hominum, atque onere depressa est: pars resistens, & dubitans, quid esset capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est: nonnulli, feliciore exitu, expeditas ad anchoras naues consecuti, incolumes discesserunt: pauci alienati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem, & munitiones contendere, eodẽ in periculo versatus est: postquã vniuersos cedere animaduertit, in suũ nauigiũ se recepit. quò multitudo hominũ infecuta cũ irruperet, neq; administrandi, neq; repellendi à terra facultas daretur; fore, quòd accidit, suspicatus sese ex nauigio eiecit, atque ad eas, quæ longius confisterant, naues adnatauit. hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos cõseruauit. nauigiũ quidẽ eius, multitudine depressũ militũ, vna cũ hominib; interijt. hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorũ militũ circiter CCCC. & paulò post

eum numerum classiarum, & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisq; tormentis confirmauerunt, atq; egestis ex mari lapidibus, liberè sunt usi postea admittenda nauigia. Hoc derimento, milites nostri tantum abfuerunt, ut perturbarentur, ut incensi potius, atq; incitati, magnas accessiones fecerint. nam in operibus hostium expugnandis, in praelijs quotidianis, quãdocunq; fors obtulerat, procurrentibus, & erumpentibus Alexandrinis manum comprehendere multum operibus, & ardentibus studijs militum, nec diuulgata Cæsaris hortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi, & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quàm incitandi ad pugnandum. Alexandrini, cum Romanos & secundis rebus confirmari, & aduersis incitari viderent, neque ullum bellum tertium casum nossent, quò possent esse firmiores, ut cōiectura consequi possumus, aut admoniti à regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidijs, aut suo pte cōsilio, per occultos nuncios regis probato, legatos ad Cæsarem miserunt, ut dimittere regem, transireq; ad suos pateretur: paratã enim omnẽ multitudinem esse, confectã rãdio, puellæ fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidẽ, amicitiaq; vèturus esset, nullius periculi timorẽ multitudini fore impedimẽto, quo minùs se dederent. Cæsar, etsi fallacem gentẽ, semperq; alia cogitantẽ, alia simulantem, bene cognitã habebat, tamen, petentibus dare veniam, vtile esse statuit: quòd, si quo pacto sentirent ea quæ postularent, māsurrũ in fide dimissum

missum regē credebatur; sin, id quod magis illorū naturæ
conueniebat, ducē ad bellū gerendū regem habere vel-
lent, splendidiū, atq, honestiū se contra regem, quā
contra conuenarum, ac fugitiuorum manum, bellum
esse gesturum. itaque, regem cohortatus, ut consuleret
regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ tur-
pissimis incendijs, & ruinis esset deformata, ciues suos
primum ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret, si-
dem populo R, sibi que præstaret; cum ipse tantum ei
crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret; dextera
dexterā tenens, dimittere cæpit adulta iam ætate pue-
rum. at regius animus, disciplinis fallacissimis crudi-
tus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare
contra Cæsarem cæpit, ne se dimitteret: non enim reg-
num ipsum sibi conspectu Cæsaris esse incundiū. com-
pressis pueri lachrymis, Cæsar ipse commotus, celeriter,
si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimi-
sit. ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, a-
deo contra Cæsarem acriter bellum gerere cæpit, ut la-
crymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio videretur
profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, a-
mici, centuriones, militesq, letabantur; quod nimia
bonitas eius, fallacijs pueri elusa esset. quasi verò id
Cæsar, bonitate tantum adductus, & non prudentissi-
mo consilio, fecisset; cum, duce assumpto, Alexandrini
nihil se firmiores factos, aut languidiores Romanos a-
nimaduertent; eludentibûsq, militibus regis æta-
tem, atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent,
neque se quicquam proficere viderent, rumorésque ex-
isterent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Syria,
Cili-

Ciliciâq; adduci. quod nondum *Cæsari* auditum erat,
 interea *commeatum*, qui nostris mari supportabatur,
 intercipere statuerunt. itaq; expeditis nauigijs, locis i-
 doneis ad *Canopum* in statione, dispositis nauibus, infi-
 diabantur nostris *commeatibus*. quod ubi *Cæsari* nun-
 ciatum est, *classem* iubet expediri, atque instrui. præsi-
 citur *Ti. Nero*. proficiscuntur in ea classe *Rhodie* na-
 ues, atque in his *Euphranor*, sine quo nulla vnquam di-
 micatio maritima parum etiam feliciter cōfecta erat,
 at fortuna, quæ plerumque eos quos plurimis beneficijs
 ornauit, ad duriores casum reseruati, superiorum tem-
 porum dissimilis *Euphranorem* persequabatur. nam,
 cū ad *Canopum* ventum esset: instructâq; utrinque
 classis conflixisset; & sua cōsuetudine *Euphranor* pri-
 mus prælium commisisset; & illic *irremem* hostium
 perforasset, ac demersisset; proximam longius infecutus,
 parum celeriter insequentibus reliquis, circumuentus
 ab *Alexādrinis* est. cui subsidij nemo tulit; siue quod in
 ipso satis præsidij pro virtute, ac felicitàte eius puta-
 rent esse; siue quod ipsi sibi timebant. itaq; vnus ex iis
 omnibus eo prælio benè rem gessit, solus cum sua qua-
 driremi victrice periit. Sub idem tempus *Mithridates*
Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, scientiæque in
 bello, & virtutis, fidei, dignitatisq; in amicitia *Cæsari*,
 missus in *Syriam*, *Ciliciâq;* initio belli *Alexandrini*
 ad auxilia accersenda, cū magnis copijs, quas celeriter,
 propensissima ciuitatum voluntate, & sua diligentia
 confecerat, itinere pedestri, quo coniungitur *Aegyp-
 tus* *Syriæ*, *Pelusium* abduxit: idque oppidum firmo
 præsidio occupatum ab *Achilla* propter opportuni-

ratem loci, (namque tota Aegyptus maritimo accessu
 Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existi-
 matur) repente magnis circumdatis copijs, multiplici
 presidio pertinaciter propugnatis, & copiarum mag-
 nitudine, quas integras vulneratis, defessisq; subijcie-
 bat, & perseverantia, constantiâq; oppugnandi, quo die
 est aggressus, in suam redegit potestatem; presidiumq; ibi
 suum collocavit. inde, re bene gesta, Alexandriam ad Cæ-
 sarem contendit; omnesq; eas regiones, per quas iter fa-
 ciebat, auctoritate ea quæ plerumq; adest victori, placat-
 rat, atq; in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est ferè
 regionum illarum nobilissimus. non ita longè ab Alexan-
 dria, qui nominatur Delta: quod nomen à similitudine
 literæ cepit. nam pars quædã fluminis Nili, mirè deri-
 uata inter se, duob. itineribus paulatim, mediis inter se
 spatium relinquens, diuersissimo ad litus intervallo à ma-
 ri coniungitur. cui loco cum appropinquare Mithridatē
 rex cognouisset; & transeundū ei flumē sciret; magnas
 aduersus eum copias misit, quibus vel superari, delectūq;
 Mithridatē, vel sine dubio retineri posse credebat. quē-
 admodum autem optabat eum vinci; sic satis habebat,
 interclusum à Cæsare à se retineri. quæ primæ copię
 flumē à Delta transire, & Mithridati occurrere potu-
 erunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subse-
 quentibus victoriæ societatem, quorum impetum Mithri-
 dates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris
 vallatis sustinuit. cum verò incautè, atque insolenter
 succedere eos munitionibus videret; eruptione undiq;
 facta, magnum numerum eorum interfecit. quod ni-
 si locorum notitia reliqui se texissent, parumque
 in

in naues, quibus flumen transferant, recepissent; funditus deleti essent. qui ut paululum ab illo timore se recrearunt, adiunctis ijs qui subsequerantur, rursus Mithridatem oppugnare ceperunt. mittitur à Mithridate nuncius Casari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis, eadem hæc accidisse, rex. ita pænè sub idem tempus & rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Caesar ad recipiendum. celeriore fluminis Nilii navigatione rex est usus, in qua magnam & paratam classem habebat. Caesar eodem itinere vii noluit; ne nauibus in flumine dimicaret: sed circumuectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstrauimus, prius tamen regis copijs occurrit, quam is Mithridatem aggredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. confederat cum copijs rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior; planities ex omnibus partibus subiecta, tribus autem ex lateribus varijs genere munitionibus tegebatur. vnum latus erat adiectum flumini Nilo: alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret: tertium palude cingebatur. inter castra, & Caesaris iter flumen intercedebat angustius, altissimis ripis, quod in Nilum influebat. aberat autem ab regis castris, millia passuum circiter septem. Rex, cum hoc itinere venire Caesarem comperisset, equitatus omnem, expeditosque, delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent, nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignauia subibat, quæ res incendit dolore milites, equitesque nostros; quod tam diu pari prælio cum Alexandrinis

drinis certaretur. itaque eodem tempore equites Germani dispersi, vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen tranarunt; & legionarij, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramq; ripam cõtingerent, proiectis, repentinóq; aggere iniecto, flumen transferunt. quorum impetum adeo perimuerunt hostes, ut in fuga spem salvis collocarent: sed id frustra: namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pænè omni reliqua multitudo interfecta. Cæsar, re præclarissimè gestâ, cùm subitum aduentum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniekturum, protinus victor ad regis castra pertendit. hæc cū & opere magno vallata, & loci natura munita aduerteret; conferiâq; armatorum multitudinem collocatam in vallo videret; lassos itinere, ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit: itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longè à suis castris munierat, brachijsq; cum opere castrorum coniunxerat, vici obtinendi causa, Cæsar aggressus, omnibus copijs expugnat; non quò, id minori numero militum consequi, difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites infecuti, munitionibus successerunt, acerrimèq; eminus præliari cœperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; una, qua liberum accessum haberi demonstravi; altera, quæ mediocre intervallum inter castra, & flumē Nilum habebat. maxima, & electissima

Alexan-

Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. plurimū autem proficiebant hostes in repellendis, vulnerandisq; nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. diuersis enim telis nostri figebantur, aduersi ex vallo castrorum, auersiq; ex flumine, in quo multe naues instructæ funditoribus, & sagittarijs nostros impugnabant. Cæsar, cū videret milites acrius præliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatē; cūq; animum aduerteret, excelsissimum locum castrorū relictum esse ab Alexandrinis; quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decurrissent in eum locum in quo pugnabatur; cohortes illō circuire castra, & summum locum aggredi iussit; hisq; Carsulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientia virum præstantem. quō ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris cōtrā militib. acerrimè pugnantibus, diuerso clamore, & prælio perterriti Alexandrini, trepidātes in omnes partes discurrere ceperunt. quorū perturbatione nostrorū animi adeo sunt incitati, ut pænè eodē tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimū locum castrorum caperent, ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium interfecerunt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acruatim se de vallo præcipitauerūt in eam partem quæ flumini erat adiuncta. horum primis in ipsa fossa munitionis magna vi oppressis, cæteri faciliorem fugam habuerūt. cōstat fugisse ex castris regem ipsum, receptūque in nauem, & multitudinem eorum qui ad proximas naues adnatabant, de-

merso nauigio perſiſſe. Re feliciffimè, celerrimèq; geſta, Caſar, magnæ victoriæ fiducia, proximo terreſtri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque eam partem oppidi victor introijt, quæ præſidio hoſtium tenebatur. neque enim conſilium ſuum ſefellit, quin hoſtes, eo prælio audito, nihil iam de bello eſſent cogitaturi. dignum adueniens fructū virtutis, & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo oppidanorū, armis proiectis, munitionibꝯq; ſuis relictis, veſte ea ſupta qua ſupplices dominantes deprecari conſueuerunt, ſacrifq; omnibus prolatis, quorum religione precari offenſos, iratōſq; animos regum erant ſoliti, aduenienti Caſari occurrerunt, ſequæ ei dederunt. Caſar in fidem receptos conſolatus, per hoſtium munitiones in ſuam partem oppidi, magna gratulatione venit, ſuorū: qui non tantum bellum ipſum, ac dimicationem, ſed etiam talem aduentum eius ſælicem fuiſſe lætabantur. Caſar, Aegypto, atque Alexandria potitus, reges conſtituit, quos Ptolomæus teſtamento ſcripſerat, atq; obteſtatus erat populum R. ne mutarentur. nam, maiore ex duobus pueris rege amiſſo, minori tradidit regnum, maiori ex duab. filiæ Cleopatrx, quæ manſerat in fide, præſidiifq; eius. minorem Arsinoen, cuius nomine diu regnaſſe impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno ſtatuit; nequa rursus noua diſſenſo, priuſquā diuturnitate confirmarētur regis imperia, per homines ſeditioſos naſceretur, legione veterana ſexta ſecum deducta, ceteras ibi relinquit; quò firmitus eſſet eorū regū imperium: qui neq; amorem ſuorum habere poterant, quòd fideliter permanſerant in Caſaris amicitia: neq;

veruſtatis

*vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constitu-
 ti. simul ad imperij nostri dignitatē, vtilitatēq; pub-
 licam pertinere existimabat, si permanerent in fide re-
 ges, praesidijs eos nostris esse tutos, & hos, si essent ingra-
 ti, posse iisdem praesidijs coerceri. sic, rebus omnibus con-
 fectis, & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est
 in Syriam. Dum hæc in Aegypto geruntur, rex Deiotar-
 us ad Domitium Caluinum, cui Caesar Asiam, finiti-
 masq; provincias administrandas tradiderat, venit o-
 ratum, ne Armeniam minorcm, regnum suum, neue
 Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri, vasta-
 riq; pateretur à Pharnace: quo malo nisi liberarentur,
 imperata sibi facere, pecuniāq; promissam Cesari non
 posse se persolvere, Domitius, non tantum ad explican-
 dos sumptus rei militaris, cum pecuniam necessariam
 esse indicaret, sed etiam turpe populo R. & Cesari vic-
 tori, sibiq; infame esse statueret, regna sociorum, atq; a-
 micorum ab externo rege occupari, nuncios confestim
 ad Pharnacem misit, Armenia, Cappadociāq; decede-
 ret, neue, occupatione belli civilis, populi R. ius, maie-
 statēque tentaret. hanc denunciationem cum maiore
 vim habituram existimaret, si propius eas regiones
 cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, vnam
 ex tribus XXXVI secum ducit, duas in Aegyptum
 ad Cesarem mittit, literis eius euocatas: quarum al-
 tera in bello Alexandrino non occurrit; quod itinere
 terrestri per Syriam erat missa adiungit Cn. Domitius
 legioni XXXVI duas à Deiotaro, quas ille discipli-
 na, atque armatura nostra complures annos constitu-
 tas habebat, equitēsq; centum; totidēq; ab Ariobar-*

rane sumit. mittit P. Sextium ad C. Platorium qua-
 storem, ut legionem adduceret. quæ ex tumultuarijs mi-
 litibus in Ponto cõfecta erat, Quintiliumq; Patiscum
 in Ciliciam ad auxilia accersenda. quæ copiae celeriter
 omnes iussu Domitij Comana conuenerunt. Interim
 legati à Pharnace responsum referunt; Cappadocia se
 decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno
 nomine iure obtinere deberet; deniq; eius regni causa
 integra Casari seruaretur: paratum enim se facere
 quod is statuisset. Cn. Domitius, cum animaduertetet
 eum Cappadocia decessisse, non voluntate adductum,
 sed necessitate; (quod facilius Armeniam defendere
 posset, subiectam suo regno, quàm Cappadociam, longi-
 us remotam; quodq; omnes tres legiones adducturum
 Domitium putasset; ex quibus cum duas ad Casarem
 missas audisset, audacius in Armenia substitisset) per-
 seuerare cepit, ut eo quoq; regno decederet: neq; enim
 aliud ius esse Cappadociae, atque Armeniae: nec iustè
 eum postulare, ut in Caesaris aduentum res integra dis-
 ferretur: id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuis-
 set. His responsis datis, cum ijs copijs quas supra scripsi,
 profectus est in Armeniam; locisque superioribus iter
 facere instituit. nam ex ponto. à Comanis iugum edi-
 um siluestre est, pertinens in Armeniam minorem, quo
 Cappadocia finitur ab Armenia. cuius itineris hæ e-
 rant certæ opportunitates, quod in locis superioribus
 nullus impetus repentinus accidere hostium poterat,
 quod Cappadocia, his ingis subiecta, magnam com-
 plicatus copiam erat subministratura. Complices in-
 terim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ

de pace agerent, regiâque munera Domitio ferrent, ea constanter omnia aspernabatur: nec sibi quicquam fore antiquius, quàm dignitatem populi R. & regna sociorum recuperare, legatis respondebat. magnis & continuis itineribus confectis, cum aduentaret ad Nicopolim, quod oppidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen aliis ab duobus lateribus obiectis, satis magno intervallo ab oppido remotis, castra posuit longè à Nicopoli circiter millia passuum septem. quibus ex castris, cum locus angustus, atq; impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidijs electos pedites, omnesque pæne disposuit equites. magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit, paganosque, & oppidanos in ijs locis obversari: ut, si amicus Domitius eas angustias transiret; nihil de insidijs suspicaretur, cum in agris & pecora, & homines animaduverteret versari, tanquam amicorum aduentu: sin verò ut in hostium fines veniret, præda deripienda, milites dissiparentur, dispersiq; cederentur. hæc cum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace, atque amicitia mittere ad Domitium: cum, hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contrà spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus ne cognoscerentur insidie, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolin accessit, castrâque oppido contulit. quod muniant nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more, atq; instituto. in fronte enim, simplici directâ acie, cornua trinis firmabantur subsidijs. eadem ratione hæc

media collocabantur acie duobus dextra, sinistrâque
 intervallis, simplicibus ordinibus instructis perfecit
 inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum
 pro vallo instructa. proxima nocte Pharnaces, in-
 terceptis tabellarijs, qui de Alexandrinis rebus li-
 teras ad Domitium ferebant, cognoscit Caesarem mag-
 no in periculo versari, flagitareque à Domitio, ut
 quamprimum sibi subsidia mitteret, propiusque ip-
 se Alexandriam per Syriam accederet. qua cognita
 re, Pharnaces victoriae loco ducebat, si trahere tem-
 pus posset; cum discedendum celeriter Domitio pu-
 taret. itaque ab oppido, quâ facillimum accessum,
 & aquissimum ad dimicandum nostris videbat,
 fossas duas directas, non ita magno medio interval-
 lo relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum
 deduxit, quo longius constituerat suam non pro-
 ducere aciem. inter has fossas aciem semper instru-
 ebat. equitatum autem ab lateribus omnem extra
 fossam collocabat: qui neque aliter utilis esse pote-
 rat, & multum numero anteibat nostrum equita-
 tum. Domitius autem, cum Caesaris magis periculo,
 quam suo, commoveretur; neque se intò discessurum
 arbitraretur, si condiciones, quas reiecerat, rursus
 appeteret, aut sine causa discederet; ex propinquis
 castris in aciem exercitum eduxit. tricesimam sextam
 legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in
 sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contu-
 lit; quibus tamen angustissimum frontis reliquit in-
 tervallum, reliquis cohortibus in subsidijs collocatis. sic
 utrimque, acie instructa, processum est ad dimicandum.

signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur acriter, varièque pugnatur. nam tricesima sexta legio, cum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeo secundum prælium fecit, ut manibus oppidi succederet, fossamque transiret, aduersosque hostes aggrediretur. at Pontica ex altera parte legio, cum paululum auersa hostibus cessisset, fossam autem circuire acies secundò conata esset, ut aperto latere aggrediretur hostes; in ipso transitu fossæ confixa, & oppressa est. Deiotari verò legiones vix impetum sustinuerunt. ita victrices regis copię cornu suo dextro, mediâque acie conuerterunt se ad tricesimam sextam legionem: quæ tamen fortiter videntium impetum sustinuit; magnis copijs hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quod Pharnaces insequi propter iniquitatem loci noluit. Ita, Pontica legione pene tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, tricesima sexta legio in loca se superiora contulit, non amplius ducentis quinquaginta desideratis. ceciderunt eo prælio splendidi, ac illustres viri nonnulli equites Romani. quo tamen incommodo, Domitius, accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itinereque iussu per Cappadociam se in Asiam recepit. Pharnaces, rebus secundis elatus, cum de Cæsare ea quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copijs occupauit: ibique, & victor, & crudelissimus rex, cum sibi fortunam paternam, feliciore euentu, destinaret, multa oppida expugnauit; bona ciuium Romanorum, Ponticorumque diripuit; supplicia constituit in eos qui aliquam formę, atque ætatis commendationem habebant,

bebant, eaque, quæ morte essent miseriora; Pontiumque nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum: quæ provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat, namq; eò missus æstate cum duabus legionibus Q. Cornificius, Cæsaris quæstor, pro prætore, quamquam erat provincia minimè copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac dissensionibus vastata, & confecta, tamen prudentia, ac diligētia sua, quod magnam curā suscipiebat, ne quò temerè progredereur, & recepit, & defendit. namque & castella complura, locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit; eaque præda milites donauit: quæ etsi, erat tenuis, tamen, in tanta provincie desperatione, erat grata, præsertim virtute parua. & cum Octavius ex fuga Pharsalici prælii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum semper in remp. singulare constiterat officium, dispersis Octavianis nauibus erat potitus; ut vel classe dimicare posset, adiunctis captiuis nauibus sociorum: cum diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cæsar sequeretur; complurēsque aduersarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se, reliquijs ex fuga collectis, contulisse audiret; literas ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, profisceretur in Illyricum, coniunctisq; copijs cum Q. Cornificio, si quod periculū provincie inferretur, depelleret: sin ea non magis copijs

422 DE BELLO ALEXANDRINO
zuta esse posset, in Macedoniam legiones adducerent,
omnem enim illam partem, regionemq, viuo Cn. Pom-
peio, bellum instauraturam esse credebat. Gabinius,
ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni, ac diffi-
cili, siue copiosorem provinciam existimans, siue mul-
tum fortunæ victoris Caesaris tribuens, siue virtute &
scientia sua confisus, quam saepe in bellis periclitatus,
magnas res, & secundas ductu, ausuque suo gesserat;
neque provinciae facultatibus subleuabatur, quæ par-
tim erat exinanita, partim infidelis, neq, nauibus, in-
zercluso mari tempestatibus, commeatus supportari po-
terat; magnisque difficultatibus coactus, non ut vole-
bat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. ita, cum du-
rissimis tempestatibus, propter inopiam, castella, aut
oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda acci-
piebat: adeo q, est à barbaris contemptus, ut, Salonam
se recipiens in oppidum maritimum, quod ciues Roma-
ni fortissimi, fidelissimiq, incolabant, in agmine dimi-
care sit coactus. quo prælio duobus millibus militum
amplius amissis, centurionibus XXXVIII, tribunis
IIII, cum reliquis copijs Salonam se recepit; summâq,
ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus
morbo perijt. cuius & infelicitas viui, & subita mori
in magnam spem Octavianum adduxit, provinciae poti-
unde: quem tamen diutius in rebus secundis & for-
tuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaq, Cor-
nificij, & virtus Vatinij versari passa non est. Vatin-
ius, Brundisi cum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant
in Illyrico, cum crebris literis Cornificij ad auxilium
provinciæ ferendum euocaretur; & M. Octavianum
audiret

audires cum barbaris fœdera percussisse, compluribusq;
 locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim
 classe per se, partim pedestribus copijs per barbaros; est,
 graui valetudine affectus, vix corporis viribus animū
 sequebatur; tamen virtute vicit incommodum nature,
 difficultatēq; hiemis, & subitæ præparationis. nam, cū
 ipse paucas in portu naues lōgas haberet, literas in A-
 chaiā ad Q. Calenum misit, uti sibi classem mitteret.
 quod cum tardius fieret, quā periculū nostrorum fla-
 gitabat, qui sustinere impetum Octauij non poterant;
 nauib. actuarijs, quarum numerus erat satis magnus,
 magnitudine quamquā non satis iusta ad præliandum
 rostra imposuit. has adiunctas nauibus longis, & nu-
 mero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorū
 magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui
 numero ægrorū relictī erāt Brundisij, cum exercitus in
 Græciā transportaretur, profectus est in Illyricum, ma-
 ritimāsq; nonnullas ciuitates, quæ defecerant, Octavi-
 ōq; se tradiderant, partim recipiebat, partim, remanen-
 tes in suo consilio præteruehebatur: nec sibi ullius rei
 morā, necessitatēq; iniungebat, quin, quā celerrimē
 posset, ipsum Octaviū persequeretur. hunc oppugnātem
 Epidaurum terra, mariq; vbi nostrū erat præsidium,
 aduentu suo discedere ab oppugnatione cōegit; præsidi-
 ōq; nostrū recepit. Octavius, cū Vatiniū classem
 magna ex parte confectam ex nauiculis actuarijs ha-
 bere cognouisset, confisus sua classe, substitit ad insulam
 Thauridem; qua regione Vatinius insequens nauigabatur;
 non quod Octaviū ibi restitisse sciret; sed
 quod eum longius progressum insequi decreuerat. cum

propius Thauridem accessisset, distensis suis nauibus,
 quod & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio
 hostis, repente aduersam ad se venientem nauem, an-
 tennis ad mediū malum demissis, insturctam propug-
 natoribus animaduertit. quod ubi conspexit, celeriter
 vela subduci, demittiq; antennis iubet, & milites ar-
 mari: & vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum,
 quæ primæ naues subsequebantur, idem vti facerent,
 significabat. parabant se Vatiniani, repente oppressi:
 parati deinceps Octauiani ex portu procedebant. in-
 struitur utrimq; acies, ordine disposita magis Octavia-
 na, paratior militum animis Vatiniana. Vatinius, cum
 animaduertiret, neq; nauium se magnitudine, neq; nu-
 mero parem esse futuræ dimicationi, fortunæ rem com-
 mittere maluit: itaq; primus sua quinquere mi, in qua-
 driremem ipsius Octauij impetum fecit. celerrimè, for-
 tissimèq; contra illo remigante, naues aduersæ rostris
 concurrunt adeo vehementer, ut naus Octauiana, ro-
 stro discusso, ligno contineretur. committitur acriter re-
 liquis locis prælium; concurriturq; ad duces maximè.
 nam, cum suo quisq; auxilium ferret, magnum commi-
 nus in angusto mari prælium factum est: quantòq; con-
 iunctis magis nauibus confligendi potestas dabatur,
 tanto superiores erant Vatiniani: qui admiranda vir-
 tute ex suis nauibus in hostium naues transilire non
 dubitabant; & dimicatione æquata, longè superiores
 virtute, rem feliciter gerebant. deprimuntur ipsius Oc-
 tauij quadriremis: multæ præterea capiuntur; aut ro-
 stris perforatæ merguntur: propugnatores Octauiani
 partim in nauibus iugulantur, partim in mare preci-
 pitantur:

pitantur: ipse Octavius se in scapham confert: in qua
 plures cum confugerent, depressa scapha, vulneratus
 tamen adnatat ad suum myoparonem. eò receptus, cum
 praelium nox dirimeret, tempestate magna velis profu-
 git. sequuntur hunc suæ naues nonnullæ, quas casus ab
 illo periculo vendicaret. At Vatinius, re bene gestâ,
 receptui cecinit; suisq; omnibus incolumibus, in eum
 se portu victor recepit, quo ex portu classis Octavianâ
 ad dimicandum processerat. capit ex eo praelio pentire-
 mem unam, triremes duas, dycrota octo, complurésque
 remiges Octavianos: posteroq; ibi die fuit, dum suas,
 captivâsq; naues reficeret. post diem tertium contendit
 in insulam Issam; quòd eò se recepisse ex fuga crede-
 bat Octavius. erat nobilissimum regionum earum oppi-
 dum, coniunctissimumq; Octavio. quò ut pervenit, op-
 pidani supplices se Vatinio dederunt: comperitq; ip-
 sum Octavius, parvis, paucisq; nauigijs, vento secun-
 do, regionem Græciæ perisse, inde ut Siciliam, deinde
 Africâ caperet. ita brevi spatio, re præclarissimè gesta,
 provincia recepta, & Cornificio reddita, classe aduersa-
 riorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, in-
 columi exercitus, & classe, recepit. His autem tempori-
 bus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsi-
 debat, & praelio Pharsalico rem feliciter gerebat, A-
 lexandriæq; cum periculo magno, tum etiam maiore pe-
 riculi fama, dimicabat, Cassius Iogius, in Hispania pro
 pretore, provincie ulterioris obtinendæ causa, relictus,
 siue consuetudine naturæ suæ, siue odio, quòd in illam
 provinciam susceperat questor, ex insidijs ibi vulne-
 ratus, magnas odij sui fecerat accessiones; quod vel ex
 conscientia

conscientia sua, cum de se mutuo sentire provinciam
 crederet, vel mutuis signis, & testimonijs eorū qui dis-
 ficulter odia dissimulant, animadvertere poterat, & cō-
 pensare offensionem provinciae exercitus amore cupi-
 ebat. ita q, cum primū in unum locum exercitū con-
 duxit, HS centena militibus est pollicitus: nec multa
 post, cum in Lusitania Medobregam oppidum, mon-
 tēque Herminium expugnasset, quō Medobregenses
 confugerant; ibiq, imperator esset appellatus; iterum
 HS centenis milites donavit. multa praeerea, & mag-
 na praemia singulis concedebat: quae speciosum redde-
 bāt praesentem exercitus amorē, paulatim tamē, & oc-
 cultē militarem disciplinā, severitatēq, minuebant.
 Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad ius dicen-
 dum Cordubam se recepit, contractūq, in ea res alie-
 num, gravissimis oneribus provinciae, cōstituit exolue-
 re: & ut largitionis postulat consuetudo, per causam li-
 beralitatis speciosam, plura largitori querebantur: pe-
 cuniae locupletibus imperabantur; quibus Longinus sibi
 expensas ferri non tantū patiebatur, sed etiam coge-
 bat: in gregem locupletium simultatum causae tenuis
 conijciebantur; neq, ullū genus quaestus, aut magni, &
 evidētis, aut minimi, & sordidi, praetermitterebatur, quo
 domus, & tribunal imperatoris vacaret. nemo erat, qui
 modō aliquā iacturā facere posset, quin aut vadimonio
 teneretur, aut in reos referretur. ita etiam magna solli-
 citudo periculorū ad iacturas, & detrimenta rei fami-
 liaris adiungebatur. quibus de causis accidit, ut, cum
 Longinus imperator eadē faceret quae fecerat quaestor,
 similia rursus de morte eius provinciales consilia ini-

ent. horum odium confirmabant nonnulli familiares e-
 us: qui, cū in illa societate versarentur rapinarum, ni-
 hilo minus oderant eū cuius nomine peccabant: sibi q₃
 quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat,
 aut erat interpellatum, Cassio assignabāt. quin. Tam le-
 gionem nouam conscribit: augetur odiū & ex ipso de-
 lectu, & sumptu addita legionis. cōplentur equitū tria
 millia: maximisq₃ onerantur impensis: nec provinciae
 datur ulla requies. interim literas accepit à Casare, ut
 in Africam exercitū traiceret, p̄r q₃ Mauritaniā ad
 fines Numidiæ perueniret: quod magna Cn. Pompeio
 iuba Rex miserat auxilia maiorāque missurus existi-
 mabatur. quibus literis acceptis, insolēti voluptate ef-
 ferebatur; quod sibi nouarū prouinciarum, & fertilis-
 simi regni tanta oblata esset facultas. itaq₃ ipse in Lusitaniā
 proficiscitur ad legiones accersendas, auxiliāq₃
 adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumen-
 tum, nauēs q₃ centum prepararentur, pecuniae q₃ descri-
 berentur, atq₃ imperarentur; ne quares, cum redisset,
 moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinione.
 non enim labor, aut vigilantia, cupienti præsertim ali-
 quid, Cassio deerat. exercitus coactō in vnū locū, castris
 ad Cordubā positus, pro cōcione militibus exponit, quæ
 et Casaris iussu gerere deberet; polliceturq₃ h̄s, cū in
 Mauritaniā traiecisset, HS centena se daturū. quintā
 fore in Hispania legionem. ex concione se Cordubam
 recepit; eōq₃ ipso die, meridiana hora, cū in Basilicem
 irret, quidā Minutius Silo, cliēs L. Racili, libellū, quasi
 aliquid ab eo postularet ut miles, ei tradit: deinde post
 Raciliū (nā is latus Cassij regebat) quasi respōsum ab

eo peteret, celeriter dato loco, cū se insinuasset, sinistra corripit eū, dextrāq; bis ferit pugione. clamore sublato, fit à coniuratis impetus uniuersis. Munatius Plancus proximū gladio traicit liētorē. hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. ibi T. Vassus, & L. Mergilius simili cōfidentia, Plancum municipem suū adiunxerāt enim omnes Italicensēs. ad ipsum Longinū L. Licinius Squillus inuolat, iacētēq; leuibus saucias plagis. concurritur ad Cassium defendendū. semper enim herones, complurēsq; euocatos cū telis secum habere cōsueuerat. à quibus ceteri intercludūtur, qui ad cādem faciendam subsequebantur. quo in numero fuit Calphurnius Saluianus, & Manlius Tuscus. Minutius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, & relato ad domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximā se domum familiaris sui confectum ceriū cognosceret, confectū sūne Cassius esset. L. Laterensis, cū id non dubitaret, accurrit lætus in castris militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odī sciebat præcipuē Cassium esse, gratulatur. tollitur à multitudine in tribunal, prætor appellatur. nemo enim in prouincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate iam factus prouincialis, quo in numero erat secunda legio, non cum omni prouincia consenserat in odio Cassij. nam legiones trigesimam, & vigesimam primam, paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino. quinta legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur Laterensi, viuere Cassium. quoniam nuncio, dolore magis permotus, quàm animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium visendum proficiscitur.

iscitur. Re cognita, trigesima legio signa Cordubam
 fert ad auxilium ferendum imperatori suo. facit hoc
 de vicesima prima. subsequitur has quinta. cum due
 legiones reliquæ essent in castris; secundani, veriti ne
 soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, indicare-
 tur, secuti sunt factum superiorum. permansit in sen-
 tentia legio vernacula, nec ullo timore de gradu deiec-
 ta est. Cassius eos, qui nominati erant consocij cædis, iu-
 bet comprehendi: legionem quintam in castra remis-
 sit, cohortibus XXX retentis. indicio Minutij cognos-
 cit, L. Racilius, & L. Laterensem, & Annius Scapu-
 lam, maxima dignitatis, & gratiæ provincialem ho-
 minem, sibi que tam familiarem, quam Laterensem, &
 Racilius, in eadē fuisse coniuratione. nec diu moratur
 dolorem suū, quin eos interfici iubeat. Minutium li-
 bertis tradit ex cruciandum, item Calphurnium Salui-
 anum; qui proficitur indicium, coniuratorumque nu-
 merum auget, verè, ut quidam existimant; ut nonnul-
 li queruntur, coactus. iisdem cruciatibus affectus L.
 Mergilia Squillus nominat plures: quos Cassius inter-
 fici iubet, exceptis ijs qui se pecunia redemerunt. nam
 palam festerijs HS CCLXXX cum Calphurnio pacisci-
 tur, & cum Q. Sextio quinquaginta. qui, etsi maximè
 nocentes sunt multati, tamen periculum vitæ, dolorque
 vulnere, pecunia remissus, crudelitatem cum avari-
 tia certasse significat. Aliquot post diebus literas à
 Cesare missas accipit; quibus cognoscit, Pompeium,
 in acie victum, amissis copijs fugisse. qua re cognita,
 mistam dolori voluptatem capiebat. victoriæ nuncius
 lætitiā exprimebat: confectū bellum licentiā rem-
 porum

porum intercludebat. sic erat dubius animus, utrum
 nihil timere, an omnia licere, mallet. Sanatis vulneri-
 bus, accersit omnes qui sibi pecunias expensas tulerāt;
 acceptasq; eas iubet referri. quibus parum videbatur
 imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. equa
 autem ratione delectum instituit: quos ex omnibus
 conuentibus, coloniisq; conscriptos, transmarina mili-
 tia perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat.
 magnum hoc fuit vectigal, maius tamen creabat odi-
 um. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. legi-
 ones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mi-
 rit ad Traiectum: ipse, classem, quam parabat, ut inspi-
 ceret, Hispalim accedit: ibiq; moratur: propterea quod
 edictum tota provincia proposuerat, ut, quibus pecu-
 nias imperasset, neq; conuissent, se adirent, quæ cuo-
 catio vehementer omnes turbauit. inter eos L. Titius,
 qui eo tempore tribunus mil. legionis vernaculæ fue-
 rat, nunciat fama, legionem trigesimam, quam Q. Cas-
 sius legatus simul ducebat, cū Ilurgim ad oppidū castra
 haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis,
 qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad secundā
 legionem cōtendisse, quæ ad fretū alio itinere duceba-
 tur. cognita re, noctu cum V cohortibus vndecimsema-
 norū egreditur, mane peruenit. ibi eum diem, ut, quid
 ageretur, perspiceret, moratus, Carnionā contendit. hic,
 cū legio trigesima, & vigesima prima, & cohortes qua-
 tuor, & quinta legio, totisq; cōuenisset equitatus, au-
 dit quatuor cohortes à vernaculis oppressas ad Obuc-
 lam, cū his ad secundā peruenisse legionem, omnesq; ibi
 se cōiunxisse, & T. Torium Italicensem ducē delegisse.

celeriter

celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, ut eam
in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispa-
lium mittit. paucis ei diebus affertur, conuentum Cor-
dubensem ab eo defecisse; Marcellumq, aut necessi-
tate adductum (namque id variè nunciabatur) con-
sentire cum Cordubensibus; duas cohortes legionis
quinctæ, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem fa-
cere. Cassius, his rebus incensus, mouet castra, & po-
stero die Segouiam ad flumen Silicense venit. ibi habi-
ta concione, militum tentat animos: quos cognoscit,
non sua, sed Cæsaris absentis causa, sibi fidissimos esse,
nullumq, periculum deprecaturus, dum per eos Cæsari
provincia restitueretur. interim Torius ad Cordubam
revertens legiones adducit: ac, ne dissensionis initium na-
tum seditiosa militum, suâq, videretur natura; simul,
ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine maioribus
viribus uti videbatur, æquè potentem opponeret dig-
nitatem; Cn. Pompeio se provinciam recuperare velle,
palam dictitabat. & forsitan etiâ hoc fecerit odio Cæ-
saris, & amore Pompeij; cuius nomen multum poterat
apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed, id
qua mente commotus fecerit, cōiectura sciri non potest.
certè hoc præ se Torius ferebat: milites adeò fateban-
tur, ut Cn. Pompeij nomen in scutis inscriptum haberet.
frequēs legionibus conuentus obuiam prodit, neq, tan-
tum virorum, sed etiam matrum familias, ac prætexta-
torum; deprecaturq, ne hostili aduentu Cordubam di-
riperet: nam se contra Cassium sentire cum omnibus;
contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare, tantæ
multitudinis precibus, & lacrymis exercitus cōmotus,
cums

432 DE BELLO ALEXANDRINO
cum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse
Cn. Pompeij nomine, & memoria, tamq, omnibus Cæ-
sarianis, quàm Pompeianis Longinum esse in odio, ne-
que se conuentum, neq, M. Marcellum contra Cæsaris
causam posse perducere, nomen Pompeij ex scutis de-
traxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris causam defen-
surum profitebatur, ducem ascuerunt, prætorémq, ap-
pellarunt; & sibi conuentum adiunxerunt; castraque
ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter qua-
tuor millia passuum à Corduba citra flumen Bætini
oppidi conspectu loco excelso facit castra: literas ad re-
gem Bogudem in Mauritaniam; & ad M. Lepidum
pro consule in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio si-
bi, prouinciæq, Cæsaris causa quamprimum veniret.
ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia
incendit. cuius rei deformitate, atq, indignitate legio-
nes, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum con-
currerunt: ut in aciem educerentur, orant, priusq, con-
fligendi sibi potestas fieret, quàm cum tanta contume-
lia nobilissimæ, carissimæq, possessiones Cordubensium
in cōspectu suo rapinis, ferro, flammâq, consumerentur.
Marcellus, cū configere miserrimum putaret, quòd &
victoris, & victi detrimentum ad eundem Cæsarem
esset redundaturum, neq, suæ potestatis esset; legiones
Bætini traducit, atq, aciem instruit. cū Cassium con-
trà pro castris suis aciem instruxisse loco superiore
videret, causa interposita, quòd is in æquum non de-
scenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in ca-
stra recipiant: itaque copias reducere cæpit. Cas-
sius quo bono valebat, Marcellumque infirmum
esse

esse sciebat, aggressus equitatu legionariose recipientes, complures nouissimos in fluminis ripis interfecit. cum, hoc detrimento, quid transitus fluminis uitij, difficultatisq, haberet, cognitum esset, Marcellus castra Betim transferri: crebroq, vterq, legiones in aciem educit; neq, tamen confligitur, propter locorum difficultates. erat copijs pedestribus multo firmior Marcellus. habebat enim veteranas legiones, multisq, praelijs expertas. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum confidebat. itaq, cum castra castris collata essent; & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere a qua Cassianos posset; Longinus veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis, sibiq, infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celeriq, itinere Vllam contendit; quod sibi fidele esse oppidum credebat. ibi adeo coniuncta ponit mœnibus castra, ut & loci natura, (namq, Vlla in edito monte posita est) & ipsa munitione vrbs, vndiq, ab oppugnatione tutus esset. hunc Marcellus insequitur, &, quam proximè potest Vllam, castra castris confert: locorūque cognita natura, quò maximè rem deducere volebat, necessitate est adductus; ut neque confligeret; cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat; neq, vagari Cassium latius pateretur; ne plures ciuitates ea paterentur quæ passi erant Cordubenses. castellis idoneis locis collocatis, operibûsq, in circuitu oppidi continuatis, Vllam, Cassiumq, munitionibus clausit. quæ prius quam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: quem magno sibi vsui fore credebat, si pabulari, frumentariq, Marcellum non

pateretur; magno autem impedimento, si clausus obfidi-
dione, & inutilis necessarium consumeret frumentum.
Paucis diebus literis Cassij acceptis, rex Bogud cū co-
pijs venit; adiungitq; ei legionem, quā secum adduxe-
rat, complurēsque cohortes auxilarias Hispanorū. nām-
que, ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit,
ita temporibus illis in Hispania nonnullae ciuitates re-
bus Cassij studebant, plures Marcello fauebant. Acce-
dit cum copijs Bogud ad exteriores Marcelli munitiones.
pugnatur utrimque, acriter, crebrōque, ut accidit, for-
tuna saepe ad utrumque, transferente victoriam; nec ta-
men unquam ab operibus depellitur Marcellus. Inte-
rim Lepidus ex citeriore prouincia cum cohortibus le-
gionarijs triginta quinque, magnōque numero equitum, &
reliquorum auxiliorum venit ea mente Vllam, ut sine
ullo studio contentiones Cassij, Marcelli que, componeret.
huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit, at-
que offert. Cassius contra suis se tenet praesidijs, siue eō,
quod plus sibi iuris deberi, quā Marcello, existima-
bat; siue eō, quod ne praecipuus animus Lepidi esset
obsequio aduersarij, verebatur. ponit ad Vllam castra
Lepidus; neque habet à Marcello quicquam diuisi: ne
pugnetur, interdicat: ad exeundum Cassium inuitat;
fidemque suam in re omni interponit. cum diu dubita-
set Cassius, quid sibi faciendum, quādiu Lepido esset
credendum; neque ullum exitum consilij sui reperiret,
si permaneret in sententia, postulat, uti munitiones dis-
icerentur, sibi que liber exitus daretur. nō tantum indu-
tijs factis, sed propè iam constituta opera cū complana-
rent, custodięque munitionū essent deductae; auxiliare-

gis in id castellum Marcelli, quod proximū erat regijs castris, neq; opinantib. omnibus, si tamen in omnib. fuit Cassius, (nā de huius conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, complurēsq; ibi milites oppresserūt. quod nisi celeriter, indignatione, & auxilio Lepidi, praelium esset dirēptum; maior calamitas esset accepta. cum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodē tempore, Marcellūsq; Cordubā cum suis proficiscitur. Narbonē sub idem tempus Trebonius pro consule ad provinciam obtinendā venit. de cuius aduentu ut cognouit Cassius, legiones, quas secū habuerat, equitatūq; in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacā contendit; ibiq; aduerso tempore nauigandi naues conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret; ut amici eius dictitabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; ut ceteri existimabāt, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquā veniret. progressus secunda, ut hiberna, tempestate, cum in Ihernum flumen, noctis vitandæ causa, se contulisset, inde, paulo vehementiore tempestate, nihilo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, cum neq; flectere nauem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa nauī perijt. Cum in Syriam Cæsar ex Aegypto venisset, atque ab ijs qui Roma venerāt ad eum, cognosceret, literisque urbanis animaduiceret, multa Romæ malè, & inutiliter administrari,

neq; ullam partem reip. satis commodè geri; quòd & contentionibus tribunicijs perniciosæ seditiones oritur, & ambitione, atq; indulgentia tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem, consuetudinemq; militarem fierent, quæ dissoluendæ disciplinæ, seueritatissq; essent; eaq; omnia flagitare aduentum suum videret; tamen præferendum existimauit, quas in prouincias, regionesq; venisset, eas ita relinquare constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura, legesque acciperent, & extremorum hostium metum deponerent. hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat; quòd hæ prouincie nullo bello premebantur. in Bythinia, ac Ponto pluri oneris videbat impendere sibi. nò enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neq; excessurum putabat, cum secundo prælio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. commoratus ferè in omnibus ciuitatib. quæ maiores sunt dignitate, præmia, benemeritis & viritim, & publicè tribuit: de controuersijs veteribus cognoscit, ac statuit reges, tyrannos, dynastas prouinciæ, finitimósq; qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis prouinciæ tuendæ, ac defendendæ, dimittit & sibi, & populo R. amicissimos. paucis diebus in ea prouincia consumptis, Sex. Cæsarem, amicum, & necessarium suum, legionibus Syriæ præficit; ipse eadem classe, quæ venerat, proficiscitur in Ciliciam. cuius prouinciæ ciuitates omnes euocat Tarsum: quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobilissimū, fortissimūq; est. ibi, rebus omnibus prouinciæ, & finitimarum ciuitatū constitutis,

cupiditate

cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diu-
 tius moratur: magnisq; itineribus per Cappadociam con-
 fectis, biduum Mazace commoratus, Comana, vetustis-
 simum, & sanctissimum in Cappadocia Bellonæ tem-
 plum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius de æ-
 maiestate, imperio, & potentia secundus à rege con-
 sensu gentis illius habeatur, id homini nobilissimo Ni-
 comedi Bithynio adiudicauit: qui regio Cappodocum
 genere ortus, propter aduersam fortunam maiorum
 suorum, mutationemq; generis, iure minimè dubio, ve-
 iustate tamen intermisso, sacerdoti id repetebat. fra-
 trem autem Ariobarzanis Ariaratem, cum bene me-
 ritus uterq; eorum de rep. esset, ne aut regni hereditas
 Ariaratem sollicitaret, aut hæres regni terreret, Ario-
 barzani attribuit, qui sub eius imperio, ac ditione es-
 set: ipse iter ceptum simili velocitate conficere cepit.
 cum propius Pontum, finésq; Gallogræciæ accessisset:
 Deiotarus, tetrarches Gallogræciæ, tunc quidem pænè
 totius, quod ei, neq; legibus, neq; moribus concessum es-
 se ceteri tetrarchæ contendebant, sine dubio autem rex
 Armeniæ minoris ab senatu appellatus, depositis regijs
 insignib. neq; tantum priuato vestitu, sed etiam reorū
 habitu supplex ad Cæsarem venit oratum, ut sibi ig-
 nosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla
 præsidia Cæsaris habuisset, exercitib. imperijsq; in Cn.
 Pompeij castris fuisset: neq; enim se iudicē debuisse es-
 se controuersiarū populi R. sed parere præsentibus im-
 perijs. Contra quem Cæsar, cum plurima sua commemo-
 rasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset;
 clamq; defensionem eius, nullam posse excusationē eius

imprudentiæ recipere, coarguisset; quod homo tantæ
 prudentiæ ac diligentiae scire potuisset, quis urbem, I-
 taliâmq; teneret; ubi senatus, populusq; R. ubi resp. es-
 set; quis deinde post L. Lentulum, M. Marcellum con-
 sul esset: sed tamen se concedere id factum superioribus
 suis beneficijs, veteri hospitio, atq; amicitiae, dignitati,
 ætatiq; hominis, precibus eorum qui frequenter concur-
 rissent, hospites, atq; amici Deiotari, ad deprecandum:
 de controuersijs tetrarcharum postea se cogniturum es-
 se dixit: regium vestitum ei restituit. legionem autem,
 quam ex genere cinium suorû Deiotarus, natura, dis-
 ciplinâq; nostra constitutâ, habebat, equitatumq; om-
 nem ad bellum gerendum adducere iussit. Cum in Pon-
 tum venisset, copiasq; omnes in unum locum coegisset;
 quæ numero, atq; exercitatione bellorum mediocres e-
 rant (excepta enim legione sexta, quam secum addux-
 erat Alexandria veteranam, multis laboribus, pericu-
 lisq; functam, multisq; miliibus, partim difficultate i-
 tinerum, ac nauigationum, partim crebritate bellorû,
 adeo deminutam, ut minus mille hominum in ea esset:
 reliquæ erant tres legiones, una Deiotari, duæ, quæ
 in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace
 scripsimus, fuerant) legati, à Pharnace missi, Cæsarem
 adeunt; atq; in primis deprecantur, ne eius aduentus
 hostilis esset. facturum enim omnia Pharnacæ, quæ im-
 perata essent, maximèq; commemorabant, nulla Phar-
 nacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluis-
 se; cum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset.
 Cæsar respondit, se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ
 polliceretur, repræsentaturus esset. monuit autem, ut
 solebat,

solebat, mitibus verbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent: nam se neq, libentiùs facere quicquã, quàm supplicibus ignoscere; neq, provinciarum publicas iniurias condonare ijs posse, qui nõ fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent, officiũ utilius Pharnaci fuisse, qui providisset, ne vinceretur, quàm sibi, cui dij immortales victoriam tribuissent: itaq, se magnas, & graues iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniã in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neq, interfectis amissam vitam, neq, exactis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium grauius morte ciues Romani subissent: Ponto verò decederet confestim: familiãsq, publicanorum remitteret; ceterãque restitueret socijs, ciuibsq, Romanis, quæ penes eum essent: si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus gestis, imperatores, ab amicis accipere consueissent. miserat enim Pharnaces coronam auream, his responsis datis, legatos remisit. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; cum, festinantem, ac properantem Cæsarem, speraret libentiùs etiam crediturum suis promissis, quàm res pateretur, quò celerius, honestiusq, ad res magis necessarias proficisceretur, (nemini enim erat ignotum plurimis de causis ad urbem Cæsarem reuocari) lentiùs agere, decedendi diem postulare, longiores pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod alijs temporib, natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione ma-

num confereret. Zela est oppidum in Ponto, positiu ipso, ut in plano loco, satis munitum. tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore vndiq, fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic oppido magni, multiq, intercisi vallibus colles: quorum editissimus unus, qui, propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarij, detrimensumq, exercitus nostri, superioribus locis, atque itineribus pænè coniunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem. nec multo longius millibus passuum tribus abest ab Zela, hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum resectis operibus, copijs omnibus suis occupauit. Caesar, cum ab hoste millia passuum quinque castra posuisset; videretq, eas valles quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras; si modò ea loca hostes priores non cepissent, quae multo erant propiora regis castris; aggerè comportari iubet intra munitiones. quo celeriter collato, proxima nocte vigilia quarta, legionibus omnib. expeditis, impedimentisq, in castris relictis, prima luce, non opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum praelium aduersus Triarium fecerat. huc omnè comportari aggerè è castris, seruitiaq, agi iussit; ne quis ab opere miles discederet; cum, spatium nò amplius mille passuum, intercisa vallis castra hostium diuideret ab opere incepto Caesaris castrorum. Pharnaces, cum id repente prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis peruulgata militari credebat instrui Caesar, vel ad opus suum

tardan-

tardandum, quò plures in armis tenerentur, vel ad o-
 stentationem regiae fiducia, ne munitione magis, quàm
 manu, defendere locum Pharnaces videretur: itaq, de-
 teritus nō est, quo minùs, prima acie pro vallo instuc-
 ta, reliqua pars exercitus opus faceret. at Pharnaces,
 impulsus siue loci felicitate, siue auspicijs, & reli-
 gionibus inductus, quibus obtemperasse cum postea
 audiebamus; siue paucitate nostrorum, qui in ar-
 mis erant, comperta, cum, more operis quotidiani,
 magnam illam seruorum multitudinem, quæ aggerem
 portabat, militum esse credidisset; siue etiam vetera-
 na fiducia exercitus sui, quem cum legione XXII in
 acie conflixisse, & vicisse legati eius gloriabantur;
 simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se,
 Domitio duce, sciebat; inito consilio dimicandi, descen-
 dere prærupta valle cæpit: cuius aliquandiu Cæsar ir-
 ridebat inanem ostentationem, & eo loco militum co-
 hortationem, quem in locum nemo sanus hostis subi-
 turus esset: cum interim Pharnaces eodem gradu, quo
 in prælium descenderat, vallem ascendere aduersus ar-
 duum collem instructis copijs cæpit. Cæsar, incredibili
 eius vel temeritate, vel fiducia motus, neque opinans,
 imparatusque oppressus, eodem tempore milites ab ope-
 ribus vocat, arma capere iubet, legiones opponit, aci-
 em instruit, cuius rei subita trepidatio magnum terro-
 rem attulit nostris, nondum ordinibus instructis. fal-
 cata regiae quadrigæ permistos milites perturbant,
 quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimun-
 tur. insequitur has acies hostium; &, clamore subla-
 to, configitur, multum adiuvante natura loci, plurimū
 deorum

deorum immortalium benignitate: qui cum omnibus casibus belli intersunt, tum præcipuè eis quibus nihil ratione potuit administrari. magno atque acri prælio factò, comminus dextro cornu, quo veterana legio sex-
ta erat collocata, initium victoriæ natum est ab ea parte, cum in proclini derruderentur hostes, multò tardius, sed tamen iisdem dijs adiuuantibus, sinistro cornu, mediâq; acie, totæ profligantur copię regis. quæ quàm facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsa, premebantur loci iniquitate: itaque, multis militibus partim interfectis, partim suorũ ruina oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. at nostri, victoriâ elati, subire iniquum locum, munitionesq; aggredi non dubitarunt. defendentibus autem ijs cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt positi. interfecta multitudo omni, aut capta suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberiùs profugendi, vivus in Cæsaris potestatem adductus esset. Tali victoriâ toties victor Cæsar incredibili est lætitiâ affectus, quòd maximum bellum tanta celeritate confecerat: eratq; subiti periculi recordatione, lætior, quòd victoriâ facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem sextam decedere ad præmia, atq; honores accipiendos in Italiam iubet: auxilia Deiotari domum remittit: duas legiones cum Calio Vintiano in Ponto reli-

reliquit. ita per Gallogræciam, Bithyniâq, in Asiâ
 iter facit: omniumq, earum prouinciarum de contro-
 uersis cognoscit, & statuit: iura in tetrarchas, reges,
 ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenum quo-
 rem feliciter, celeriterq, gestâ in Aegypto suprâ scrip-
 simus, regio genere ortum, disciplinis etiam regijs edu-
 catum, (nam eum Mithridates, rex Asiæ totius, prop-
 ter nobilitatem Pergamo paruulum secum asportauit
 in castra, multosq, tenuerat annos) regem Bospho-
 ri constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat, pro-
 uinciâsq, populi R. à barbaris, atque inimicis regibus,
 interposito amicitissimo rege, munivit. eidẽ tetrarchiam
 legibus Gallogræcorum, iure gentis, & cognationis ad-
 iudicauit, occupatam, & possessam paucis antè annis à
 Deiotaro. neque tamen usquam diutius moratus est,
 quàm necessitas urbanarum seditionum pati videba-
 tur. rebus felicissimè, celerrimèq, confectis, in Italiam
 celerius omnium opinione venit.

A. HIRTII, AVT OPPII DE BELLO AFRICANO COM- MENTARIUS QVINTVS.

CAESAR, itineribus iustis confectis,
 nullo die intermisso, ad XIII. kal. Ian.
 in Lilybæum peruenit: statimq, ostendit
 sese naues velle cōscēdere; cū nō ampli-
 us legionē tyronū haberet vnā, equi-
 tesq, vix sexcentos. tabernaculis secundū litus ipsum
 cōstituit, vt propè fluctus verberaret, hoc eo cōsilio fecit

ne quis morae quicquam fore speraret, & ut omnes in dies, horasq; parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad nauigandum idoneas non haberet, nihilo tamen minus in nauibus remiges, militesq; continere, & nullam praetermittere occasionem profectionis; cum praescriim ab incolis eius provinciae nunciarentur aduersariorum copiae, equitatus infinitus, legiones regiae quatuor, leuis armatura magna vis, Scipionis legiones decem, elephanti centum viginti, classesq; esse complures. tamen non deterrebat, animoq; & spe confidebat. interim in dies & naues longae adaugeri, & onerariae complures eodem concurrere, & legiones tyronum conuenire, in his veterana legio quinta, equitum ad duo millia, legionibus collectis sex, & equitum duobus, ut quaeq; prima legio venerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias. ita maiorem partem nauium antecedere iussit, & insulam petere Aponianam, quae non abest à Lilybaeo. ibiq; commoratus, bona paucorum vendit publice: deinde Alieno praetori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus praecipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo, datis mandatis, ipse nauem conscendit ad VI kal. Ian. & reliquas naues statim est consecutus. ita, vento certo, celeriq; nauigio vectus, post diem quartam cum longis paucis nauibus in conspectum Africae venit, namq; onerariae reliquae, praeter paucas, vento dispersae, atque errabundae diuersa loca petierunt. Clupeam classe praeteruehitur, deinde Neapolim. complura praeterea castrilla, & oppida non longè à mari relinquit. postquam Adrumetum accessit, ubi praesidium erat aduersariorum, cui praerat

præerat C. Confidius, & à Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Mauris circiter tribus millibus apparuit. ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naues conuenirent, exponit exercitum. cuius numerus in præsentia fuit peditum trium millium, equitum centum quinquaginta, castrisque ante oppidum positis, sine iniuria cuiusquam confedit; cohibetque omnes à præda. oppidani interim muros armatis complēt. ante portum frequentes confidunt ad se defendendū. quorū numerus duarum legionum intus erat. Cæsar, circum oppidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. non nemo culpæ eius, impudentiæq; assignabat, quòd neque certum locum gubernatoribus, præfectisque, quem peterent, præceperat: neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore, ijs perlectis, locus certum peterent uniuersi quod minimè Cæsare fefellerat. namq; nullū portum terræ Africæ, quò classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur: sed fortuitu oblata occasione megressus aucupatur. L. Plancus interim legatus, petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Confidio agendi, si posset aliqua ratione perducì ad sanitatem. itaque, data facultate, literas conscribit; & eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Confidium. quò simulatque captiuus peruenisset, literasq; ut erat mandatum, Confidio porrigere cœpisset, prius, quàm acciperet ille, unde, inquit, ista? tum captiuus, venio à Cæsare. tunc Confidius, unus est, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi R. deinde in

con-

conspēctū suo captivum statim interfici iubet: literasq;
nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo
ad Scipionem perferendas. Postquam una nocte, &
die ad oppidum consumpta, neque responsū ullum à
Considio dabatur; neque ei reliquæ copię succurre-
bant; neque equitatu abundabat; & ad oppidum op-
pugnandum non satis copiarum habebat, & eas tyro-
num; neque primo aduentu consulnerari exercitum
volebat; & oppidi egregia munitio, difficilissq; ad op-
pugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia
magna equitatus oppidanis suppetias venire: non est
vis ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne-
dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumvinctus à ter-
go ab equitatu hostium laboraret. itaque, castra cum
mouere vellet, subito ex oppido erupit multitudo: atq;
equitatus subsidio vno tempore eis casu succurrit, qui
erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum: ca-
straque, unde Cæsar egressus, iter facere cæperat, occu-
pant, & eius agmen extremum insequi cæperunt. que
res cum animadversa esset, subito legionarij consistunt;
& equites, quanquam erant pauci, tamen contra tan-
tam multitudinem audacissimè concurrunt, accidit res
incredibilis, ut equites minùs triginta Galli Maurorū
equitum duo millia pellerent, urgerentq; in oppidum.
postquam repulsi, & coniecti erant intra munitiones,
Cæsar iter constitutum ire contendit. quod cum sapi-
us facerent; & modò insequerentur, modò rursus abe-
quisibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis
ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine
collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis
facere

facere cepit. ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidae. interim in itinere ex oppidis, & castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, quae imperasset, facere. itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam kalendis Ian. inde mouit, & peruenit ad oppidum Leptin, liberam ciuitatem, & immunem. legati ex oppido veniunt obuiam: libenter se omnia facturos, quae vellet, pollicentur. itaque, centurionibus ad portas oppidi, & custodijs impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuiquam incolae, non longe ab oppido secundum litus facit castra. eodem naues onerariae, & longae nonnullae casu aduenerunt, reliquae, ut est ei nunciatum, incertae locorum Vticam versus petere visae sunt. Interim Caesar à mari non digredi, neque mediterraneae petere propter nauium errorem, equitatumque in nauibus omnem continere, ut arbitror, ne agri vastarentur: aquam in naues iubet comportari. Remiges interim, qui aquatum è nauib. exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Caesarianis, adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, nonnullos interfecerunt. latent enim in insidijs cum equis inter conualles, & subito exeunt, non ut in campo cominus depugnent. Caesar interim in Sardiniam nuncios cum literis, & in reliquas prouincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, comeatus, frumentum, simulatque literas legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim nauibus longis, Rabirium Posthumum in Siciliam ad secundum comeatum accersendum mittit. interim cum decem nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas, quae deerrassent,

&

& simul mare tuendum ab hostibus iubet proficisci. i-
 rem C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinnam in-
 sulam versus, quam aduersarij tenebant, cū parte na-
 uium ire iubet; quod ibi magnum numerum frumenti
 esse audiebat. hæc ita imperabat, itaque unicuiq; præ-
 cipiebat, ut, si fieri posset, nec locum ullum excusatio
 haberet, nec moram tergiuersatio. ipse interea, ex per-
 fugis, & incolis cognitis condicionib. Scipionis, & qui
 cum eo contra se bellum gerebāt, miserari. regium enim
 equitatum in provincia Africa Scipio alebat. tanta
 hominum erat dementia, ut mallerent regis esse vectiga-
 les, quàm ciuib. in patria in suis fortunis esse incolu-
 mes. Cæsar ad III. non. Ian. castra mouet: Leptique sex
 cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus,
 vnde pridie venerat, Ruspina cum reliquis copijs cō-
 uertit: ibiq; sarcinis exercitus relicto, ipse cum expe-
 dita manu proficiscitur circum villas frumētatū; oppi-
 danisq; imperat, ut plaustra, iumentaq; omnia sequan-
 tur. itaq; magno frumenti inuēto numero, Ruspina re-
 dit. hoc cum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppi-
 da post se vacua relinqueret, præsidioq; firmata ad clas-
 sis receptacula muniret, itaque, ibi relicto P. Saserna,
 fratre eius quem Lepti proximo oppido reliquerat cum
 legione, iubet comportari ligna in oppidum quamplu-
 rima. ipse cum cohortibus septem, quæ ex veteranis le-
 gionibus in classe cum Sulpitio, & Vatiniō rem gesse-
 rant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad por-
 tum, qui abest ab oppido millia passuum duo: ibiq; clas-
 sem sub vesperum cum ea copia conscendit. omnibus in
 exercitu inscijs, & requirentibus imperatoris consiliū,

magno

magno metu, ac tristitia sollicitabantur. parua enim
 cum copia, & ea tyronum, neq, omni exposita in Africa
 contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equita-
 tumq, innumerabilem, se expositos videbant: neque
 quicquam solacij in præsentia, neq, auxilium in suorū
 consilio animaduvertebant, nisi in ipsius imperatoris
 vultu, vigore, mirabiliq, hilaritate. animum enim
 altum, & erectum præ se gerebat. huic acquiescebant
 homines, & in eius scientia, & consilio omnia sibi pro-
 cliuia omnes fore sperabant. Cæsar, in nauibus una
 nocte consumpta, iam calo albescente, cum proficisci
 conaretur, subito nauium pars, de qua timebat, ex er-
 rore eodem conferebatur. hac re cognita, Cæsar celeri-
 ter de nauibus imperat omnes egredi, atque armatos
 in litore reliquos aduenientes milites expectare. itaq,
 sine mora nauibus eis in portum receptis, & aduectis
 militum, equitumq, copijs, rursus ad oppidum Ruspi-
 nam redit; atque, ibi castris constitutis, ipse cum cohor-
 tibus expeditis XXX frumentatum est profectus. ex eo
 est cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe na-
 uibus onerarijs, quæ deerrassent, subsidio ire, clam
 hostibus, voluisse; ne casu imprudentes suæ naues in
 classem aduersariorum inciderent: neque eam rem eos
 voluisse scire, qui in præsidijs relictī milites fuissent;
 ne, propter suorum paucitatem, & hostium multitudi-
 nem, metu deficerent. Interim, cum iam Cæsar pro-
 gressus esset è castris circiter millia passuum tria, per
 speculatores, & antecessores equites nunciatur ei, co-
 pias hostium haud longe à se visas. & hercle cum eo
 nuncio pulvis ingens cōspici captus est. hac re cognita,

Cæsar celeriter iubet equitatum uniuersum, cuius copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum paruus è castris secum exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. iamq³, cum procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari. quorum omnino numerus fuit XXX cohortium, cum equitibus CCCC, & sagittarijs, et bestes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidij, aciem dirigunt mirabili longitudine, non pedum, sed equitum confertam: & inter eos leuis armature Numidas, & sagittarios pedites interposuerant: & ita condensauerant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copijs firmauerant. interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem sagittarios ante aciem constituit: equites dextro, sinistroq³, cornu opponit: & ita præcipit, ut prouiderent, ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur. existimabat enim se cum pedestribus copijs, acie instructa, dimicaturum. cum utrimque expectatio fieret; neque Cæsar se remoueret; & cum suorum paucitate contra magnam vim hostiū artificio magis, quam viribus decertandum videret; subito aduersariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promouere, collēsque complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simulq³, ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem agrè sustinebant. acies interim mediæ cum concurrere conarentur subito ex condensis turmis Numidæ leuis armature equi

equitibus procurrunz, & inter legionarios pedites iacula coniiciunt. hinc cum Cæsariani in eos impetum fecissent; illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus, concursu renouato, pedibus suis succurrerent. Cæsar, nouo genere pugnae oblato, cum animaduverteret ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longius à signis persequuntur, latere nudato à proximis Numidis iaculis vulnerabantur, equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis quatuor pedes longius procederet. equitatus interim Labieni, suorum multitudine confusus, Cæsaris paucitatem circumire conatur. equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulseratis, paulatim cedere: hostis magis, magisque instare. ita, puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumuentis, Cæsarisq; copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnari cgebantur. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare: quid tu, inquit, miles tyro, tam feroculus es? vos quoq; iste verbis infatuauit, in magnū mehercule vos periculum impulit. misceor vestri. Tum miles, non sum, inquit, tyro Labiene, sed de legione decima veteranus. Tum Labienus, non agnosco, inquit, signa decumanorum. Tum miles, tum me, quis sim, intelliges. Simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset; atq; ita pilum viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi grauitè aduerso pectori affixit; & ait: Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse. omnium tamen

animi in terrorem coniecti, & maximè tyronum; circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium iacula vitare. Cæsar interim, consilio hostium cognito. iubet aciem in longitudinem quàm maximam porrigi, & alternis conuersis cohortibus, ut vna post alteram ante signa tenderet. ita coronam hostium dextro sinistroq; cornu mediam diuidit; & vnâ partem ab altera exclusam, equitib. intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam vertit; neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. idem altera pars equitum, peditumq; Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, conuulneratisque, ad sua præsidia sese, ut erat instructus, recipere cæpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis M. C. electis, peditatûq; eiusdè generis satis grandi, ex itinere rectè à subsidio suis occurrunt. at cohortes, suis ex terrore firmatis, rursûsq; renouatis animis, legionarios, conuersis equitibus, se recipientes, nouissimos adoriri, & impedire cæperunt, quò minùs se in castra reciperent. hac re animaduersa, Cæsar iubet signa conuertere, & medio campo redintegrari prælium. cum ad hostibus eodem modo pugnaretur; nec comminus ad manus rediretur; Cæsarisq; equites, iumentaq; ex nausea recentis, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendû hostem, perseuerandûq; cursu tardiozem haberent; dièique pars exigua iam reliqua esset; cohortibus, equitibûsq; circumdatis imperat, ut vno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultimi ultimos colles hostes repulissent, atq; eorum essent potius. itaq; signo dato, cum iam hostes languidè, negligenterq;

terque tela mitterent, subito immittit cohortes, tur-
 masque suorum: atque puncto temporis, hostibus nullo ne-
 gatio campo pulsus, post collumque deiectis, nactus locum,
 atque ibi paulisper commorati, ita ut erant instructi, le-
 niter se ad suas recipiunt munitiones: itemque aduersarii,
 male accepti: tum demum se ad sua praesidia contule-
 runt. Interim, ea re gesta, & praelio dirempto, ex ad-
 uersariis perfugae plures ex omni hominum genere, &
 praeterea intercepti hostium complures equites, pedites-
 que, ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac
 mente, & conatu venisse, ut nouo, atque inusitato
 genere praelij tyrones, legionarii que pauci perturbati,
 Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprime-
 rentur: & ita Labienum dixisse pro concione; tantam
 sese multitudinem auxiliorum aduersariis subministra-
 turum, ut etiam cedendo in ipsa victoria fatigati vince-
 rentur, atque a suis superarentur: quippe non illorum
 sibi consideret, primum, quod audierat Romae legiones
 veteranas dissentire, neque in Africam velle transire: de-
 inde, quod triennio in Africa suos milites consuetudi-
 ne retentos, fideles iam sibi effecisset; maxima autem
 auxilia haberet Numidarum, equitumque leuis ar-
 maturae. praeterea ex fuga, praelioque Pompeiano, quos
 secum a Brundisio transportauerat, equites Germanos
 Gallosque, ibique postea ex Hybridis, libertinis, ser-
 uisque conscripserat, armauerat, equoque frenato uti con-
 docuerat. praeterea regia auxilia, elephantes CXX,
 equitatusque innumerabilis, deinde legiones conscriptae
 ex cuiusque modi generis amplius XII millibus. Hac spe,
 atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus

Gallis, Germanisque DCCC. Numidarum sine frenis VIII millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MC. peditū ac levis armaturæ quater tantis, sagittarijs, ac funditoribus, hipposoxoribusq; cōpluribus, his copijs pridie non. Ian. post diem tertium, quā Africā attigit, in cāpis planissimis, purissimisq; ab hora diei quinta vsq; ad solis occasum est decertatum, in eo prælio Petreius grauitèr ictus ex acie recessit. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare maioribus copijs, vallūmq; ab oppido Ruspina vsq; ad mare deducere, & à castris alterum eòdem; quo tuius vltro, citroq; conuenire, auxiliāque sine periculo sibi succurrere possent: tela, tormentāq; ex nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorum, Rhodiorūq; epibatarūmq; armare, & in castra euocare; vti, si posset, eadē ratione, qua aduersarij, levis armatura interiecta inter equites suos interponeretur; sagittarijsq; ex omnib. nauibus Ithyreis, Syrijs, & cuiusq; generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno, & Petreio coniungere. cuius copiae legionum octo, & equitum quatuor millium esse nunciabantur. officinas ferrarias instruere; sagittāsque & tela vti fierent complura, curare, glandes fundere, sudas comparare; literas in Siciliam, nunciosq; mittere, vt sibi crates, materiēmq; congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset: præterea ferrum plumbūque mitteretur. etiam animaduertebat, frumento se in Africa nisi importato vti non posse: priore enim anno, propter

propter aduersariorum delectus, quòd stipendiarij aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida, & bene munita comportasse, omnemque regionem Africae exinanisse frumento: oppida, præter pauca, quæ ipsi suis præsijs tueri poterant, reliqua dirui, atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia cõgisse commigrare, agros desertos, ac vastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus, priuatos ambiendo, & blandè appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat; & eo parcè utebatur. opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus faucios suos, quorum numerus maximus fuit iubet in plaustris Adrumetum deportari. Naues interim Cæsaris onerariæ errabundæ malè vagabantur, incertæ locorum atq; castrorum suorum: quas singulas scaphæ aduersariorum complures adortæ incēderant, atq; expugnauerant. hac re nunciata Cæsari, classes circum insulas, portusq; disposuit; quò tutius cōmeatus supportari posset. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pōpeium filium multis verbis, assiduèq; obiurgare non desistebat. Tuus, inquit, pater istius ætatis cum esset, & animaduertisset remp. ab audacibus, sceleratisq; ciuib. oppressā, bonosq; , aut interfectos, aut exilio multatos, patria, ciuitatēq; , carere gloria, & animi magnitudine elatus, priuatus, atq; adolescētulus, paterni exercitus reliquijs collectis, pene oppressā funditus, & deletam Italiā urbemq; Romanā in libertatē vendicauit: idēq; Siciliā, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate

armis recepit. quib. ex rebus sibi eam dignitatem, quæ
 est per gentes clarissima, notissimâq; cōciliavit: adoles-
 centulusq; atq; eques Romanus triumphavit, atq; ille,
 non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellen-
 ti maiorum dignitate parva, neque tantis clientelis, no-
 minisque claritate præditus, in remp. est ingressus, in
 contrâ, & patris nobilitate, & dignitate, & per te ipse
 satis animi magnitudine, diligentiaq; præditus, nonne
 eniteris, & proficisceris ad paternas clientelas, auxili-
 um tibi, rei publicæ, atq; optimo cuiq; efflagitatum?
 His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentu-
 lus, cum nauculis cuiusq; modi generisq; XXX, inibi,
 paucis rostratis profectus ab Utica est in Mauritani-
 am, regnumq; Bogudis est ingressus: expeditioq; exer-
 citu, numero servorum, liberiorum duorum millium, cu-
 ius partem inermem, partem armatam habuerat, ad
 oppidum Ascurum accedere cæpit: in quo oppido præ-
 sidium fuit regiū. Pompeio adveniente, oppidani usq;
 eò passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas, ac
 murum appropinquaret, subito eruptione facta, pro-
 stratos perterritosque Pompeianos in mare passim,
 nauesque compulerunt. ita, re malè gestâ. Cn. Pompei-
 us filius naues inde auertit, neque postea litus attigit;
 classēque ad insulas Baleares versū convertit. Sci-
 pio interim cum ijs copijs, quas paulò antè demon-
 strauimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus,
 primum Adrumeti castra ponit; deinde ibi paucos
 dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreij,
 & Labieni copijs se coniungit: atq; vniis castris factis,
 III millia passuum longè confidunt. equitatus interim
 eorum

eorum circum Caesaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere, & ita omnes aduersarios intra munitiones continere. quare Caesariani graui annonae sunt conflictati; ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum sex terrae Africae quoque versus tenebant; pabuli quoque inopia premebantur. quae necessitate coacti veterani milites, equites quoque, qui multa terra, mari quoque bella confecerant, & periculis, inopiaeque tali saepe essent conflictati, alga è litore collecta, & aqua dulci elota, & ita iumentis esurientibus data, vitam eorum producebant. Dum haec ita fierent, rex Iuba, cognitis Caesaris difficultatibus, copiarum quoque paucitate, non est visum dari spatium conualescendi, augenda rerum quoque eius opum: itaque, comparatis equitum magnis, peditum quoque copiis, subsidio suis, egressus è regno, ire contendit. P. Sittius interim, & rex Bogud, coniunctis suis copiis, cognito regis Iubae egressu, propius eius regnum copias suas ad mouere: Cirtam quoque, oppidum eius regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & praeterea duo oppida Gætulorum. quibus cum condicionem ferrent, ut oppido excederent, idque sibi vacuum traderent, condicionem quoque repudiassent, postea ab eis capti, interfectique sunt omnes. inde progressi agros, oppida quoque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longè à Scipione, atque eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi, suoque regno subsidio ire, quam, dum

alios

alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus,
 forsitan utraque re expelleretur. itaque rursus se rece-
 pit, atque auxilia à Scipione etiam abduxit, sibi, suisque
 rebus timens; elephanisque triginta relictis, suis fini-
 bus, oppidisque suppetiis profectus est. Caesar, cum de suo
 interim aduentu dubitatio in provincia esset; neque
 quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum co-
 pijs in Africam venisse; conscriptis literis circum pro-
 vinciam, omnes civitates facit de suo aduentu certiores,
 interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, &
 in castra Caesaris devenire, & de adversariorum eius
 acerbitate, crudelitatemque commemorare ceperunt. quo-
 rum lacrymis, querelisque Caesar commotus, cum antea
 constitisset in stativis castris, aestate inita cunctis co-
 pijs, auxiliisque coactis, bellum cum adversarijs suis ge-
 rere instituit; literisque celeriter in Siciliam ad Alie-
 num, & Rabirium Postumum conscriptis, & per ca-
 zascopum missis, ut sine mora, aut vlla excusatione hi-
 emis, venturumque, exercitus sibi quamcelerrimè trans-
 portaretur, Africam provinciam perire, funditisque e-
 uerti à suis inimicis: quod nisi celeriter socijs foret sub-
 ventum, præter ipsam Africam terram nihil, ne testu
 quidem, quò se reciperent, ab illorum scelere, insidisque
 reliquum futurum. atque ipse in tanta erat festinatione,
 & expectatione, ut postero die, quàm misisset literas,
 nunciūque in Siciliam, classem, exercitūque morari
 diceret, noctes, diēsque oculos, mentēque ad mare dis-
 positos, directosque haberet. nec mirum, animaduerse-
 bat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi, rui-
 cidarique, oppida, castellaque dirui, deserique, princi-
 pēsque

ésque ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri,
 liberos eorum obsidum nomine in seruitutem abripi:
 his se miseris, suamque fidem implorantibus, auxilio
 propter copiarum paucitatem esse non posse, milites in-
 terim in opere exercere, castra munire, turres, castella
 facere, molésque iacere, in mare non intermittere. Sci-
 tio interim elephantes hoc modo condocere insti-
 tuit, duas instruxit acies, vnā funditorum contra e-
 lephantos, quæ quasi aduersariorum locum obtineret,
 & contra eorum frontem aduersam lapillos minutos
 mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit. post
 illos autem aciem suam instruxit; ut, cum ab aduersa-
 rijs lapides mitti cœpissent, & elephanti perterriti se ad
 suos conuertissent, rursus à sua acie lapidibus missis e-
 os conuerterent aduersum hostem: quod egrè, tardèque
 fcebat. audere enim elephanti multorum annorum doc-
 trina, vsuq; vetusto vix edocti, tamen communi peri-
 culo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab
 virisque ducibus administrantur, C. Vergilius Petro-
 nius; qui Thapso, oppido mariitimo, præerat, cum ani-
 maduertisset naues singulas cum exercitu Cæsaris, in-
 erias locorum, atq; castrorum suorum, vagari, occasio-
 nem nactus, nauim, quā ibi habuit actuariam, complet
 militibus, & sagittarijs: eidem scaphas de nauibus ad-
 iungit; ac singulas naues Cæsarianas cōsectari cœpit:
 & cum, plures adortus, pulsus, fugatusq; inde discessis-
 set, nec tamē desisteret periclitari, forte incidit in nauē
 qua erant duo Titi Hispani, adolescentes, tribuni le-
 gionis V, quorū patrem Cæsar in senatum legerat, &
 cum his T. Salienus, centurio legionis eiusdem, qui M.
 Messallam

*Messallam legatum obsederat Messana, & seditiosissi-
 ma oratione apud eum est usus, idemq; & pecuniam,
 & ornamenta triumphi Caesaris retinenda, & custodi-
 enda curauerat, & ob has causas timebat sibi hic, prop-
 ter conscientiam peccatorum suorum, persuasis adoles-
 centibus, ne repugnarent, seseq; Virgilio traderent. ita-
 que deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus tradi-
 ti, & post diem tertium sunt interfecti. qui cum duc-
 ventur ad necem, petisse dicitur maior Titus à centu-
 rionibus, uti se priorem, quàm fratrem, interficerent;
 idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfec-
 tos. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationi-
 bus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie mu-
 tuis præliis inter se pugnare nō intermittunt. nonnun-
 quam etiam Germani, Galli q; Labieniani cum Cæsa-
 ris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labie-
 nus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui
 præerat Saserna cum cohortibus tribus, oppugnare, ac
 vi irrumperere conabatur: quod à defensoribus propter
 egregiam munitionem oppidi, & tormentorū multitu-
 dinem facile, & sine periculo defendebatur. quod ubi-
 tius facere equitatus sæpius non intermittebat; & cū
 forte ante portam turma densa astisisset; scorpione ac-
 curatius misso, atq; eorum decurione percusso, & ad de-
 cumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra re-
 cipiunt. quo facto, postea sunt deterriti oppidum tenta-
 re. Scipio interim fere quotidie non longe à suis castris
 passibus CCC instruere aciem, ac, maiore diei parte co-
 sumpta, rursus se in castra recipere. quod cum sæpius
 fieret, neq; ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque
 propius*

propius eius copias accederet; despecta patientia Cæ-
 saris, exercitusq; eius, vniuersis copijs productis, ele-
 phantisque turritis XXX ante aciem instructis, quàm
 latissimè potuit porrecta equitum, pediumque multi-
 tudine, vno tempore progressus, haud ita longè à Cæ-
 saris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis,
 Cæsar iubet milites, qui extra munitiones processerāt,
 quiq; pabulandi, aut lignādi, aut etiam muniendi gra-
 tia vallum petierant, quæq; ad eandem rem opus erāt,
 omnes intra munitiones minutatim, modestèq; sine tu-
 multu, aut terrore se recipere, atq; in opere consistere:
 equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, vt
 vsq; eò locum obtinerent, in quo paulò antè constitis-
 sent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret:
 quòd si propius accederetur, quàm honestissimè se in-
 tra munitiones reciperent. alij quoque equitatu edicis,
 vti quisque suo loco paratus, armatusq; præsto esset. at
 hæc non ipse per se coram, cum de vallo perspecularetur,
 sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio
 sedens, per speculatores, & nuncios imperabat, quæ fie-
 ri volebat. animaduertebat enim, quanquā magnis es-
 sent copijs aduersarij freti, tamen sæpe à se fugatis, pul-
 sis, perterritisq; & concessam vitam, & ignota peccata.
 quibus rebus nunquam tanta suppetret ex ipsorum
 inertia, conscientiaq; animi victoriæ fiducia, vt castra
 sua adoriri auderent. præterea ipsius nomen, auctori-
 tasq; magna ex parte, eorū exercitus minuebat auda-
 ciam. tum egregiæ munitiones castrorū, & valli, fossa-
 riumq; altitudo, & extra vallum styli cæci, mirabilem
 in modum confiti, vel sine defensoribus aditum aduer-
 sarijs

sarijs prohibebāt. scorpionum, catapultarū, ceterorumque telorū, quæ ad defendendum solent parari, magnā copiam habebat. atq; hæc propter exercitus sui presentis paucitatē, & tyrocinium præparauerat : non hostiū vi, & metu commotus. sapientem se, timidūq; hostiū opinioni præbebat. neq; idcirco copias, quanquam erant paucae, tyronūq; nō educebat in aciem, quòd victorie suorum diffideret : sed referre arbitrabatur, cuiusmodi victoria esset futura. turpe enim sibi existimabat, res rebus gestis, tantisq; exercitibus deuictis, tot tam claris victorijs partis, ab reliquis copijs aduersariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. itaq; cōstituerat gloriam, exultationēque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum parua aliqua in secūdo comiteatu occurrisset. Scipio interim paulisper, ut antè dixi, in eo loco commoratus, ut quæ despexisse Cæsarem videretur, paulatim reducit suas copias in castra; & concione aduocata, de terrore suæ desperationēq; exercitus Cæsaris verba facit; & cohortatus suos, victoriam propriam se eis breui datum pollicetur. Cæsar iubet milites rursus ad opus redire, & per causam munitionum, tyrones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Gætuliq; discessu fugerē quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quòd ipsi, maiorēsque eorum beneficio C. Marij vñ fuissent, Cæsaremque eius affinem esse se audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. quorum ex numero electis hominibus illustriores Gætulos, literis ad suos ciues datis, cohortatus, ut, manu facta, se, suosque defenderent, & ne sui inimici

inimicis, aduersariisq; dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla, ciuitate libera, etiam undique ad Cæsarem veniunt; seque paratos, quæcunque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tantum orare, & petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quò tutius id & sine periculo facere possent: se & frumentum, & quæcunque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. quibus rebus facile à Cæsare impetratis, præsidioq; dato, C. Messium, ædilia functum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Cōsidius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus, & equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præsidij relicta, cum octo cohortibus Acillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus peruenit. Cōsidius interim, cū ad urbē cum copijs accessisset, & animaduertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde, paucis post diebus, equestribus copijs à Labieno adductis, rursus Acillitanos, castris positos, obsidere cœpit. Per id tēpus C. Sallustius Crispus, quē paucis antè diebus missum à Cæsare cū classe demonstrauimus, Cercinnā peruenit, cuius aduentu C. Decius, quaestorius vir, qui ibi cū grandi familiæ suæ præsidio præerat cōmeatui, paruum nauigiū nactus conscēdit, ac se fugæ cōmendat. Sallustius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumētī inuento, naues onerarias, quarū ibi satis magna copia fuit, complet, atq; in castra ad Cæsarem mittit. Alienus interim pro cōsule è Lilybæo
in

in naues onerarias imponit legiones XIII, & XIII, & equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naues ventum secundum nacta, quarto die in portum ad Ruspina, vbi Cæsar castra habuerat, incolumes peruenierunt. ita Cæsar, duplici lætitia, ac voluptate vno tempore auctus, frumento, auxiliisque tandem suis exhilaratis animo, atque lenata sollicitudine, deponit legiones; equitēsque ex nauibus egressos, iubet ex languore, nausæque rescire; dimissos in castella, munitionesque disponit. Quibus rebus Scipio, qui cum eo essent comites mirari, & requirere: C. Cæsarem, qui vltro consueffet bellum inferre, ac laceßere prælio, subito commutatū non sine magno cōsilio suspicabantur. itaque ex eius patiētia in magnū timorem coniecti, ex Gætulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmijs, pollicitationibusque propositis pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt, qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, sepenumero, inquirunt, imperator, complures Gætuli, qui sumus Clientes C. Marij, & propemodum omnes ciues Romani, qui sunt in legione quarta, & sexta, ad te volumus, in tuæque præsidia confugere; sed custodijs equitū Numidarū, quò id sine periculo minùs faceremus, impediēbamur. nunc, data facultate, pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissimè venimus, ut perspiceremus, num quæ fossæ aut insidiæ elephantis ante castra, portasque, valli factæ essent; simulque cōsilia vestra cōtra easdē bestias, compa-

rationemq, pugnae cognosceremus, atq, ei renunciare-
 mus. Qui collaudati à Cæsare, stipendióq, donati, ad
 reliquos perfugas deducuntur. quorum orationem cele-
 riter veritas comprobauit. namq, postero die ex legio-
 nibus ijs quas Gætuli nominauerunt, milites legionarij
 complures à Scipione in castra Cæsaris perfugerunt.
 Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Viicæ
 præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, ser-
 norum deniq, & cuiusq, modi generis hominum, qui
 modo per ætatem arma ferre poterant habere, atq, sub
 manû Scipionis in castra submittere non intermisit.
 Legati interim ex oppido Tisáro, in quo tritici modia
 millia CCC. comportata fuerant, à negotiatoribus Ita-
 licis, aratoribúsq, ad Cæsarem venêre; quantáq, copia
 frumenti apud se sit, docent; simulq, orant, ut sibi præ-
 sidiû mittat, quò facilius & frumentum, & copiae suæ
 conseruetur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit;
 præsidiumq, breui tēpore se missurû dixit; cohortatús-
 q, ad suos ciues iubet proficisci. P. Sittius interim, cum
 copijs Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco
 munito locato, in quod Iuba, belli gerendi gratia, &
 frumentum, & res ceteras, quæ ad bellû usui solent esse,
 comportauerat, vi expugnando, est potitus. Cæsar post-
 quã legionib. veteranis duabus, equitatu, leuiq, arma-
 tura copias suas ex secūdo cōmeatu auxerat, naues sex
 onerarias statim iubet Lylibæum ad reliquum exerci-
 tum transportandû proficisci; ipse VI cal. Febr. circiter
 vigilia prima, imperat, speculatores, apparitoresq, om-
 nes ut sibi præsto essent. itaq, omnibus inscijs, neq, sus-
 picantibus; vigilia tertia iubet omnes legiones ex cas-

tris educi, atq; se consequi ad oppidū Ruspīnā versus,
 in quo ipse præsidium habuit; & quod primū ad ami-
 citiam eius accessit. inde paruulam proclinitatem di-
 gressus, sinistra parte campi, propter mare legiones edu-
 cit. hic campus mirabili planitie patet millia passuum
 XV. quem iugum ingens à mari ortum, neq; ita præal-
 tum, velut theatri efficit speciem. in hoc iugo colles sum-
 excelsi pauci; in quib; singule turres, speculeq; singule
 perueheres erāt collocatæ: quarum apud vltimam præ-
 sidium, & statio fuit Scipionis. Postquam Cæsar ad iu-
 gum, de quo docui, ascendit; atq; in unumquemq; collē
 turres, castellāq; facere cœpit; atq; ea minus semihora
 efficit; & postquam non ita longē ab vltimo colle, tur-
 riq; fuit, quæ proxima fuit castris aduersariorū, in qua
 docui esse præsidium, stationēq; Numidarum; paulif-
 per commoratus, perspectāque natura loci, equitatu in
 statione disposito, legionibus opus attribuit; brachiūm-
 que medio iugo ab eo loco ad quem peruenerat, vsq; ad
 eum unde egressus erat, iubet dirigi, ac muniri. quod
 postquam Scipio Labienusq; animaduertenterunt, equi-
 tati omni ex castris educto, acieq; equestri instructa, à
 suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur;
 pedestrem copiam in secunda acie, minus passus CCCC
 à castris suis constituunt. Cæsar in opere milites ad-
 hortari; neq; aduersariorum copijs moueri. iam, cum nō
 amplius passuum mille quingentis inter hostium acie,
 suāq; munitiones esse animaduertisset; intellexissetq;
 ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos
 hostem propius accedere; necesseque haberet legiones à
 munitionibus deducere; imperat turmæ Hispanorum,

ut ad proximum callem properè occurrerèt, præsidium-
q, inde deubarèt, locumq, caperent; eòdemque iubet
leuis armatura paucos consequi subsidio. qui missi ce-
leriter, Numidas adorti, partim viros capiunt, non-
nullos equites fugientes conuulnerauerunt; locòq, sun-
positi. postquam id Labienus animaduertit, quò cele-
rius ijs auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui
prope totum dextrum cornu auertit, atq, suis fugienti-
bus suppetias ire contendit. quod ubi Cæsar conspexit,
Labienum ab suis copijs longius abcessisse; equitatus
sui alam sinistra ad intercludendos hostes, immisit. E-
rat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna,
quatuor turribus exstructa, quæ Labieni prospectum
impediebat, ne posset animaduertere ab equitatu Cæ-
saris se intercludi, itaq, non prius vidit turmas Iulia-
nas, quàm suos cædi à tergo sensit, ex qua re subito in
terrorè conuerso, equitatu Numidarum, rectà in castra
fugere cōtēdit. Galli, Germaniq, qui restiterāt, ex su-
periore loco, & post tergum circumuēti, fortiterq, resi-
stētes concidūt vniuersi, quod ubi legiones Scipionis,
quæ pro castris erant instructæ, animaduertērūt, me-
tu, ac terrore obcæcata, omnib, portis in sua castra fu-
gere cœperunt. Postea, Scipione, eiúsq, copijs cāpo, colli-
búsq, exturbatis, atq, in castra compulsis, cum recepti
Cæsar cani iussisset, equitatumq, omnē intra suas mu-
nitione, recepisset, cāpo purgato animaduertit mirificæ
corpora Gallorum, Germanorūque, qui partim eius
auctoritatem erāt ex Gallia secuti, partim precio, pol-
licitationibúsq, adducti, ad eum se contulerant, non-
nulli qui ex Curionis prælio capti, conseruatiq, parem

gratiam in fide partienda præstare voluerant. horum
 corpora, mirifica specie, amplitudinēq, caesa toto campo,
 ac prostrata diuersè iacebant. His rebus gestis, postero
 die Cæsar ex omnibus præsidijs cohortes deducit, atque
 omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis malè
 acceptis, occisis vulneratisq, intra suas cōtinere se mu-
 nitiones cœpit. Cæsar instructa acie, secundum infima
 iugi radices, propius munitiones leniter accessit. iām
 minus mille passuum ab oppido Vxita, quod Scipio te-
 nebat, aberāt legiones Iulianæ; cum Scipio veritus, ne
 oppidum amitteret, unde aquari, reliquisq, rebus sub-
 leuari eius exercitus consueuerat, eductis omnibus co-
 pijs quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima
 equestri turmatim directa, elephantisq, turritis inter-
 positis armatisq, suppetias ire contendit. quod ubi Cæ-
 sar animaduertit, arbitratus Scipionem, ad dimicandum
 paratum, ad se certo animo venire, in eo loco, quē pa-
 lō antè commemorauī, ante oppidum constitit; suā
 aciem mediam eo oppido rexit. dextrum, sinistrū in
 cornu, ubi elephantis erant, in conspectu patenti aduer-
 sariorum constituit. Cū iam propè solis occasum Cæ-
 sar expectauisset; neq, ex eo loco, quō constitierat, Sci-
 pionem progredi propius se animaduertisset, locūq,
 magis defendere, si res coegisset, quàm in campo commu-
 nus consistere audere; non est visa ratio propius accede-
 di eo die ad oppidū; quoniā ibi præsidium grande Ne-
 midarum esse cognouerat, hostēs q, mediā aciem suā
 oppido rexisse; sibi q, difficile factū esse intellexit, sim-
 & oppidum vno tempore oppugnare, & in acie in
 nu dextrū, & sinistrū ex iniquiore loco, pugnare, præ-
 fertim

fertim cum milites à mane diei ieiuni sub armis ste-
 tissent defatigati. itaq, reductis suis copijs in castra,
 postero die propius eorum aciem instituit exporrigere
 munitiones, Interim Cōsidius, qui Acillam, & octo co-
 hortēs stipendiarias Numidis, Gætulisq, obsidebat, ubi
 C. Messius cohortibus præerat, diu, multumq, expertus
 magnisq, operibus sæpe admotis, & ijs ab oppidanis in-
 census, cum proficeret nihil, subito nuncio de equestri
 prelio allato commotus, frumento, cuius in castris copi-
 am habuerat, incenso, vino, oleo, ceterisq, rebus quæ ad
 victum parari solent, corruptis, Acillam, quæ obside-
 bat, deseruit; atq, itinere per regnum Iubæ factō, copi-
 as cum Scipione paritū, Adrumetū se recepit. Interea
 ex secundo commeatu, quæ à Sicilia miserat Alienus,
 navis vna, in qua fuerat Q. Commius, & L. Tici-
 da e-
 ques Rom. ab residua classe, cum errauisset, delatāq, es-
 set vento ad Thapsū, à Virgilio scaphis, nauculisq,
 afluarijs excepta est, & ad Scipionē deducta. Item al-
 tera navis triremis ex eadē classe, errabunda, ac tēpes-
 tate ad Aegimurum delata, à classe Vari, & M. Osta-
 uij est capta; in qua milites veterani cum uno centuri-
 one, & nonnulli tyrones fuerunt: quos Varus asserva-
 tos sine contumelia deducendos curauit ad Scipionem.
 qui, postquam ad eum peruenerunt, & ante suggestum
 eius constituerunt, Non vestra, inquit, sponse vos, certō
 scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu, &
 imperio coactos ciues, & optimum quemq, nefario con-
 sectari. quos quoniam fortuna in nostram detulit po-
 testatem, si id, quod facere debetis, rempublicam cum
 optimo quoq, defenditis, certum est vobis vitam & pe-
 cuniam

cuniam donare, quapropter, quid sentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab ijs gratias sibi actum iri, potestatem ijs dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIII Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quod mihi vitam incolumitatemque, belli iure capto, polliceris. & forsitan isto vterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Ego ne contra Casarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusque exercitum, pro cuius dignitate, victoriaque, amplius XXXVI annis depugnavi, adversus, armatusque, consistam? neque ego istud facurus sum: & te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. contra cuius enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas, elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, & confutue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius X sumam. tu me ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas. Postquam hac centurio presenti animo adversus opinionem eius est locutus; ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit centurionibus; quid fieri vellet; atque ante pedes centurionem interfecit; reliquosque veteranos à tyronibus iubet secerni: abducite, inquit, istos, nefario scelere contaminatos, & cade civium sagitanos. sic extra vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. tyrones autem iubet inter legiones disperdiri, & Commium cum Tricida in conspectum suum prohibet adduci. quia ex re Caesar commotus, eos, quos in stationibus cum longis navibus

bus apud Thapsum custodiae causa esse infferat, ut suis onerarijs, longisque navibus praesidio essent, ob negligentiam ignominiae causa dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit. Per id tempus ferè Caesaris exercitui res accidit incredibilis auditu. namque, Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum saxorum grandine subito est exortus ingens. ad hoc autem incommodum accesserat, quod Caesar non, more superiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, sed in tertio, quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat: operèq, faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatē. praeterea ita ex Sicilia exercitum transportaverat, ut, praeter ipsum militem, & arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quae usui militi esse consuevit, in naues imponi pateretur. in Africam autem non modò sibi quidquam non acquisierant, aut parauerant, sed etiam propter annoe caritatem, ante parata consumserant. quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus, corijsque contextis, permanebant. itaque, subito imbre, grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris, aquaq, omnes subriti, disiectiq, nocte tempesta, ignibus extinctis, rebúsque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagantur, scuiisque capita contegebant. eadem nocte V legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Iuba, de equestri praelio Scipionis certior factus, evocatusq,

ab eodem literis, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut secum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Caesaris cum tribus legionibus, equitibusque, frænatis DCCC, Numidis sine frænis, peditibusque, eius armatura grandi numero, elephantisque, XXX egressus è regno, ad Scipionem est profectus. postquam ad eum peruenit, castris regis seorsum positis, cum eis copijs, quas cõmemorauit, haud ita longè à Scipione consedit. Erat in castris Caesaris superiori tempore magnus terror; & expectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis suspensione animi ante aduentum Iubæ commouebatur. postquã verò castra castris contulit; despectis eius copijs, omnẽ terrorem deponit. ita, quam antea absens habuerat auctoritatẽ, eam omnem præsens dimiserat. quo facto, facile fuit intellectum, Scipioni additum animum, fiduciãque regis aduentu. nam postero die vniuersas suas, regisque copias cum elephantis LX productas in aciem, quàm speciosissimè potuit, instruxit; ac paulò longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Caesar postquam animaduertit Scipioni auxilia fere, quæ expectasset, omnia conuenisse, neque moram pugnandi vllam fore, per iugum summum cum copijs progredi cæpit, & brachia protinus ducere, & castella munire; propiusque Scipionem capiendos loca excelsa occupare contendit. Aduersarij, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupauerunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat, & quo propius loco fuerat,

eo celerius occurrerat. Erat conuallis satis magna lati-
 tudine, altitudine prærupta, crebris locis spelunca in
 modum subruptis : quæ erat transeunda Cæsari antè,
 quàm ad eum collem quem capere volebat, peruenire-
 tur: ultraq; eam conuallem oliuetum vetus crebris ar-
 boribus condensum. Hic cum Labienus animaduertis-
 set, Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse
 conuallem, oliuetum transgredi, eorum locorum peri-
 cius, in insidijs cum parte equitatus, leuique armatura
 consedit : & præterea post montem, collémque equites
 in occulto collocauerat ; ut, cum ipse ex improviso le-
 gionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet;
 & re duplici perturbatus Cæsar, eiusq; exercitus, neq;
 retrò regrediundi, neque ultra procedendi oblata fa-
 cultate, circumuentus concideretur. Cæsar, equitatu
 antè præmisso, inscius insidiarum, cum ad eum locum
 venisset, abusi, siue obliti præceptorum Labieni, siue ve-
 rini ne in fossa ab equitibus opprimerentur, vari, ac sin-
 guli de rupe prodire, & summa petere collis. quos Cæsa-
 ris equites consecuti partim interfecerunt, partim vi-
 cis sunt potiti. deinde protinus collem petere contende-
 runt, atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter oc-
 cupauerunt. Labienus cum parte equitum vix fuga
 sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, Cæsar
 legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat
 positus, castra munivit. deinde ab suis maximis ca-
 stris per medium campum, è regione oppidi Vzitæ, quod
 inter sua castra, & Scipionis in planitie positum erat,
 tenebaturq; à Scipione, duo brachia instituit duci, &
 ea erigere, ut ad angulum dextrum, sinistrumq; eius
 oppi-

oppidi conuenirent. is hac ratione opus instruebat, ut
 cum propius oppidum copias admonisset, oppugnare
 cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab
 equitatus multitudine circumuentus, ab oppugnatione
 deterreretur. præterea, quò facilius colloquia fieri
 possent, etsi qui perfugere uellent, id quod antea sæpe
 accidebat, magno cum eorum periculo, tum facile, & sine
 ne periculo fieret. voluit etiam experiri, cum propius
 hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. acce-
 debat etiam ad reliquas causas, quòd is locus depressus
 erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant. aquatione e-
 nim longa, & angusta utebatur. Dum hæc opera, que
 antè dixi, fiebant à legionibus, interim pars aciei ante
 opus instructa sub hoste stabat. equites barbari, lenis
 armaturæ, prælijs minutis comminùs dimicabant. Cæ-
 sar ab eo opere cum iam sub uesperum copias in castra
 reduceret; magno incurso, cum omni equitatu, lenis
 armaturæ, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios im-
 petum fecerunt. equites Cæsariani, ex vi uniuersa, su-
 bitaque hostium multitudinis pulsî, parumper cesserunt.
 quæ res aliter aduersarijs cecidit. namque Cæsar
 ex medio itinere copijs reductis, equitib. suis auxilium
 tulit. equites autem, aduentu legionum animo additi
 conuersis equis in Numidas cupidè insequentes, disper-
 sosque impetum fecerunt, atque eos conuulceratos
 que in castra regia repulerunt, multosque ex ijs in castra
 fecerunt. quòd ni in noctem prælium esset coniectum
 puluisque vento flatus omnium prospectibus offecisset.
 Iuba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris uenirent;
 equitatusque cum leni armaturâ funditis ad castra
 1erunt.

gneracionem deletus esset. interim incredibiliter ex le-
 gionibus quarta, & sexta Scipionis milites diffugere,
 partim in castra Caesaris, partim in quam quisque po-
 tuerat regionem peruenire. itémque equites Curiani,
 diffusi Scipioni, eiusque copijs, complures se eodem con-
 ferebant. Dum hæc circum Vxitam ab utrisque duci-
 bus administrantur, legiones duæ, nona, & decima, ex
 Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cum iam non longè
 à portu Ruspinae abessent, conspiciatæ naues Casaria-
 nas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti ne
 in aduersariorum, ut insidiandi gratia ibi commoran-
 tium, classem inciderent, imprudentes vela in aliũ de-
 derunt; ac diu, multumque iactati, tandem, multis post
 diebus siti, inopiæque confecti, ad Casarem peruene-
 runt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia
 pristinae licentiæ militaris, ac rapinarum certorum
 hominum, paruulam modò causulam nactus Caesar, quòd
 Auienus tribunus mil. decimæ legionis nauem comme-
 rat familia sua, atque iumentis occupauisset, neq; mi-
 nimum vnũ ab Sicilia sustulisset; postero die de sug-
 gressu, conuocatis omnium legionum tribunis, centurio-
 ribusque, Maximè vellem, inquit, homines suæ petu-
 antia, nimiaque libertatis aliquando finem fecissent,
 neq; lenitatis, modestiæ, patientiæq; rationem habu-
 isse: sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque termi-
 num constituant, quo ceteri dissimiliter se gerant;
 gomet ipse documentum in more militari constituam. C.
 aniene, quòd in Italia milites populi R. contraremp.
 stigasti; rapinasq; per municipia fecisti; quòdq; mi-
 rei q; pub. inutilis fuisti; & pro militib. tuã familiã
 iumen-

Missionis
 ignomini-
 ose for-
 mula.

iumentaque in naues imposuisti : tuâque opera, militi-
 busque tempore necessario resp. caret, ob eas res, igno-
 miniae causa, ab exercitu meo te remoueo : hodieque ex
 Africa abesse, & quantum potes, proficisci iubeo. i-
 remque te, A. Fonteius, quod tribunus mil. seditiosus, ma-
 lalisque ciuis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Alienus, M.
 Tyro, C. Clusianus, cum ordines in meo exercitu benefi-
 cio, non virtute, consecuti, ita vos gesseritis, ut neque
 bello fortes, neque pace boni, aut utiles fueritis; & ma-
 gis in seditione, concitandisque militibus, aduersario-
 rum imperatoris, quam pudoris, modestiaeque fueritis
 studiosiores; indignos vos esse arbitror, qui in meo ex-
 exercitu ordines ducatis; missosque facio, & quantum
 potestis, abesse ex Africa iubeo. Itaque tradidit eos cen-
 turionibus; & ad singulos non amplius singulis addi-
 tis seruis, in naui imponendos separatim curauit. Ga-
 zuli interim perfugae, quos cum literis, mandatisque
 Caesare missos supra docuimus, ad suos ciues perueniunt;
 quorum auctoritate facile adducti, Caesarisque nomine
 persuasi, à rege Iuba desciscunt; celeriterque cuncti ar-
 ma capiunt; contraque regem facere non dubitant,
 quibus rebus cognitis, Iuba, distentus triplici bello, ne-
 cessitate coactus, de suis copiis, quas contra Caesarem ad-
 duxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quae es-
 sent praesidio contra Gaetulos. Caesar, brachijs perfectius
 promouisque eò usque, ut telum ex oppido abijci non pos-
 set, castra munit; balistis, scorpionibusque crebris an-
 te frontem castrorum, contraque oppidum collocatis, de-
 fensores muri detertere non intermittit: eoque quinque
 legiones ex superioribus castris deducit. qua facultate
 oblata

oblata, illustriores, notissimique conspectum amicorum,
propinquorumque efflagitabant, atque inter se collo-
quebantur: quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem
non fallebat. namque Gætuli ex equitatu regio nobili-
ores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario
antè meruerant, eîsque beneficio agris, finibusque do-
nati, post Syllæ victoriam sub Hyemsalis regis erant po-
testate dati, occasione capta, nocte iam luminibus ac-
censis, cum equis, calonibusque suis circiter mille perfu-
gunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proximè
Vxita locata: quod postquam Scipio, quiq; cum eo e-
rant, cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo es-
sent, ferè id tempus per M. Aquinium cum C. Saserna
colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil
attinere, eum cum aduersarijs colloqui, cum nihilo mi-
nus eius sermonem nuncius ad se referret, diceretq; ut
reliqua, quæ vellet, perageret. viator postea ab Iuba ad
eum est missus, qui diceret, audiente Saserna, vetas te
rex colloqui. quo nuncio perterritus, discessit, & dicto
audiens fuit regi, usu venisse hoc ciui Romano miror,
& ei, qui à populo Ro. honores accepisset, incolumi pa-
tria, fortunisque omnibus, Iubæ barbaro potius obedi-
entem fuisse, quàm aut Scipionis obtemperasse nuntio,
aut, cæsis eiusdem partis ciuibus, incolumem reuerti
malle. Atque etiam superbius Iubæ factum non in M.
Aquinium, hominem nouum, paruumq; senatorem, sed
in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honori-
busque præstantem. nam, cum Scipio sagulo purpureo
ante regis aduentum uti solitus esset, dicitur Iubæ cum
eo egisse, non oportere illum eodem uti vestitu, atq; ipse
utere-

videretur. itaque factum est, ut Scipio ad album sese
 vestitum transferret, & Iuba homini superbissimo, in-
 eritissimoque, obtemperaret. Postero die uniuersas om-
 niu copias de castris omnibus deducunt; & superci-
 lium quoddam excelsum nacti, non longè à Caesaris ca-
 stris aciem constituunt; atque ibi consistunt. Caesar i-
 zem producit copias, celeriterque, ijs instructis, ante su-
 as munitiones, quæ erant in campo, constituit, sine du-
 bio existimans ultrò aduersarios, cum tam magnis co-
 pijs, auxilijsque regis essent præditi, prompti ijsq, profi-
 luissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros, a-
 quo circumuectus, legionesque cohortatus, signo dato,
 accessum hostium aucupabatur ipse enim à suis muni-
 tionibus longius non sine ratione non procedebat; quod
 in oppido Uzita, quod Scipio tenebat, hostiũ erant co-
 hortēs armatæ. eidem autem oppido ad dextrum latus
 eius cornu erat oppositum. verebaturq, ne, si præter-
 gressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum
 ad riu conciderent. præterea hæc quoq, eum causa tar-
 dauit, quod erat locus quidam perimpeditus ante ac-
 iem Scipionis, quem suis impedimento ad ultrò occu-
 rendum fore existimabat. Non arbitror esse præter-
 mittendum, quemadmodum exercitus utriusque fue-
 runt in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direx-
 it. collocabat in fronte suas, & Iuba legiones; postea
 autem Numidas in subsidiaria acie, ita extenuatos, ut
 in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies
 legionarijs militibus videretur. in cornibus autem du-
 plex esse existimabatur. elephantos dextro, sinistroque
 cornu collocauerat, equalibus inter eos intervallis in
 seriectis

interiectis. post autem elephantos armaturas leues, Numidasque substituerat auxiliares. equitatum frenatum inuersum in suo dextro cornu disposuerat. sinistrum enim cornu oppido Vxita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. propterea Numidas, leuesque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, ferè interiecto non minùs nulle passuum spatios, & ad collis radices magis appulerat, longiusque ab aduersariorum, suisque copiis promovebat: id hoc consilio, ut, cum acies duæ inter se concurrissent initio certaminis, paulò longius eius equitatus circumuectus ex improviso clauderet multitudine sua exercitum Cesaris, atque perturbatum iaculis congereret. Hæc fuit ratio Scipionis ea die præliandi. Cesaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro cornu ordiar, & ad dextrum perueniam. Habuit regionem nonam, septimam in sinistro cornu, trigessimam, vigesimam nonam, tertiamdecimam, quartamdecimam, vigesimam octauam, vigesimam sextam in media acie, ipsum autem dextrum cornu secundam aciem ferè in earum legionum parte cohortium collocauerat. præterea ex tyronum paucas adiecerat, tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocauerat, uti sinistrum suum cornu triplex. id eo consilio fecerat, quòd suum dextrum latus munitionibus adiunxerat, sinistrum autem, equitatus hostium multitudini resistere posset. eodemque suum omnem contulerat equitatum: quòd ei parum confidebat, præsidio his equitibus legio quintam præmiserat, leuemque armaturam inter equites inter-

interposuerat. sagittarios variè, passimq³, locis ceri-
 maximèq³, in cornibus collocauerat. Sic virorumque
 exercitus instructi, non plùs passuum trecentorum in-
 teriecto spatio, quod fortè ante id tempus acciderat
 nunquam, quin dimicaretur, à mane usque ad horam
 decimam diei perstiterunt. iámque Cæsar dum exerci-
 tum reducere intra munitiones suas cœpisset; subitò
 niuersus equitatus vltior Numidarum, Gætulorū-
 que sine frænis ad dextram partem se mouere, propius-
 que Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœ-
 pit. frænati autem Labieni equites in loco permanere
 legionèsq³, distingere: cū subitò pars equitatus Cæsaris
 cū leui armatura contra Gætulos iniussu, ac temerè lo-
 giùs progressi, paludèq³, trāsgressi multitudinē hostiū
 sustinere pauci nō potuerunt; leuiq³, armatura deserti
 ac pulsi, conuulneratīq³, uno equite amisso, multis equi-
 faucijs, leuis armaturæ vigintisex occisis, ad suos refu-
 gerunt. quo secundo equestri prælio factō, Scipio læuam
 in castra nocte copias reduxit. quod proprium gaudium
 bellantibus fortuna tribuere non decreuit. namque po-
 stero die Cæsar cum parte equitatus sui Leptim fru-
 menti gratia misit. in itinere prædatores equites Nu-
 midas, Gætulosq³, ex improviso adorti circiter centum
 partim occiderunt, partim viuorum potiti sunt. Cæsar
 interim quotidie legiones in campum deducere, atque
 opus facere, vallūmq³, & fossam per medium campum
 ducere, aduersariorūque excursionibus iter officere
 non intermittit. Scipio item munitiones contrā facere
 & in iugo, ne à Cæsare excluderetur adproperare. Iu-
 duces vtrique & in operibus occupati erant, & nihil

minis equestribus praelijs inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classē, quam antea Viicæ, hiemis gratia, subduxerat, cognito legionis septimæ, & octavæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit; ibiq; & Gæulis remigibus, epibatīsq; cōplet; insidiandiq; gratia progressus, Adrumetū cum quinquagintaquinq; navibus peruenit. cuius aduentus inscius Cæsar L. Cispium cum classe XXVII navium ad Thapsum versus in stationem, presidij gratia commeatus sui, mittit: itēq; Q. Aquilam cum tredecim navibus longis Adrumetum eadem de causa præmisit. Cispium, quod erat missus, celeriter peruenit: Aquila, tempestate iactatus, promontorium superare non potuit: atque angulum quendam tutum à tempestate nactus cum classe se longius à prospectu remouit. reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimq; in litore vagantibus, parim in oppido, victus sui mercandi gratia, progressis, vacua à defensoribus stabat. quibus rebus, Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda Adrumeto ex cothone egressus primo mane Leptim vniuersa classe vectus, naues onerarias, quæ longius à portu in salo stabant, incendit, & pentiremes duas, vacuas à defensoribus nullo repugnante cepit. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, cum opera circuiret, certior factus, quæ aberant à portu millia passuum VI, equo admissio, ommissis omnibus rebus celeriter peruenit Leptim, ibique moratus, omnes ut se naues consequerentur, primum ipse nauigium parium conscendit; in cursu Aquilam, multitudine nauigiorum perterritum, atque repidantem, nactus, hostium classem sequi cepit. Inte-

rim Varus, celeritate Caesaris, audaciâque motus cum vniuersa classe, conuersis nauibus, Adrumetum versus fugere contendit. quem Caesar in millibus passuum quatuor consecutus, recuperata quinquereni, cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus CXXX in ea naue captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum, epibatarumque cepit. reliquæ naues hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in cothonem se vniuersæ contulerunt. Caesar eodem vento promontorium superare non potuit; atque in salo in anchoris ea nocte commoratus. prima luce Adrumetum accedit; ibique nauibus oncrarijs, quæ erant extra cothonem incensis, omnibusque reliquis alijs, aut subdactis, aut in cothonem compulsis, paulisper commoratus, si fortè vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. in ea naue captus est P. Vestrius, eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus; quem Caesar in Hispania cum reliquis dimiserat; & postea se ad Pompeium contulerat; inde ex prælio effugerat, in Africamque ad Varum venerat. quem ob periurium, perfidiâque Caesar iussit necari. P. Vestrio autem, quod eius frater Romæ pecuniam imperatam numerauerat, & quod ipse suam causam Caesaris probauerat, se Nasidij classe captum, cum ad necem duceretur, benefici Vari esse seruatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignorat. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, & in omnibus fere villis sub terra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant, atque id propter bella maxime, hostiumque subitum ad-

uentum

entum praearent, qua de re Caesar certior per indicem
factus, tertia vigilia legiones duas cum equitatu mit-
tis à castris suis millia passuum decem; atq; inde mag-
no numero frumenti onustos recepit in castra, quibus
ebus cognitis, Labienus, progressus à suis castris mil-
lia passuum VII per iugum, & collem, per quem Cae-
sar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum fa-
cit; atque ibi ipse quotidie existimans Caesarem eadem
sepe frumentandi gratia commeaturum, cum magno
equitatu, leuique armatura insidiaturus, locis idoneis
consedit. Caesar interim, de insidijs Labieni ex perfugis
prior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes
quotidiano instituto, saepe idem faciendo, in negligentia
adducerentur, subito mane imperat porta decuma-
ta legiones se octo veteranas cum parte equitatus se-
qui: atq; equitibus praemissis, neque opinantes insidia-
nes subito, in conuallibus latentes, leui armatura con-
dicere circiter D; reliquos in fugam turpissimam conie-
cit. Interim Labienus cum vniuerso equitatu fugien-
tibus suis suppetias occurrit, cuius vim multitudinis
ne equites pauci Caesariani iam sustinere non possent,
Caesar instructas legiones hostium copijs ostendit, quo
facto, perterritus Labienus, ac retardatus, suos equites re-
cepit incolumes, postero die Iuba Numidas eos, qui, loco
missos, fuga se receperant in castra, in cruce omnes suf-
fixit. Caesar interim, quoniam frumenti inopia preme-
batur, copias omnes in castra conduxit, atque praesidio
epi, Russinae, Acylae relicto, Cispio, Aquileq; classe
radita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari
insiderent, ipse, castris incensis, quarta noctis vigilia,

acie structa, impedimentis in sinistra parte collocatis
 ex eo loco proficiscitur, & peruenit ad oppidum Aggar
 quod à Gætulis sæpe antea oppugnatum, summamque
 vi per ipsos oppidanos erat defensum. ibi in campo ca-
 tris vnis positis, ipse frumentatum circum villas cum
 parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei
 vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu
 in, redijt in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris dis-
 cessu, cum vniuersis copijs per iugum Cæsarem subsequen-
 ter cepit; atque ab eius castris millia passuum VI, longi-
 tudinis castris dispartitis copijs, consedit. Oppidum erat
 Zetta, quod aberat à Scipione millia passuum decem
 ad eius regionem, & partem castrorum collocatum,
 Cæsare autem diuersum, ac remotum, quod erat ab
 longè millia passuum XVIII. huc Scipio legiones duas
 frumentandi gratia, misit. quod postquam Cæsare
 perfugis cognouit, castris ex campo in collem, ac tui-
 ra loca collocatis, atq; ibi præsidio relicto, ipse quarta
 vigilia egressus præter hostium castra proficiscitur
 copijs, & oppido positur: legiones Scipionis compen-
 dius in agris frumentari: & cum eò contendere co-
 naretur, animaduertit copias hostium ijs legionibus
 occurrere suppetias. quæ res eius impetum retardauit
 itaque capto C. Biotio Regino, equite R. Scipionis
 miliarissimo, qui eî oppido præerat, & P. Atrio, equi-
 te R. de conuentu Viicensi, & camelis XXII regibus
 ductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se-
 cipere cepit ad castra. cum iam non longè à castris Scipio-
 nis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus
 enus, Afraniusque, cum omni equitatu leuiq; armamento

ra ex insidijs adorti, agmini eius extremo se offerunt,
 et ex collibus primis existunt. quod postquam Cæsar
 animaduertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sar-
 cinas legionarios in acervum iubet comportare, atque
 celeriter signa hostibus inferre. quod postquam cæpit
 fieri; primo impetu legionis, equitatus & levis ar-
 matura hostium nullo negotio loco pulsa, & deiecta
 est de colle. cum iam Cæsar existimasset hostes pulsos,
 deserti- osque finem lacessendi facturos; & iter cap-
 tum pergere cepisset; iterum celeriter ex proximis col-
 libus erumpunt, atque eadem ratione, qua antè dixi,
 in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, le-
 visq; armaturæ, mirabili velocitate præditi; qui inter
 equites pugnabant, & vna, paritèrque cum equitibus
 concurrere, & refugere consueuerant. cum hoc sæpius
 facerent, & Iulianos proficiscentes insequerentur, &
 refugerent stantes, propius non accederent, & singula-
 ri genere pugnae uterentur; eosque iaculis conuul-
 sere satis esse crederent; Cæsar intellexit, nihil ali-
 ud illos conari, nisi, ut se cogerent castra in eo loco po-
 nere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus eius
 ieiunus, qui à quarta vigilia usque ad horam deci-
 mam diei nihil gustasset, ac iumenta sui perirent. cum
 iam ad solis occasum esset, & non totos centum passus
 in horis quatuor esset progressus, equitatu suo, prop-
 ter equorum interitum, extremo agmine remoto, le-
 giones inuicem ad extremum agmen euocabat. ita vim
 hostium, placidè, lenitèrque procedens, per legiona-
 rium militem commodiùs sustinebat. interim equitum
 Numidarum copiae dextra, sinistraque per colles per-

currere coronæque in modum cingere multitudinē
Cæsaris copias, pars agmen extremum insequi. Cæsari
interim non amplius tres, aut quatuor milia
veterani, si se conuertissent, & pila viribus conterere
in Numidas infestos coniecissent, amplius duorum milium
ad unum terga vertebant; ac rursus ad aciem
passim, conuersis equis, se colligebant, atque in spatium
consequabantur, & iacula in legionarios coniciebant.
ita Cæsar, modò præcedendo, modò resistendo, tardius
itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad castra
in castris incolumes, faucibus X factis, reduxit. Labienus,
circiter CCC amissis, multis vulneratis, ac defessis
instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones
productas cum elephantis, quos ante castra ad
aciem, terroris gratia, in conspectu Cæsaris collocauerat,
reducit in castra. Cæsar contra eiusmodi hostium genera,
copias suas, non ut imperator exercitum veteranorum
victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tyrannum
gladiatores condoceretur, quo pede reciperent ab hostibus
te, & quemadmodum obuersi aduersariis, & in quocumque
zulo spatium resisterent, modò procurrerent, modò recederent,
comminarenturque, impetum, ac prope quo loco, &
quemadmodum tela mitterent, præcipit. mirificè enim
hostium levis armatura anxium exercitum nostrum
atque sollicitum habebat: quia & equites deterrebat præ
lium inire, propter equorum interitum; quod eos iaculis
interficiebant, & legionarii militem defatigabant
propter velocitatē. grauis enim armatura miles sum
latque ab his insectatus constiterat, in eosque impetum fe
cerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant. quibus

ex rebus Cæsar vehementer cōmonebatur: quia, quod-
 tumq; prælium, quoties erat commissum, equitatu suo,
 sine legionario milite, hostium equitatu, leuig, arma-
 turæ coram nullo modo par esse poterat. sollicitabatur
 autem his rebus, quòd nondum hostium legiones cogno-
 uerat, & quoniam modo sustinere se posset ab eorum e-
 quitatu, leuig, armatura, quæ erat mirifica, si legiones
 quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quòd
 elephantorum magnitudo, multitudoque militum ani-
 mos detinebat in terrore. cui vni rei tamen inuenerat
 remedium, namque elephantos in Italiam transportari
 iusserat: quo & miles noster speciẽmque, & virtutem
 bestię cognosceret, & cui parti corporis eius telum fa-
 ciũ adigi posset; ornatissq; ac loricatorum elephantus cum
 esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relin-
 queretur, ut eò tela conijcerentur; præterea, ut immen-
 sa bestiarum odorem, stridorem, speciẽm, consuetudine
 captarum, non reformidarent, quibus ex rebus largiter
 erat consecutus, nam & milites bestias manibus per-
 tractabant, earum tarditatem cognoscebant: equitẽsq;
 in eos pila præpilata conijciebant, atque in consuetudi-
 nem equos patientia bestiarũ adduxerat. Ob has cau-
 sas, quas suprà commemoravi, sollicitabatur Cæsar,
 tardiorque, & consideratior erat factus, & ex pristi-
 na belliandi consuetudine, celeritatẽque excesserat.
 nec mirum, copias enim habebat in Gallia bellare con-
 suetas, locis campestribus, & contra Gallos, homines
 apertos, minimẽque insidiosos: qui per virtutem, non
 per dolum, dimicare consueuerunt, tum autem erat ei
 laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos,

insidias, arificia cognoscere, & quid sequi, quid vitare
 cōueniret. itaq, quò hæc celerius cōciperent, dabat ope-
 ram, ut legiones non uno loco contineret, sed per causã
 frumentandi, huc atq, illuc raptaret: ideo quòd hosti-
 um copias ab se, suòq, vestigio non discessuras existi-
 bat, atque post diem tertium productas accuratius su-
 as copias, sicut instruxerat, propter hostium castra
 prætergressus, æquo loco inuitat ad dimicandum, post-
 quam eos abhorreere videt, reducit sub vesperum legio-
 nes in castra. Legati interim ex oppido Vacca, quod fi-
 nitimum fuit Vzitæ, cuius Cæsarem positum esse de-
 monstrauimus, veniunt; petunt, & obsecrant, ut sibi
 præsidium mittat, se res complures, quæ vtilis bello sint,
 administraturos. Per id tempus de eorum voluntate,
 studiòq, erga Cæsarem transfuga suos ciues facit ceri-
 ores, Iubam regem celeriter cum copijs suis, antequàm
 Cæsaris præsidium eò perueniret, ad oppidum accurris-
 se, atq, adueniente multitudine circumdata, eo potius;
 omnibûsq, eius oppidi incolis ad unum interfectis, de-
 disse oppidum diripiendum, delendûmque militibus.
 Caesar interim, lustrato exercitu, ad XII kal. Apr.
 postero die productis vniuersis copijs, processus à suis
 castris millia passuum V, à Scipione circiter duûm mil-
 lium interiecto spatio, in acie constitit. postquam sati-
 diûsq, aduersarios à se ad dimicandum inuitatos, super-
 sedere pugne animaduertit, reducit copias. postero die
 castra mouet, atq, iter ad oppidum Sarsuram, vbi Sci-
 pio Numidarum habuerat præsidium, frumentûmque
 comparauerat, ire contendit. quod vbi Labienus ani-
 maduertit, tum equitatu, lenique armatura agmen

eius extremum carpere cæpit : atque ita lixarum,
 mercatorumque, qui plaustris merces portabant, in-
 terceptis sarcinis, addito animo, propius, audacius-
 que accedit ad legiones; quod existimabat, milites,
 sub onere, ac sub sarcinis defatigatos, pugnare nō posse.
 que res Cæsarem non fefellerat, namque expeditos ex
 singulis legionibus trecentos milites esse iusserat. itaq;
 eos in equitatum Labieni immisos, turmis suorū sup-
 petias mittit. tum Labienus, conuersis equis, signorum
 conspectu perterritus, turpissimè cōtendit fugere, mul-
 tis eius occisis, compluribus vulneratis. milites legiona-
 rij ad sua se recipiunt signa, atq; iter inceptum ire cæ-
 perunt. Labienus per ingum summum collis dextrorsus
 procul milites subsequi non desistit. Postquam Cæsar
 ad oppidū Sarsuram venit, inspectantibus aduersarijs,
 interfecto præsidio Scipionis, cū suis auxilium ferre
 non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipio-
 ne euocato, qui ibi præerat, atque, à multitudine cir-
 cumuento, interfectoq; oppido potitur; atq; ibi fru-
 mento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdrum
 peruenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum
 grandi præsidio, cohorteq; sua gladiatorum. Cæsar, op-
 pidi natura perspecta, atq; inopia ab oppugnatione e-
 ius deterritus, protinus profectus circiter millia pas-
 suum quatuor, ad aquā fecit castra; atq; inde quarta
 die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar ha-
 buerat. idem facit Scipio, atq; in antiqua castra copias
 reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione, & pote-
 state Iubæ esse consueverant, in extrema eius regni regi-
 one maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos
 ad

490 DE BELLO AFRICANO
ad Cæsarem mittunt; rem malè gestam docent; petunt,
orantq³, ut suis fortunis presto, quod bene meriti essent,
auxiliũ ferret. Cæsar, eorum consilio probato, M. Cris-
pum tribunum cū cohorte, & sagittarijs, tormentisq^{ue}
compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tem-
pore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo im-
pediti, aut, commeatu dato, cū signis non potuerāt ante
transire in Africam, ad millia quatuor, equites CCCC,
funditores, sagittariiq³, mille vno commeatu Cæsari oc-
currerūt. itaq³, tum his copijs, & omnibus legionibus e-
ductis, sicut erat instructus, VIII millibus passuum à
suis castris, ab Scipionis verò quatuor millibus passim,
longè constitit in campo. Erat oppidũ infra castra Sci-
pionis nomine Tegea, vbi præsidium equestre circiter
CCCC habere consueuerat. eo equitatu dextra, sinistra-
que directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex ca-
stris eductis, atq³, in iugo inferiore instructis, non lon-
gius fere mille passus ab suis munitionibus progressus,
in acie constitit. postquam diutius in vno loco Scipio
cōmorabatur; & tempus diei in ocio consumebatur;
Cæsar equitũ turmas suorũ iubet in hostiũ equitatũ,
qui ad oppidũ in statione erat, facere impressionem; le-
uẽm q³, armaturã, sagittarios, funditeresq³, eodẽ submit-
tit, quod vbi cæptum est fieri; & equis concitatis, Iu-
liani imperũ fecissent; Pacidius suos equites exporri-
gere cæpit in longitudinem, ut haberent facultatẽ tur-
mas Iulianas circumfundere, & nihilo minùs fortissi-
mè, acerrimèq³, pugnare. quod vbi Cæsar animaduertit,
trecentos, quos ex legionibus habere expeditos consue-
nerat ex proxima legione, quæ ei prælio in acie consti-

terat, iubet equitum succurrere. Labienus interim
suis equitibus auxilia equeſtria ſummittere, ſauciſq;
ac deſatigatis integros, recentioribſq; viribus equites
ſubminiſtrare. Poſtquam equites Iuliani CCCC vim
hoſtium, ad quatuor millia numero, ſuſtinere non pote-
rant, & à leui armatura Numidarum vulnerabātur,
minutatiſque cedebant; Ceſar alteram alam mittit,
qui ſatagentibus celeriter occurrerent. quo facto, ſui
ſublatis vniuerſi in hoſtes impreſſione facta, in fugam
aduerſarios dederunt, multis occiſis, compluribus vul-
neratis. inſecuri per tria millia paſſuum, uſq; in colles
hoſtibus adaſtis, ſe ad ſuos recipiunt. Ceſar in horam
X commoratus, ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua caſtra
recepit omnibus incolumibus. in quo prælio Pacidius
graniter pilo per caſſidem caput iſtus, complurēſq; du-
ces, ac fortiſſimus quiſque interſecti, vulneratiq; ſunt.
Poſtquam nulla conditione cogere aduerſarios pote-
rat, ut in æquum locū deſcenderet, legionūq; pericu-
lū facerent; neq; ipſe propius hoſtē caſtra ponere, prop-
ter aquæ penuriā, ſe poſſe animaduerteret, aduerſarios
nō eorū virtute conſidere, ſed aquarū inopia fretos, de-
ſpicere ſe intellexit. pridie non. Apr. tertia vigilia e-
greſſus, ab Agar XVI millia paſſuū nocte progreſſus,
ad Thapſum, ubi Virgilius cū grādi præſidio præerat,
caſtra ponit, oppidūq; eo die circummunire cæpit, lo-
cūq; idonea, opportunāq; complura præſidijs occupare,
ne hoſtes intrare ad ſe, ac loca interiora capere poſſent.
Scipio interim, cognitis Ceſaris cōſilijs, ad neceſſitatem
adductus dimicandi, nec per ſummū dedecus fidiſſimos
ſuis rebus Thapſitanos, & Virgiliū amiſſeret, coſeſtim
Ceſarem

Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum octo à Thapso binis castris confedit. Erat stagnum salinarum, inter quod & mare angustiae quaedam non amplius mille & quingentos passus intererant : quæ Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur : quod futurum Cæsarem non fefellerat. namq; pridie, in eo loco castello munito, ibiq; trino præsidio relicto, ipse cū reliquis copijs lunatis castris Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim, exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die, & nocte confecta, caelo albescente non longe à castris, præsidioque, quod supra commemorauimus, mille quingentis passibus, ad mare versus confedit, & castra munire cepit, quod postquam Cæsari nunciatum est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate pro consule cū legionibus duabus relicto : ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit ; classisq; parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium tergum quammaximè ad litus appellere, signumq; suum obseruare ; quo, signo dato, subito clamore facto, ex improviso hostibus auersis incuterent terrorem ; ut perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. quò postquàm Cæsar peruenit, & animaduertit aciem pro uallo Scipionis castris, elephanstq; dextro sinistroq; cornu collocatis, & nihilo minus partem militum castra nõ ignauiter munire ; ipse, acie triplici collocata, legione decima, secundaque dextro cornu, octaua, & nona sinistro, oppositis quinque legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinque cohortibus contra bestias collocatis, sagittarijs, funditoribus in utrisque cornibus dispositis,

leniq;

leniq; armatura inter equites interiecta, ipse pedibus
circū milites concursans, virtutésq; veteranorum, præ-
liáq; superiora commemorans, blandéq; appellans, an-
imos eorū excitabat. tyrones autem, qui nunquā in acie
dimicassent, hortabatur, ut veteranorum virtutem æ-
mularentur, eorūq; famam, nomen, locūq; victoria
parta, cuperent possidere. itaq; in circummeundo exerci-
tium, animaduertit hostes circa vallum trepidare, atq;
ultro, citroq; pauidos concurrere, & modò se intra por-
tas recipere, modò inconstanter, immoderatéq; prodire.
cūque idem à pluribus animaduerti cæptum esset;
subitò legati, euocatiq; obsecrare Cæsarem, ne dubita-
ret signum dare: victoriam sibi propriam à dijs immor-
talibus portendi. dubitante Cæsare, atq; eorum studio,
cupiditatíq; resistente, sibique, eruptione pugnari, non
placere clamitante, & etiam atq; etiam aciem susten-
tante, subitò dextro cornu, iniussu Cæsaris, tubicen à
militibus coactus canere cæpit. quo factò, ab vniuersis
cohortibus signa in hostem cæpere inferri; cum centu-
riones pectore aduerso resisterent, vique continerēt mi-
lites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quicquā
proficerent. quod postquam Cæsar intellexit, incitatis
militum animis resisti nullo modo posse: signo felicitatis
dato, equo admissò, in hostē contra principes ire conten-
dit. A dextro interim cornu funditores, sagittariique
concita tela in elephātos frequētes iniiciunt. quo factò,
bestia, stridore fundarum, lapidūq; perterrita, sese
cōuertere, & suos post se frequētes, stipatósq; protercere,
& in portas valli semifactas ruere contendunt. item
Mauri equites, qui in eodem cornu cū elephantis erāt,
præsidio

praesidio deserti, principes fugiunt. ita, celeriter bestiae
 circuitus, legiones vallo hostium sunt positae: & p. m. acriter
 repugnantiibus interfectis, reliqui concitati in ca-
 stra, unde pridie erant egressi, confugiunt. Non videtur
 esse praetermittendum de virtute militis veterani quin-
 tae legionis. nam, cum, in sinistro cornu elephantus, vul-
 nere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem im-
 petum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu in-
 nixus, pondere suo, proboscide erecta, vibrantiq. stri-
 dore maximo premeret, atque enecaret; miles hic non po-
 tuit pati, quin se armatum bestiae offerret, quem postquam
 elephantus ad se telo infesto venire animaduertit; re-
 licto cadavere, militem proboscide circumdat, atque in
 sublime extollit armatum. qui in eiusmodi periculo cum
 constanter agendum sibi vidcret, gladio proboscidem,
 quo erat circumdatus, cadere, quantum viribus poterat,
 non destitit, quo dolore adductus elephantus, militem ab-
 iecto, maximo cum stridore, cursuque conversus ad reliquas
 bestias se recepit. Interim Thapso, qui erat praesidio, ex
 oppido eruptionem porta maritima faciunt, & sine vi
 suis subsidio occurreret, siue ut, oppido deserto, fuga sa-
 lutem sibi pararent, egrediuntur: atque ita per mare um-
 bilici sine ingressi, terram petebant: qui a servitijs, pue-
 risque, qui in castris erant, lapidibus, pilisque prohibiti ter-
 ram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim
 Scipionis copijs prostratis, passimque toto campo fugien-
 tibus, confestim Caesaris legiones consequi, spatiumque se
 non dare colligendi, qui postquam ad ea castra, quae pete-
 bant, perfugerunt, ut, relictis castris, rursus sese defende-
 rent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cuius

uctoritate, imperioque rem gereret. qui postquam aduer-
 erunt, neminem ibi esse praesidio, protinus, armis obiectis,
 in regia castra fugere contendunt. quod postquam pervene-
 unt, ea quoque ab Iulianis teneri videtur. desperata salute,
 in quodam colle consistunt, atque armis dimissis, salutatione
 more militari faciunt. quibus miseri ea res parvo prae-
 sidio fuit. namque milites veterani, ira, et dolore incensi,
 non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam
 ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appel-
 labant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt, in
 quo numero fuit Tullius Rufus quaestorius: qui, pilo
 traiectus consulto a milite, interijt. item Pompeius Rufus,
 brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem ac-
 curisset, interfectus esset. quo facto, complures equites Ro-
 manosque, perterriti ex praelio se receperunt; ne a mi-
 litibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent
 immoderate peccandi impunitatis propter maximas res
 gestas, ipsi quoque, interficerentur. itaque omnes Scipionis
 milites, cum fide Caesaris implorarent, inspectate ipso Ca-
 sare, et a militibus deprecate, eis vii parcerent, ad unum
 sunt interfecti. Caesar, trinis castris positus, occisisque ho-
 num decem millibus, fugatisque compluribus, se recepit,
 quinquaginta militibus amissis, paucis saucijs, in ca-
 tra: ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum consti-
 tit; elephantosque, sexagintaquatuor ornatos, armatosque,
 cum turribus, ornamentisque capit, captos ante oppidum in-
 fructos constituit: id hoc consilio, si posset et Virgilius,
 qui cum eo obsidebantur, rei male gestae suorum
 iudicio a pertinacia deduci. deinde ipse Virgilium ap-
 pellavit, invitavitque ad deditionem; suamque
 lenita-

lenitatem & clementiam cōmemorauit. quem postquam animaduertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. postero die, diuina re facta, concione aduocata in cōspectu oppidanorū milites collaudat: totūq; exercitū veteranorum donauit præmijs, ac fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit. ac statim inde digressus, C. Rebillo pro consule cum tribus ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cū duabus Tisdrā, vbi Cōsidius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messalla Vticā antè præmisso, cū equitatu ipse eōdem iter facere cōtendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cū Vticā versus iter facerēt, perueniunt ad oppidū Paradam, vbi, cū ab incolis non reciperentur, idcirco quòd fama de victoria Cæsaris præcurrisset; vi oppidum potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnib;q; rebus eorum congestis, ignē subiiciunt, atq; eius oppidi incolæ cuiusq; generis, ætatisq; viuos, constrictosq; in flammam coniiciunt, atq; ita acerbissimo afficiunt supplicio: dein de protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Vticensibus, propter beneficium legis Iuliæ, parum in suis partibus præsidij esse existimauerat, plebem inermem oppido iecerat, & ante portam belli causa, castris, fossaq; paruula duntaxat munierat, ibique, custodijs circumdati, habitare coegerat: natum autem oppidi custodia tenebat. eorum castris i; equites adorti expugnare ceperunt, ideo quòd partibus Cæsaris fuisse sciebant, vt, eis interfectis, eorum perniciæ dolorem suum vlciscerentur. Vticenses, animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus, fistib;q; equites repulerunt itaque, postquam castris

posuerat

puerant potiri, *Vticam* se in oppidum coniecerunt;
 ita multos *Vticeses* interfecerunt; domosq; eorum
 xpugnauerunt, ac diripuerunt. quibus cum *Cato* per-
 maderet nulla ratione quiret, ut secum oppidum defen-
 deret, & cæde, rapinisque desisterent, & quid sibi vel-
 ent, sciret, sedande eorum importunitatis gratia,
 singulis HS C diuisit. idem *Sylla Faustus* fecit,
 de sua pecunia largitus est: unaq; cum ijs ab *Vtica*
 profiscitur, atq; in regnum ire contendit. Complures
 ex fuga *Vticam* perueniunt. quos omnes *Cato*
 nuocatos, unà cum trecentis, qui pecuniam *Scipioni*
 bellum faciendum cōtulerant, hortatur, ut seruitia
 anumitterent, oppidumq; defenderent. quorum eum
 item assentire, partem animum, mentemq; perterri-
 m, atq; in fuga destinatum habere intellexisset; am-
 ius de eare agere destitit, nauésq; ijs attribuit, ut,
 quas quisq; partes vellet, profisceretur. ipse, omni-
 us rebus diligentissimè constitutis, liberis suis L. *Cæ-*
ri, qui tum ibi pro quæstore fuerat, commendatis. &
 ne suspicione, vultu, atq; sermone quo superiore tem-
 re usus fuerat, cum dormitum isset, ferrum intro clā
 cubiculum tulit, atque ita se traiecit. qui dum, ani-
 a nondum expirata, concidisset; impetu facto in cubi-
 lum, ex suspicione medicus, familiarésq; continere,
 q; vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vul-
 us crudelissimè diuellit, atq; animo presenti se inter-
 uit. quem *Vticeses*, quanquam oderāt partium gra-
 tamen, propter eius singularem integritatem, &
 od dissimilimus reliquorum ducum fuerat, quodq;
 ticam mirificis operibus munierat, turrésq; auxerat,

sepultura afficiunt. quo interfecto, L. Caesar, ut aliqui
 sibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, con-
 one habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur:
 in Caesaris clementia magnam spem habere. itaq; por-
 tis patefactis, Viica egressus, Caesari imperatori obui
 proficiscitur. Messalla, ut erat imperatū, Viicano per-
 uenit, omnib; q; portis custodias ponit. Caesar interu-
 à Thapso progressus, Vscetā peruenit; ubi Scipio mag-
 num frumenti numerum, armorū, telorum, ceterarū
 q; rerum cum paruo presidio habuerat. hoc adueniens
 potitur: deinde Adrumetū peruenit. quò cum sine mo-
 ra introisset, armis, frumento, pecuniāq; considerata, Q.
 Ligurio, C. Confidij filio, qui tum ibi fuerat, vitam con-
 cessit. deinde eodem die Adrumeto egressus, Liuius
 Regulo, ibi cū legione relicto, Viicam ire contendit.
 cui in itinere sit obuius L. Caesar, subito q; se ad genua
 proiecit, vitamq; sibi, nec amplius quicquam, deprec-
 atur. cui Caesar facile, & pro sua natura, & instima
 concessit item Cecinna, Cetheo, P. Atrio, L. Callep-
 tri, & filio, M. Epio, M. Aquinio Catonis filio, Damas-
 sippiq; liberis ex sua consuetudine tribuit; circiterq;
 noctem luminibus accensis Viicam peruenit. atq; ex-
 tra oppidum ea nocte mansit. postero die mane oppidū
 introiit; concionēq; aduocata Viicenses incolae coh-
 zatus, gratias pro eorum studio erga se agit; cives autē
 Romanos negotiatores, & eos, qui inter CCC pecuniā
 contulerāt: Varo, & Scipioni, multis verbis accusat
 & de eorū sceleribus longiori habita oratione, ad ex-
 tremum, ut sine metu prodirent, edicit se eis duntaxat
 vitam concessurum, bonā equidem eorū se venditū

ita tamen, ut, qui eorum bona sua redemisset, se
 norum venditionem indicturum, & pecuniam, mut-
 e nomine relaturum, ut incolumitatem retinere pos-
 nt. quibus metu exanguibus, de vitâq; ex suo prome-
 to desperantibus, subito oblata salute, libentes, cupi-
 q; conditionem acceperunt; petieruntq; à Cesare, ut
 niversis trecentis vno nomine pecuniam imperaret.
 q; bis millies sesterium his imposto, ut per trienni-
 u sex pensionibus populo R. soluerent, nullo eorum
 cussante, ac se eodem die demum natos predicantes,
 i gratias agunt Cesari. Rex interim Iuba, ut ex
 alio fugerat, vna cum Petreio interdictis in villis la-
 ando, tandem nocturnis itineribus confectis, in reg-
 m peruenit; atq; ad oppidum Zamam, ubi ipse domi-
 lii, coniuges, liberisq; habebat, quod ex cuncto regno
 nem pecuniâ, carissimasq; res comportauerat, quocir-
 cito bello operibus maximis munitur, accedit. quæ
 nea oppidani, rumore exoptato de Cesaris victoria
 dito, ob has causas oppido prohibuerunt, quod, bello
 tra populû R. suscepto, in oppido Zama, lignis con-
 stis, maximâ in medio foro pyram construxerat; ut, si
 re bello foret superatus, omnib; rebus eò coacervatis,
 hinc ciuib; cunctis interfectis, eodêq; proiectis, igne
 biecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque
 a cum liberis, coniugibus, ciuib; cunctaq; gazâ re-
 tremaretur. Postquam Iuba ante portas diu mul-
 taq; primò minis, pro imperio, egisset cum Zamensibus;
 inde cum se parum proficere intellexisset, precibus
 que orasset, uti se ad suos penates admitterent;
 i eos in sententia, perstare animaduertit, nec

minis, nec precibus suis moueri, quò magis se recipere
 tertio petit ab eis, ut sibi coniuges, liberòsque reddere
 ut secum eos asportaret. postquam sibi nihil omnino
 pidanos responsi reddere animaduertit, nulla re
 impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam
 M. Petreio, paucisque equitibus se confert. Zamen-
 terim legatos de ijs rebus ad Cæsarem Vticam mitti
 petuntque ab eo, uti antè, quàm rex manum collige-
 se seque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen
 ratos esse, sibi, quoad vita suppetere, oppidum seque ei
 seruare. legatos collaudatos Cæsar domum iubet
 cedere, ac suum aduentum prænunciare. ipse, post
 die Vtica egressus, cum equitatu ire in regnum con-
 dit. Interim in itinere ex regijs copijs duces complures
 ad Cæsarem veniunt, orantque, ut sibi ignoscat. qui
 supplicibus venia data Zamam perueniunt. Rumor
 interim perlato de eius lenitate, clementiaque, prop-
 dum omnes regni equites Zamam perueniunt ad
 sarem; ab eoque sunt metu, periculoque liberati. Dum
 utroque geruntur, Confidius, qui Tisdræ cum fami-
 sua, gladiatoria manu, Gætulisque præerat, cognita
 suorum Domiciliorumque legionum aduentu perterritus
 desperata salute, oppidum deserit, seque clam cum pa-
 barbaris, pecunia onustus subducit, atque in regnum
 gere contendit, què Gætuli, sui comites in itinere
 de cupidi, concidunt; seque in quascumque potuere
 conferunt. Caius interim Virgilius, postquam, terra
 rique clausus, se nihil proficere intellexit, suosque in-
 Etos, aut fugatos, M. Catonem Vticæ sibi ipsi manu-
 zulisse, regem vagum à suis desertum, ab omnibusque

Saburam, eiusq; copias ab Sizio esse deletas, Viicæ
 Casarē sine mora receptum, de tanto exercitu reliqui-
 esse nullas, quæ sibi, suisq; liberis prodesse, à Cani-
 pro consule, qui cum obsidebat, fide accepta, seq; &
 omnia, & oppidum pro consuli tradit. Rex interim
 ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata sa-
 te, cum iam conatus esset cum Petreio, ut per virtu-
 m interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnāt:
 q; firmior imbecilliorē Iuba Petreium facile ferro
 (consumpsit) deinde, ipse sibi cum conaretur gladio tra-
 nere pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetra-
 it, ut se interficeret; idq; obtinuit. P. interim Sizio,
 ulso exercitu Saburæ, præfecti Iubæ, ipsiq; interfec-
 cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Casarem
 ceret, forte incidit in Faustum, Afraniumq; qui eā
 anum habebant qua Viicam diripuerant, iterque in
 Hispaniam tendebant. & erant numero circiter M. D.
 aque celeriter nocturno tempore, insidijs dispositis, e-
 prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex
 primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in
 editionē accipit; Afranium, & Faustum viuos capit
 um coniuge, & liberis. paucis post diebus, dissensione
 in exercitu orta, Faustus, & Afranius interficiuntur.
 Pompeia cum Fausti liberis Casar incolumitatem,
 quaque omnia concessit. Scipio interim cum Damasip-
 o, & Torquato, & Pletorio Rustiano, nauibus longis
 lium multumque iactati, cum Hispaniam percrent, ad
 Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sii per
 id tempus erat. à qua pauciora ab amplioribus circum-
 menta nauigia deprimuntur. ibiq; Scipio cum ijs quos

paulò ante nominari, interit. Caesar interim, Zama
 auctione regia facta, bonisq; eorum venditis, qui ciues
 Romani contra populum R. arma tulerant, premisq;ue
 Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperunt
 tributis, reſtigalibusq; regijs abrogatis, ex regnòque
 prouincia facta, atq; ibi Crispo Sallustio pratore, pro
 consule cum imperio relicto, ipse Zama-egressus Viicā
 se recepit. ibi bonis venditis eorum qui sub Iuba, Pe-
 treioq; ordines duxerāt, item Thapsitanis **HS** vigin-
 ti millia conuentui eorum **HS** triginta millia, Adru-
 metanis **HS** triginta millia, conuentui eorum **HS**
 quinquaginta millia, multa nomine imponit. ciuita-
 tes, bonaq; eorum ab omni iniuria, rapinisq; defendit.
 Leptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona di-
 ripuerat, & ad senatum questū per legatos, atq; arbi-
 tris à senatu datus, sua receperant, triginta centenis
 millibus ponderis olei in annos singulos multat, ideo
 quòd initio, per dissensionem principum, societate cum
 Iuba inierant, cumq; armis, militibus, pecunia inue-
 rant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo
 numero frumenti multat. His rebus gestis, idibus Iun.
 Viicæ classē conscendit, & post diem tertium Ca-
 rales in Sardiniam peruenit. ibi Sulcitanos, quòd
 Nasidium, eiusq; classē receperant, copiisq; inue-
 rant, **HS** centum millibus multat; & pro decumis octauas
 pendere iubet: bonaq; paucorum vendit: & ante diem
 III Kal. Quintæ naues conscendit, & à Caralibus se-
 cundum terrā prouectus, duo de trigesimo die, eò quòd
 tempestatibus in portibus cohibebatur, ad urbem Ro-
 mam venit.

A. HIRTII, AVT OP-
PII DE BELLO HISPANI-
ENSI COMMENTA-
RIVS SEXTVS.

PHARNACE superato, Africa recepta, qui ex ijs praelijs cum adolescente Cn. Pompeio perfugissent, cum & vltioris Hispaniae potius esset, dum Caesar, muneribus dandis, in Italia detineatur; quò facilius praesidia contrà compararet Pompeius, in fidem vniuscuiusque civitatis confugere cepit. ita, partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vastare cepit. quibus in rebus nonnullae civitates sua sponte auxilia mittebant: item nonnullae portas clauderant. ex quibus, si qua oppida vi ceperat, cum aliquis ex ea civitate optimè de Cn. Pompeio meritis civis esset, propter pecuniae magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut, eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. ita, paucis commodis hoste hortato maiores augebantur copiae. ideòq; crebris nuncijs in Italiam missis, civitates contraria Pompeio auxilia sibi deposculabant. C. Caesar dictator tertio, designatus quarto, multis itineribus antè confectis, cū celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam convenisset, legati Cordubenses, qui à Cn. Pompeio discesserant, Caesari obuiam veniunt: à quib. nunciabatur, nocturno tēpore oppidum Cordubam capi posse:

quòd, nec opinantibus aduersarijs eius, provincia potius esset: simulque, quòd tabellarij à Cn. Pompeio dispositi omnib. locis essent, qui certiores Cn. Pompeium de Cæsaris aduentu facerent. multa præterea verisimilia proponebant. quib. rebus adductus, quos legatos antè exercitui præfecerat, Q. Pædium, & Q. Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex provincia fecissent, præsidio mitterent, ad quos celerius, quàm ipsi opinati sunt, appropinquauit, atque, ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit. erat per idem tēpus Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubā tenebat: quod eius provinciae caput esse existimatur. ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vllā oppidum oppugnabat, & ferè iam aliquot mensibus ibi detinebatur. quo ex oppido, cognito Cæsaris aduentu, legati, clam præsidio Cn. Pompeij, Cæsarem cum adissent, petere cæperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsare eam ciuitatem omni tempore optimè de populo. R. meritam esse sciebat, sex cohortes secunda vigilia iubet proficisci, parique equites numero: quibus præfecit hominem eius provinciae notum, & non parum scientem, L. Iunium Partecum. qui cum ad Cn. Pompeij præsidia venisset, incidit idem tēporis, ut tempestate aduersa, vehemensque vento affligeretur. qua vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. cuius incommodum summā utilitatem ipsis præbebat. ita cum ad locum venerunt, iubet binos equites incedere, & rectā per aduersariorum præsidia ad oppidum contendere. medijsq. ex præsidijs cū quæreretur, qui essent, unus ex nostris respondit,

spondit, ut fileat verbum facere : nam id temporis co-
 nari ad murum accedere, ut oppidum capiant. Et par-
 tim tempestate impediti vigiles non poterant diligen-
 tiam prestare, partim illo responso deterrebantur, cum
 ad portam appropinquassent ; signo dato, ab oppidanis
 sunt recepti ; Et pedites, equitesque, clamore facto, dis-
 positis ibi partim, qui remansere, eruptionem in aduer-
 sariorum castra fecerunt. sic illud cum inscientibus ac-
 cidisset, existimabat magna pars hominum, qui in ca-
 stris fuissent, se propè captos esse. Hoc misso ad Vllam
 praesidio, Caesar, ut Pompeium ab ea oppugnatione de-
 duceres, ad Cordubam contendit : exque itinere lorica-
 tor viros fortes cum equitatu antiè praemisit. qui si-
 mul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipi-
 untur. hoc à Cordubensibus nequaquam poterat anim-
 adueri appropinquantibus, ex oppido benè magna
 multitudo ad equitatum concidendum cum exisset ; lo-
 ricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, Et
 magnum praelium fecerunt ; sic ut ex infinita hominū
 multitudine, pauci in oppidum se reciperent. Hoc ti-
 more adductus Sex. Pompeius, literas fratri misit ut
 celeriter sibi subsidio veniret ; ne prius Caesar Cordu-
 bam caperet, quàm ipse illò venisset. ita Cn. Pompei-
 us, Vlla propè capta, literis fratris excitus, cum copijs
 ad Cordubam iter facere coepit. Caesar, cum ad flumen
 Bætim venisset, neque propter altitudinem fluminis
 transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. ita, in-
 super ponte facto, copias ad castra tripartitò traduxit.
 Tenebant aduersus oppidum è regione pōis trabes, ut
 supra scripsimus, bipartitò. huc cum Pompeius cū suis
 copijs

copijs venisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido, commeatibusq; excluderet, brachium ad pontem ducere cepit. pari idem conditione Pompeius. hinc inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet. ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebant, ut modò hi, modò illi superiores discederent. quæ res cum ad maiorem contentionem venisset, ab utrisque comminus pugna iniqua, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati precipitabantur. hinc alteri alteris non solum mortem meriti exaggebant, sed tumultos tumultis æquabant. ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua cõditione posset, aduersarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. cum animaduertiret aduersarios minimè velle; quos ideo à via retraxerat, ut in æquum deduceret; copijs flumen iraductis, noctu iubet ignes fieri magnos. ita firmissimum eius præsidium Ateguam profiscitur. id cum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura, multosq; lanistas retraxit, & ad Cordubam se recipit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cepit. cuius rei Pompeio cum nuncius esset allatus, eo die profiscitur. cuius in aduentum, præsidij causa, Cæsar complura castella occupauit, partim sub equitatu, partim ut pedestres copię in statione, & in excubitu castris præsidio esse possent. Hinc in aduentu Pompeij incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. itaque in illa obscuracione eum aliquot cohortibus, & equitum turmis circumcludunt Cæsaris equi-

equites, & concidunt, sic, ut vix in ea cede pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per conualles castra inter duo oppida, Ateguam & Vcubim, in monte constituit. Caesar in munitionibus, ceterisq, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, vineasq, agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planitie diuiduntur Salso flumine proximè tamen Ateguam, ut ad flumen sinus circiter passuum duo millia. ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit, & signa tredecim legionum. sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant, & una facta ex colonijs, quæ fuerunt in his regionibus. quanta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat, reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant, nam, de leui armatura, & equitatu, longè & virtute, & numero, nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quòd loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. nam ferè totius vltioris Hispaniæ regio, propter terræ facunditatem, inopem, difficilèmq, habet oppugnationem, & non minùs copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursions omnia loca quæ sunt ab oppidis remota, turribus, & munitionib. retinentur, sicut in Africa, rudere, non regulis reguntur: similèq, in his habent speculas, & propter altitudinem, longè, latèque prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius
 provin-

provinciae montibus ferè munita, & natura excellen-
 tibus locis est constituta, ut simul aditus, ascensusque
 habeat difficiles. ita ab oppugnationibus natura loci
 distinentur: ut ciuitates Hispaniae non faciliè ab ho-
 stib. capiantur, quod in hoc contigit bello. nam ubi in-
 ter Ateguam, & Vcubim, quæ oppida suprà sunt scrip-
 ta, Pompeius habuit castra constituta, in cōspectu duo-
 rum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum
 quatuor, grumus est excellens natura, qui appellatur,
 castra Postumiana. ibi præsidij causa castellum Cæsar
 habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tene-
 batur, loci natura, & quòd remotum erat à castris Cæ-
 saris, animaduertebat loci difficultatem, & quòd flu-
 mine Salso intercludebatur, non esse permissurum Cæ-
 sarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium com-
 mittendum se mitteret. ita fretus opinione, tertia vi-
 gilia profectus, castellum oppugnare cepit, ut laboran-
 tibus succurreret. nostri, cū appropinquassent, cla-
 more repentino, telorumque multitudine iactus facere
 ceperunt, vii magnam partem hominum vulnerib. af-
 ficerent. quo peractō, cū ex castello repugnare cepis-
 sent, & maioribus castris Cæsari nuncius esset allatus,
 cum tribus legionibus est profectus: & cū ad eos
 appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti,
 complures capii: in quibus multi præterea armis exu-
 ti fugerunt: quorum scuta sunt relata octoginta. In-
 sequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu ve-
 nit. Is signa Saguntinorum retulit quinque, quæ ab
 oppidanis cepit. suo loco perterritus est, quòd equites ex
 Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent, ea nocte

Pompeius castra incendit, & ad Cordubam versus iter facere cepit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, à vernaculis legionarijs exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus profecuti sunt eos qui commeatus ad castra Pompeij ex oppido portabāt. ex ijs capti quinquaginta cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Martius tribunus mil. qui fuisset Pōpeij, ad nos transfugit. & noctis tertia vigilia in oppido acerrimè pugnatum est: ignemq; multum miserunt, sicut & omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius, eques Ro. ex castris aduersariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse, cū venirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Fabio, & Pædio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodē tempore capti tabellarij, qui à Corduba ad Pompeium missi erant, perperamq; ad castra nostra peruenerant, præcis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex oppido ignem multum, telorumq; multitudinem iactando, bene magnum tempus consumpserunt, compluresq; vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, cū in opere nostri distenti essent, acriterq; pugnare ceperunt. quorum vis repressa à nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur, quinquaginta, cū eruptionē facere cepissent, tamen

tamen virtute militum nostrorum, qui, etsi inferiore lo-
 co premebantur, tamen repulsi aduersarij benè multis
 vulneribus affecti in oppidum se contulerunt. Postero
 die Pompeius ex castris suis brachium cepit ad flu-
 men Salsum facere: & cum nostri equites pauci in sta-
 tione fuissent, à pluribus reperi, de statione sunt deiec-
 ti, & occisi tres. eo die A. Valgius, Senatoris filius, cu-
 ius frater in castris Pompeij fuisset, omnibus suis rebus
 relictis, equum conscendit, & fugit. speculator de legi-
 one secunda Pompeiana captus à militibus, & inter-
 fectus est. Per idem tempus glans missa est inscripta
 quo die ad oppidum capiendum accederent, sese secutū
 esse positurū. Qua spe nonnulli, dum sine periculo mu-
 rum ascendere, & oppidum potiri posse se sperarent, po-
 stero die ad murū opus facere coeperūt, & benè magna
 prioris muri pars deiecta est. quo facto, ab oppidanis, ac
 si suarum partium essent conseruati, missos fecere lori-
 catos: quiq; præsidij causa præpositi oppido à Pompeio
 essent, orabant, quibus respondit Caesar, se condiciones
 dare, non accipere, consueuisse. qui cum in oppidum re-
 uersi essent, relato responso, clamore sublato, omni gene-
 re telorū emisso, pugnare pro muro toto coeperunt. prop-
 ter quod ferè magna pars hominum, qui in castris no-
 stris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die es-
 sent facturū. ita, corona circumdata, pugnatum est ali-
 quandiu vehementissimè, simulq; balista missa à no-
 stris turrem deiecit: quā aduersariorum, qui in ea tur-
 re fuerant, quinque deiecti sunt, & puer, qui balistam
 solitus erat obseruare. Eo præterito tempore, Pompei-
 us trans flumen Salsum castellum constituit: neque à
 nostris

nostris prohibitus : falsâq; illa opinione gloriatus est,
 quod propè in nostris partib. locum tenuisset. item in-
 sequenti die, eadē consuetudine, dum longius prosequi-
 tur, quo loco equites nostri stationem habuerant, ali-
 quot turmæ cum leui armatura, impetu facto, loco sunt
 deiectæ, & propter paucitatem nostrorum equitum, si-
 milisq; leui armatura inter turmas aduersariorum pro-
 tritæ. Hoc in cōspectu virorumq; castrorum gerebatur;
 & maiore Pompeiani exultabant gloria, longiusq; no-
 stris cedentibus prosequi cæperant. qui cū aliquo loco
 à nostris recepti essent, ut consueissent, ex simili viriute
 clamore facto auersati sunt prælium facere. Ferè apud
 exercitus hæc est equestris prælij consuetudo, cū eques
 ad dimicandum, demisso equo, cum pedite progreditur,
 nequaquam par habetur. id quod in hoc accidit certami-
 ne, cū pedites ex leui armatura lecti ad pugnam e-
 quitibus nostris nec opinantib. venissent; idque in præ-
 lio animaduersum esset; complures equites descende-
 runt. ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre
 prælium facere cæpit, usq; eò, ut eadem proximè à val-
 lo fecerint. in quo prælio aduersariorum ceciderunt cē-
 tū vigintitres, cōplurēsq; armis exuti, multi vulnerib.
 affecti in castra sunt redacti : nostri ceciderunt tres,
 sauciij XII pedites, & equites quinque. Eius diei in se-
 quenti tempore, pristina consuetudine, pro muro pug-
 nari cæptum est. Cū bene magnam multitudinem re-
 torum, ignemq; nostris defendentibus iniiecissent; ne-
 fandum, crudelissimūque facinus sunt aggressi, in
 conspectūque nostro hospites, qui in oppido erant, ingu-
 lare, & de muro præcipites mittere cæperūt, sicut apud
 barba-

barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est
 factum. Huius diei extremo tempore à Pompeianis
 clam ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte tur-
 res, aggeremq; incenderent, & tertia vigilia eruptio-
 nem facerent. ita igne, telorumq; multitudine iacta,
 cum bene magnam partem muri consumpsissent, portā,
 quæ è regione, & in conspectu Pompeij castrorum fue-
 rat, aperuerunt, copięque totæ eruptionem fecerunt,
 secumq; extulerunt calcatas ad fossas complendas, &
 harpagones ad casas, quę stramentis ab nostris hiberno-
 rum causa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas;
 præterea argentum, & vestimenta, ut dum nostri in
 præda detinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pom-
 peij se reciperent. nam, quod existimabat eos posse co-
 natum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in
 acie, quod factum licet nec opinantibus nostris esset ge-
 stum; tamen virtute freti repulsos, multisq; vulnerib;
 affectos, oppido represserunt, prædāq; & armis eorum,
 sunt potiti, viuosq; aliquos ceperunt, qui postero sunt
 interfecti die. Eodémque tempore transfuga nuncia-
 vit ex oppido, Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulati-
 one oppidanorum facta, clamasse facinus se nefandum,
 & scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pa-
 na afficerentur, qui eos ad aras, & focos suos recepissent;
 eosq; hospitium scelere contaminasse: multa præterea
 dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem
 non fecisse. ita postero die Tullius legatus cum Catone
 Lusitano venit, & apud Casarem verba fecit. Vi-
 nam quidem dñ immortales fecissent, ut tuus po-
 tius miles, quā Cn. Pompeij, factus essem; & hanc vir-

ciuis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate prestarem, cuius funestæ laudes quippe ad hæc fortunam reciderunt, ut ciues R. indigentes præsidij, & propter patriæ luctuosam perniciem dedimur hostium numero: qui neq; in illius prospera acie primam fortunam, neq; in aduersa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot imperius sustentantes, nocturnis, diurnisq; operibus gladiatorum ictus, telorumq; missus expectantes, victi, & deserti à Pompeio, tua virtute superati, salutem à tua clementia deprecimur, petimusq; vāqualem te gentibus præstitisti, similem in ciuium deditione præstes. Remissis legatis, cum ad portam venisset Ti. Tullius, cum eum introcuntem C. Antonius insecutus non esset, reuersus est ad portam, & hominem apprehendit. quod Tiberius cum fieri animaduertit, simulque pugionem eduxisset, manum eius incidit. ita refugerunt ad Cæsarem. Eodémque tempore signifer de legione prima transfugit; & nuncianit quo die equestre prælium factum esset, suo signo perisse homines trigintaquinque, neque licere castris C. Pompeij nunciari, neque dici perisse quenquam. Seruus, cuius dominus in Cæsaris castris fuisset, vxorémque, & filium in oppido reliquerat, dominum ingulauit, & ita clam à Cæsaris præsidij in Pompeij castra discessit; & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Na, literis acceptis, cum in oppidum reuersi essent, quæ mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciarunt, quænam Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido

subsidio non posset venire, noctu ex aduersariorum con-
 spectu se deducerent ad mare versum: vnum respondit
 se, ut potius ad dimicandum descenderent, quam sig-
 num fugæ ostenderent: tum, qui ita locutus esset, in-
 gularum. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui
 ad oppidum veniebant, quorum literas Cæsar oppida-
 nis obiecit, & qui vitam sibi peteret, iussit turrem lig-
 neam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se pro-
 misit omnia concessurum. quod difficile erat factum, ut
 eam turrem sine periculo quis incenderet. ita facturum
 de ligno cum propius accessisset, ab oppidanis est occi-
 sus. Eadem nocte transfuga nunciauit, Pompeium, &
 Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos esse.
 Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris
 lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, vsq; ad
 tabularum secundum, & tertium. Eodem tempore pro
 muro pugnatum acerrimè, & turrim nostram, ut su-
 periorem incenderunt; idcirco quod ventum oppidani
 secundum habuerunt. Insequenti luce mater familia
 de muro se deiecit, & ad nos transiit, dixitq; se cum
 familia constitutum habuisse, ut unâ transfugerent
 ad Cæsarem, illam oppressam, & iugulatam. Hoc præ-
 terea tempore tabellæ de muro sunt deiectæ, in quibus
 scriptum est inuentum, L. Minucius Cæsari, si mihi
 vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum deserturus,
 qualem me illi præstiti, tali virtute, & constantia
 futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppi-
 danorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adie-
 runt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die op-
 pidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarem
 esse

esse, fidemque præstaturum. ita ante diem XI. kalenda-
 rum Martij oppido potitus, imperator est appellatus.
 Et Pompeius, ex perfugis cum deditionem oppidi fac-
 tam esse scisset, castra mouit Vcubim versus, sed cir-
 cum ea loca castella disposuit, & munitionibus se con-
 tinere cepit. Cæsar mouit, & propius castra castris
 consulit. Eodem tempore mane loricator vnus ex legi-
 one vernacula ad nos transfugit, & nunciauit Pom-
 peium oppidanos Vcubenses conuocasse, eisque imperauis-
 se, ut diligentia adhibita perquirerent, qui essent sua-
 rum partium, itemque aduersariorum victoriae fauto-
 res. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit cap-
 tum, seruus est prehensus in cuniculo, quem supra
 demonstrauimus, dominum iugulasse; is viuis est
 combustus. eodemque tempore centuriones loricati oc-
 to ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernacula, &
 equites nostri cum aduersariorum equitibus congressi
 sunt, & sauci aliquot occiderunt ex leui armatura. Ea
 nocte speculatores prehensi serui tres, & vnus ex legio-
 ne vernacula. Serui sunt in crucem sublati, militi cer-
 uices abscissæ. Postero die equites, cum leui armatura
 ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo
 tempore circiter vndecim equites ad aquatores nostros
 excurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios viuos ab-
 duxerunt. Ex equitibus capti sunt equites octo. Inse-
 quenti die Pompeius securi percussit homines septua-
 gintaquatuor, qui dicebantur esse fautores Cæsaris vi-
 ctorie; reliquos in oppidum iussit deduci; ex quibus
 transfugerunt centum viginti, & ad Cæsarem venerunt.
 Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Eursano-

lenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, rem gestam Bursauolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cum viderent hospites iugulari; praeterea multa scelera ab ijs fieri, qui praesidij causa ab his reciperentur. qui cum ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites R. & senatores, non sunt ausi introire in oppidum, praeterquam qui eius ciuitatis fuissent quorum responsis vltro, citroque acceptis, & redditis cum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de praesidio insecuti, ex auersione legatos iugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Caesar rem gestam detulerunt, & speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. qui cum certum comperissent legatorum responsa, ita esse gesta quemadmodum illi reuulserant, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare coeperunt, illius opera se perisse. ita vix periculo liberatus, perijt ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Caesarem propicisci: illi se satisfacturum. Potestate data, cum inisset profectus praesidio comparato, cum bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationem magnam faciens principibus, qui sibi contrarij fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recepit. Hoc praeterito tempore, serui transfugae nunciauerunt oppidanorum bonum vendere, ne cui extra vallum liceret exire, nisi discinctum. Idcirco, quod ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu contreritos complures profugere in Barchiniam, neque sibi ullam spem victoriae propositam habere, ut si quis ex nostris transfugerit, in leuiter

armaturam conijci, eumque non amplius sexdecim accipere. Insequenti tempore Caesar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cepit. Hic cum in opere nostri distenti essent complures ex superiore loco aduersariorum decurrerunt, nec detinentibus nostris, multis telis iniectis, complures vulneribus affecere. hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper, itaque praeter consuetudinem, cum a nostris animaduersum esset cedere Centuriones, ex legione quinque ad flumen transgredi duo, restituerunt aciem, acriterque eximia virtute plures, cum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. ita cum is compar praelium facere cepisset, & cum undique se circumueniri animaduertisset, pauper ingressus, pedem offendit. huius concidentis viri casu passim audito, cum complures aduersariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco aduersarios ad vallum agere ceperunt. ita, dum cupidius intra praesidia illorum student cadem facere, a turmis, leui armatura sunt interclusi. quorum nisi summa virtus fuisset, viui capti essent. nam & munitione praesidii ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso se defendere possent. ex utroque genere pugnae complures sunt vulneribus affecti, in quibus etiam Clodius Aquilius. inter quos ita comminus est pugnatum, ut ex nostris praeter duos Centuriones sit nemo desideratus, gloria se effecientes. Postero die ab Soricaria utraque conuenere copiae. Nostri brachia ducere ceperunt. Pompeius,

cum animaduerneret castello se excludi Aspania, quod ab Vcubi millia passuum quinque distat, hæc res necessariò vocabat, ut ad dimicandum descenderet, neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex Grummo excelsum tumulum capiebat, usque eò, ut necessariò cogeretur iniquum locum subire. quo facto, cum utrorumque copię tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, deiectione planitie. quæ res secundum nostris efficiebat prælium: undique autem cedentibus aduersarijs, nostri magna in cæde versabantur. quibus mons, non virtus saluti fuit, qui subire tunc, nisi aduerserasset, à paucioribus nostris omni auxilio privati essent. Nam ceciderunt ex leui armatura trecenti vigintiquatuor, ex legionarijs centum triginta octo, præterquam quorum arma, & spolia sunt allata. Ita pridie duorum Centurionum internicio hæc aduersariorum pœna est litata. in sequenti die pari consuetudine, cum ad eundem locum eius præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto. nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copię concursus facere cœperunt. simulque vociferantibus legionarijs, cum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longè sunt egressi, & planitie in æquo loco constiterunt. illi tamè proculdubio ad congregiendum in eum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui fidens viribus ex aduersarijs sibi parem esse neminè cogitare capiebat (ut hic fertur) Achilles, Memnonisq; congressus. Quod

Pompeius

Pompeius niger eques Romanus Italicensis ex acie nostra ad congregandum progressus est, quoniam ferocitas Antistij omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum; acies sunt dispositæ. nam inter bel-
latores, principesque dubia erat posita victoria, ut propè videretur finem bellandi duorum dirimere pug-
na. ita auidi, cupidique suarum quisque partium, expertorum virorum, fautorumque voluntas habe-
batur. quorum virtute alacri cum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumque laudis insig-
nis præfulgens opus calatum, quorum pugna esset propè profecto dirempta, nisi propter equitum con-
cessum, ut supra demonstrauimus, leui armatura præ-
sidij causa non longè ab opere castrorum constitissent, ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt ad-
uersarij cupidius sunt insecuti, vniuersi clamore facto impetum dederunt. ita motu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis in castra se recipiunt. Caesar ob virtutem turmæ Cassianæ donauit millia XIII. & præfecto torques aureos II & leui armaturæ millia X. hoc die A. Bæbius, & C. Flavius, & A. Trebellius equites Rom. Astenses argento propè recti equites ad Caesarem transfugerunt, qui nunciauerunt equites Ro-
manos coniurasse omnes, qui in castris Pompeij essent, ut transitionem facerent, serui indicio omnes in cus-
todiam esse coniectos, è quibus occasione capta, se transfugisse. item hoc die literæ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius s. u. g. e. u. etsi, prout nostra felicitas ex sententia aduersarios adhuc pro-
pulsos habemus, tamen si æquo loco sui potestatem fa-

cerent, celerius, quàm vestra opinio est, bellum confectissem. Sed exercitum tyronum non audent in campum deducere, nostrisq, adhuc freti præsidijs bellum ducunt, nam singulas ciuitates circumfident, inde sibi commectus capiunt. quare & ciuitates nostrarum partium cōseruabo, & bellum primo quoque tempore conficiam, hortor animo habeo ad vos mittere. Profecto nostri commectatu priuati necessariò ad dimicandum descendunt. Insequenti tempore cùm nostri temerè in opere distenti essent, equites in oliueto, dum lignantur, intercepti sunt aliquot. serui transfugerunt, qui nuntiauerunt ad III. nonarum Martij prælium affore ad Soriziam, quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum, & Accium Varum circum castella præsesse. eo die Pompeius castra mouit, & circa Hispalim in oliueto constitit. Caesar prius, quàm eòdem est profectus, luna hora circiter sexta visa est. ita castris moris V cubim præsidium, quod Pompeius reliquit, iussit vt incenderent, & deusto oppido in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum cùm oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contra Pompeij castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit. milēsque qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est à nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem cum esset ventum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die cùm iter facere Caesar cum copijs vellet, renunciatum est ab speculatoribus Pompeium de tertia vigilia in acie stesisse. Hoc nuncio allato, vexillum proposuit. Idcirco enim copias

eduxerat,

duxerat, quòd Versaonensium ciuitati fuissent fauores, antea literas miserat, Cæsarem nolle in conuallem descendere, quòd maiorem partem exercitus Tyronum haberet. Hæ literæ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione ubi castra habuit constituta. Namque ut superius demonstrauimus, loca excellentia tumulis contineri, interuallum prouinciam diuidit. sed ratione nulla placuit taceri id quod eo incidit tempore. Planities inter utraque castra inuaccedebat, circiter millia passuum quinq., ut auxilia Pöpeij duabus defenderentur rebus. Oppidi excelsi, & loci natura, hinc dirigens proxima planities equabatur, cuius decursum antecedebar riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri, & voraginoso solo currebat ad dextram partem, & Cæsar, cum aciem directam uidisset, non habuit dubium, quin media planitie in equum ad dimicandum aduersarij procederent. hoc erat in omnium conspectu. huc accedebat, ut locus illa planitie equitatum ornaret, & diei, solisque serenitas, ut mirificum, & optandum tempus propè ab dijs immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum. Nostri letari, nonnulli etiam timere, quòd in eum locum res, fortuneque omnium deducerentur, ut quicquid post horam castris fieret, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id, quod aduersarios existimabamus esse fastuor. Qui tamen à munitione oppidi mille passibus lon-

longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum aduersarij constituebant. Itaque nostri procedunt, interdum aequitas loci aduersarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam. Neque tamen illi à sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelsio loco, aut ab oppido discederent. Nostri pedepresso propius riuum, cum appropinquassent aduersarij patrocinari loco iniquo non defecerunt. erat acies XIII. aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus sex. præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra præsidia LXX. cohortibus, & octo millibus equitum. Ita cum in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transfundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod cum à Cesare esset animaduersum, nequid temerè culpa sua secus admitteretur, cum locum definire cæpit. quod cum hominum auribus esset obiectum, moleste & acerbè accipiebant, se impediri quominus prælium conficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat, Caesaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. hic decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum tertia, & quinta legio, itemque cetera auxilia, & equitatus. prælium clamore factò, committitur. Hic etsi virtute nostri antecederant, aduersarij loco superiore defendebantur acerrimè, & vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque missus concursus, sic ut prope nostri diffiderent

derent victoria, cōgressus enim, & clamor, quibus re-
bus maximè hostes conterrentur, in collatu pari erant
conditione. itaque ex utroque genere pugna, cū pa-
rent virtutem ad bellandum contulissent, pilorum mis-
su fixa cumulat, & concidit aduersariorum multi-
tudo. dextrum demonstrauius decumanos cornu te-
nuisse, qui, etsi erant pauci, tamen propter virtutem,
magno aduersarios timore eorum opera afficiebant,
quod suo loco hostes vehementer premere cœperunt,
ut ad subsidium, ne latere nostri occuparentur, legio
aduersariorum traduci cœpta sit ad dextrum. quæ si-
mul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu pre-
mere cœpit; atque eximia virtute prælium facere inci-
piunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non da-
retur. in cælum clamor, intermixtus gemitus, gladio-
rumque crepitus auribus oblat, imperitorum men-
tes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede
premitur, armis teruntur arma, aduersariosque ve-
hementissimè pugnantes nostri agere cœperunt. quibus
oppidum fuit subsidio, ita ipsis liberalibus fusi fuga-
tique non superfuissent, nisi in eum locū confugissent,
ex quo erant egressi. in quo prælio ceciderunt millia
hominū circiter triginta, & si quid amplius; præterea
Labienus, Accius Varus, quibus occisis, virisque fu-
nus est factum. Itēque equites Romani. partim ex
urbe, partim ex Prouincia ad millia tria. Nostri desi-
derati ad hominum mille, partim peditū, partim equi-
tum, sauci ad quingentos. Aduersariorum aquilæ sunt
ablatæ XIII. & signa, & fascēs. Præterea duces belli
XVII. capti sunt. hos habuit res exitus, ex fuga hac,
cū

cum oppidum Mundam sibi constituissem praesidium, nostri cogeantur necessario eos circumvallare, ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur, scuta, & pila pro vallo. insuper occisi, & gladij, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conuersa vniuersa hostium timorem, virtutisque insignia proposita viderent, & vallo circumcluderentur aduersarij. ita Galli tragulis, iaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt complexi, oppugnare ceperunt. Ex hoc praelio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sexto Pompeio, qui Cordubae fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniae secum habuit, eis distribuit, & oppidanis dixit, se de pace ad Caesarem proficisci; & secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisque pedibus ad nauale praesidium parte altera contendit Carteiam, quod oppidum abest à Corduba millia passuum CLXX. Quo cum ad octauum milliarium venisset, P. Calpurnius, qui castris antea Pompeij praepositus esset, eius verbis nuntium mittit, cum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in oppidum deferri posset, literis missis Pompeius Carteiam deferitur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum, quod erat delatus, qui arbitrati sunt clanculum venisse, ut ab eo quae vellet, de bello requirerent. cum frequentia conuenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Caesar ex praelio munitione circumdata, Cordubam venit, qui ex caede eo refugerant, pontem occupauerunt. cum eo esset ventum, conuiciari ceperunt, nos ex praelio pau-

eos superesse, quò confugeremus. Ita pugnare cæperunt
 de ponte. Cæsar flumē traiecit, & castra posuit, Scapu-
 lus totius seditionis familiæ, & libertinorum caput, ex
 prælio Cordubam cūm venisset, familiam, & liberos
 convocauit. pyram sibi extruxit, cenam afferri quā
 optimam imperauit. item optimis superadditis vesti-
 mentis, pecuniam, & argentum in præsentia familiæ
 donauit. Ipse de tempore cenauit, vinum & nardum
 identidem sibi infundit. ita nouissimo tempore seruum
 iussit, & libertum, qui fuisset eius concubinus, alie-
 rum se ingulare, alterum pyram incendere. Oppida-
 ni autem, simulac Cæsar castra contra id oppidum po-
 suit, discordare cæperunt, vsque eò, vt clamor in castra
 nostra perueniret, quæ frè inter Cæsarianos, & inter
 Pompeianos erant. hinc legiones, quæ ex perfugis con-
 scriptæ, partium oppidanorum serui, qui erant à Sex.
 Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris aduentum de-
 scendere cæperunt. Legio XIIII. oppidum defendere
 capit: nam, cū iam repugnarent, turres ex parte, &
 murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mit-
 tunt, vt sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc
 cū animaduiderent homines fugitiui, oppidum
 incendere cæperunt. qui superati à nostris, sunt
 interfecti hominum millia XXII. præterquam
 extra murum, qui perierunt. Ita Cæsar oppido
 potitus, dum hinc detineretur ex prælio, quos circum-
 munitos superius demonstrauius, eruptionem fece-
 runt: & bene multis interfectis, in oppidum sunt
 redacti. Cæsar Hispalim cū contendisset, legati
 deprecatum venerunt. Ita cū oppidum sese tueri
 dixisset,

dixisset, Caninium legatum cum praesidio intromittit. ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas partes praesidium, quod Caesaris praesidium receptum indignabatur, clam cuidam Philoni, illi qui Pompeianarum partium fuisset defensor acer-
rimus. Is tota Lusitania notissimus erat. hic, clam praesidio in Lusitaniam proficiscitur, & Cecilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium convenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalem oppidum denuo noctu per murum recipitur, praesidium, vigilisque iugulant, portas praeccludunt. de integro pugnare ceperunt. Dum haec geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quod Pompeium in potestate haberent, quod ante Caesari portas praecclusissent, illo beneficio suum maleficio existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalem oppugnare nullo tempore desistebant. quod Caesar cum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditum incenderent, & mania delerent. ita consilio habito, noctu patitur Lusitanos eruptionem facere, id quod consulto non existimabant fieri. ita irrumpendo, naues, quae ad Baetim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. quo facto, oppido recuperato Hastam iter facere cepit ex qua civitate legati ad deditionem venerunt. Munden-
sesque, qui ex praelio in oppidum confugerant, cum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt, & cum essent in legionem distributi, coniurant inter sese, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent. Illi eadem in castris admini-
strarent,

firarent. Hac re cognita, insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi Mündenses duces. Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium dissentire cæperant. pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserunt. pars erat, quæ Pompeianarum partium essent fautores. seditione concitata, partes occupant, cædes fit magna, saucius Pompeius naues XXX. occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cepit, parim peditibus, & equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item quarto die navigatione confecta, insequuntur, qui imperati à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, non nullas capit. Pompeius cum paucis profugit. Et locum quendam munitum natura occupat. equites & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus antè missis, certiores fiunt, diem, & noctem iter faciunt. Pompeius humero & sinistro crure vehementer erat saucius. huc accedebat, ut etiam talum intorisset; quæ res maximè impendebat. ita lectica à turre, qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, cum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu, cohortibusq; circumcluditur. Erat accessus loci difficultas, nam idcirco, quòd propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura cæperat sibi Pompeius, quem vix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis, quibus cedentibus, cupidius

pidius insequerantur aduersarij, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sepius facto animaduertebantur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit: pari autem, & celeri festinatione circummunitiones in iugo dirigunt, ut equo pede cum aduersarijs cōgredi possent. à quibus cum animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, ut suprà demonstrauimus, saucius, & intorio uto, idcirco tardabatur ad fugiendum. Itēq, propter loci difficultatem, neq, equo, neq, vehiculo salutis suæ præsidium parare poterat. Cades à nostris undiq, administrabatur. Exclusa munitione, amissisq, auxilijs, ad conuallem amaramq, exesum locum in spelunca Pompeius se occultare cepit, ut à nostris non facile inueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. cum Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie iduū Aprilis caput allatū, & populo datū est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quē suprà demonstrauimus, illa affectus letitia, proximo se recepit castello, nonnullasque naues ad reficiendū subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & benè magnam manu cōparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligētia ad naues tuendas, tamē nōnunquā ex castello propter eorum crebras excursiones, eijciebantur: & sic propē quotidianis pugnis insidias ponūt, & tripartitō signa distribuūt. erāt parati qui naues incenderent, incensissq, qui subsidiū repeterent. ij sic dispositi erāt, ut à nullo cōspectu omnium ad pugnam cōtenderent. Ita cum ex castello Didius ad propellendū processisset, cū copijs signū à Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simul-

similis, qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo
 agientes latrones dum persequuntur, à tergo insidias
 amore sublato circumueniunt. Didius magna cum
 viris cum compluribus interficitur, nonnulli ea pug-
 na scaphas quæ ad litus fuerant, occupant. Item com-
 plices nando, ad naues, quæ in salo fuerunt, se recipi-
 unt. Anchoris sublati, pelagus remis petere cape-
 unt. quæ res eorum vitæ subsidio fuit, Lusitani
 præda potiuntur, Caesar Gadibus rursus ad Hispa-
 lim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad præ-
 lium oppugnandum reliquerat operibus assiduus, hos-
 tesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta
 cede bene magna eruptionem faciunt. Nostri ad oppi-
 dum recuperandum occasionem non prætermittunt, &
 reliquos viuos capiunt, ac deinde Vrsanem proficiscun-
 tur, quod oppidum magna munitione continebatur, sic, ut
 ipse locus non solis opere, sed etiã natura editus, ad op-
 pugnandum hostem appeteret. Hoc acciderat, quod aqua,
 præterquam in ipso oppido, non erat; nam, circumcirca ri-
 us nusquam reperiebatur propius millia passuum octo.
 Quæ res magno erat adiumento oppidanis. si præterea
 accedebat, ut agger, materiæque, unde solitæ sunt tur-
 res agi, propius millia passuum sex non reperiebantur.
 Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem effice-
 ret, omnem materiem circum oppidum succisam intro con-
 cessit. Ita necessario deducebantur nostri, ut à Munda,
 nam proximè ceperant, materiem illò deportarent: Dū
 hæc ad Mundam geruntur, & Vrsanem, Caesar cum à
 Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die,
 occasione aduocata, commemorat, initio questuræ

sua eam provinciam ex omnibus provincijs peculiar-
rem sibi constituisse, & quae potuisset, eo tempore be-
neficia largitum esse : insequenti praetura ampliato
honore, vectigalia, quae Metellus imposuisset, à sena-
tu petisse, & eis pecunijs provinciam liberasse : similitu-
que, patrocínio suscepto, multis legibus ab se in sena-
tum inductis, simul publicas, priuatasque causas, mul-
torum inimicijs susceptis, defendisse : suo item in con-
sultatu absentem, quae potuisset, comoda provinciae tri-
buisse : eorum omnium commodorū esse & immemores,
& ingratos in se, & in populum R. hoc bello, & in prae-
rito tempore cognosse, vos iure gentium, inquit, & ciuili
R. institutis cognitis, more barbarorum populi R. ma-
gistratibus sacrosanctis manus saepe & saepius, & luce
clara Cassium in medio foro nefarie interficere volui-
stis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore le-
giones desint populi R. in hac provincia haberi. apud
vos beneficia pro maleficijs, maleficia pro beneficijs ha-
bentur. ita neque in otio concordiam, neque in bello
virtutem ullo tempore retinere potuistis. Priuatus ex
fuga Cn. Pompeius adolescens à vobis receptus, fasces,
imperiumque sibi arripuit. multis interfectis ciuibus,
auxilia contra populum R. comparauit, agros, vestram-
que provinciam vestro impulsu depopulauit. In quo
vos victores existimabatis? an, me deleto, non animad-
uerrebatis, decem habere legiones populum R. quae non
solum vobis obsistere, sed etiam caelum diruere pos-
sent? quarum laudibus, & virtute

VETERVM
GALLIÆ LOCORVM,
POPVLORVM, VRBIVM, MON-
tium ac fluuiorum alphabetica descriptio,
eorum maximè, quæ apud Cæsarem in
Commentarijs sunt; & apud Cornelium
Tacitum.

AUCTORE

RAYMVNDO MARIANO
viro clarissimo & sui temporis
eruditiss.

A

AESAR, in Commentarijs Galliam
in tres partes diuidēs, loca Galliæ pro-
uinciæ, à Romanis tunc possessæ, Bri-
tanniæ vltioris, quam Angliam di-
cimus, Hispaniæ etiam citerioris, ac
populorum cis Rhodanum, trānsque
Rhenum flumina sitorum annectit, qui
omnes lingua, Institutis, legibúsque inter se etiam tunc
differebant.

Aduatici, Belgarum populi regni Eburonum (nunc
leodiensium) finitimi; ac Neruijs (nunc Tornacensibus)
proximi: habebāt amplum & in altissimis rupibus oppi-
dum. Fortè nunc, vt quibusdam videtur, est oppidum ap-
pellatum Beaumont, vicinum Thuduino in finibus Han-
toniæ. Hos ex allusione vocabuli complures credunt es-
se eos qui Douacum, Atrebatēsis diœcesis oppidum, nō
longè à Cameraco vrbe distans, incolunt. Hi Aduatici
& Cimbris; Theutonisque prognati erant, qui Transihe-
mani fuerunt. Sed magis coniectura est, Aduaticos su-

iste eos qui hodie Gallicam Brabantiam, ubi oppidum Ne-
uella est, partemque Hannoniam circa Cannetum mon-
tem, & Binitium oppida Cameracensis diocesis, finiti-
maque his loca extra Francorum regnum inhabitant, y-
bi locus quidem in vici formam redactus est ferè deser-
tus. cuius nomen Gallica lingua veteri satis alludit
& monumenta adhuc quædam præclara vetustatis visun-
tur. Hi Bosseducenses dicti. Vide de his apud Cæsa-
rem.

Ædui, populi finitimi sunt Aruernis, Biturigibus, Se-
quanis, ac Secusianis, inter Celtas. Hi adhuc nomen
priscum Latine retinent, inter Burgundos nunc nomi-
nati, nec citra Ararim flumen, (qui nunc Saona appella-
tur) aliquos habent fines, nec hodie sunt Sebusianis fi-
nitimi. In Ducatu Burgundiæ, & Francorum regno sita
Ciuitas horum Æduorum Episcopalis est, in Prouincia
Lugdunensi.

Agendicum inter Celtas oppidum, Senonibus, Parisiis,
Velaunoduno oppido Senonum, Cenabo, Carnuti
oppido, & Nouioduno, Auaricòque Biturigum op-
pido proximum, in regno Francorum situm, Prouincia
Gallicè.

Agrippinam, quæ nunc Colonia dicitur, Archie-
piscopalem inferioris Germaniæ Vbiorum urbem adri-
pas Rheni citerioris sitam, non memorat Cæsar, sed Ta-
citus: in qua gente Agrippinam, Claudij Cæsaris con-
iugem Neronisque matrem natam esse, ac veteranos,
coloniam illuc deduci imperasse, Vbiorumque gentem
Rheno transgressam, auum eius Agrippam in fidem su-
am accepisse, ac eam urbem fatali igne paulò post con-
sumptam refert, in qua Capitolium & loca ac ædificia
fuisse, & ritus, ad Romanorum instar. Ex his adhuc non
omnia periire.

Alduasdufius, Celtarum est fluuius, Gallicè, le Doubs
oriens circa montem Iuram, Sequanos ab Heluetijs di-
uidens, lapsusque per comitatum Burgundiæ, montem
Bellicardum, Insulam, ac clauallé castella perluit,
urbem Bisuntinam nunc intersecat; dehinc, Dolam oppidum

dam præterfluens, circa Viredunum castrum non longè
à Cabillonensi vrbe Arari fluuio, cui nunc Saona nomē
est, miscetur, & Dubius nūc vocatur, ad Sequanos pro-
prius pertinet.

Alexia, inter Celtas oppidum Mādubiorum, in duci-
tu Burgundiæ, finibusque Aduarum, non longè à Lin-
gonibus, in vici formam redactum, nomen retinens, à
quo etiam hodiè, vt plerisque placet, magna pars eius
regionis Alsetum nuncupatur, nec longè distat à vico
qui Flauia cum appellatur. In cuius Alexiæ expugnati-
one nonnullæ munitiones in floris lilij formam Cæsaris
iussu, vt ipse scribit, factæ sunt.

Allobroges, erant populi citra Rhodanum fluuium,
& Lemani lacus ripas, extra Belgas, Celtas, & Aquita-
nos: Geneva oppidum vbi sollemnes nundinæ nostra
ætate celebrantur in Sabaudia, locaque finitima inco-
nuentes; qui etiam fuere finitimi Vocontijs populis, pro-
pinqui Centronibus, nunc Tarentasijs, ac trans Rho-
danum vicos, & possessiones habebant circa regio-
nem quæ hodiè Bressa dicitur, ad Ducem Sabaudia
spectantem, quam fluuius Indis irrigat, citra Ararim
flumen. Hos memorat Iuuenalis satyra prima, & Sal-
lustius in Catilinæ historia referunturque in epistola
Planci inter Familiares Tullij, quæ incipit, Nunquam
mehercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habi-
tabant, finitimi erant Galliæ, prouinciæ Romano-
rum, propter quod cum Romanis paulò antè bello con-
tenderant, ac nuper pacati erant. Inde constat Del-
phinatum fuisse, tunc ex parte Galliæ prouinciæ, quæ
Romanorū erat, cum esset finitima Allobrogibus. Fuisse
item partem Axobrogum, inter quos fuit Vienna ciuitas
metropolis, secundum Strabonem. Hi sunt hodiè Sa-
baudienses appellati, quibus dux præest, vetustate im-
perij, & nobilitate generis longè clarissimus. Caput
gentis Taurinum. Nam Vercellas in dotem eius maio-
res à Vicecomitibus habuere, pacis admodum stu-
diosi.

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæsar ex Ita-
lia

lia in Galliam V. legiones transduxit per fines Centronum, qui hodiè Tarentasij nominantur. Hæ Graiæ dicuntur, quibus vulgò Mons Cinesius, seu Cinetum nomen est; quæ & Pœnina, vt quidam volunt, dicuntur, quòd Hannibal Pœnus his in Italiam penetrauerit. Tacitus autem Pœnina iuga, quibus ex Italia in Noricum & Germaniam iter est, designat. Aliæ erant Alpes, quas summæ Cæsar appellat, quòd inter omnes magis emineant, quarum iter patefieri volebat, quò magno cum periculo, magnisque cum portorijs mercatores ire consueuerant, proximæ Veragris populis, quorum vicus erat Octodorus, nunc D. Mauritius dictus. Harum vnam diœcesis Augustensis, D. Bernardi montem vulgus nominat. Alteri Sedunensis diœcesis mons Briga nomen est. Sūt & Alpes, quas Cornelius Tacitus, & veteres dicere maritimas. Hæ in prouincia Hedredunensi, locisque Ligustico mari finitimis consistunt: quæ ex Italia iter erat ad aggrediendam Narbonensem prouinciam. Alpes item fuere, quas idem Tacitus, & prisci dicere Rheticas, à Rhætis populis, qui ex Tuscia profecti, duce Rhæto, ea loca tenuere, forsitan dictæ. Hæ agro Tridentino adiacent, & Veronensi, quibus ex Italia in Sueuiam, & Austriam iter est. Fuerunt & illæ ex quibus Rhenus inter fines Sedunensis, & Curienensis diœcesium oritur, quas Lepontias Cæsar, & alij scriptores appellauere. Nunc D. Gottardi, ac D. Nicolai dicuntur, quas Costias esse quibusdam placet, quibus in loca Rheno. Oceanoque finitima ex Italia aditus est. Iulias prætereà alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Rhætis, quæ fortè ex Italia per Taruisinam urbem in Stiriam & Austriam iter est.

Ambatri, inter Celtas, necessarij erant, & consanguinei A. duorum, quos quidam opinantur esse Borbonenses. Nonnulli autem, quòd fuerint Niuernenses A. E. duis finitimi, siue pro parte Bituricenses, allusione vocabuli quo ætas nostra vitur. Ambatros etiam (aut potius Ambactos) dicimus ciuitatum clientes, seu adhaerentes. Oppidum Ambatrorum pagus Semarius, siue mōs Barri dicitur.

533
dicitur.

Ambiani *Amiens* vulgò, in Picardia posita. Hanc Rex à Duce Burgundiæ repetit.

Ambibareti, erant populi in quos Cæsar hiemandi causa C. Antistium Rheginum cum legione vnà in VII. Commentarij sine misisse commemorat. & fortè erant Ambianenses, vel aliqui his proximi, vt eos, Atrebatésque, & Morinos finitimos in fide contineret. Non enim est verisimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, vt superioribus annis consueuerat, de qua non constat, nisi de hac intelligamus.

Ambibarij populi Celtarum, inter Armoricas ciuitates, Oceanum attingentes, finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus, circa Britanniam citeriorem, & Normanniam, in regno Francorum siti.

Ambiliates, populi inter Celtas, Lexobijs, Nannetibus, Diablintribus, & Osissimis proximi, in Britannia citeriore, qui oppositi sunt Angliæ, in regno Francorum siti, *Daurances* Gallis.

Ambiuariti, qui Beuuni, siue Brabantini inter Belgas populi erant, citra Rhenum, & Mosam flumina Ad quos prædandi, frumentandiq; causa partem equitatus miserant Vspetes Germani, & Tenchteri populi, qui eis Rhenum transeuntes finibus suis Menapios (nunc Iuliacenses) expulerant. Inde coniectura est, hos Ambiuaritos incoluisse eam ducatus Brabantiæ partem, in qua Buscusducis, Breda, & Bergæ opida, Leodiensis diœcesis, & Antuerpiæ oppidû, Cameracensis diœcesis extâr, Nussiâque, & Geldria citerior sitæ sunt. Circa quæ loca per Campaniam Brabatiæ, vsq; Tungros oppidum propè vsque Leodium, vt plerisque placet, Mare Oceanum protendebatur..

Anartij, populi trans Rhenum, & Danubium, cui ac Hercyniæ siluæ, quæ ingens erat silua Germaniæ, & Dacis finitimi erant. Qui Daci, vt plerisque placet, pridem partem habitarunt Pannoniæ.

Ancalites populi in Anglia, Trinobantibus, Bibrogis, Cassijs, & Cenimagnis proximi.

Andes populi, inter Celtas Curiosolitæ, Venetis, Connutibus, & Turonibus finitimi, ac Ducatus Bituricensis Oceanoque proximi, quos Ligeris flumen alluit. Cuius est inter Galliæ primarias, Andegauenses dicti. in Provincia Turonensi, & Francorum regno siti, Ducatus titulo insigniti. Hinc in regno Neapolitano Angioni dicti, quod ad illam familiam regni iura deuenerunt, quæ mox reges Francorum ex testamento Rhenati ultimi sibi adciuerunt.

Ansuarios, Germaniæ inferioris populos, proximæ Phrisijs, pulsos à Caucis, non memorat Caesar, sed Tacitus.

Antona, in Anglia fluius, Tacitus.

Antuates, populi citra Rhodanum extra Belgas, Celtas, & Aquitanos, finitimi Allobrogibus, & Gebennæ oppido, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum proximi. Huius nominis adhuc extat vicus, & præfectura quædam Monachorum inter Geneuam, & Delphinatum, qui est Geneuensis diocæsis. Videntur tamen secundum Caesaris descriptionem, Antuates magis fuisse inter Allobroges, & Vicum Veragrorum, cui D. Mauritius Sedunensis diocæsis nomen est. Hos quidam hodiè Vautuates appellant.

Aquitania regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ existimanda est: hæc Garumna flumen à Celtis diuidit, quæ & Oceanum mare attingit. In hac sunt metropoles Burdegalensis, Auxitana, earumque suffraganeæ; pars item aliarum Metropolum extra terminos eosdem sitarum. Quæ tamen Aquitaniæ attribuuntur. Guiennam hanc Galli hodiè nuncupant. Hæc cum solum à regibus Francorum Ducibus Normanniæ tradita esset, qui postea regnum Angliæ occuparunt, cum illam post varias contentiones C. & L. X. amplius annos Angli tenuissent, Carolus VII. auspicijs tandem ad Francos redijt. In hac cum alij Principatus celebres sunt, tum Fuxensis, quorum Princeps nepos ex sorore Ludouici XII. qui nunc rerum in Gallia potitur, victis apud Rauennam Hispanis memorabili

memorabili praelio, vitam cum Principatu amisit. Sicque eius oppida ad Regem, nullis relictis hæredibus, rediere, sorore superstite, Ferdinando Regi nupta.

Arar, Celticæ fluius est. nunc *la Saone*. Oritur in Diœcesi Tullensi, finibusque Burgundiæ, Lotoringia, non longè à monte Vogeso, quo Mosa flumen profluit. Interfecat tùm eam Burgundiæ partem quæ imperatoria; tùm eâ quæ Regia dicitur. Illi comes, vt hodiè loquantur; huic Dux à Francorum rege institutus, præerat; qui tamen, mortuo Carolo Philippi, ab Heluetijs occiso apud Nanseum, ad supremum ius regium adscriptus est, vt nullus adhuc Burgundiæ Dux sit, sed comes tantum. Interfecat Gabillonem, ac Matisconem ciuitates, tunc Aduorum oppida. Prolapsus ad Lugdunum urbem, Rhodanum influit: quem fluium Virgilius in Bucolicis, Lucanus in primo, & Tibullus Elegia sua VII. memorant.

Arduenna silua omnino in Belgis totius Galliæ maxima, atque ingens, à Rheno fluuiio per fines Treuironum ad Nervios (nunc Tornacenses) & initium Rhenorum pertinens, millibus passuum amplius D. in longitudinem patet. Attingit enim Menapios, (nunc Iuliacenses) Aquisgranum oppidum, Eburones, (nunc Leodienses) Condrusos, Aduaticos, qui erant pars comitatus Hannoniæ, Lucemburgensem, Bullionensem, Barrensem, Lotoringum, Limburgensemque Ducatus; Eifliam, & comitatum Namurcensem, Metensium, Moguntinorum, Confluentia, & Vbiorum (nunc Coloniensium) & Catalaunæ Diœcesis fines, in qua sunt vici, castella, & oppida multa, ac complures insignes Abbatia præsertim ordinis Diui Benedicti, scilicet Diui Huberti, Leodiensis, diœcesis; Diui Cornelij, Coloniensis diœcesis: cuius siluæ extrema pars versus Belgas sunt Mosa, & Scaldis fluuij. Scaldis verò Mosam influit, qui fluuij & Silua nomen retinent priscum hac etiam tempestate,

Armenici

Aremici, populi, vel Artomici, extra Celtas, Belgas & Aquitanos citra Rhodanum fluuium finitimi Volcis non longè à Gaballis, Auernis, Heluijs, Ruthenis Massiliensibus, & Cadurcis. Hos coniectura est fuisse Artomicorum populos, quorum ciuitas est episcopalis & Prouinciæ Viennensis, in finibus Galliæ Prouinciæ Romanorum, quos Auracenses dicimus, vbi principatus est, Francorum Regi non subditus, Armeniacus vulgò dictus. Horum princeps, Iacobus nomine, cum à Florentinis in Italiam accersitus esset aduersus Ioannem Galeatium, Mediolanensem Ducem, apud Alexandriam magno prælio victus & cæsus est.

Arenaci, inter Coloniam, & Traiectum, vrbes Episcopales, locum vltra Nouesium, Rheno adiacentē, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Armoricæ ciuitates positæ erant in vltimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, ex quibus fuere Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osissini, Lemouices, Vnelli populi, oppositi Angliæ, Britannia citerior, & Britonans appellata, cui Dux olim, Regi subditus, præfuit; nunc ex matrimonio Annæ, Ducis olim filia, ad Regem redacta.

Auerni, populi, inter Celtas, finitimi Aeduis, Biturigibus, nomen retinent. Ducatus est, cuius titulus Ducatus Borbonij adscribitur. In Francorum regno situs. Hos memorat Lucanus in primo.

Afciburgiub, oppidum Germaniæ, non longè à Rheno fluuiio, & cis eum inter Geldubam, & vetera Castra situm, Nusciæ, & Cliuensi Ducatui proximum non memorat Cæsar, sed Tacitus. Aftypergion olim ab Vlysse, quorundam opinione, nuncupatum.

Atrebates, inter Belgas populi finitimi Ambianis, Tornacensibus, & Morinis, partem Picardiæ continent. Ciuitas est, nomen adhuc retinens in Prouincia Rhemenfi, Regem agnoscit. Arras hodiè vulgò nuncupatur. In hac laudatissima texuntur aulæa.

Auaricum, erat oppidum Celtarum maximum, munitissimumque, in finibus Biturigum, agri fertilissima regi-

one ferè ex omnibus partibus flumine, palude perpetua circumdatum, trans Ligerim fluuium, habens vnum, & per angustum aditum, proximum Nouioduno, oppido Biturigum, ac Genabo oppido Carnutum, & Velauduno, oppido Senonum: in Francorum regno situm *Bourges*, vel *Uiaronsa* Gallis appellatum.

Auenticum, Helueticorum caput fuisse, testis est Tacitus. Ammianus Marcellinus scribit, suis quidem temporibus desertam ciuitatem, sed non ignobilem quondam, ex ædificijs semirutis colligi. Hodie latè patentes ruinæ visuntur, & retinet patria lingua priscum nomen *Auenche*. Vicus in agro Vantuatum.

Aulerci, populi erant inter Celtas, Aduorum clientes, de Ange dicunt, siue Rhoanum.

Aulerci, item populi, inter Celtas, ex ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Rhedonibus, Sefuuijs, Curiosolitibus, Ossifimis, Vnellis, Venetis, ac Cenomanis. In Prouincia Turonensi, & Francorum regno siti, quos nonnulli Aurelianenses esse opinantur. Sed alij prouinciæ sunt Senouensis.

Aulerci, item inter Belgas, proximi Eburonibus, Lexouijs, ac Velocassijs.

Ausci, populi in Aquitania, proximi Garumnis, Vocatibus, Taurisatibus, Sontiatibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti, quas coniectura est fuisse Ausitanos, seu Auxitanos. Ciuitas est Metropolis. Hi sunt Aquitanorum clarissimi, quorum vrbis opulentissima Heluimbertum, vt refert Pomponius Mela.

Axona, inter Belgas fluuius est, in extremis Rhemorum finibus, quo pedibus vado transitus est. *La Disne* vulgò dicitur. In huius fluminis transitu Germani ab insequentibus Gallis magnum incommodum acceperè, ferè IIX millibus passuum ultra Rhemos, Laudunensem, & Rhemensem Diœcesim partiens. Gallicè *Auix* nunc dicitur, propè oppidum quod vocatur Gallicè *La*

BACENIS, silua ingens trans Rhenum, Suevos à Cheruscis pro nativo muro diuidit: nunc, ut opinio est, Nigra silua dicitur, non longè à Friburgo oppido & Badensi agro, inter Athesim, Rhenum, Necharum, Moganum, & Danubium, Germaniæ flumina, Hercyniamque siluam, & Hassiæ regionis Germanicæ montes.

Bataui, populi inter Belgas. nam Mosæ flumen parte quadam ex Rheno recepta longè ferè ab Oceano LXXX. millibus passuum, quæ appellatur Vualis, insulam efficit Batauorum, in Oceanumque influit. Hi hodiè, ut plerisque placet, Hollandi dicuntur, diæcesis Traiectensis, propinqui Frisiæ, & ducatus Geldriæ, ac Mari Oceano finitimi. Hos memorat Lucanus lib. 1. Hi à Cattis, populis transrhenanis, Cheruscis, & Ligijs Pannoniæ populis ultra Hercyniam siluam finitimis, Hermunduris orti dicuntur, & seditione domestica pulsi, extrema Gallicæ oræ vacua cultoribus, simulque insulam inter vada sitam, occupauere. Quam Mare Oceanum à fronte, Rhenus tergum, ac latera circumluit, ut refert Cornelius Tacitus; dicens: apud Batauos fuisse olim fucum sacrum. qui, ut coniectura est, hodiè in finibus vici Haghæ ducis in Hollandia extat. nec longè, secundum Tacitum, est insula, nomine Mona, unde fortè Monachiam oppidum, vel Monasterium ciuitas episcopalis est.

Batauodurum, inter Coloniensem, & Traiectensem, vrbes episcopales, locum ultra Nouesium, in finibus ducatus Cleuensis situm, Rheno adiacentem, Belgis adscribendum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Belgæ, populi multarum ciuitatum, oppidorum, ac locorum mari Oceano, Rheno, Matrona, & Sequana fluminibus includuntur. Horum plerique orti à Germanis, Rhenum antiquitus transiitibus, Gerlos inde expulerunt. Hi moribus, legibus, & ornatu nunc sunt valde culti, humani, & satis effeminati, continuèque sunt apud

eos mercatores, quo per artes, commerciâque mores hominum mutari constat. In his sunt metropoles, Treuerensis, Coloniensis, Maguntina, Rhemenfis; cum earum suffraganeis, intra Oceanum Mare, ac eadem tria flumina constitutis: item Brabantia, Flandria, Hollandia, Geldria, ac Frisia pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, Virtutum comitatus, ac Campaniæ maxima portio, silua Arduenna vniuersa, cum singulis sibi adiacentibus, & ea inclusis populis, ac locis: & plerique Principes, tum profani, tum sacri, Ducésque, & comites, ciuitatésque, quarum multæ liberæ, suóque iure agunt, aliæ Francorum regi obtemperant. Quod superest, Imperatorias partes sequitur. In his sunt tres Imperatorum electores, sunt & Francorum regis, quos Pares vocant, ferè omnes. Imperator certè, & rex in Belgis coronatur, & consecratur, & inungitur: alter Aquisgranum, alter Rhemis. Hos memorat Lucanus in primo. In his Belgarum clarissimi erant Treuiri, quorum vrbs opulentissima Augusta, vt refert Pomponius Mela, quæ nunc ignoratur. In Belgica autem à Iulio Cæsare vsque in tempus inclinantis Imperij Legatum Romani diutius habuerunt. Nunc verò vice Proconsulum, & Legatorum Romani Pontificatus Monarchia extat, & Legatos natos, & Primates habet, quibus subsunt Episcopi, ad instar Præsidis Prouinciæ instituti. Sunt & collectores, quos prisca ætas Quæstores appellauit, atque reges, Principes, qui, velut Censores, decreta Pontificis maximi, & censuras reuerenter exequuntur. Huic singuli obedientiam exhibent, & ad eum in causis maioribus recurrunt, quas ad ipsum assiduè deferunt.

Belgium, erat Bellouacorum ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, atq; hominum multitudine præstans, in qua Cæsar interdum hiemauit ac plures legiones eius aliquando illic in hibernis fuere, nomen adhuc retinet. Dictum etiâ videri potest Belgium, pro Belgarum regione: vt apud Liuium Samnium, pro Samnitium regione.

Bellocassi, populi inter Celtas, proximi Lexobijs, quos opinio est esse Baiocéses. Eorū ciuitas est Episcopalis in pro-

provincia Rothomagensi, Ducata Normaniæ, & regno Francorum sita.

Bellouaci, ciuitas est Episcopalis, in Provincia Rhemenfi, ac Francorum Regno sita. Hodie *Beauuois*.

Bethasior, Germaniæ populos, inter Belgas, proximos Caninefatibus, Barauis, Tungris, ac Marfacis, Traiectenses superiores fuisse coniectura est, ad utrâmq; Mosæ fluminis ripam cis Rhenum sitos in diœcesi Leodiensi. Hos Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Bitracte, oppidum AEduorum in Celtis, lōgè maximum, ac copiosissimum, & maximæ apud AEduos auctoritatis: in quo totius Galliæ Concilium Cæsar indixit, ius dixit, & sæpè hiemauit: In Francorum regno situm, in formam ruris redactam; & in radicibus montis, non longè ab AEdua ciuitate, positum, nomen retinet.

Bibrax, oppidum Rhemorum, in Belgis, vltra Axonâ flumen, nec longè ab eo: quod flumen in extremis Rhemorum finibus erat, & in eo pons in Francorum regno situs; nunc naui & interdum vado transijcitur. Portus priscum oppidi nomen Latine retinet.

Bibroci, populi in Anglia, Mari proximi, & Cassis, Ancalitibus, Trinobantibus, Cenimagnis, ac Segontiacis.

Bigerrones, populi in Aquitania, proximi Tarbellis, Vocatibus, Tarusatis, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in Francorum regno siti, comiti de Fuxo subditi. Vbi Comitatus est, in Vasconia consistens. Nomen retinent, vbi Turfa est, & castrum Begora, & Episcopatus Bisterensis Prouinciæ Narbonensis. Hinc profectus vir fortis, Enequus nomine, regnum Nauarræ constituit; pulsisque inde Mauris, successoribus suis, regnum per manus reliquit.

Bingiam nunc Pingiam, Germaniæ oppidum, Belgis adscribendum, inter Maguntiam urbem, & Confluentiam oppidum, cis Rhenum, eius ripis finitimum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bituriges, populi inter Celtas. Eorum fines ab AEduis, quorum erant in fide, Ligeris fluius diuidit. proxi-

ni sunt Aruernis XXI. vrbes eorum vno die incendunt, vt Cæsarem commeatu, & pabulatione prohibeant. Ciuitas est Metropolis, retinens nomen. Carolus VII, qui, pulsus, Francorum regnum restituit, cum nihil ferme aliud esset, quod in Gallia retineret, occupantibus Anglis omnia, Bituricensis Rex in derisum appellabatur. in regno Francorum siti. Hos memorat Lucretius libro primo.

Blannouij, (Brannouij magis legitur) populi inter Celtas, proximi Segusianis, Ambiuaritis, ac AEduis, quorum clientes erant; qui fuerunt fortè & Brannouices, qui dicuntur à Gallis *de Blano*.

Boij populi Transrhenani, Franconia, Alpibus Italia, Sueuis Australibus, ac Danubio flumini proximi: qui in agrum Noricum transiuere, Noretamque oppugnant, expulsis, vt coniectura est, Noricis: quorum Noricorum adhuc pars, trans Danubium, non longè ab orbi eius, & Athesi fluminis sita, Noricus ager appellatur. Boiorum pars, AEduis Cæsarem deprecantibus, deductis Heluetijs, quorum in societate domo excesserant, in finibus AEduorum à Cæsare sunt collocati. Vbi Gergobiam ciuitatem exigua, & infirma, non longè ab Auarico, oppido in finibus Biturigum sito, eis per AEduos attributam, habitauerunt: Boij primùm, post Boiarij & nunc Bauari dicti. A finibus Herbipolensium per Noricum agrum, vbi Nuremberga est oppidum, in medio ferè Germania situm in Augustenses protenduntur. cum quibus, & alijs finitimis Transrhenanis vsque ad Brislinam urbem, & terras, quas hodiè Sigismundus, Austriae dux, possidet, ac in fines Tridentinos saepe uincit, & continuè vsque nunc Heluetij Rhenum transientes bella gessere. Hi Borbonij hodiè dicuntur.

Bonnam, oppidum ad ceteriores Rheni ripas situm, & Coloniaensi vrbi, ac Confluentiae oppido proximum, inter Belgas numerandum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Brannouices, populi inter Celtas, proximi Segusianis, Ambiuaritis, ac AEduis, quorum clientes erant. Hodiè

diē *la Moriane*, ijdem fortē, qui & Brannouij.

Bratuspantium, oppidum Bellouacorum inter Belgarū finitimum Sueffionibus, in Francorum regno situm.

Brigantes, in Anglia populos, Silurum, gentem, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Britanniæ maioris, cui nomen est Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt. Maxima pars ab his qui prædæ ac inferendi belli causa ex Belgis transferunt, qui omnes serè his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Inde opinio est, eorum linguam ex populorum diuersitate compositam, intellectu scientiæque loquendi difficiliorem esse, quodque Germanos præ ceteris charos habeant, quia plerique Belgæ orti sunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum transiuerunt, à quibus postea Angliæ pars maritima originē sumpsit. Hos refert Lucanus vltra Oceanum esse, & toto discretos orbe. cōtinet tota Anglia Insula in circuitu bis nulle millia passuum. Apud hos erat, & est magnus pecorum numerus. Hæc insula Angliæ, Germaniæ populis in eam classe sæpius irruentibus, victis veteribus colonis, Anglorum terra dicta. Verum partem eius quæ magis ad Septentrionem vergit, Scoti, & ipsi Germani, Pictis admistis, occuparunt, hodièque tenent, Francis amicissimi, Anglorum regi maximè semper infesti, populi moribus inconditi, efferi. nullas propè vrbes habent, nemora, & siluas bellis ingruentibus petunt.

Bructeros, ex quibus fuit Velleda virgo fatidica, quæ Germanis, religione animos eorum occupante, aliquando præfuit vt auctor est Tacitus, Germaniæ inferioris populos Tenchtheris, & Frisij proximos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

C

CABILLONVM, oppidum AEduorum, inter Celtarū

quod

quod coniectura est fuisse oppidum Cabillonem, ad rivas Araris fluminis, ubi rei frumentariæ, commercique, et comineatus causa sæpè Romani negotiabantur. Massiconæ oppido finitimum, in Prouincia Lugdunensi, Ducatu Burgundiæ, & Francorum regno situm, nomen retinens, *Challons sur Saone*.

Cadetes, populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum contingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Lemouicibus, Rhedonibus, Venetis, Andegauensibus, Celticomanis, in regno Francorum siti.

Cadurci, populi inter Celtas, proximi Heleuteris, Gallis, Vellaunijs, Lemouicibus, & Aruernis. Quorum ab imperio esse consueuerant: ciuitas Episcopalis in Prouincia Bituricensi, ac regno Francorum sita. nomen retinent. Hos memorat Iuuenalis in prima satyra tertij libri. Nec longè erant à finibus prouinciæ Romanorum.

Caletes, populi inter Belgas, Morinis, Oceanoque finitimi, ac Ambianis, & Atrebatibus proximi. Ab his reuissimus in Britanniam (nunc Angliam) transiectus. nomen retinent. Morinensis sunt Diocesis in regno Francorum siti, Anglorum regi subiecti.

Camulodunum, in Anglia oppidum, seu Colonia. Nil de hoc Cæsar, sed Tacitus; quem post Cæsarem ferè & XX. annis Historiam scripsisse, constat; præsertim libro quem de Oratorum & Poëtarum collatione edit.

Caninefates, populos Batauis finitimos, & eandem Insulam colètes, qui origine, virtute, lingua pares Batauis, numero superantur, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Cantium, in Anglia, ad mare est in angulo imi minorisque lateris ex tribus eius insulæ lateribus, contra Galiam, quod ferè omnes Gallicæ naues appellant, & ad orientem solem spectat. Ex omnibus autem Anglicis Anglè sunt humanissimi, qui Cantium incolunt. quæ regio est maritima omnis, neque multum à Gallica differant consuetudine. Huic maritimæ Regioni IV. Reges præerant, quibus Cæsar, quidquid in annos singulos uegetalis populo R. Anglia penderet, constituit. Nunc

Regia Angliæ, ex voto Henrici Regis, vestigalis Romano Pontifici facta est, quæstórq; à Romano pontifice in Angliam mittitur, qui censum annuum exigit, nõ dissente Rege. In Cantio ciuitas est metropolis, nomen retinens. Ferè habet omnes Episcopos Angliæ sibi suffraganeos. Eius Archiepiscopus Legatus natus est. Similiter & Eboracensis, cui in Anglia (quæ eas duas metropoles solùm habebat) duo tantum subsunt suffraganei, quòd omnes olim Episcopi Scotiæ, quæ nullum habet Archiepiscopum, illi subijcerentur.

Cantabri, populi ciuitatum citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ, qui auxilio fuerunt Vocatibus, Tarusatis, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Cocofatibus, ac reliquis populis, & ciuitatibus Aquitaniæ contra exercitum Cæsaris, cuius dux erat P. Crassus, M. Crassi F. qui, vnà cum patre, à Parthis interemptus est. Finitimi Oceano Aquitanico, Pyrenæis montibus, & Garumnæ fluuio.

Cargali, populi transrhenani, in Galliam Celticam circa fines Sequanorum, ac Aduerorum, ab Arionis Germanorum Rege, transportati, quos non ab re opinari possumus eosdem fuisse cum Harudibus, ab ipsorum Rege similiter translatis.

Carnutes, populi inter Celtas, Andegauensibus, Tarconibusque finitimi, ac Oceano proximi, erant in occidentela Rhemorum. Regio eorum totius Galliæ media, qua tamen extra Regnum Francorum biduo iter excedere pater. Ciuitas est Episcopalis, nomen Latine nomen, in Francorum regno sita.

Cassi populi Angliæ, mari proximi, & Cenimagrinobantibus, Segontiacis, Ancastibus, & Bibro-

Cattos, populos Germaniæ trans Rhenum flumen Ligijs Hungariæ populis, Cheruscis Hercyniæ quæ finitimos, ac Hermunduris, cum quibus pro finitimo sale secundo pugnabant, & in æternum dabant, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Catuaci, populi inter Belgas, Nervijs, Calatibus romanduis, ac Condrusis proximi, quos fortè De-

oppidi incolas, diœcesis Atrebatensis opinari licet.

Caturiges, populi finitimi Centronibus, ac Garocelis, quæ iter erat ab Alpibus Graijs ad oppidum Geneuam, Lacum Lemanium, & Rhodanum fluuium, quos verisimile est, fuisse Diœcesis, vel saltem prouinciæ Taretariæ, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos.

Celtica quæ & Gallia olim à Romanis dicebatur, Ventoniam, Senonensem, Bituricensem, Lugdunensem, ciuitates metropolicas earumque suffraganeas omnes inter Garumnam, Matronam, Sequanam, & Rhodanum flumina sitas complectitur. In hac sunt Ducatus Bituricensis, Burgundiæ, Borbonij, Aruerniæ, Aurelianensis, Valesij, à quo recentiores Francorum reges à Philippo filio Valesio, cognominantur, & Normanniæ, quoad extra Sequanam se extendit. Comitatus etiam Burgundiæ, Niuernensis, Altißlodorensis, montis Belicardi, Trecentensis, Carolotensis, Matisconensis, Blesensis, Belvacensis, de Iouigni, Principatus Auræficæ, multique Valesij & pars Comitatus Campaniæ. Celtarum clarissimi AEdui. Horum vrbs opulentissima Augustodunum, refert Pomponius Mela, cui Gallica lingua alludit, *Autunum* appellando, cuius Celticæ terminos, quoad Rheni perium in Gallijs viguit, Rhodanus fluuius præfiniebat, vt nonnulli scripserunt. Hi propriè Franci dicun-

Cenimagni, populi in Anglia, mari proximi: & Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, Bibrocis, ac Cassis.

Centrones, populi finitimi Garocelis, & Caturigibus longe à Vocontijs, & Allobrogibus erant, inter Alpias Graias, quæ hodiè dicuntur mons Cinerum, siue Cingetorigis, & urbem Geneuam, Lacumque Lemanium, & Rhodanum fluuium. Nunc autem Centrones sunt Tarentarij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Subaudia sita est metropolis. Quidam & Ceutrones legunt.

Centrones, item Belgarum populi, qui sub imperio Cæsariorum (nunc Tornacensium) erant proximi Grudijs, Trecentis, Pleumosijs, & Gordunnis. Fortè sunt nunc Corbenses, in Flandria, Tornacensis diœcesis.

Ceracates, Germaniæ Transrhenanæ populos, Vangionibus, ac Tribocis proximos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Chamaeos Germaniæ inferioris populos, pridem Frisiæ partem, Oceanum mare, Rhenum fluuium, & lacum attingentem, paludibus, ac saltibus vberima incolentes, quàm mox Tubātes populi, post Vspij (Germanici tamen dem gens) inhabitārent; nō memorat Cæsar, sed Tacitus.

Cherusci, populi Germani gente, nomine, & numero appellati; cis Rhenum fluuium inter Belgas, Eburonibus, qui hodiè Leodienses, & Condrusis proximi. Hoc coniectura est fuisse inter populos Leodiensis diocesis.

Cherusci, Germaniæ populi, Transrhenani, quos Baccenis, silua Germaniæ ingens, (nunc Nigra; ut plerisque placet; dicta) à Suevis pro natiuo muro diuidit. Hos Tacitus refert proximos Hermunduris, Cattis, & Ligijs, Histeriæ populis.

Cimori, populi Rhenum fluuium transeuntes, depositis, (ubi postea Aduatici incoluerunt) citra id flumen impeditis, omnem Galliam vexando & occupando, solis Bellouacis resistentibus, iterq; per Galliam, Provinciam Romanorum, facientes, in Italiam contenderunt. Hos memorat Lucanus lib. primo, quos à Dacia, quod Dania dicitur, venisse, opinio est. Hi Zelandiam hodie tenent, Zelandique nuncupantur.

Biuaronem, oppidum proximum Hissaræ flumini, Vangionibus populis, montique Cinesio, & Allobrogibus Sabaudia, non memorat Cæsar, sed Plancus inter epistolas familiares Tullij, in illa quæ incipit, Nunquam mihi hercule. Quibus in locis opinio est Cæsarem initio Gallici belli V. legiones ex Italia transduxisse, & verissimè est, quàm quòd per Eporediam, urbem Episcopalem & Augustam Prætoriam, ac montem cui Colonia Augusti nomen est, inter Cinesium, & Sancti Bernardini montes iter fecerit, cum hoc impeditius, ac probius videretur.

Cocosates, populi in Aquitania, proximi Sibuzatibus. Vocantibus, Tacusatibus, Sontiatibus, Garumnis, Hispanis.

Hispaniæ citeriori, & Garumnæ fluuio: in Francorum regno siti.

Condrusi, Belgarum populi, inter Eburones, (qui nunc Leodienses sunt) Segnos & Treuiros (quorum erant clientes) Menapijs, Mosæ fluuio, & siluæ Arduennæ finitimi, gente, nomine, & numero Germani, apud quos est ad ripas Mosæ oppidum ab Antonino Pio, vt quidam scribunt, conditum, & Benafacta appellatum. nomen retinent. Diœcesis sunt Leodiensis, & vsq; ad ciuitatis ferè mœnia protenduntur, cuius Antistiti etiam subiacent; nunc, Ducatui Luxemburgensi, ac comitatui Namurcensi, & Mosæ fluuio finitimi.

Confluens Mosæ, & Rheni fluminum in Sicambros (nunc Geldrenses) ad Menapios, (nunc Iuliacenses) vt olim seipsi Menapij protendebant, est longè ab Oceano ferè LXXX. mille passibus, proximus Nouiomagio, Geldrensi oppido diœcesis Traiectensis, Prouinciæ Coloniensis, inter Buscumducis, & Hoëdem oppida Ducatus Brabatiæ: in quorum Sicambrorum fines equitatus Vspetum, & Tenchtherorum post prælium, & fugam suorum se trans Rhenum recepit; inter quem Confluentem, & Coloniensem ciuitatem (quæ post Vbiorum fuit) ponte facto, Cæsar, primò transiecit exercitum.

Curiosolite, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur proximi Andegauensibus, Sesiuijs, Olissinis, Vnellis, Venetis, Aulercis, Rhedonibus. Hos Corisopitenses esse, plerisque placet. Quæ ciuitas est Episcopalis, in prouincia Turonensi, Britanniæ Ducatu, regnòq; Francorum siti: *Cornoualle, Gallis.*

D

D A C I, populi erant Transrhenani, Danubio fluuio, & Anartibus, siluæque Hercyniæ finitimi, quos olim Hungariæ partem habitasse, plerique tradunt, & post in maritima loca Noruegiæ proxima celsisse, Lucanus lib. 2.

Danubius, fluuius Germaniæ, ex monte qui ab alijs I-

Iraneus dicitur; non longè à Rhæticiis alpibus. Athefisq;
& Rheni, Germaniæ fluminum, fontibus inter Triden-
tinam, & Curienfem diœcefes oriens Germanos finif-
tra, & Hungaros, ac Theutones dextra alluens. Poſt It-
er dictus, ac iterum Danubius. Euxino mari pluribus
oſtijs immergitur. Hunc autem, & Rhenum fluiuium in
Rhetia oriri, quidam tradunt.

Diablintres, populi inter Celtas, Lexobijs, Nanneti-
bus, Ambiliatibus, Vnellis, Curioſolitjs, Venetis, & Se-
ſuijs proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attrin-
gentibus, oppoſiti Angliæ in prouincia Turonenſi, &
regno Francorum ſiti. *Leondoul*, Gallicè.

Diuodurum, inter Belgas oppidum Metenſis ciuitatis,
quo ex Colonia vrbe Rhenum attingente ad eam ciui-
tatem iter eſt, non memorat Cæſar, ſed Tacitus. Fortè
Theonas villa nunc dicta.

Duracij, populi in finibus Piſtonum, qui perpetuè in
amicitia remanſerant Romanorum, propinqui oppido
Lemoni, Aruernis, & Ligeri fluuiò, ac Aquitanis; inter
Celtas, in regno Francorum ſiti. Hinc Duraciorum fa-
milia, inter Gallos præcipua. Imo verò Duracius propri-
um viri nomen magis fuiſſe, ex Cæſaris textu colligitur.

Durocotorum, (quod & Durocortum legitur; & Duro-
cortorū) oppidum Rhemorum, inter Belgas, in regno
Francorum ſitum.

E

EBVRONES, populi inter Belgas, genre, nomine, &
numero Germani appellati, Condrufis, Menapijs, Adu-
aticis, Treuiris, quorum clientes erant, & Siluræ Arde-
uennæ finitimi, nunc Leodiennes dicti, apud Gallos
Liege. Horum maxima pars inter Rhenum, & Moſam,
qui ſcilicet Moſa fluuius eos alluit. His Sicambri (qui
Celtenses erant Tranſrhenani) ſunt proximi. Ciuitas
tunc Eburonum ignobilis atque humilis; proximi Oce-
ano, & Siluis, continentēſque paludes habebant. His
Reges præerant, quo magis conſtat, eos fines quàm
tiſſima

issimos extitisse, quibus coniectura est Ducatum Luxemburgensem, & Lotharingensem, ac Iuliacensis partem, & Comitatum Namurcensem, vrbemque Aquisgranum, vbi Imperatores primam ex more suscipiunt coronam, inclusos extitisse, ac quantum diœcesis ipsa Leodiensis vsquequaque se extendit, reges illos possedisse. Apud Eburones autem stirpem Caroli magni in vico, Lupilia nomine, Leodiensi ciuitati proximo, ortum habuisse tradunt, Pipinósque, & Carlomanos, Belgas, simulque Germanos fuisse, sicque in Germanos, Cisrhenanos, qui Belgæ sunt, à Græcis, non in Transrhenanos est translatum Imperium. Ciuitas nunc est Episcopalis Prouinciæ Coloniensis. Hos memorat Lucanus in primo, & Suetonius in vita Iulij Cæsaris, quem refert eladem Cottæ, & Aurunculeij ægerrimè tulisse. Hanc ciuitatem Carolus, Dux Burgundiæ vltimus, solo æquavit, omnesq; puberes, & sacerdotes interfecit, quòd Episcopo, consanguineo suo, infestiores aliquàto fuissent.

Ebuuices, inter Celtas populi, Aulercis, Lexouijs, Vnellis, & Curiosolitibus proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos opinio est populos esse ciuitatis Ebroicorù, quæ est Episcopalis, in prouincia Rothomagensi, Ducatu Normanniæ, & Francorù regno sita.

Elauer, fluuius inter Celtas, apud Aruernos, Gergoniam oppidum, in altissimo monte positum, præterfluens qui fere antè Autumnu vado transiri non solet, in regno Francorum situs, nomen adhuc retinens; Gallicè, *Allier*.

Essui, populi pacatissimi, & quietissimi, proximi ciuitatibus quæ Armoricæ appellantur, remoti à Belgis vltra C. millia passuum. Hos inter Celtas fuisse coniectura est, fortè in Normannia, aut Britannia citeriore, & regno Francorum siti. Galli *Retelois* appellant.

F

FLVSTATES, populi in Aquitania, proximi Vocabus, Tarusatis, Sontiatibus, Garumnis, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. Comitatus est in Vasconia consistens, ad Comitem de Fuxo pertinens. nomē

retinet etiam nunc.

Frisios, Oceano, & Batauis finitimos, plerâque loca, & Traiectensem urbem, ac ostia quibus Rhenus Oceanum mare influit, habitantes, non memorat Cæsar, sed Tacitus, referens eos Transrhenanam gentem tunc fuisse.

G

GABALLI, populi inter Celtas, proximi Heluijs, & Cadurcis Vellaunijs, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant. ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Bituricensis olim, nunc Arelatanensis, in regno Francorum sita, nomen retinens.

Galli omnes in Septentrionibus sunt positi, Carnurum autem fines, regio totius Galliæ media. Galli virtute belli omnibus præferebantur, ac Germanos superabant, ut vltro eis bella inferrent, & propter hominum multitudinem, agrique inopiam trans Rhenum Colonias mitterent, & quod à Dite patre se prognatos prædicabant, spatia totius temporis non numero dierum, sed noctium finiando, ita ut noctem dies subsequatur; coniectura est, horarum initium apud eos media nocte incipere consueuisse. Apud hos sunt tres præcipuæ ciuitates, Treuirensis scilicet, Coloniensis, & Maguntina, quæ in Imperatoris electione principatum obtinent. Constitutæ autem apud Gallos eas coniectura est, ut Christiani fortè fidem facilius introducerent apud Germanos, eorum finitimos.

Garites, populi in Aquitania, proximi Aufcis, Garumnis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, quos coniectura est fuisse Lacorites, nunc Lectorenses, ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Aufcitana, & in Vasconia, ac Francorum regno sita.

Garoceli, populi citra Rhodanum, finitimi Catuagibus, vltra alpes Graias, quibus hodiè nomē est mons Cernisius, siue Cinerum. Hæc Hannibal, auctore Liuiο, non sine ingenti difficultate, exercitum in Italiam transfudit. Hi non longè à Centronibus, qui Tarentasij sunt, ab Hisara fluuiο extra Celtas, Belgas, & Aquitanos

Sabaudo

Sabaudia constituti sunt.

Garumna, flumen, Celtas ab Aquitanis diuidit, qui scilicet Aquitani consistunt inter illud flumen montesq; Pyrenæos, ex quibus oritur, & in mare Oceanum influunt, quod Aquitanicum appellatur.

Garumni, populi in Aquitania, proximi Aufcis, Vocabulis, Tarusatis, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Gebenna, mons qui Heluios ab Aruernis separat, ut lib. VII. Cæsar dicit. Distat autem hic mons plurimum à Geneua oppido. Meminit huius & Plinius.

Geldubam, Germaniæ locum, propè Rhenum, Maguntinam, & Coloniam vrbes metropoliticas, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Genabum, inter Celtas, Carnutum oppidum, quod pons Ligeris fluminis continebat, proximum Vellaunoduno, & Agendico, oppidis Biturigum, in regno Francorum situm.

Geneua, oppidum Allobrogum, proximum Heluetiorum finibus, ex quo pons, super Rhodanum fluiuium situs, ad Heluetios pertinebat; vbi à lacu Lemano (quem *Lausane* dicunt) Rhodanus ad Ligusticum mare profluit, finitimum Antuatibus, & à Gallia prouincia Romanorum, non longè distans: Nunc duci Sabaudiæ, siue huius ciuitatis Antistiti proprio comitatus nomine subest: extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Ciuitas est episcopalis, in prouincia Viennensi, nomē præsertim Gallicè retinens. Hanc memorat Lucanus lib. I.

Gergobina, inter Celtas, Boiorum oppidum, quos Heluetico prælio victor Cæsar ibi collocauerat. A Eductis quoque attribuerat, ut supra descripsimus, in finibus Aeduorum, proximum Auarico, & Nouioduno, Biturigum oppidis, in regno Francorum situm.

Gergouia, in Celtis inter Aruernos oppidum secundum flumen Elauer, in altissimo monte positum, forte nunc Claromontensis, ciuitas Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, & Francorum regno sita.

Germania, ut plerisque placet, inter Danubium, & Rhenum

Rhenum flumina protenditur, omnesque illic habitantes populos à fontibus eorum usque ad maria, in quæ ambo influunt, complectitur, necnon & eos qui citeriores Rheni ripas attingunt, Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgrani urbem, & plerisque Belgas ortos à Germanis, cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam transductos. Superior Germaniæ pars, quæ Alta dicitur, ab Alpibus Italiæ imminentibus usque ad Maguntinam urbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protenditur: inferior ab inde usque in mare Oceanum. Horum ciuitates pro gloria habebant, finitimos longissime expellere.

Gordunni, populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosijs, & Grudij, *Gaulois Gallicè.*

Grinnes, inter Colonensem, & Traiectensem vrbes locum ultra Nouesium oppidum Rheno adiacentem, non memorat Cæsar, sed Tacitus: qui, ut coniectura assequi possumus, Cleuis est, vnde Cleuensis Ducatus dicitur, cui satis vocabulum alludit. Hinc mater Ludouici XII. Francorum regis, Maria nomine.

Grudij, populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosijs, & Gordunnis, *Galliois Latinè.*

Gugernos, Germaniæ populos, propè Rhenum flumen, & Geldubam, Batauis proximos. non memorat Cæsar, sed Tacitus. Sunt qui Cugernos malint.

H

HARVDES, populi Transrhenani sunt, in Gallia Celticam, circa fines Sequanorum, ac Aeduorum ab Arminio, Germanorum rege, transportati.

Heleuteri, populi inter Celtas, proximi Cadurcis, Gaballis, Vellaunis, & Aruernis, quorum sub imperio se conuenerant, in Prouincia Bituricensi, & regno Francorum sibi. Nonnulli Helueteri corruptè legunt.

Heluetij inter Celtas populi sunt, bonitatem agnoscunt, finitimi Constantiensi, Basiliensi, Sedunensi, &

Geneuensi, & Vesontinæ diœcesibus, ac ultra Lausan-
 nensem agrum protensi, hîq; ex maxima parte Vesonti-
 næ Prouinciæ sunt, atque ad Sabaudia Ducatum ex-
 tendebantur. Quorum fines erant in longitudine ab
 ortu Rhodani inter Curientem, & Sedunensem diœce-
 ses, montesque Brigam, & Sancti Bernardi, vsque fe-
 rē in Bellicensem diœcesim, cuius populi, vt coniectu-
 ra est, olim Sebusiani sunt dicti. In latitudine autem à
 monte Iura circa Basiliensem & Constantiensem a-
 gros, vsque ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo
 ab inde vsq; in finem lacus Lemani, vbi pons est, & ciui-
 tas Geneuæ, angustior fiebat. Quibus limitibus ad-
 huc XII. Heluetiorum pagi, vt tempore Cæsaris, con-
 sistunt. Berna caput nunc gentis, Suricum, Lu-
 cerna, Turegium, qui olim pagus Tigurinus, Verbige-
 nus, &c. dicebantur, qui sæpē ultra Rhenum transeun-
 tes, bella cum Bauaris, Sueuis, & alijs Transrhenanis
 finitimis, (quos altos Almanos nominamus) seu cum his
 qui tunc loca illa incolebant, quæ nunc Constantiensis,
 Curientis, Tridentinæ, & finitimarum sunt diœcesum
 creabant. Hos cum per Galliam, prouinciâ Roma-
 norum, transire prohibiti essent à Cæsare, angusto, &
 difficili itinere, vix quâ singuli carri ducerentur, per lo-
 ca, vbi claues, & Iouigni castella nunc sunt in extremis
 Sabaudia & Burgundia finibus, in Sequanos, qui
 nunc Comitatum Burgundia habitant, penetrasse cre-
 ditur, & ad Ararim fluuium circa Suregium, & Vire-
 num, castella id flumen attingentia, ac in Aeduos,
 qui nunc Ducatus est Burgundia, contendisse. Hi à
 Suisq; Suteses, nō illis Fœderati dicuntur: agrōsq; &
 quos possident in Italia citra montē qui sancti Gottardi
 dicitur: in diœcesi Mediolanensi. Contra hos Cæsar suo,
 suorum equis amotis se prælum commississe refert,
 cum VI. legionibus, equitatūque, & auxiliariis co-
 pias duobus prælijs, vno ad Ararim fluuium, altero
 Aedujs, Heluetios ad CCLXIII. millia, eorum
 ferre arma poterant, sudisse: & tamen ancipiti præ-
 pugnatum diu, atque acriter, vt toto prælio, cum
 ab

ab hora diei VII. vsque ad vesperam pugnaretur, auersum hostem nemo videre potuerit. Hi cum sæpè in Italiam erumperent, à Carmaniola, Duce Philippi, Mediolanensis Principis, prælio victi, intra fines se suos postea continuère. Nostra demùm ætate, à Carolo IIX. Francorum rege, in terra Italia cogniti, magnum sibi nomen compararunt, vt nullus prædicatus melior esse censeatur. Quod superiore anno XXX. millia eorum à Venetis euocatis, (id, quod nunquam antè acciderat) fugatis ex Italia Gallis, multò magis comprobatum est. Atq; hoc anno fugatis eisdè ad Nouariam per insidias castra nocte aggressi, magnū sibi nomen cōpararūt.

Heluij, populi inter Celtas, Aruernorum fines contingunt. Hos mons Gebenna ab Aruernis diuidit. Proximi sunt Gaballis, Ruthenis, Cadurcis, Volcis, Arecomicis, ac Galliæ, Prouinciæ Romanorum. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, & regno Francorum sita, nunc Albienses dicti. Hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam esse, Eusebius, & alij tradunt.

Hercinia Germaniæ Transrhenanæ silua est, fortè ab Hercyno, monte Germaniæ, dicta, latissima, ac supra omnes alias longissima. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, ac Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubij regione, pertinet ad fines Anartium, & Dacorum, quos plerique putant Hungariæ partem habitasse. Hinc constat Numetes, qui Spitenfes vocantur, & Heluetios trans Rhenum fines tempore Cæsaris habuisse. Quæ silua multò longior, atq; latior est, quàm Italia, vel Gallia tota.

Hermunduros, Transrhenanos Germaniæ populos Ligijs, Hungariæ populis, Cattisque, Cheruscis, ac siluæ Hercyniæ, & vltra illam proximos, memorat Tacitus.

I

IBERNIA Insula est ad Hispaniam, occidentemque solem sita, qua medium Angliæ latus vergit: dimidio minor, (vt existimatur) quàm Anglia. Sed pari spatio transmissis XXX. millibus passuum in Iberniam appelles, vt

Britia

Britanniam. In hac sunt plures Metropoles, & ciuitates Episcopales, quàm in Anglia. Eam quidam nominant Hirlandiam.

Icenos, in Anglia populos, ab Ostorio, Romano Duce subactos, memorat Tacitus, qui fortè Itij Portus accolæ fuerunt.

Iosedum, inter Celtas oppidum, fluminis Sequanæ ripas citeriores attingens, suprâ Melodunum oppidum ei finitimum, & Lutetiæ (quæ Parisiorum est) proximû, non longè à Senonibus, in Francorum regno situm. Hodiè *Corbeil* nominatur, vt quidam existimant.

Itius, portus inter Belgas, Morinis, Oceanóque mari finitimus est, Ambianis, & Atrebatibus proximus, à continenti Britannia (quam Angliam dicimus) XXX. millia passuum distans, & transiectui commodissimus, cui ad dextram Zelandia Insula, Hollandia, & Flandria; ad sinistram autem, Comitatus qui dicitur Pontus, Picardiæ pars, & Normandiæ Ducatus. Ex opposito verò Angliæ consistit. oppidum est illic populorum, quibus Calerum nomen est. Id, adiecto Itij Portus nomine, vt quibusdam placet, Calitium nuncupatur. Morinensis diœcesis, in regno Francorum, & potestate Anglorum regis situm. Hunc Portum memorat Lucanus in primo. Dictus autè videtur Itius ab Itando, vt innuit Paulus AEmilius.

Iura, mons, Sequanos ab Heluetijs diuidit; incipiens in finibus Basiliensium, ac Constantiensium, protensus ferè in Sebusianos, nunc Bellicenses, Prouinciæ Vesoninæ, quæ Sequanorum fines in Rhodanum perueniunt. Illac enim Cæsarem ex Allobrogibus in Aeduos ad Ararim contra Heluetios legiones transduxisse opinio est: ciuitates namque, oppida, & vici sicut olim continebantur nominibus populorum, ita, vt plurimum, eisdem in locis remanserunt de illorum diœcesibus, prouincijs, tribubus, ac regionibus.

L

LATOBRI GI, finitimi Heluetiorum sunt, inter Celtas non longè ab Allobrogibus, quos Lausanêses fuisse, coniectura

coniectura est . Ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Verontinæ, in Ducatu Sabaudia sita, ac eius proprio Antistiti subdita.

Lemanus Lacus, inter Celtas, quem Rhodanus influit, Galliâque, Prouinciam Romanorum, ab Heluetijs diuidit, qui hodiè Lausanæ lacus dicitur, per quem Rhodanus ad pontem Geneuæ vrbis effluit. Lucanus in 1.

Lemouices, item populi inter Celtas ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauenfibus, Cenomanis, Lexouijs, in prouincia Turonensi, regnôq; Francorum siti. *Limofins*, Gallicè.

Lepontij, populi sunt Germaniæ, qui Alpes incolunt, inter Sedunensem & Curientem diœceses. Hos quibusdam placet fuisse Sarmatas, apud quos Rhenus fluminis oritur. Fortè hodiè Suitenses dicti, inter fontem Rhodani fluuij, & Rhætiæ Alpes siti.

Leuaci, inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Grudijs, Pleumosijs, Gordunis, & Centronibus, hodiè Louanium.

Leuci, populi, finitimi Lingonibus, & Sequanis (qui Burgûdi sunt) ac Mediomatricibus (qui Metenses hodiè dicuntur) Belgis attribuuntur, & Treuirensi prouincia. Hodiè Tullenfes dicti, ciuitas est Episcopalis, in Lotharingia regione. Hos memorat Lucanus lib. 1.

Lexoui, qui & Lexobij, populi inter Celtas, sunt proximi Osifinis, Nannetibus, Ambiliatibus, Diablintribus, & Aulercis, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos quidam opinantur esse accolæ ciuitatis Lexouienfis, quæ est Episcopalis in prouincia Rothomagensi, Ducatu Normaniæ, & Francorû regno sita. Gallicè *Lisieux*.

Ligeris, seu Liger flumen non longè ab Aeduorum finibus, in Celtis oriens, eos à Biturigibus diuidit. in Carnutes, diu per Celtas lapsus, multisque obliquis gyris Aquitaniam alluens, in Oceanum mare, quod Britannicum dicimus, influit. Dignum memoria refertur, à Philippo, qui secundus hoc nomine regnavit apud Gallos, vadum

vadium hic primum inuentum, eum antea nunquam vado transiri potuisset. Gallicè *Loire* dicitur.

Ligios, populos in Hungaria, non memorat Cæsar, sed Tacitus, primos Hermonduris, & Cattis.

Lingones, inter Celtas populi finitimi Aeduis, Sequanis, ac Tullensibus, (qui dicebantur Leuci) nomen retinent. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Lugdunensi, ac Francorum regno sita. *Langres*, ab indigenis. Hos memorat Lucanus lib. primo. Hinc Statium Poëtam, qui Thebaida, & Achilleida, heroico versu scripsit, ortum tradunt: quamuis Statij nomen Seruum significat, vt scribit A. Gellius.

Londinum, oppidum in Anglia insigne copia negotiationum, & mercatum maximè celebre, non memorat Cæsar, sed Tacitus. Ciuitas est Episcopalis, in qua Angliæ Reges, Principes, Senatus, populi, & mercatores continentur, in Prouincia Cantuariensi sita.

Longobardos Cheruscis, Cattis, Caucisque propinquos, inferioris Germaniæ populos, Tacitus refert: quos nonnulli Vuestfalos fuisse opinantur, non longè à Caninefatibus, ac Frisijs. Quidam verò eos Pannonos fuisse, tradunt. Hi sunt, qui cum Italiam fermè omnem occupassent per CC. & IV. annos, tandem à Gallis Rege Carolo pulsi sunt, ita tamen, vt Cisalpinæ Galliæ nomen ab his ad nostra tempora peruenerit.

Lucum, municipium Vocontiorum, propè Caturiges, Carocelos, Cétrones, & Allobroges; Tacitus memorat.

Lugdunum urbem ad Rhodani ripas, & Viennæ finem Seneca in epistola ad Lucilium refert, fatali igne suo tempore exustam. quàm inter Celtas adscribere, quibusdam placet, quoniam omnes eius suffraganei, & pars vrbs, ecclesiæque ipsa matrix in Celtis sunt. Hinc Plotius, qui primus Romæ Rhetoricam docuit Latinam, natus est: à quo Romæ se puerum, cum Q. fratre, Latine primum doctum esse, Cicero refert. Oppidum hoc Mutius Plancus cōdidit, sed annis post C. incesum Romanum instituere.

Lutetia, inter Celtas est, Prouinciæ Senonensi adscribitur,

bitur, oppidum erat Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanae, quod perpetua palus influit, proximum Bellouacis, Agendico oppido, ac Senonibus, & Meloduno oppido finitimum; nunc urbem Parisiensem esse dicunt. Ciuitas est Episcopalis, in Francorum regno sita in quam Cæsar se concilium transtulisse, & Patrum suorum memoria Parisios cum Senonibus ciuitatem coniunxisse scribit.

M

MAGETROBIA, locus in Celtis, in quo Arionistus, Germanorum rex, copias Gallorum prælio vicit, non longè à paludibus; quem Rheno flumini proximum, & circa ipsum fuisse, coniectura est. Gallicè *Toult*.

Maguntiacus, inter Belgas Germaniæ ciuitas Metropolis, quæ nunc Maguntina dicitur, citeriores Rheni ripas attingens, à Tacito relata, qui etiam molem à Druso, ad remorandum Rhenum fluuium refert, & à Paulino Pompeio, Romanorum legionum in Germania Duce, sub Nerone Imperatore perfectam.

Mandubij, populi erant inter Celtas, incolæ oppidi, cui nomen Alexia, inter fines Lingonum, & Aeduorum, proximi vicò quem Flauiginium dicimus. Nunc in Ducatu Burgundiæ, regioneque Alsetum, ab Alesia, ut quibusdam placet, dicta, quibus vocabulum alludit, in dicecesi Aeduensi, & regno Francorum siti.

Marcodurum, Vbiorum vicus, procul à Rheni fluminis ripa, & ut coniectura est, Transrhenanus. Tacitus.

Marcomani, populi Germaniæ sunt, qui cum Arionisto, Germanorum Rege, à Cæsare sunt prælio superati, quos coniectura est fuisse Transrhenanos. Sic & Harudes, & Arionistus ipse Germani fuerunt, cuius ferè omnes reliquas copias cis Rhenum incoluisse videmus, sunt Triboci, (hodiè Argentinenfes) & Nemetes, (nunc Spitenfes) ac Vangiones, (qui Vuormacienses appellantur) ac Sedusij quos fortè Sedunos propè montes Brigantini & sancti Bernardi opinari possumus, nisi quis fortè Marcomanos conijciat eos esse, qui vallè Heluetijs finitimi incolunt, cui nomen est Marecomana, Sequani

& monti Iurę proximam. Cum his Marcus Antonius, cognomento Philosophus, periculosissimū & diuturnum bellum gessit. Tandem, Christianorum precibus, quī pluuiam à Deo impetrarunt, cū exercitus Romanus siti laboraret, victi, & in deditionem accepti.

Marfacos, Germanię populos, Barauis, Caninefatus, Tugurisque proximos, & vt coniectura est, Cistrhenanos, non memorat Cęsar, sed Tacitus.

Matifcon inter Celtas oppidum, tunc in Aeduorum finibus ad Ararim fluuium, qui Saona nunc dicitur, inter Lugdunensem, & Cauillonensem vrbes. ciuitas est nunc Episcopalis Prouincię Lugdunensis, nomen retinens, in comitatu Matifconensi, & Francorum regno sita.

Matrona, fluuius est, Celtas à Belgis definiens, in finibus Lingonum, & prope Tullensem agrum, nec longē à fonte Mosę fluminis oritur, Catalaunum ciuitatem Episcopalem in Campania Francię interfluens, per Francorum regnum prorsus labens, parum supra Parisiensem urbem Sequanę fluuiio miscetur.

Mediomatrices, populi inter Belgas, finitimi Treuiris, Tullensibus & Tribocis (hodie Argentinenfibus) Hos Metenses esse, constat. ciuitas est Episcopalis prouincię Treuirensis.

Melodunum, inter Celtas oppidum, in Insula fluminis Sequanę positum, Agendico oppido, Senonibúsque proximum, ac Lutetię (quę hodie ciuitas Parisiensis est) & Mosedo, ad ripas Sequanę posito, finitimum. Olim ciuitas Episcopalis erat, nunc etiam oppidum est in Francorum regno; nomen retinens Gallicè, *Melun*.

Menapij, populi Gallię, inter Belgas, Treuiris, Conuersis, Arduennę siluę, Rhenoque finitimi, densissimas suas, perpetuásque paludes, & ad vtramque Rheni ripam, agros, ædificia, vicósque habebant; proximi Vbijs, Bouronibus, & Sicambri, qui hodie Geldrenses sunt. Hi licet Sicambri, ad confluentem Mosę, Rhenique, Oceanum etiam mare attingunt. nunc Iuliacensis ducatus est, Colonienfis diocesis; angustior satis, vt videtur, subductior, quàm pridem Menapiorum fines essent.

Metiosedum. Vide Iosefū.

Mœlios, trans Danubium flumen populos, Pannonibus finitimos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Mona, Insula est, sic nominata, in medio cursu inter Angliam, & Iberiam, ferè ab utraq; xv. millia passuum distans, ad Occidentem vergens: circa quæ loca etiam complures minores subiectæ Insulæ esse existimantur; ubi multò breuiores sunt noctes, quàm in continenti; sicut etiam, quantò magis ad Occidentem vergimus, breuiores æstate noctes, & hieme longiores manifestè videmus.

Monam Insulam in Rheno flumio Hollandiæ, Frisiæ, ac Geldriæ proximam, vnde fortè dicti sunt Monasteriensis, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Morini, populi sunt inter Belgas, Atrebatibus, Ambianis, Neruijs, Oceanoque mari finitimi, à quibus breuissimus in Britanniam, nunc Angliam, est transiectus. continentes siluas, & paludes habebant. eorum sinibus comprehenditur Comitatus, cui nomen est Pontus, ad Abbatiam sancti Bertini directo iure pertinens, veteri nomine Ponti, quo regio illa à plerisque describitur. Ciuitas est Episcopalis, quæ Latinè nomen retinet, Gallicè verò Teruana nuncupatur, in prouincia Rhemenfi, & regno Francorum sita.

Mosa, flumen, profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, in Francorum regno, non longè ab ortu Matronæ, & Araris fluuiorum: & parte quadam circa Nouimagium Ducatus Geldriæ oppidum, longè ab Oceano ferè lxxx. millia passuum, ex Rheno recepta quæ appellatur Vualis, Insulam efficit Batauorum, (quæ hodie Hollandini dicuntur) Oceanumque influit; & in Celtis oriens immergitur Belgis.

Mosellam, fluuium, qui circa fines Lingonum in Celtis oriens, Metensem, ac Treuirenses vrbes præterfluit, & Confluentiam, Germaniæ Cisrhænaniæ oppidum, interfecat illicque Rhenum influit, non memorat Cæsar, sed Tacitus; referens, L. Verum, Nerone Imperante, Romanarum legionum in Germania Legatum, Mosellam

atque Ararim flumina, facta inter vtrumq; fossa, parasse
 connectere, vt copiae per mare, dehinc Rhodano, & A-
 rare subuectae per eam fossam, mox flumine Mosua in
 Rhenum extra Oceanum decurrerent; sublatiſq; itine-
 ris difficultatibus nauigabilia inter se Occidentis, Sep-
 tentrionisq; litora fierent, cui operi Aelium Gracilem,
 Belgicae Legatum, inuidisse dicit; deterrendo Verum, ne
 legiones alienae Prouinciae assuescerent studia Galliaru
 affectare, formidolosum id Imperatori dictitas, quo ple-
 runque prohibentur conatus honesti. Tacitus.

N

NABALIAE flumen, trans Rhenum, Geldrensem, &
 Frisium agrum alluens, non memorat Caesar, sed Tacitus.

Nannetes, populi inter Celtas, Osissinis, Lexobijs, Ambliatibus, Diablintribusque proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanu attingentibus, oppositi Angliae. Ciuitas est Episcopalis in Prouincia Turonensi, ac Britania ceteriore Britonante, & regno Francorum sita, nomen retinens, & Comitatus titulum habens, qui semper Ducis Britanniae primogenito adscribitur. *Nantes* hodie dicti.

Nantuates, qui a quibusdam Antuates dicuntur, populi Germaniae citra Rhenum fluuium, per quorum fines longo spatio, quasi ab ortu suo, Rhenus ipse citatus fertur, proximi Heluetijs, ac Sequanis. Hos Constantenses nunc esse, satis constat. Ciuitas est Episcopalis Maguntinae Prouinciae. Nantuatum meminit Plinius lib. 3. cap. 20. & Strabo lib. 4.

Narbona, Galliae ciuitas Prouinciae Romanorum, finitima Tolosatibus, & non longe a Sontiatibus, populis Aquitaniae. Ciuitas est Metropolitica, nomen retinens. In hac cum C. Caesar Dictator colonos ex Martia legione milites deduxisset, Martius Narbo postea dictus est.

Nemetes, populi Germani, inter Belgas numerantur, finitimi Metensibus, Argentinensibus, Vuormaciensibus, & Rheno flumini, ferè omnes Germanica lingua videntes. Ciuitas est Episcopalis, Prouinciae Maguntinae, Alsatiæ adscribitur, nunc Spirensis dicta. Est & alia Alsatia

maritima prope Insulam quandam Phrisiæ. Alsatia autem, in qua Spira, & Argentina ciuitates consistunt, ut quidam opinantur, nomen indidit Regioni illi Ducatus Burgundiæ, in qua Alsetum Regio est sita. atque id nomen ab Alexia olim oppido dictum putant, quasi, Ariomistus, Germanorum Rex, qui Alsatia præerat, id ei nomen imposuerit.

Nemetocerna in Belgio, ubi interdum hiemauit Cæsar, inter Belgas, dicta, fortè à Nemetibus, nunc Spiren-sibus.

Neruij, populi inter Belgas maximè feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Vellocaſſibus, Veromanduis, ac Treuiris finitimi. A Bellouacis longè absunt, quos Sabis, & Scaldis flumina irrigant. Nullus ad eos mercatoribus aditus erat, nihil vini reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, patiebantur inferri, ne eorum animi elanguerent, virtusque remitteretur; magnæ virtutis homines maius in discrimen, quàm vquam in tota Gallia, Germania, aut Britannia fuerit, vniuersum Cæsaris exercitum deduxerunt; ita ut Neruiorum prælio rem in angustos, vidisse, neque vllum fuisse subsidium, quod submitti posset, & scuto à nouissimis vni militum detracto in primam aciem se processisse, quod solum in extrema spe salutis Imperatori licet, Cæsar ipse testetur. nunc Tornacenses dicti. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Rhemensis, & limitibus Francorum regni sita.

Nitiobriges, populi inter Celtas, proximi Ruthenis & Gaballis, ac Narbonensibus, Galliæque Prouinciæ Romanorum, in Bituricensi Prouincia, & Francorum regno siti, *Montpeillier* hodie à Gallis dictum.

Noricus ager, trans Rhenum non longè à Danubio, & Athesi, Germaniæ fluminibus intra Tridentinam, ac Constantiensem, & Curiensem dioceses, satis proximus Bannaris, ac Suenis, qui Vallis Norica appellatur, in quem Boij, oppugnata Norica, transferant. Inde Tacitus affirmat, quòd Noricos, Rhætosq; Rhenus fluuius interfuit, quibus Rhætis Lepontij fuere proximi. Norimberga

nunc à Germanis.

Nouesium, oppidum Germaniæ, nunc Nussia dictum, Colonensis diœcesis, Rhenoque fluuij, & Cleuensi ducatu proximum, citeriores Rheni ripas attingens, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Noviodunum, inter Belgas oppidum, finitimum Suessionibus, & Veromanduis, proximum Parisijs: nunc ciuitas Episcopalis, nomen retinens, in Prouincia Rhenensi, & Francorum regno sita. Gallicè, *Noyon*.

Noviodunum, item Celtarum oppidum ultra Ligerim fluuium, in finibus Biturigum, proximum Auarico Biturigum oppido, ac Genabo, Carnutum oppido, & Vallanoduno, & Agendico, Senonum oppidis, in regno Francorum situm.

Noviodunum, item inter Celtas Aeduorum oppidum, ad ripas Ligeris fluuij, proximum Bibracti, oppido Aeduorum, in eorum finibus, & Francorum regno situm.

OCELLVM (quod & Oscellum, seu Oscella) citerioris Prouinciæ extremum, à quo per Alpes in vltiorem Galliam, Centronésque, (nunc, Tarentasios) ac Garoccellos, Caturiges, Vocontios, & Allobrogas transitus est. Auillanæ, & Secluse vi. is proximum. nunc, vt coniectura est, Nouesium nuncupatur. Seclusa autem, vt nonnullis placet, dicitur quasi citeriorem Galliam ab vltiori secludens. Diœcesis est Taurinensis. Tres enim legiones in Aquileia hiemantes poterat Cæsar per Rheticas, vel Lepontias alpes breuius ultra montes, & in agrum Heluetiorum eundo Tridentum transducere, sed intendens in vltiorem Galliam ad comprimendum Heluetiorum agmen, iam in agro Aeduorum consistentium proficisci, vt opinio est, in agrum Cremonæ paulò antè ædificatæ, dehinc Placentiam, ac Taurinum peruenit, quâ proximum iter in vltiorem Galliam erat, per Alpes legiones transducturus.

Ostodorus, vicus Veragrorum, hodie dicitur sancti

Mauritij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabardia, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, in valle non magna adiecta planitie, altissimis montibus vndiq; continetur, in duas partes Rhodano fluuio diuisus. diocesis Sedunensis.

Ordouices, populos in Anglia, arduis montibus proximos, apud quos Ostorius, Dux Romanus, Caractacum in Anglia imperantem prostrauit, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Olissini, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus, Oceanum attingentibus, proximi Lexobijs, Vnellis, Nānetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curiosolitibus, Sesusiis, Aulercis, Rhodonibus, inter ciuitates Armoricas nominantur, in Prouincia Turonensi, regnóque Francorum siti. Horum litora Britannico sunt mari aduersa, vt refert Pomponius Mela.

P

PAEMANI, populi inter Belgas, nomine, & numero Germani appellati, Eburonibus, Condrusis, Cheruscis proximi. Hos coniectura est fuisse inter populos diocesis Leodiensis.

Pannonēs, trans Danubium fluuium populos, quos Hungaros dicimus, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Parisijs, populi inter Celtas, qui Senonensi Prouincia attribuuntur, Senonibus, Bellouacis, & Agendico oppido proximi, ac Meloduno oppido finitimi, Lutetiam habent oppidum, quam nunc Parisiensem Episcopale urbem inhabitant, positam in Insula fluminis Sequana, quod perpetua palus influebat, in regno Francorū siti.

Petrocorij, quos Petragorios dicimus, populi in Aquitania, proximi Pictauis ac Santonibus. Eorum ciuitas est Episcopalis, nomen retinens in Prouincia Burdegalensi, & Francorum regno siti.

Pictōnes, populi inter Aquitanos, Santonibus, Engolisinensibus, & Petragorijs proximi. Eorum ciuitas est Episcopalis in Prouincia Burdegalensi, regnóq; Francorum sita; nomen retinens, Comitatus titulo insigniti. Nō longè ab his, Philippus Valesius, Gallorum Rex, ab Edo-
uardo

uardo Britanniae Rege, memorabili pugna victus est.
Poictiers, Gallorum lingua.

Pleumosij, populi inter Belgas, sub Imperio Neruiorum, proximi Gordunis, Leuacis, Grudijs, ac Centronibus, in diocesi Tornacensi siti. Flamingi vulgò.

Prætiani, populi in Aquitania proximi Bigerronibus, Vocatibus, Tarusatis, & Hispaniae citeriori, in regno Francorum siti.

Primigenos, in Anglia populos, Antonæ, & Sabrinae fluminibus propinquos, socios aliquando Romanorum, memorat Tacitus.

Prouincia Gallia Romanorum, finitima erat Rhodano fluuiio, qui eam à Celtis diuidebat, ac mari Ligustico, & Alpibus, quas maritimas dicimus, & Allobrogibus, quibus limitibus etiam Delphinatus pars, ac Prouinciæ, seu Metropoles Ebredunensis, Tolosana, & Narbonensis, pro parte includebantur; licet Viennam urbem Strabo Allobrogibus adscribat.

Pyrænei, montes altissimi, maximique diuidunt vltiorem Hispaniam ab omni Gallia.

R

RAVRACI, populi finitimi erant Heluetiorum, inter Celtas, proximi Rheno flumini, in Prouincia Vesonina, quos esse Basilienses, coniectura est, quia per Heluetiorum, & Sequanorum fines Rhenus profuit, & ipsis Sequanis adscribuntur. Ciuitas est Episcopalis, quam Rhenus ipse interfecat. Bernenses appellantur.

Rhedones, populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Senuijs, Curiosolitæ, Osisinis, Vnellis, Venetis, Andegauis, Cenomanis. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Turonensi, & Francorum regno sita, nomen retinens, in Britanniae Ducatu consistit.

Rhemi inter Belgas, proximi Celtis; fratres, & consanguinei, proximique Sueffionibus, cum quibus eodem iure, & iisdem legibus utebantur, vñ imperium, vñq;

magistratum cum eis habentes; finitimi quoque Veromanduis, Treuiris, Metensibus, Catalaunensi, & Laudunensi diœcesibus, ac filuæ Arduennæ. Ciuitas est Metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Belgica, nomen retinens, in qua Francorum Rex vngitur, & consecratur in regno Francorum sita.

Rhenus, Germaniæ fluuius, non longè à Danubij, & Rhodani fluminum fontibus, & ferè in medio eorum oritur ex Lepontiis, qui nonnullis Sarmatæ dicti, alpes incolût, inter fines diœcesum Curiensis, & Tridentinæ, nò longè ab Italia, longòque spatio per fines Nantuatium, qui hodie Constantienses esse creduntur, Heluetiorum & Sequanorum, (ex quibus sunt Basilienses) & comitatus Ferretensis, Mediomatricum, (hodie, Metensium,) qui tunc vsque ad Rhenum extendebantur, Tribocum, (nunc, Argentinensium) & Treuirorum citatus fertur, ac vbi Oceano proximus est, in plures diffluit partes, multis, ingentibusq; Insulis effectis, quarum tres ferè à Frisiis, ac reliquæ à Sicambris, nunc Geldrensi bus & Hollâdis, qui olim Bataui dicebâtur, ac à quibusdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam qui hunc & Danubium in Rhætia oriri tradunt, & non longè à locis vbi vina Oltrinasca nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos, (hodie Burgundos) nisi à finibus Heluetiorum, circa Basilicam vsque in fines Argentinensium. Basilea enim comprehenditur inter Sequanos, & suffraganea est Vesontinæ metropolis. Inde est, quòd reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curiensem diœcesim Prouinciæ Maguntinæ, vsque in fines Basiliensium circa ipsum flumen fere tota ad Heluetios pertinebat, qui Veteres R. in militaribus signis imitati, capita boum, aprorum, vrforum, & similium in vexillis suis depingere consueuerunt.

Rhodanus, fluuius Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliam, Prouinciâ Romanorum, à Celtis dispartiens, oritur non longè à Danubij, & Rheni fluminum fontibus, circa fines Diœcesis Sedunensis, propè montem cui nunc Briga nomen est; & ad Sedunû, Germaniæ urbem, decur-

decurrens, vicum Veragrorum, qui hodie sanctus Mauri-
tius dicitur, interfecat; lacuique Lemano, quem acco-
læ Lausanensem nominant, admittus, & ad pontem Ge-
neua; vrbs eundem lacum egressus, in Lugdunum, Vien-
nam, aliâsque vrbes, & insignia loca ad Volcas, nunc A-
uenionenses, prolapsus, Ligusticum mare tribus ostijs
influit. *Rosne*, Gallis hodie.

Rigodulum, locum inter Belgas, suprâ Mosellam flu-
uium, non longè à finibus Treuironum æditum, vbi Pe-
tilius Cerialis, Romanus, copias Treuironum & Germa-
norum, magis casu, quàm prudentia, fudit, proximum
Metensium finibus, montibus, & Mosella fluuiio septum,
non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Rutheni, populi Prouinciales, non longè ab Aruernis,
& Santonibus, Narbona, ac Tolosa, extra Celtas, Belgas,
& Aquitanos. Eorum ciuitas est Episcopalis, nomen La-
tinè retinens, in prouincia Bituricensi sita. Hi Comiti
Armeniaci subijciuntur, & *Rhodes* dicti. Hos Lucanus in
primo memorat.

S

SABIS, inter Belgas flumen, Nervios irrigat, & Mo-
sam, fluuium penes Condrusios, seu Namurcum, oppi-
dum Leodientium, influit. Hodie Sambram vulgus no-
minat.

Sabrinam, in Anglia fluuium, Tacitus memorat.

Samarobrina, locus inter Belgas, vbi Cæsar Gallorum
concilium indixit, & aliquando hiemauit, ac impedimē-
ta exercitus, obsides ciuitatum, literâsque publicas, ac
frumentum reliquit. Hanc Cameracensem esse vrbem,
quibusdam placet. Sabis enim fluuius eam interfluit, &
his Gallica lingua satis alludit vocabulum; éstque ferè
locus ipse in medio Belgarum situs, fertilis, ac solo op-
portuno constitutus. Ciuitas est Episcopalis, & Im-
perialis, prouinciæ Rhemenfis, forsan ab Eburonicibus
populis ciuitatum Oceanum attingentium, qui inter
Celtas erant orti; vel à Segnis, Belgarum populis. In
hoc oppido, v. ab hinc anno fœdus inter omnes Christi-
anos

anos Principes, ad internecionem Veneti nominis, idē est, auctore Pontifice Iulio 11. quod Cameracense ab oppido dictum est. Sunt tamen, qui sancti Quintini oppidum malint.

Santones, inter Aquitanos populi, finitimi Tolosatis, & propinqui Petrocorijs, Engolismensibus, Pictavis, ac Gallia prouinciæ Romanorum. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Burdegalensi, in Francorum regno sita, nomen retinens.

Sarmatas, Germania populos, qui contra Sueuo Vannio, Sueuorum Regi, ab eis expulso, opem tulere, Tacitus refert.

Scaldis flumen, inter Belgas, Mosam influens, in extrema parte, Arduennæ siluæ, nec longè ab Aduaticis, Nervios, & Tornacensem urbem intersecat, nomen retinēs, vbi Sabin legendum putant, non Scalden, quod ille in Mosam influit, iuxta Namurram; hic non item.

Secusiani, populi inter Celtas, extra Galliam, Prouinciam Romanorum, trans Rhenum fluuium primi, Allobrogibus, Sequanisque, ac Aeduis, quorum erant clientes, finitimi, inter Lausanensem, & Lugdunensem diocesim sitæ; quos Bellicenses esse, coniectura est. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Vefontina, Duci Sabaudia subdita, siue eius Antistiti. Per horum fines, ad loca, vbi nunc vicus, cui Sanctus Amor nomen est, in Comitatu Burgundia, ac recta ad Ararim, qui nunc Saona dicitur, vbi Pagum Heluetiorum Tigurium deleuit, Cæsar peruenit circa Viredunum, & Turegium castella illius fluminis citeriores ripas attingentia.

Sedusij, vel Seduni, populi Germania, si pro Sedunum urbem incolentibus capiantur, vt coniectura est, Heluetijs, & pro parte Celtis annumeratur, vel saltem eis sunt finitimi, ipsosque Rhodanus fluuius irrigat, finitimi etiam sunt Veragris, inter montes quibus nunc Briga, & sancti Bernardi nomen est, non longè ab Antuatibus, & Allobrogibus, Germanica lingua ex magna parte vterentur. Ciuitas est Episcopalis, Tarentasie Latine nomē retinēs, in cuius finibus Rhodanus oritur, nec longè ab eis

versus Curientem, & Tridentinam diocēses, Rhēnus exoritur.

Segni inter Belgas populi, ex gente, & numero Germanorum, Condruſis finitimi, qui ambo populi sunt inter Eburones, & Treuiros, Comitatus Namurcenſis, Arduennæ ſilvæ, & Ducatus Lucemburgenſis, Moſæq; flumini proximi: nomen retinent. Eorum oppidum diocēſis Leodiēſis, illius Episcopos ſubiicitur.

Segontiaci, populi in Anglia, mari proximi, & Caſſijs, Bibrocis, Trinobantibus, Cenimagnis, & Ancalitibus, nunc fortè Eboracēſes dicti; cui ſatis alludit vocabulum. Ciuitas eſt Metropolis.

Senones, inter Celtas, finitimi Belgis, Pariſijs, ac Carnutibus. fuerant antiquitus ante Cæſarem in ſide Aeduorum. Ciuitas eſt metropolis, cuius omnes ſuffraganei ſunt in Celtica in regno Francorum ſita, retinens nomē, quam in Burgundia ſitam vulgus vocitat. Forſan enim, id inoleuit à primis Burgundionum Regibus; quos Senones, Lugduni, ac Viennæ, poſt natum Chriſtum per multa ſecula regnaſſe in Celtica, plerique tradunt.

Sequana fluuius prorsus in Francorum regno, Celtas, poſtquam Matrōna fluuius ſibi immiſtus eſt, à Belgis definiens. Oritur prope fines Aeduēſis, ac Lingonenſis diocēſim, in Ducatu Burgundiæ in Alſeti regione, non longè à vico Abbatia, & monaſterij ſancti Sequani; ac per Trecenſem agrum, & Pariſienſem urbem delapſus, Rothomagum ciuitatem, & mare Oceanum inſluit, nomen adhuc retinens.

Sequani, populi inter Celtas, hodie Burgundiæ Comitatum incolentes, quos à Gallia provincia Romanorū, Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetijs, Aeduis, Lingonibus ac Rheno: per fines Comitatus nunc Ferretēſis, nihil, vt videtur, de his quæ in Ducatu Burgundiæ ſunt, tunc poſſidentes, quod illa omnia ſpeciali nomine Aeduis, & Lingonibus, adſcriberentur, nec illi dicerentur Sequani, ſed hi ſolū, qui à Rhodano prope Bellicēſis urbis diocēſim, vſq; ad Veſontinā ciuitatē maximam Sequanorū, & ab inde vſq; in fines comitatus Ferretēſis,

ac diœcesis Argentinæ, Rhenūque fluium portendebantur. Inter quos fluuios Rhodani & Rheni per ciuitatem illam Vesontionem, quæ quasi in medio est, v. dierū iter expedito patet finibus ijsdem. Vltra quoque Ararim fluium non longè post eius ortum, Sequanorum fines, quos ipsa Vesontina diœcesis complectitur, protendi videbantur.

Sesuij, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Curiosolitibus, Rhedonibus, Osissinis, Vnellis & Venetis. Hos quidam putant esse Exifinos, quæ ciuitas Episcopalis Prouinciæ Turonensis, in Regno Francorum sita.

Sibuzates, populi in Aquitania, proximi Garumnis, Auscis, Vocatibus, Tarusatis, Cocosatis, & Hispaniæ citeriori, in Francorum Regno siti.

Sicambri, populi Germaniæ, olim ex toto Transrhodani, proximis Vbijs trans Rhenum nunc sitis. Siluas, & solitudines habebant, ad quos ex Menapiorum, ac Eburonum finibus, Rheni transitu, maximè vbi ipse, & Mosæ confluunt, brevis est aditus. Eburones enim Rheni citeriores ripas, Sicambri autem vltiores incolebant; nunc oppida, vicos, & agros, Sicambri, quos Geldrenses appellamus, etiam inter Mosam, & Rhenum possident, quorum pars est diœcesis Leodiensis.

Silures, populos Angliæ, Tacitus refert.

Sontiates, populi inter Aquitanos, finitimi Vocontijs, & Tarusatis populis, Aquitanis, & Tolosæ ac Narbonæ, ciuitatibus Galliæ, prouinciæ Romanorum, & Hispaniæ citeriori: habentes oppidum, natura loci, ac manu, munitum; in regno Francorum siti.

Suessij, populi Germaniæ, quos coniectare licet fuisse Constantiensi, Basiliensi, ac Sedunensi agro finitimos, & inter Celtas, Heluetiosque annumerari: siue fortè Suetenses esse, qui cum Turicensibus quondam Heluetijs nostra memoria bella gessere; vel Sueffi, id est Sueui, nam, cum singulis annis domo Sueuorum media pars excederet, fortè diuersas sibi ad habitandum Regiones dele-

delegerunt. Ex quibus forsan sunt illi maritimi, qui Dacia, & Norwegia sunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhætōsque habitant; idem ferè nomen Sueuorum habentes; à Sueuo monte, qui ab ortu solis Germania initium faciens, ad Cimbrorum vsq; promontorium magno aditu protenditur, fortè dicti.

Suessiones, populi inter Belgas, fratres, & consanguinei Rhemorum, eisque attributi. quibus, ac Bellouacis, & oppidis Nouioduno, quod hodie est ciuitas, Bratuspātiōque erant finitimi, agros feracissimos, & latissimos fines habebant, apud quos Rex fuerat totius Gallia potentissimus, qui etiam Britannia regnum obtinuerat, xii. oppida in Sueffionibus habens. Tempore autem Cæsaris regnabat Galba; multique Gallorum Reges vsque post magni Caroli tempora diu in Belgica regnasse, & coronam apud Sueffiones accepisse, leguntur. Ciuitas est episcopalis, nomen retinens, in provincia Rhemensi prima suffraganea, & in regno Francorum sita.

Sueuorum gens, trans Rhenum, Bauaris & Franconibus finitima, plus quàm c. pagos habens, maxima & bellicosissima Germanorum omnium. Inter hanc gentem sunt Vlma oppidum, ciuitatēsque, & loca insignia multa. Bauaria vetus est Principatus, & Austria Ducibus, ac Marchionibus Badensibus, Comitibus de Wittenberg, aliisque Principibus ecclesiasticis & sæcularibus subiecta, qui, vt olim, referente Cæsare, Principes regionum atque pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuersiāsque minuunt.

T

TAMESIS, fluuius in Anglia, fines interioris regionis à maritimis ciuitatibus diuidens, à mari circiter passuum mil. octoginta. Id vno omnino loco pedibus, atq; ægrè, transiri potest, & in mediterraneis illius locis insula oriens, nauigabilisque Oceanum influit. Tamisa vulgò.

Tarbelli, populi in Aquitania, proximi Bigerronibus, Son-

Sontiatibus, Vocatibus, Tarusatibus, Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Tarbiacos, in finibus Agrippinensium populos non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Tarusates, populi Aquitanæ, proximi Vocontijs, Sontiatibus, Tarbellis, Garumnis, Cocolatibus, & Hispaniæ citeriori. Hos coniectura est, fuisse populos Tursæ, quæ ciuitas est Episcopalis, in prouincia Auscitana, & Francorum regno sita.

Tasandrum, oppidū in Leodiensi diœcesi, cui D. Trudo nomen fecere.

Tauciaci, (aliàs Rauciaci) populi Germaniæ, proximi Nemetum, & Heluetiorū finibus, à quibus silua Hercynia oritur. & fortè Rauraci, qui proximi Heluetijs circa Basiliensium fines habitant: hi tamen Hercyniæ siluæ non erant proximi, sed Baceni siluæ, quæ Nigra dicitur, interfluente tamen Rheno. Vide, Rauraci.

Tectosages, populi olim Galli, fertilissima Germaniæ loca circa Hercyniam siluam occupauerunt, atq; ibi cōsederunt, summam iustitiæ & bellicę gloriæ opinionem habentes, in ea inopia, egestate, & patientia, qua Germani, permanentes; eodem victu, & cultu corporis vtētes. His fortè Francones, Germaniæ populi, eisdem locis proximi successerunt; à quibus Franconibus postea cis Rhenum transeuntibus, & Galliam occupantibus, velut priscum, propriūq; solum repetentibus, citràque Parisios populos sedem eligentibus, Francia dicta est, vt plerisq; placet. Ex his Tectosagibus erant hi quos Manlius, Romanorum Dux, in Gallogræcia strauit, & vicit, triumphūque retulit.

Tenchtheri, Germaniæ populi, Transrhenani, qui cum Vlsipetibus, & magna multitudine hominū, à Sueuis diu agitati, & triennio vagantes, Rhenuū fluiuium transierunt, non longè ab ostio, quo Rhenus ipse mare influit, Menapiorum agros, vtramq; fluiuij ripam incolentium, occuparunt. Quo satis constat, Menapiorum fines, quos plerique opinantur Iuliacenses fuisse, multo, quam nunc, maiores extitisse. Hæc gens postea Rheno discreta, sol-

licitauit

licitauit Vbios, nunc Agrippinenses, vt à Romanis deficerent initio imperij Vespasiani. Tacitus.

Teutoni, populi vltra Rhenum fluiuium fuerunt, ex quibus, & Cimbris Aduatici fuere prognati. Apud quorum loca, cum id flumen in Galliã venientes transijissent, impedimenta cum vnus ferè legionis præsidio reliquerunt. Vfus autem Teutonos credit, qui Franconiam & Bauariam, Germaniæ regiones, eisq; finitimas terras inhabitant: vulgus verò omnes citra, & trans Danubium populos appellat Teutonos. Hi fortè suis finibus quodã pulsì à Sueuis, qui quã latissimè agros desertos possidere gloriabantur, sese Cimbris sociarunt, cū quibus à Romanis, Duce Mario, cæsi sunt, quos Póponius Mela Albi flumini, Cãbrisq; Hermonibus, & Sarmatis propinquos tradit, Teutonos tamen eos esse, qui trans Danubium ad dextram eius inhabitant, plures scripsere, inter alpes scilicet Italiæ imminentes, & Danubij alucum incolentes. Dicti autem fortè sunt à Tuifcone, eorum rege Manni filio, vt sentit Tacitus lib. de situ Germaniæ, Italica ac Gallica lingua alludunt.

Tigurinus, pagus, & populi eius quartam partem Heluetiæ continebant, ac inter Celtas erant. Inde fortè cõiectura est, eos esse, qui nunc Turegium cum agro adiacenti apud Sulenses, Basilienses, Constantienses, incolunt.

Tolosates, populi Galliæ Prouinciæ finitimi Narbonensibus, & Santonibus, nec longe à Sontiatibus, populis in Aquitania, nomen retinent. Ciuitas est metropolis, Francorum Regi subdita.

Treuirij, populi inter Belgas, in confinibus Germaniæ, finitimi Neruijs, Menapijs, Eburonibus, Rhemis, Mediomatricibus, id est, Metensibus, & Rheno flumini vsque in pontem quo Cæsar transiecit exercitum; quæ pars nunc est Colonienfis diocesis. Ferè autem omnes Treuirij Germanica lingua vtuntur; &, nisi exercitu coacti, imperata non faciebāt. Nam ciuitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercita bellis, cultu, & feritate non multū à Germanis differebat. Horum inter Gallos

virtutis

virtutis opinio erat singularis ; & plurimum equitatu, peditatūque valere existimabantur : nomen retinent. situs ciuitatis est natura munitus, & Metropolis huius ciuitatis Præsul, vnus ex Electoribus Imperatoris est, qui proximis his annis Legatus à Maximiliano Cæsare ad Venetos veniens, vnà cum Cardinali Lucemburgensi, re infecta abiit.

Triboces, seu, Triboci, populi Germaniæ, in finibus Celtarum, & Belgarum finitimi Tullensibus, Basiliensibus, Spitenfibus, Lingonibus, & Rheno, ferè omnes Germanica lingua vtentes. Ciuitas est Episcopalis prouinciæ Maguntinæ : nunc Argentinenfes Latine dicti, quibus vulgaris sermonis cum veteri satis alludit vocabulum. Hi sunt in regione Alsatia. olim, vt quibusdam placet, Heluetia.

Trinobantes, populi in Anglia, propè firmissimam earum regionum ciuitatem incolentes, mari proximi, & Cenimagnis, & Seguntiacis, Ancalitibus, Bibrocis, Cassijs, Angliæ populis.

Tubantes, Germaniæ populos, qui Frisiæ partem mari Oceano, Rheno fluuiio, ac lacubus proximam, saltibus, & paludibus abundantem, incoluerunt, quā antea Mani populi habitabant, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Tulingi, populi erant finitimi Heluetijs, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus ; &, vt quidam opinantur, etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi, nunc inter Heluetios siti, quod forsan tunc ex illorum pagorum numero nō erat, in Constantiensi diœcesi habitantes, sed ab Allobrogibus satis remoti. Quidam autem interpretantur Turegum, quasi Duregum, id est duorum Regum : & Tulingos credunt nunc Lotaringos esse dictos, nomine cōposito, ex Lotario eorum Rege Carlomani stirpe.

Tungros, Belgarū populos, Tacitus facit. Hi cis Rhenum, & Mosam, inter Eburones, numerantur. Oppidum est, nomen retinens. olim ciuitas Episcopalis. Huius sedes postea fuit ad Leodiensem urbem translata, vsque ad cuius oppidi mœnia, vt pleriq; volunt, Oceanus protendebatur, cuius rei quædam illic vetustatis adhuc monumenta

numenta videntur. Inde Cæsar scribit Eburones fuisse mari proximos.

Turones populi inter Celtas, Carnutibus, & Andegauensibus finitimi, proximi Oceano. Ciuitas est Metropolitica, cuius omnes Suffraganei sunt in Celtica. & ex maiore parte in Britannia citerioris Ducatu, nomen retinens, in Regno Francorum sita; quam & Andegauensem urbem D. Ludouicus Francorum Rex, Britannia Ducatui detraxit: cuius tamen prouinciæ omnes aliæ, Britannia etiam Britonantis, ciuitates remanserunt.

Tygenos (quin potius, Icenos) populos Angliæ, quorum rex Prasutagus Neronem Imperatorem hæredem instituit, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

V

VADAM, inter Coloniensem, & Traiectensem vrbes locum vltra Nouesium Rheno fluuiio, & cis eum adiacentem, in Ducatu Cleuensi situm, Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Vangiones populi Germania, inter Belgas numerantur, finitimi Tullensibus, Metensibus, Spirensibus, Maguntinis, ac Rheno fluuiio, omnes ferè Germanica lingua vtentes. Ciuitas est Episcopalis, prouinciæ Maguntinæ, nunc Vuormaciensis dicti, Alsatiæque (olim Heluetiæ, tunc Gallici, nunc autè Germanici iuris) adscripti, quo magis ipsi, & Spirenses, ac Argentinenfes, quin & Maguntini, tanquam omnes altæ Alemanniæ attributi, & ad ripas Rheni citeriores siti, viderentur inter Celtas forsan collocandi, nisi quis rectè à Matronæ fluminis ortu ad Rhenum fluuium Celtas his finibus à Belgis dispartiat; quibus Belgis pari ratione Viredunum, quæ ciuitas est Episcopalis prouinciæ Treuirensis, in Ducatu Barrensi consistens, adscribitur.

Vascones, in Aquitania populos, Tacitus memorat.

Vatasticam Insulam, in fluuiio Rheno, finitimam Batavis, & Frisijs, quæ est diœcesis Traiectensis, non memorat Cæsar, sed Tacitus. Batavos autem, quos Hollandos dicimus, longè alios esse, certum est, ab illis Hollandis, qui propè Balticum mare, ac Daciam habitant; sicut

& alia est circa id mare, & Daciam Zelandia.

Vatuca, seu Ratuca, inter Belgas castellum, quasi in medijs Eburonum finibus, non longè à colle vno, siluis, & tumulo, ac magna conualle, vbi Asturius, & Aurunculeius Romani hiemantes cum legione vna, & v. cohortibus, à ii. Eburonum Regibus dolis intercepti sunt. Id castellum proximum fuisse Limburgensi, nec longè ab Aquisgrani vrbe, verisimile est. Forſan eo loco, vbi est nunc castellum cui Valcatus mons nomen est. Vatucæ tamen castello, vt Cæſar ipſe deſcribit, ſuberat Rhenus fluuius, propterea nonnulli credunt, Vatucam castellum fuiſſe, vbi nunc est Iuliacum oppidum, quod Ducatus est titulus, inter Aquisgranum, & Coloniam, Germaniæ vrbes Cifſrhenanas, quod à Iulio Cæſare denominari putant, vbi adhuc plura inſignia vetuſtatis monumenta apparent.

Vbij, Germaniæ populi, olim Tranſrhenani, quorum fuit ciuitas ampla, & florens, vt est captus Germanorū; qui paulò ſunt eiufdem generis, & cæteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multūque ad hos mercatores ventitant, & ipſi propter propinquitatem Gallicis ſunt moribus aſſuefacti. Hos Sueui diu & ſæpè bellis experti finibus expellere adnixi ſunt, & ſibi veſtigales fecerunt, multoq; humiliores, & infirmiores reddiderunt. in quorum fines Cæſar primò trans Rhenum exercitu, per pōtem in Menapijs factum, ducto, vaſtatis agriſ Sicambrorum, ſe recepit. Iterum autem paululum ſuprà eum locum quò antè exercitum tranſduxerat, pontem in finibus Treuironum fecit, legionesque tranſduxit; cuius pōtis vltima pars Tranſrhenana ripas Vbiorum continebat. Hos eſſe Agrippinenſes, nunc Coloniēſes, à Claudio Cæſare, Agrippinæ viro, acceptos pleriq; placeq; qui, vt verisimile eſt, à Sueuis compulſi, citra Rhenum, hortante Agrippina, urbem condere, & habitare cœperunt. quæ ciuitas paulò pōſt cū Romanorum ſocia eſſet, ac recens condita, fatali igne, vt Tacitus ſcribit, coſumpta eſt, & ferè eodem tempore ſimili caſu Lugdunum incenſum, & dirutum eſſe conſtat, vt in Episto-
refert

refert Seneca. Vbi igitur, Cæsaris tempore, vt coniectura est, loca, vbi Marchiæ Comitatus, à Duce Cleuensi nunc possessus, & Westfaliæ oppida sunt, parsque Ducatus Montensis incoluisse præsumuntur; quorū adhuc magna pars ad Coloniensem ecclesiā pertinet. Hos Tacitus, Transrhenanos etiam suo tempore fuisse, scribit, quod fortè ad vtramque Rheni ripam vicos, agros, possessionesque haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni vtramq; ripam, sic & Frisij, & Geldrenses nunc, ad ipsius Rheni ambas ripas, vicos, agros, possessionesque habebant, & adhuc possident. Quin & aliquando vique ad Rhenum fluiuium protensos Saxones fuisse, quibusdam placet. quod facile est, cum quis origine Saxo illic fortè, aliquid possederit, vt sæpè Principibus alienigenis hoc diuerso iure contingit.

Vellauni, populi inter Celtas, proximi Helenteris, seu Helueteris, Cadurcis, Gabalis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Bituricensi, nomen retinens; à multis tamen sancti Flori ciuitas dicitur.

Vellaunodnum, inter Celtas, oppidū Senonum, propinquum Agendico, Senonum oppido, ac Genobo, oppido Carnutum; quod Genabū oppidū pons Ligeris fluminis cōtinebat, nec longè ab Auarico, & Nouioduno, oppidis Biturigum, in Francorum regno situm.

Velocasses, populi inter Belgas, Morinis, Nerviiisque finitimi, proximi Ambianis, & Atrebatibus. Hi hodiè Caslerenses dicti, in Comitatu Flandriæ, & Francorum regno, Morinensi que diœcesi siti, instar pagi sunt. Hanc prouinciā repetit rex Franciæ nunc à Duce Burgundiæ.

Veneti, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus, Oceanū attingentibus, quæ Armoricę appellantur, proximi Vnellis, Osissinis, Curiosolitibus, Sesiuijs, Aulercis, Rhedonibus: hi, vt quibusdā placet, etiam Vanes dicti sunt, in prouincia Turonensi, & regno Fracorum siti. ciuitas est Episcopalis, cuius amplissima erat auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, in Britannia Britonate.

Sunt præterea alij quidam populi, Auenionensibus proximi. Venuxinum Comitatum incolentes, patrimonio beati Petri subditi. Hos partem Galliæ, prouinciæ Romanorum fuisse, quibusdam placet.

Veragri, populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, montesque sancti Bernardi, & Brigam, & quos Veragros Rhodanus fluuius interlabitur. Caput gentis est vicus, vbi Abbatia, qui sanctus Mauritijs dicitur, diœcesis Sedunensis. quidquid tamen agri trans Rhodanum possidebant, Celtis adscribitur. Per hos ad montes illos, quos Cæsar summas alpes nominat, ex Gallia in Italiam venientibus aditus est. Veragri sunt Plinio.

Verbigenus, pagus Helueticorum, inter Celtas.

Veromandui, populi inter Belgas, Rhemis, Atrebatibus, Neruiisque finitimi, nomen retinent, in Francorum regno siti, at ex magna parte in diœcesi Laudunensi, ac SueSSIONENSI, & ex toto in prouincia Rhemensis, instarq; prouinciæ habentes, inter quos sunt incole oppidi sancti Quintini, quos rex repetit. *Vermandois*, à Gallis, mutata aliquantulum nominatione dicti.

Vesuntio, oppidum maximum Sequanorum, natura loci munitum, inter Celtas, nunc Comitatu Burgundiæ circumseptum. Ciuitas est Imperialis, ac Metropolitana, nomen retinens, mutata litera V, in B, vt Romanis, & Vasconibus pronuntiandi mos est, situm habet, qualem Cæsar in Commentarijs descripsit, præterquam quod nunc eam idem fluuius ex magna parte interfecat. In illa sunt loca vetusta, qualia Romæ, quæ Pantheon, Campus Martius, Campusque Mineruæ, vulgò semper Latine dicta sunt, multaq; alia priscae vetustatis monumenta consistunt.

Vetera castra hibernorum Romanorum, locum citra, & propè Rhenum fluuium, amplum habentem vallum, cuius pars in collem leniter exurgens pars equo aditur. Vbi oppidum, & obliqua in Rhenum moles, cuius obiectu volutus amnis, & latitudo camporum inter ciuitates Traiectensem, & Coloniensem, quibus hibernis ob-

sideri,

fideri, premiꝑ; Germanias Cæsar Aug. crediderat, non Cæsar, sed Tacitus, refert. In Cleuensi Ducatu situm.

Vienna, ciuitas metropolis in Gallia, prouincia Romanorum, nunc Delphinatu, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, quam fluuius Rhodanus præterfluit, ad eius citeriores ripas sita, proxima Aruernorum finibus, dispartiente Rhodano Aeduorum finibus Cæsaris tempore, ad quos Matisco oppidum, nunc ciuitas pertinebat, hodiè Lugduno ciuitati finitima, benèque sita.

Vindonissæ, locum propè Maguntiam, urbem Cistrhe-nanam, non Cæsar, sed Tacitus refert.

Vnelli, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, proximi Andibus, Venetis, Ossifinis, Lexobijs, Curiosolitibus, Sefuuijs, Aulercis, Rhodonibus, inter ciuitates Armoricas numerati, in prouincia Turonensi, & Francorum regno siti.

Vocates, inter Aquitanos proximi Tarusatibus, Sontiatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Garitibus, Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. ab his fortè Vascones dicti. Hos, coniectura est, fuisse Vesaticos. Ciuitas est Episcopalis, in Prouincia Auscitana, in Francorum regno sita, quos Vasatenses dicimus.

Vocetius mons in Heluetijs, quem Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Vocontij, populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, citra Rhodanum, Centronibus, id est, Tarentasijs, finitimi, & Allobrogibus, vltra alpes Graias, quibus hodiè mons Cinerum, siue Cinesius nomen est. Hos Isara fluuius alluit, *Vasatum* Gallicè.

Volgæ, populi prouinciales, non longè ab Artomicis, seu Arecomicis, qui nunc Anrafienses sunt, Tolosatis, Narbonensibus, Massiliensibus, Gabalis, Cadurcis, Heluijs, ac Ruthenis, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Hos Rhodanus fluuius alluit, posthac Ligusticū mare influit. Artomici aut Arecomici, pridem à nonnullis; nunc Auenionenses dicti, ciuitas est Episcopalis Prouinciæ Arelatensis olim, nunc verò Viennensis, maiorum nostrorum memoria patrimonio beati Petri, emptionis titulo ad-

dita. Hic Romani pontifices sedem, magno totius Italiae incómodo, maiore urbis Romæ, tenuère, Lxx. & amplius annos, donec fœlicissimo euentu Italia restituti Pontifices, ad hanc diem mansere.

Vosagus, mons in finibus Lingonum, à quo Mosa fluvius profluit, non longè à fonte Matronæ fluij, in Francorum Regno situs.

Vsipedes, Germaniæ populi Transrhenani, qui cùm Tencheris & magna multitudine hominum, à Suevis diu agitati, & triennio vagantes, Rhenum fluvium transierunt, non longè ab ostio ubi in mare influit, & Menapiorum agros vtramque fluminis ripam incolentes, occuparunt. Ex hoc constat, Menapiorum fines, quos plerique opinantur Iuliacenses fuisse, multò latiores, maioresque extitisse, & agros Ducatus Montensis Rhēni ripis vltioribus adiacentes, ac etiam Cleuensis possedisse.

Vualis, seu Vacaløs, est pars fluij Rhēni, quam Mosa fluvius recipit antequam in Batauos, & mare Oceanum fluat, & est diœcesis Traiectensis, propè Nouiomagum oppidum, & Traiectensem urbem Episcopalem, nomen retinens.

Vxellodunum, oppidum in finibus Cadurcorum, inter Celtas, non longè a Gallia, Prouincia Romanorum, monte egregiè loci natura munito, situm; cuius partes omnes præruptissimis saxis difficili adscensu, & flumine infimam vallem diuidente, totum pænè montem cingente, præmunitæ erant. sub cuius etiam muro magnus fons aquæ perrumpebat, ab ea parte qua ferè pedum ccc. intervallo fluminis circuitus vacabat. Vide Cæsarem de bello Gallico lib.

ATQVÆ hæc de Gallorum, Gallisq; qui aut proximi, aut finitimi sunt populis, ita perstrinximus, ut quamvis vetustate illustrare pro virili consilium fuerit, multa tamen inserta quoq; sint, quæ tempora hæc recentiora, mores, & viros, ac res præclare gestas ab ijs explicent. Nec tamen singula persecuti sumus, sed summas rerum, & ex his illustrissima quæq; libauimus. Nam si aliarum quoq; gentium, quæ toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunæ varietates, mores, locorum diuersas appellationes, aut fluminum, vires, res gestas ad hanc normam dirigere voluissem; id sanè & operosum nimis, ac immensi patet operis fuisset, & consilij oblitum nostri videremur: quippe qui ab initio Cæsarem tantum, aut Tacitum, & Gallos, ac finitimas his gentes hoc nostro Indice cõplecti voluerimus, reliquum operis & in aliud tempus, & in alias cõmentationes reiecerimus. Illud admonuisse diligentem lectorem volo, multa illud ex varia historiarum lectione collecturum, quæ Europam, & Asiam, ac Africam, saltem oram litoralem, notiora nobis factura sint. Nam, ut ulterius penetres, hæc legis Mahometanæ diuersitas à Christiana pietate prohibet: sed & ipsa orbis parens, gentium omnium Regina, Italia, tantas mutationes sensit, ut vix nomen vllum retineat, quod olim habuit. Quis enim nescit, eam Italiae partem, quam Samnites, Apuli, Græci, Campani olim tenuere, totam nunc in regni Neapolitani nomen abiisse: quod olim Latium, nunc Campaniam, aut terram Romanam; quæ Gallia Cisalpina, in Lombardiam; quæ Venetia, in Marchiam Taruisinam; quæ Flaminia olim, nunc in Romandiolam esse mutatam. Iam, quæ priscis illis temporibus clarissima oppida fuerant, aut penitus concidere, aut in vicos abiire, successeruntq; omnino cum aliæ gentes, tum aliæ quoq; nominationes diuersissimæ. Litum enim à veteribus amnem dictum, iam DCC. ab hinc annos à Gariliano castello, quod Saraceni munitissimum propugnaculum sibi construxerant, Garilianum appellamus. Ticinum olim, nunc Papiam, à Papio quodam Gallorum duce. Fregellæ ipsæ in Campania in pontem Curuum mutata. Egnatia Apuleia. Iunenatiū à nobis dictū.

Anienem ipsum patrem, Tiberonum accolæ vocant. Si-
 pus illa sepiarû captura celebris, & inde nomen adepta,
 nunc Manfredonia vulgò, à Manfredono, Frederici II.
 Imperatoris filio, dicitur. verû longiùs, quàm par fonsan
 erat, euagati sumus. Cætera sibi lectoris diligentia pari-
 at, aut in altiori otio à nobis expectet.

GAL-

385

GALLIÆ POPVLORVM,
VRBIVM, FLVVIORVM ET MON-
TIVM, QVO NOMINE ET OLIM, ET
HODIË, DICANTVR, INDEX
LOCVPLETISS. LATINO-
GALLICVS.

Ordine Alphabetico digestus.

In quo A, Archiepiscopatum; E verò
Episcopatum indicat.

BELGICVS INDEX.

<p>A Bbatifuailla, <i>Abbe-
uille</i>
Aduatici pop. <i>le
pays a l'entour de Bosleduc</i>
Acria, <i>Ayre</i>
Agrippinenses pop. <i>ceux
de Coulongne.</i>
Alduasdubis, & Dubis, si-
ue Dubius fl. <i>le Doux.</i>
Aldenardum, <i>Aldenarde</i>
Alemanni, <i>Alemans en la
Franche conté sur Pötarlex.</i>
Alexia, <i>Leuxeu en la Fräche
conté.</i> Anonnullis, <i>Alexie
en la duché de Bourgogne</i>
Allobroges pop. <i>Sauoyens.</i>
Amantium, <i>Amance</i>
Ambiani pop. <i>le pays a l'en-
tour d'Amiens</i>
Ambianus, <i>Amyens, E. Am-
bianen</i>
Ambiuariti, siue Ambuari-
ti, & Beuij, qui & Bra-
banti, <i>Brabançons</i></p> | <p>Ambrones pop. <i>le pays
d'Ambrun.</i>
Amsterdamum, <i>Amster-
dame.</i>
Amurcum, <i>S. Amour</i>
Asigelio fl. <i>Angelon.</i>
Antenacum, <i>Andernach.</i>
op. inter Confluentes, &
Agrippinenses.
Antuacutum, Antuerpia,
<i>Anuers, Antwerpe.</i>
Aquisgranum, <i>Aix.</i>
Arantum, <i>Aranto</i>
Arar fl. <i>la Saone</i>
Arbosium, <i>Arbois</i>
Arduenna filua, <i>la forest
d'Ardaine</i>
Argentoratum, & Argenti-
na, <i>Strasburg.</i>
Argentuaria, <i>Horburg</i> op.
quondam primæ Ger-
maniæ nunc vicus, iuxta
quem est Columbaria,
<i>columbier en Elsas</i>
<i>Argua,</i></p> |
|--|---|

- Argua, *Argue*
 Arlum, *Arlex*
 Arna, *Arne*
 Asna, *Asne, sur Salins*
 Alprenciacum, *Asprenay*
 Atrebatum, *Arras, vnde Atrebatenses po. Es. Atrebatenses.*
 Audomarus, *Omer*
 Auenna, *Auennie*
 Auenticum, *Auénche, au pays de Vaul*
 Augusta Rauracorum, *Auguste sus Basle*
 Augusta Romanduorum, *Luxemburg*
 Augusta Trevirorum, *Triars*
 Augusta Soissonum, *Soissons*
 Axona fl. *la Disne, nunc Auais, prope oppidum Latomio.*
 Bacenis silua nigra, *la forest noire*
 Balma, *Baubne*
 Bapalma, *Bapaulme*
 Barrum, *Bar*
 Basilea, *Basle, E. Basiliens.*
 Bataui, *Hollandois. & Gel-drois*
 Belgæ pop. & Belgica pars Gallia, *la Gaule Belgique*
 Belgium, *Beauuois*
 Belua, *Beaulne*
 Bellouaci pop. *le pays à l'en-tour de Beauuois, E. Bello-uacensis siue Beluacensis*
 Berga, *Bergues*
 Berna, *Berne*
 Bethunia, *Bethune*
 Beuium, *Beuoye en la Franche conté*
 Bibractæ pop. *Beaulnoen la duché de Bourgongne, hodie Belua*
 Bibrax, *Bray en la conté de Rhetel*
 Bisontium, *Besanson. A. Bisuntinen.*
 Binguu, *Bingeu, in ripa Rheni infra Magunciacum*
 Bleterum, *Bleterans*
 Bodobriga, *Poppart Treu- rorum, non procul, à Confluentibus*
 Bolonia, *Boulongne*
 Bonna, *Bonne pres Coulogne sus le Rhin*
 Borbetomagus, vulgò, *V-normacia, Vangionum ca- put, vulgò, Worms*
 Bouina, *Bouine*
 Brabantia, *Brabant*
 Bregantia, vel Confluen- tes, *Breganti vetus op. ad Acronium lacum*
 Brielis, *Bryele*
 Bruga, *Bruges*
 Bruxellæ, *Bruxelles*
 Burgum, *Bourg pres Nore- reth. Vnde Burgundi, Bur- gundia Ducatus, & Co- mitatus, duché & Franche conté*
 Buscumducis, *Bosleduc.*
 Cabillonum, & Catalauni- um, *Chalons, sur Marne, & vng.*

ung aultre sur Sone. E. Ca-
bilon. siue Cathalanensis
 Cæsaromagus, Beauuois
 Calear, L'esperon
 Caleti pop. le pays à l'entour
 de Calais. port Mer.
 Caletum, Cales
 Caluus mons
 Calx, la Chalix
 Cambetis, Kemps, pagus ad
 nemus Rauracorum, in-
 fra Basileam
 Cameracum, Cambray, E.
Cameracensis
 Campania, Campaigne
 Campignola, Champignole
 Caninefates, le pays de Gor-
 chem en Hollande
 Castellio, Chastillon
 Castellana, Chastellaine
 Castellum, op. quondam
 Menapiorum, iuxta Mo-
 sam, nunc pag. Kessel.
 Castrú Caroli, Chastelchar-
 lon
 Castrum Thericum, Chaste-
 aul Tierrè
 Catuaci, Ceulx du pays de
 Douuay
 Celera, Celieres
 Capina fl. Ougnon
 Castrum villicum, Chastel-
 uillain
 Centrones, Centron, au pays
 de Liege
 Chemnita, siue Chemnici-
 um, Chemnites
 Chamberiacum, Cham-

bery
 Cheuanna, Cheuannes
 Clarauallis, Clerenual, sur le
 Doux, & ung aultre sur la
 riuere Dain
 Clarum, Cleron
 Clarus mons, Clermont. E.
Claromonten.
 Claudianum, S. Claude
 Cleuia, Cleues
 Colonia Agrippensium,
Colongne sus le Rhin
 Compendium, Compeigne
 Concordia Romanorum
 quondam monumen-
 tum, nunc specula Ar-
 gentoratenfium
 Condruſi, ceulx d'empres
 Aix, entre Traict, & Iuliers
 Confluentia, Confluence
 Constantia, Constance, E.
Constantiensis
 Corbua, Corbie
 Creolium, Creil
 Croteum, Crottoy
 Curtacum, Courtray.
 Danus fl. Dain
 Dieppa, Diep
 Dinantum, Dinant
 S. Dionysius, S. Denys.
 Diuodurum, Theouuille en
 Luxembourg
 Dola, Dole
 Dordacum, Dordras
 Dorlenum, Dorle
 Duacum, Douay
 Durocoterum, Reins en
 Champagne

- Duromagus, *Durmegen, V-*
biotum op.
 Eborodunum, *Embrun.*
 Eburones pop. *le Liege*
 Elsebus, *Scheltas en Elsas*
 Elsaria, *Elsassé*
 Embrica, *Embric*
 Enna fl. *Enne*
 Equestris ciuitas, *Neufcha-*
stel, en Suisse.
 Fauernum, *Fauerne*
 Fiscanus, *Fescamp.*
 Fitignum, *Fitigny.*
 Flandria, *Flandres*
 Fonslena, & Fonsleni, *Fons-*
seniers.
 Fraxinum, *Fraigne*
 Friburgum, *Fribourg.*
 Gandauum, *Gand, Gessori-*
acum nauale.
 Geneva, *Geneue*
 Gessoriacum, *Bolongne, sur*
le mar, vel Caletium
 Gium, *Gy*
 Gorduni, *Gantois*
 Grauelina, *Grauelines*
 Granuallis, & Granuallen-
ses, Granualliers
 Grennes pop. *Cleuoy*
 Greum, *Grey*
 Grudij pop. *le pays à l'entour*
de Louain
 Gueldria, *Gueldres.*
 Hage, *l'Haye*
 Hannonia, *Haynauls*
 Harla, *Harle*
 Hareflorus, *Harfleur*
 Harudes po. *le pays à l'etour*
de Constance en Alemaigne
 Hastalum, *Hastale*
 Hellu, *El, Tribonoru vicus*
 Heluetia, & Heluetij pop.
Suisses
 Hippolytum, *Hippolyte*
 Hifara fl. *Lifere*
 Hildinum, *Hesden*
 Hollandia, *Hollande*
 Hoyum, *Hoye.*
 Iouis portus, *Huissant*
 Isara fl. *Aise*
 Itius portus, *Calais port de*
mer
 Iuliacum, *Iuliers*
 Iulianum, *Iuliaim*
 Iunæ, *Iougnés*
 Iunuilla, *Iunuille*
 Iussum, *Iusséy*
 Iura mons, & Iurassus,
mont Ioux
 Ypræ, *Ypre.*
 Latobrigij, *ceulx despres Lo-*
sanne
 Laurentianum, *S. Laurens*
 Laudunû, *Laõ. E. Laudunen.*
 Ledon, siue Lonsalinum
 Lemanus lacus, *le lac de Lo-*
sanne, & de Genesue
 Leodium, *Liege*
 Lepontij, *Grysons*
 Leydis, *Leyde*
 Lignum, *Ligny*
 Lila, *Lisle sur le Doux, vng*
aultre en Flandres
 Lyfa fl. *Lyse* (nens)
 Lofanna, *Lofanne, E. Lofa-*
 Lotharingia, *Lorcine*
 Loua-

Louanium, *Louain*
 Lucemburgum, *Lucemburg*
 Lucerna, *Lucerne*
 Luxouium, *Luxeul.*
 Magantia, *Mayence*
 Maillotéses, *Vaulx de Mal-*
loit, en la Franche conté
 Marchia, *la Marche.*
 Marneum, *Marney*
 Matrona fl., *Marne, séparant*
en partie avec Sene les Bel-
ges d' avec les Celtes, selö Ca-
sar.
 Mechlinia, *Malines*
 Meldeburgum, *Meldeburg*
 Mediomatricum, *Metz, vn-*
de Mediomatrices pop.
le tays à l'entour de Metz
en Loraine. Metæ nunc.
 E. Metensis. (*Cleues*)
 Menapij pop. *Geldres &*
Migiensés, Vaulx de Mieges
 Mirebellum, *Mirebel*
 Moguntiacum, & Mogun-
 tia, *Mayence sur le Rhin.*
 A. Mogunticn.
 Monetum, *Monnet*
 Mombosium, *Monboson*
 Mombiliardus, *Mombillard*
 Mons in Hannonia, *Mons*
en Haynauld
 Mondiderium, *Mondidier*
 Monfloridus, *Monfleur*
 Mons acutus, *Montagu*
 Mons Iura, *Mons Joux*
 Mons maior, *Mont maiseur*
 Monasteriolum, *Montereul*
 Montani, *sur les Mons en*

Franche conté
 Montruncum, *Montronc*
 Mons rotundus, *Montrond*
 Morantium, *Morans*
 Morellum, *Morel*
 Morinum, *Terouenne. vnde*
 Morini pop. E. *Morinensis*
 Mortua, *Mortuenfés, Mor-*
tual
 Mosa fl. *Meuse*
 Mosella fl. *Moselle*
 Mota, & Motenses, *Mote.*
 Namurcum, *Namur*
 Nancû, siue Nansium, *Nā-*
cy en Loreine
 Nantuates, siue Antuates,
 rectius Vantuates, *le pays*
de Vaulx
 Nauatia, *Campan in Hol-*
landia
 Nazarethû, *Nazareth. vn-*
de Nozerethenzes
 Nemetum, *Spire. vnde Ne-*
metes, ceux d'alentour de
Spire, sur le Rhin
 Neruij pop. *ceux d'alentour*
de Tournay.
 Nouesium, nunc Nussia, nō
 longē à Colonia.
 Nouiomagum, *Noymage*
 Nouiomus, *Noyō. E. Nouomē*
 Nouus mercatus, *Merche-*
neuf
 Nouiodunum, in prouincia
 Rhemensis *Noyon*
 Nuithlandia, *Desert.*
 Orchie, *Orchia*
 Orgelium, *Orgeles*

Ornatum, *Ornant*
 Ostenda, *Ostende.*
 Pæmani pop. *pres de Liege*
 Pæma, *Pemes.* Inde Pæma-
 ni, siue Pæmensēs, *en la*
Franche conté
 Palma, siue Balma, *Baul-*
me les nonnes sur le doux
 S. Paulus, *S. Paul.*
 Pænisula, *Penisle.*
 Perna, *Perne*
 Peronna, *Peronne*
 Phrysia, *Phryse*
 Picardia, *Picardie.*
 Pleumosi j, *Flandrois,* in dice-
 cessi Tornacensi
 Poliehnion, *Polichni*
 Pontarum, *Pontaricx*
 Pontifara, *Pontoise*
 Portusona, *Port sur Sone.*
 Quenayum, *Quenoy le*
conté
 Quingyum, *Quingey*
 Quintinum, *S. Quintin.*
 Rauraci, *Baslois*
 Reamonenses, *Reamonoys*
 Regiacum, *Arras*
 Remis, *Reins:* vnde Rhemi,
A. Rhemensis
 Res, *Rees*
 Rhena, *Renes pres Salins*
 Rhenus fl. *le Rhin, separant*
la Gaule d' Alemaigne
 Richarium, *S. Riquiers*
 Rigomagus, *Reinmegen, V-*
biorum op.
 Riparia, siue Riuiā, *Riuere*
 Rochofortis, *Rochfort*

Roya, *Roye*
 Rothomagus, *Rhoen, chef de*
Normandie, ou ya parle-
ment. A. Rhotomagen.
 Rubi mons, *Rouge mont*
 Ruphacum, *Ruffey en la*
Franche conté, & vng au-
tre en Alsas
 Rupis Ioannis, *Roche Jan*
 Ruremonda, *Ruremonde.*
 Sabris fl. *Sambre pres Na-*
mur
 Saletio, *Seltz,* ad Rhenum
 infra Argentoratum
 Salina, *Salins*
 Sandiserium, *Sandisier*
 Samarobriga, seu Samaro-
 brina, *Cambray, ou S. Quin-*
rin
 Sangona fl. *Sone*
 Sanctio, *Seckingen,* in ripa
 Rheni supra Basileam
 Schaldis fl. *l'Eschaule*
 Seclusa, *Le sculse*
 Sebusieni, & Sugufiani po.
Bresse
 Sebusium, *Vuessemburg. op.*
 infra Argentoratum, iux-
 ta montes
 Sedusij, & Seduni, *le pays, à*
l'entour de Syon en Vallois,
 incolæ Vallis Pæninæ
 iuxta Veragros, quorum
 oppidum est Sedunum &
Sedunen.
 Segni pop. *Namurcis vici-*
ni
 Sena fl. *Sinne*

Sequa

Sequana fl. Seine, separant
les Belges en partie avec
Marne de Celte, selon Cæ-
sar. Vnde Sequani dicti
sunt Burgundi, Bourguig-
nons

Serpentina fl. Serpentine

Sicambri, Geldrois

Siluanectum, Senlis. E. Sil-
uanecten.

Sirodum, Siroz, vnde Siro-
dani

Somma, Somme

Sorlinum, S Sorlin.

Solodurum, Soleure

Spira, Spire

Stauia, Estauier au pays de
Vaud

Suessio, Soissons. vnde Sues-
siones pop. le pays à l'en-
tour de Soissons. E. Sueffio-
nensis

Sueuia, Suabe

Sunici pop. pres Colongne.

Tarbiaci pop. pres Colongne

Tasandron, S. Tandron au
Ligois

Teneramunda, Tendremode

Tigurinus pagus, Tigurum,
Zurich en Suisse

Tornacum, Tournay. E. Tor-
nacensis

Traiectum, Trecht, inferius
in Hollandia

Traiectum superius, ad
Mosam, Mastrich

Trauium, Traues

Treueris, Triers. vnde Tre-

ueri pop. A. Treuerensis

Tribotes, seu Triboces, Le
pays à l'étour de Strasbourg.
Alfates nunc dicuntur.

Tullum, Toul, à quo Tullu-
gi pop. E. Tullen.

Turmaya, Turmay

Vadan, Vadans en la Fran-
che comté, & in Batavia

Valdrum, Valdré.

Valempoliere, Valépolieres

Valentina, Valenciennes

Vangiones, le pays, à l'entour
de Wormes sur le Rhin

Vellaudunum, Villeuefue en
Lorraine

Vercella, Vercel

Vernum, Vers

Vessalia, Vessalie

Vesontio, Besançon

Vesulium, Vesci

Verbigenus, Orbe au pays de
Vaul

Verocasses, nunc Casle-
tenses, Calais

Veromandui pop. Verman-
dois en Picardie

Vertodunū, Verdū ē Lorain.

Villephanum, Villauphane

Virodunum, Verdun, sur
Sone. E. Virdunensis.

Vosauia, vel Viselia, Voe-
sel: Treuironum

Visio, Vefey

Vogesus mons, les monts de
Voge en Lorraine

Wormacia, Worms

Vsierum, Vsier.

- A** Brincæ, Aurenches, E. Abriten.
AEduum, Autun. vnde **AE**-
 duï pop. le pays à l'entour
 d'Autun en Borgogne. E.
 Aeduen.
Agendicum, Sens ou Pro-
 uins. A.
Alenconicum, Alençon
Alexia, nunc Alsetum, Ale-
 sie en la duché de Bour-
 gogne
Altissiodorum, Auxerre, E.
 Antissiodoren.
Ambibarri pop. le pays à
 l'entour de Nerves
Ambiliates pop. à l'entour
 d'Aurenches
Andes, & Andegauenses
 pop. le pays d'Anjou
Anfa, Anse
Antricum, Chartres
Aprea, Apres
Apten, E. Aptens.
Arusium, nunc Aurengiæ,
 Aurenges, en la Franche
 comé. E. Auraicensis.
Aremici, & Artomici. seu
Arecomici pop. le pays de
 Armignac
Argentonum, Argenson
Argilia, Arge
Armoricæ ciuitates, les vil-
 les qui sont en Bretagne
 Britomans appellata.
Auaricon, Chasteaulneuf, ou
 Viarron en Berry
Auerni, le pays d'Auvergne
Audomatum, Langres
Auenio, Auignon. A. Aue-
 nionen.
Augustodunum, Autun
Augustomenerum, Nevers
Aulerci, Roan, ou Orleans
Aulerci pop. Aeduorū cli-
 entes, Roane, siue de Ange
Aureliæ, Orleans. E. Aurelia-
 nensis
Baioçæ, Bayeux. E. Baiocen.
Bellocassij po. le pays à l'en-
 tour de Bayeux
Bellicen. E. Bellicen.
Blanuouij po. le pays à l'en-
 tour de S. Jehan de Moriène
Boij, Bourbonnois
Bonuallis, Bonneual
Brannouices, le val de Mo-
 rienne, ou Briançons
Braccata Gallia, la Prouëce.
Cabillonū, & Catalauniū,
 Chalon sur Sone. E. Catha-
 launensis, siue Cabillonen.
Cadetes pop. le pays à l'en-
 tour de Chasteaul, Briant en
 Bretagne
Carduci popul. le pays de
 Quercy, ou est Cahors.
Cadomum, Caen
Canalicum, Canali. E. Ca-
 nalinen.
Carnutum, Chartres. E. Car-
 noten.

Carnutes pop. le pays a l'en-
tour de Chartres. E. Char-
noten.

Carpentoraſte, & Carpé-
toractum, Carpentas E.
Carpentraten ſiue Carpen-
toractenſis

Caſtillio, Chafteillon

Celtæ pars Galliæ, ſelon Ce-
ſar tous le pays qui eſt entre
la Belgique & l'Aquitaine

Cemmenij montes, les mō-
taignes d'Auvergne. E. Cif-
turicen-vel Ciftrarienſis

Cluniacum, Cluny

Centrones pop. le pays de
Tarentaiſe

Comata Gallia, toutes les
Gaules excepté la prouëce
qui eſtoit dicté Braccata

Côdate, Rènes en Bretagne

Condiuicum, Nantes-ville
capitale de Bretagne

Conſtantia, Conſtance. E.
Conſtantien.

Curioſolitæ pop. le pays de
Cornoaille en Bretagne

Delphinatus, Dauphiné

Diablintres pop. le pays a-
l'entour de Leondoulen
Bretaigne.

Diena, Dieës, E. Dien. Valē-
tinenſi coniunctus

Dinia, Digne en Prouence.
E. Dignenſis

Diuiio, Digeon

Druentia flu. Druence en
Prouence

Druidum ciuitas, Dreux
pres de Chartres

Ducona, Cahors en Quercy

Duriorigum, Vānes en Bre-
taigne

Ebrodunum, Embrun. E. E-
bredunen.

Eburonice, Eureux, Vnde

Eburonices. E. Ebroicen

Elauer fl. Aller

Eſſui, Roſelois oultre Tournois

Falliſia, Fallaiſe

Foronitienſis epiſc. Forins

Forum Claudij, Tarantaſe

Forum Secuſianorū, Bourg
en Breſſe

Foſſæ Marianæ, Aigues
mortes

Gaballi, ceux de Lodiſue,
nunc Lodeua, etiam in

Aquitanico Indice E.

Gabinen. aliàs Vapicen.

Garoceli, ceux d'empres Ta-
rentaiſe

Garumna fl. Garumna, ſe-
parant les Aquitains des
Celtes, ſelon Ceſar

Gebenna mons, la Monta-
gne de Geneue & aulcuns
les mons d'Auvergne

Genabum, ſeu Mediola-
næum, Orleans

Geneua, Geneue. E. Gebanē.

Gengolphus, S. Gengou

Gergobia, Clairmont en A-
uergne

Germonna, Germonne. E.
Glaudatenſis

Qq

Gralla,

- Grassia, *Grasse* E. *Granssen*.
 Gratianopolis, *Grenoble* E.
Gratianopolitanus
 Heluij pop. le pays d'Albe-
 geois
 Herculis portus, *ville Fran-*
che
 Honneflorus, *Honnesteur*
 Ianuilla, *Januville*
 Iatinum, *Meaulx*
 Iosedum, *Corbeil*
 Iuliobona, *Honfleur en*
Normandie
 Iuliomagus, *Angwers*
 Lanellum, *Launay*
 Lexobium, & Lexouium,
Lisieux. vnde Lexobij, E.
Lexouien.
 Ligeris fl. *Loyre*
 Lingones pop. le pays a l'en-
 tour de Langres. E. *Lingo-*
nenfis
 Lugdunum, *Lyon, E. Lugdu-*
nen.
 Lutetia & Lucoteria, *Pa-*
ris, chief & court souverai-
ne de France
 Magetrobis, locus in Cel-
 tis, *Toant.*
 Mandubij pop. le pays a l'en-
 tour d'Alexu en la Duché
 de Bourgongne.
 Massilia, *Marseille. E. Massi-*
liensis
 Matifcon, *Mascon, sur So-*
ne. E. Matifconen.
 Matrona fl. *Marné separant*
en partie avec Seine les
- Belges d'avec les Celtes, se-*
lon César
 Maurianen. E.
 Moritania, *Mortaigne*
 Medonta, *Mante*
 Melaniam, *Meulam*
 Meldæ & Meldenfes pop.
le pays a l'étour de Meaulx
E. Meldenfis
 Melodnnum, *Meisson sur*
Seine
 Molinum, *Molins*
 Moretum, *Moret*
 Monsairgis, *Montargis*
 Monsliuardus, *Motelayard*
 Monspeffulanus, *Montpe-*
lier, Agathopolis S.
 Morienc. *Morenne E. Muri-*
rianensis
 Nannetes pop. le pays a l'en-
 tour de Bretagne E. *Nan-*
naten.
 Nemoracum, *Nemours*
 Neustria, *Normandie, vnde*
Neustrij
 Neodunū, *Leondoul en Bre-*
tagne
 Neomagus, *Neogens sur*
Seine
 Nicia, *Nice E. Nicienfis*
 Niciobriges pop. le pays a
 l'entour de Mayelher, *Ves*
 Niuernum, *Nevers E. Niuern-*
nen.
 Nouiodunum, *Noyon, yltra*
Ligerim, & aliud Bibra-
cti proximum E. Nouiodu-
nenfis.

Olbia, Aires in Prouence	Marne des Celtes, selö Cesar
Ossini pop. le pays a l'entour	Sequani pöst Burgundi
de Lâdriguer en Bretagne	pop. Bourguignons
Oleron, Oleron. E. Olleren.	Siccourportus, Lussora
Parisiij, Paris, vnde Parisij	Sesuiij pop. E. Exisnris
pop. E. Parisien.	Siluanecten. E. Senlis
Pesignianum, Pesenas	Simphorianus, Saphorine
Pontorfonus, Pontorfium	Sistarica, Sistarique, E. Sif-
Pyrenai montes, les montz	raricem
de Pyrence, les montz de	Stampæ, Estampes.
Foyz. separans la Gaule	Tarentasia, Tarentaise. A.
des Espagnes	Tauriscon, Tarascon
Raciastum, Lymoges	Tauroentiû, Tollon en Pro-
Regena, Regena. E. Regenê.	uence, nunc Tollena. E.
Rhedones pop. le pays a l'ë-	Tollenen
tour de Reines en Bretai-	Tectofages pop. du Lan-
gne. E. Rhedonensis. E. Ri-	guedoc
uensis	Tholosates, le pays a l'en-
Rhodanus fl. le Rhosne	tour de Tholose ou y a par-
Rhotomagus, Roen, chief	lement. E. Tholonen.
de Normâdie ou y a par-	Trecæ, Troye. E. Trecen.
lement. A. Rotomagen.	Triboces, Cherbourg en
Sagium, Sees. E. Sagiensis	Normandie
S. Spiritus S. Esprit	Tricastinum, Tricasto. E.
Sebusiani, & Secusiani, la	Tricastinen.
Bresse	Terrascon
Salij pop. la pays a l'entour	Turones pop. le pays a l'ë-
d'Arlex	tour de Tours sur Loire
Sedusien. E. Sedun.	Turonus, Tours. A. Turonê.
Senonis, Sens, vnde Seno-	Valentia, Valêce, au Daul-
nes pop. vetustiss. Gal-	phinê. E. Valentinen. Di-
liæ. A. Senonensis	ensi coniunctus
Segalauni pop. le pays a l'ë-	Vapina, Vapinte. E. Vapin-
tour de Valence en Daul-	cen. aliàs Gabincê. Vap.
phinê.	Vasio, Vason, E. Vasionen.
Segodunum, Rhodes	Var, fl. de Va separât la Gau-
Sequana fl. la Seine, separât	le d'Italie pres de Nice
les Belges en partie avec	Velaunij pop. Vellaye, S.

Fleur.
 Vellaudunum, *Villeneuve;*
Villa noua nunc
 Veneris portus, siue tem-
 plum, seu Aphrodiscum,
Cap. de Creux
 Veneti pop. le pays a l'etour
de Vannes en Bretagne,
E. Venten.
 Veragri pop. le pays a l'en-
 tour S. Maurice.
 Verno, *Vernon*
 Vienna, *Vienne, en Daul-*
phiné. A Viennensis
 Vibisci pop. ceux a l'entour
de Bourdeaux
 Viuarium, *Vuiers. E. Viua-*
rien.
 Vnelli pop. le pays du perche
 Volcæ pop. le pays a l'en-
 tour de Montpellier, ou
d. Auignon
 Vxellodunum oppidum,
Cadenac en Quercy

AQVITANICVS
ET BRACCA-
TVS INDEX.

Accusianorum colonia,
Gratianopolis, Grenoble,
ou y a parlement
Abdura, Adure. E. Adaren.
Ayre
Agathopolis, Monspeffu-
lanus, Montpellier
Agatha, Agathe. E. Aga-
then. Agede

Agena, Agen. E. Agenen.
Aginum, nunc Angolis-
ma, Angolesme. E. Ange-
listmen.
Albaugusta, nunc Albya,
Albey. vnde Albienfos.
E. Albien.
Antipolis, Ragny. E. Ande-
gauen.
Antipolitanus, vel Seneten.
E. Angiers
Anatillorū, Prouins en Brie
Aniciensis, E. le pays en A-
uergne
Appamara, Appamer. E.
Appimen. Pamiers
Appanen. E. Apennes
Aquensis episcopatus, in
Vasconia. Aix
Aquæ Sextiæ, Aixen Pro-
uence. A. Aquensis
Aquitania, pars Galliæ,
Gascogne, & Guienne.
 vnde Aquitani pop.
Arlate, col. Ro.
Arles, Arelaten. E.
Auaricum, Buxurium ciui-
tas, Bourges
Auerni pop. le pays d'Auer-
gne. Celtis à Marliano
adscribuntur.
Augusta Asciorum, Aux en
Guienne, nunc Auscus.
 vnde
Ausci & Anxitani pop. le
pays de Aux. A. Auxitani
Augustoritum, Poitiers.
 vnde Pictaui, siue Pic-
 toni

tones
Axona fl. le Disne en Gui-
enne

Baguera, Baguiere

Bayona, Bayone. E. Bayocen,

Bergeracum, Bergerac

Bliteræ, & Bitere, Bessiers, en
Guienne. E. Biteren.

Blesa Blays

Bloya, Bloye

Bigerrione, Bierne, Bigorre

Bituris, Burges, vnde Bitu-
riges. A. Bituricen.

Briecum, Brieur

Brionda, Brionde. E. Brion-
cen. S. Brien

Burdigala, Bourdeaux, ou
y a Parlemêt. A. Burdegale

Burgum, Bourg

Cantabri pop. Biscaye, ou
ceulx a l'entour de Cuse en
Guienne

Carcassio, & Carcasio,
Carcasson. E. Carcassonen.

Castrum, Cordum, Chaste-
aul, Cordue, Castres. E.
Castren.

Castrum Darry, Chesteaul
Darry

Castrum Lerum, Chastele-
raud

Cathurcum, Cohors. E. Cas-
turcen.

Cenomania, le Mans. vnde
Cenomani. E. Cenomane

Chino, Chinon

Clarufmons, Clermont. E.
Claramonten.

Commenarû, E. Comminga

Condurium, siue Condo-
na, Condon. E. Condonen. si-
ue Condorien.

Cognacum, Cognac

Conserana, Conserant. E.
Conseranen.

Conuenæ, Comues

Cornubie, Cornoailla. E. Cri-
sopitensis

Datij pop. le pays a l'entour
d'Aix en Guienne

Dinantum, Dinant

Dolla, Dollen. E. Dolan.

Dunum regis, Dun le roy

Electa, Elect. E. Electen.

Elna, Elne

Eloicen, siue Eluenen. E.
Eaule

Elusabertis, Aux en Gas-
congne

Florus, Fleur. E. Flori

Fongere, Fongeres

Fuxus, Foyx

Gaballi pop, ceulx de Lo-
desine

Garites, le pays de Agenois
en Guienne

Galiacum, Galace

Garumna fl. Garumne, sepa-
rant les Aquitains de Cel-
tes, selon Cesar

Glauden. E. Glaudennes

Hortesion, Hortois.

Io. Angelicus, S. Iehan
d'Angeli

Laguietia, la Guierche

Lamballa, Lamballe

- Lascura, Lascure E. Lescu-
 ren. Lescat
 Lebretum, Allebret
 Lectorium, Lectore E. Lecto-
 ren.
 Lemouice, Limoges E. Lemo-
 uicen.
 Leona, Leon E. Leonen.
 Liburna, Libourne
 Lifigniacum, Lifignan
 Lodesua, Lodesue E. Lodeuē.
 Gabali ceulx de Lodesue
 Lombaris, Lombers E. Lom-
 barien.
 Lomella, Lomelle
 Ludum, le Lude
 Luxiona, Luxon E. Luxoni-
 en.
 Maclouius, S Malo E. Mac-
 louien.
 Magalonium, Magalone E.
 Magalonen.
 Magdunum, Mauge
 Maleaca, Malefau E. Ma-
 leacen.
 Mediolanum, & Mediola-
 nium Xanthoni, Sainctes
 Mimatum, Mende E. Mima-
 ten.
 Miranda, Mirande
 Mirapisce, Mirepois E. Mi-
 rapicenfis
 Moneta, Monete
 Monlionus, Monlion
 Monsmarfanus, Monfmar-
 chant
 Montalbanum, Montaulbā.
 E. Montis Albani
 Morlanum, Morlois.
 Narbo. Narbonne. A Nar-
 bonen.
 Nannetum, Nantes E. Nan-
 neten.
 Nemaufum, Narb. Nimes E.
 Nemaufen.
 Nimatum, Nimay.
 Olorensis, E. Oloren
 Pertenaicum, Partenay
 Petra Buffyera, Pierre Buf-
 fiere
 Petragoricum, Perigori. vn-
 de Petrocorij, Periguculx
 E. Petragoricen.
 S. Paulus S. Paul E. S. Pau-
 li
 Pictenes pop. le pays a l'en-
 tour de Poictiers
 Pictaui, Poictiers E. Picta-
 uen.
 Podium, le Puy E. Ancien.
 S. Flori, S. Fleur. E. S.
 Flori
 S. Pontius, S. Poux E. S. Pon-
 tij, Themoriacum, S.
 Poul de Thommiers
 Preciani, Precins.
 Rhedonis, Renes E, Rhedo-
 nen.
 Rigena, Rigena
 Riuiena, Riuienna E. Riuien-
 sis, Rieux
 Rocomadorus, Rochema-
 dou
 Rupella, la Rochelle
 Ruthenum, Rouergue. vn-
 de Rutheni E. Ruthen.
 Rhodes.

<i>Rhodes.</i>	<i>rcnsis</i>
Santones pop. <i>Xantonges</i>	Trigay, <i>sive Tiriguiet</i>
Santonum portus, <i>la Rochelle</i>	Turonus, <i>Tours A. Turonensis</i>
Sarlatum, <i>Sarlat. E. Sarlaten.</i>	Tutela, <i>Tules E. Tutelensis.</i>
Senecten <i>E. Senes.</i>	Vabra, <i>Vabre E. Vabrensis</i>
Tailleburgus, <i>Tailleburg</i>	Vasura, <i>Bizas E. Vasaten. Basas</i>
Tarbelli pop. <i>le pays a l'entour de Tarbo en Bigorre, ou ceulx de Bayonne</i>	Vacien <i>E.</i>
Tarba, <i>Tarbe E. Tarbiensis</i>	Vannetæ, <i>Vannes E. Vannetensis</i>
E. Tarniensis, <i>Terne</i>	Varena, <i>Vaurent E. Vaurensis, Vaubour, sive la Vaur</i>
Tarusates, <i>le pays a l'entour de Turse</i>	Villa regalis, <i>Ville Roy</i>
Tholosa, <i>Tholose, Tholosanen. E.</i>	Vindocinum, <i>Vendosme</i>
Touarsus, <i>Touars</i>	Vtica, <i>Vfees E. Vricensis</i>
Treorum, <i>Triquet E. Treco-</i>	Vsson, <i>Vsson</i>
	Xanthona, <i>Xainthes E. Xanthonensis.</i>

NOMINA CIVITATVM CVM INTERPRETATIONE GERMANICA ET PROPRIA.

A Budiacum, <i>Happing, iuxta Rosenheym</i>	Aer flauia, <i>Nordling, vel potius Heydenheym</i>
Abudiacum, <i>Danubianum, Abach</i>	Arbor felix, <i>Arben</i>
Abusiacum, <i>Fueffen</i>	Aredata, <i>Lintz</i>
Abusina, <i>Abensburg</i>	Argentoratum, <i>Strasburg</i>
Alcimoëns, <i>Vverd, vel Eystiaua, aut Albus Burgus</i>	Artobria, <i>iam Veltenburg, Monasterium supra Ratissponam, ex magnis aedificiorum ruinis</i>
Ambra, <i>Amper, apud lacum & sin. eiusdem nominis</i>	Atuacum, <i>vel Aturacutum, Masdricht</i>
Agrippinensis, <i>Colonia</i>	Anenticum, <i>Bibelsburg</i>

- Auguntum, *Nenuenstat*,
vel prope, quia nomen re-
pugnat
 Angusta, *Acilia, Straubing*,
nempe ciuit. antiqua, quæ
et hodie Azelburg
 Augusta Rauracorum,
Augst, pagus nunc supra
Basileam miliaria duo
 Augusta Vindelicorum,
Augspurg
 Aurisium, *Rot*
 Atilia, *Altenburg non longè*
à Neuburgo, iuxta Danu-
bium
 Autunaco, *vel Autuniacu*,
Andernech
 Baëodurum, *vel Boco-*
durum, vel Bolodurum,
vel Batabis, Ptolem.
Pædicum, Passais, propter
confluentiam Aeni in Da-
nubium
 Bedacum, *Burckhausen*
 Beganum, *Bagenheym*
 Berbecomagus, *Speir*
 Bidaio, *Lauffen*
 Bingium, *vel Vingio, hic*
Naus fluius in Rhenum
exit, Pinzen
 Bodobriga, *Poparten*
 Bonna, *Bon, ex cuius opposito*
Genosia est, ubi Drusus te-
ste Flor. Rhenum ponte
coniunxit
 Bracodurum, *Pfulendorff*
 Bregetium, *Rab, propter cõ-*
fluentiam Rabonis, vel A-
robonis, in Danubium
 Bregetium *Bregnitz*
 Brigantinus, *lacus, lacus*
Constantie
 Mons Brifacus *vel Breu-*
comachus, Breyfach
 Cæsarea, *Reschmig, non longè*
ab Ingolstadio
 Calkiaci, *Calcar, Tacitus*
 Cambodunum, *Reminat*
 Campodunum, *Kempten*
 Carnini regio, *nunc ducatus*
Vuurtemburchensis
 Carnus, *Presburg*
 Castellu, *Kessel, iuxta Mo-*
sam oppidum dirutum
 Cetio, *Zeyffelsmaur*
 Claudionum, *Melck*
 Colonia Traiana, *Keyfers*
werd
 Confluentes, *Coblentz, ibi*
Rigodolium est oppidum
 Corionalum, *Ach*
 Cornuto, *Peternel*
 Carrodunum, *Kreynburg,*
iuxta Vuassenburg
 Curia, *Cur*
 Dauantria, *Deuenter*
 Diedenhouen, *in ripa Mo-*
selle, à Francis Theodonis
villa vocata, regia Caroli
magni
 Dracuina, *Ehingem*
 Drusomagus, *Memmingen*
 Durocotorum, *Arent, iux-*
ta portum S. Nicolai
 Duromagus, *Durmegon.*
 Epona, *Epenburg, supra na-*
nam

nam ciuitatem

Fruxinum, *Frysing*
 Gammonodum, *Braunou*
 Gammodurum, *Constantia*
 Gesiodunum, *Ips*
 Gessoriacum, *Gent.*
 Hermonactus, *Kilia*
 Icius portus, *vel Gessoria-*
acum, Cales
 Inutrium, *Mittenwald*
 Isnica, *Isen, iuxta Frysingā*
 Iuliacum, *Iulich*
 Iuliobona, *vel Vindobo-*
na, seu Vindomana, aut Fa-
uiana, Vienna
 Iulium Caruicum, *Villach*
 Iuuauinier, *Salzburg.*
 Lauriacum, *Lorch, monaste-*
rium iuxta ciuitatem Ens.
 Legio Traiana, *Drechshu-*
sen, quasi Traiana domus
 Leodium, *Lutich*
 Leuphona, *Mollen, vel Ha-*
nofer
 Lirimeris, *Lubeck*
 Luggedunum, *Seuenberg*
 Luggedunum, *Vuorckem, vel*
mons S. Gertrudis.
 Marcodunum, *Duren*
 Matreio, *Matran*
 Matricorum, *sive Dinodu-*
rum
 Medullum, *Melding, apud*
Muldorff
 Melaris, *Vilack.*
 Mecenias, *Motzing*
 Mogontiacum, *Mentz*
 Muriola. *Mereck*

Namurcum, *Namur*
 Nasium, *Nanse*
 Nemeti, *Spirenses*
 Neomagus, *Neumegen*
 Neomagus, *Oppenheim, vel*
Spiraportus
 Nouesium, *Neuss*
 Nouiodunum, *Laybach, &*
sub Norico Pannonæ, E-
mona, Ciemona
 Nouiomagū, *superius Ny-*
mag, pagus circa Bercca-
stel.
 Oscella vallis, *Esthental*
 Ouillabis, *Lumbach, mona-*
sterium iam super flumen
Ens.
 Parthanum, *Parthenkirch*
 Pedicum, *Pruch, super flu-*
men Mura
 Petouium, *sive Patauium,*
Pctau
 Pheniana, *Laubing*
 Pisoniū, *Vuischelburg, inter*
Strubingam, & Decken-
dorff
 Portus Manarmanis, *vel*
naualia, Campen
 Pontes Oeni, *Oeting*
 Pontes Sarini, *Sarpruck*
 Pontes Scaphonii, *Scheff-*
lern, nunc monasterium
super fluuio Jsara.
 Quinctianis, *vel Quinctia-*
norū, colonia, Kunzing,
iuxta Filshouen.
 Regium, *Docking, non longe*
a Ratispona
 Rimogagus,

Rimogagus, *Reinmagen*
 Rinsiana, *Grängen*
 Ristronomanice, *Mundel-
haym*
 Rufiana, *Vürms.*
 Sabaria colonia Diui
 Claudij, *Stain am anger*
 Salinum, *Ofen*
 Samobrina, *Cameracū, vel
potius S. Quatinus*
 Sequani, & Aedui, *est Bur-
gundia, & Sotharingia*
 Sirmium, *Simach*
 Solaturum, *Soleturn*
 Sublauio, *Brixen*
 Suollis, *Suol*
 Sumuntorio, *Hohenmauri
monasterium.*
 Tabernæ, *Zabern*
 Targetium, *Stutlingen*
 Taradunum, *Riedling*
 Teruana, *Terauan*
 Taururum, *Alba Græca,
propter confluentiā Da-
nubi, & Savi*
 Teutoburgium, *Senna Er-
det, propter confluentiam
Dari in Danubium*
 Teurum, *vel Berunum,
Perneu, apud lacū Remseo*
 Tiberiacū, *Berick, vel Ber-
gheym*
 Tigurina metropolis No-
rici, *vel Augusta Tiberij,
seu Regino, Regensburg*
 Tollium, *Doll*

Tongeren, *ciuitas*
 Tornacum, *Tornach*
 Traiectū inferius, *Vtriche*
 Treua, *Heymburg*
 Treuironū Augusta, *Trier*
 Turegum, *vel pagus Ti-
gurinus, Zurich.*
 Vacoriū, *vel, ut aliqui pu-
tāt, Sacarabantia, Grez*
 Vagenum, *Vuagenheim*
 Vallatum, *Feilenbach*
 Vangiones, *sum Spirenses*
 Vespi, *nunc Marchionatus
Badensis*
 Vetera, *Santen*
 Vetera castra, *Pfeteren*
 Vosauia, *aliās Ficelia, O-
beruuesel, ibi cæsa & se-
pulta est Mammea mater
Alexandri imperatoris*
 Viana, *Vucysenhorn*
 Vindonissa, *vel Vindonis,
Vuindisch, apud monaste-
rium Kunigsfeldt, in quo
est sepultura Comitum de
Halspurg*
 Vimundria, *Agran*
 Virunnum, *Fudenburg*
 Visontium, *Bisantz*
 Vitodurum, *Vvinterduer.*
 Zarmis, *Gerbusa domus ve-
nationis Zarmidis regis,
nunc corona apud Septem
castra*
 Zelia, *Cili*
 Zeugma, *Clausenburg.*

NOMINA PROPRIA QUI- BUS CÆS. ET ALII VTUNTUR,

GERMANICÆ SONANTIA.

A Mbiorix, *Emberich*,
vel *Heinrich*
Arionistus, *Ernst*
Autanicus, *Hauptrich*.
Belloues, *Baldouiff*
Bernhardus, *Bernhere*
Bituit, *Buttuit*
Britomarus, *Bartmar*
Caromandus, *Garman*
Castugo, *Castuig*
Catamantaledus, *Calten-*
mantel
Catiuule, *Gotuolck*
Cauarinus, *Cauarus*, &
Cauarillus idem, *Geber*,
vel *Geuzer*
Cincibulus, *Zinsibel*
Cingentorix, *Simentrich*
Combolomarus, *Cuenuol-*
mar
Commanus, *Cunman*
Corolanus, *Curlman*
Cutruatus, *Gatrat*, vel *Con-*
rad

Dumnorix, *Dumerich*
Diuico, *Duffuig*
Eporedorix, *Fridrich*
Induciomarus, *Huffmar*
Litauic, *Lutuig*
Lomnorijs, *Lonherr*, vel
Læuenherr
Lotharius, *Luthar*
Mœnicaptus, *Manshaupt*,
vel *Menschenkopff*.
Numeius, *Neumey*.
Olouic, *Aluig*
Orgetorix, *est Horderich*,
vel *Erentrich*
Ortiago, *Hortiag*, vel *Her-*
tuig
Othmarus, *Othmeyer*.
Vercingetorix *Verrsinrich*,
vel *Seersinrich*
Verodoctius, *Vardhoch*
Vertico, *Vuerduig*
Volmarus, *Volmeyr*.
Senanus, *Sunman*
Sigones, *Siguys*.

NO-

NOMINA VRBIVM QVA-
RVNDAM ET LOCORVM
HISPANIAE,

Hispanicis vocabulis relata.

A Nas fl. *Guaciana*
Astures, *Asturia*
Batica, *El regno de*
Granata
Barcinon, *Barcelona*
Bætis fl. *Guadachibir*
Balears, *maior, & minor.*
Cæsarca Augusta, *Sarago-*
sa
Castulon, *Castiglia*
Calpe, *Gibraltar*
Cinga flu. *Ringa*
Cartheia, *Tariffa*
Corduba, *Cordoua*
Carpentani montes, *I mōti*
de Segouia
Calleci, *Gallicia*
Dertosa, *Tortosa*
Durias flu. *El Duoro.*
Emporia, *Empurias*
Ebusus, *Euiça.*
Girunda, *Girona.*

Hiberus fl. *Hibero*
Hispalis, *Sibilia.*
Ilerda, *Lerida.*
Malaca, *Malaca*
Numantia, *Sora*
Nerium promontorium, *S.*
Maria de finibus terre.
Olcenses, *Osta*
Olyssippo, *Lubona*
Ophiuita, *Frumentera.*
Pompeiopolis, *Pompalona*
en Nauarra.
Rhoda, *Roses.*
Saguntum, *Mon vedro*
Sicoris fl. *El Segro*
Setabum, *Satiua*
Sacrum promōtorium, *Ca-*
po S. Vincentio.
Tarraco, *Aragon*
Tagus fl. *El Tago*
Turderani, *Andalusia.*
Valentia, *Valencia.*

DE

605

DE GALLIÆ DIVISIONE.

ALDI MANVTII PAULI
F. ALDI N.

Commentarius ad FRANCISCVM
Morandum Sirenam.

SAEPE legendo incurrimus in hæc tria Galliæ cognomina, Togatæ, Comatæ, Brachatæ: nec tamen omnes, quæ sit earum differentia, nouere. quod ostendere, breui definitione proposita, veterum testimonio conabimur. Definitur Gallia vel à regione, vel ab hominû cultu: à regione sic. Gallia vel transalpina est, quæ vltior etiam dicitur; vel cisalpina, quæ citerior. vtraq; diuiditur in duas, transalpina in Narbonensem, & comatâ, cisalpina in transpadanam. & cispadanam. Rursus à cultu definitur hoc modo. Gallia vel comata est, vel brachata, vel togata. comata est, omnis transalpina, præter Narbonensem; brachata, quæ postea Narbonensis dicta; togata, cisalpina omnis. de comata probat Plinius lib. III. cap. XVII. Gallia, inquit, omnis, comata vno nomine appellata, in tria populorum genera diuiditur; omnibus maximè distincta, à Scalde ad Sequanâ Belgica, ab eo ad Garumnâ Celtica; eadêmque Lugdunensis; inde ad Pyrenæi montis excursu, Aquitania, Aremorica ante dicta. Apparet Narbonensem omitti, de qua separatim lib. XII. cap. XIII. iam locutus erat. Opinor autem, antiquitus Galliam omnem transalpinam comatam fuisse; postea verò Narbonensem, in qua fuere Allobroges, provincia à Romanis facta, Romanorum hominum cōsuetudine alere comas desijisse. Intonsas enim gentes vocat Plinius alpinas quoq; gentes, quarum nonnullas Narbonensis opinor Galliæ partem fuisse lib. XI. cap. XXXVII. Nomina, inquit, ex eo capillatis alpium incolis, Galliæ Comatæ. Et, quanquam reliqua quoq; Gallia à C. Cæsare in provinciæ formâ est redacta: quia

quia tamen Narbonensis prius prouincia facta fuerat; ideo prouinciæ nomine, quod hodiè quoq; retinet, semper appellata, reliqua verò Gallia vetus Comata cognomé retinuit. propterea nec Agrippa, cum Gallia longè latèque metiretur, Narbonensis rationē habuit, quasi prouinciæ separatæ. scripsit enim hæc Plinius eodē loco: Agrippa vniuersarum Galliarum inter Rhenum, & Pyrenæum, atq; Oceanum, ac montes Gebennam, & Iuram, quibus Narbonensem Galliam excludit longitudinem cccxx. ∞ passuum latitudinem cccxiii. computauit. & Catullus Comatam appellauit Galliam à Casare perdomitam.

Quis hoc potest videre, qui potest pati?

Mamurrum habere, quod comata Gallia

Habebat omnis, vltima & Britannia?

Quis porro dubitet, quin transalpina Gallia, non cisalpina, significetur in ijs Antonij verbis, quæ recitat Cicero Philipp. i. x. Galliam togatam remitto: comatam postulo. Fuit enim hoc Antonij cōsiliū, vt cisalpinam Galliam D. Bruto, iam eam obtinenti, relinqueret; transalpinam autem, à L. Plancio tunc administratā, quæ longè erat firmior, sibi assumeret, quò posset deinde, superatis alpibus, in Bruti prouinciam, quæ Togata Gallia à Romano vestita vocabatur, impetum facere, Brutoq; eiecto, urbem ipsam, exemplo Cesaris, occupare. quod Ciceronem non fugit, subiecit enim in eo loco: Otiosus videlicet esse mauult. Et Philippica v. Est, inquit, opinio decreturum aliquem Antonio illam vltimam Galliam, quam Plancus obtinet. Comata igitur omnis transalpina, præter Narbonensem: togata verò cisalpina, quā ab Italia amnes duo, Rubico à supero mari, Arnus ab infero dirimebant. Quod autem ait Plinius, ab Ancone Gallica ora incipit, Togata Gallia cognomine: in eo terminos iurisdictionis non spectauit; nam ita Anconem Italia adiudicasset, sed Gallorum, veterum incolarum, rationem habuit, quis autem Anconem eis Rubiconem esse nescit? Mela quoque Togatam nominat Galliam: & ait: Carni, & Veneti colunt togatam Galliam. Placet autem

autem Dionis verba recitare ex libro XLVI. quæ Galliarum distinctionem ostendant, adiuncta nominis causa & Togata, & Comata. *Λεπίδα τ' Ἰβηρίαν πᾶσαν, καὶ τὴν Γαλασίαν τὴν Ναρβονησίαν, Ἀντωνίου δὲ τὴν λοιπὴν Γαλασίαν, τὴν τε ἐντὸς τῶν ἄλπεων, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτὰς ἔσαν ἄρχαι δόξωμαι. Εἰσλεῖτο δὲ ἐκείνη μὲν Τόγата, ὅτι τὴν εἰλωικατέροι παρὰ τὰς ἄλλας ἰδοῦμαι εἶναι, καὶ ὅτι καὶ τῇ ἰδίᾳ τῇ Ρωμαίων τῇ ἀστικῇ ἐχρῶντο ἥδη. αὐτὴ δὲ Κόματα, ὅτι οἱ Γαλάται οἱ τεύτῃ ἐς κόμην τὸ πλείονος τὰς πεύχας ἀνιέντες, ἐπίσημοι κατὰ τοῦτο παρὰ τοὺς ἄλλους ἦσαν.*

Brachata restat. hæc transalpinæ pars fuit, quæ postea Narbonensis nominata. Plin. lib. III. ca. IIII. Narbonensis prouincia appellatur pars Galliarum, quæ interno mari alluitur, brachata antè dicta, amne Varo ab Italia discreta, alpiumq; saluberrimis Romano imperio iugis: à reliqua verò Gallia, latere septentrionali, montibus Gebenna, & Iura. Et Mela lib. II. cap. III. Pars Galliæ nostro mari apposita, fuit aliquando brachata, nunc Narbonensis. Cicero etiam in oratione in Pisonem, Brachata illum cognationis dedecus appellat, quod auus eius maternus trans alpes natus erat. Et in oratione pro Fonteio. Sagatos, brachatosq; vocat Gallos, qui Fonteium accusabant: cum Narbonensi Galliæ, quod ipsa declarat oratio, Fonteius præfuiisset. Quo patet; licet ea Galliæ pars nomen mutauerit; Narbonensis dicta, quæ Brachata fuerat, ipsas tamen brachas non esse depositas. Bracha autem quasi tunica fuit omnis Gal transalpinæ, cui sagum imponebatur: comata tamen potius quàm à brachis, dicta, quæ capillatior fuit. Quod si quis roget, cur brachas tunicam fuisse Gallicam putem, recitabo illud Suetonij, quod in C. Cæsaris vita scriptum est: Idem in curia Galli brachas deposuerunt, latum clauum sumpserunt. Latus enim clauus tunica Senatorum Romæ fuit, quem Galli, brachis depositis, sumpserunt.

FINIS.